Dominique Sourdel
Janine Sourdel-Thomine

civilizația islamului clasic

Editura Meridiane

D. et J. SOURDEL
La Civilisation de l'Islam Classique

© B. Arthaud, Paris 1968

Volumul face parte din colecția „Les Grandes Civilisations" condusă de Raymond Bloch, Director de studii la Școala practică de înalte studii, din Paris

Toate drepturile asupra prezentei ediții în limba română sînt rezervate Editurii Meridiane

Dominique Sourdel
Profesor la Facultatea de litere și științe umane
din Bordeaux
și
Janine Sourdel-Thomine
Director de studii la Școala practică de inalte studii
din Paris

civilizația islamului clasic

Volumul III

Traducere de

EUGEN FILOTTI

Prefață de
AUREL DECEI

EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1975

ATLAS GENERAL

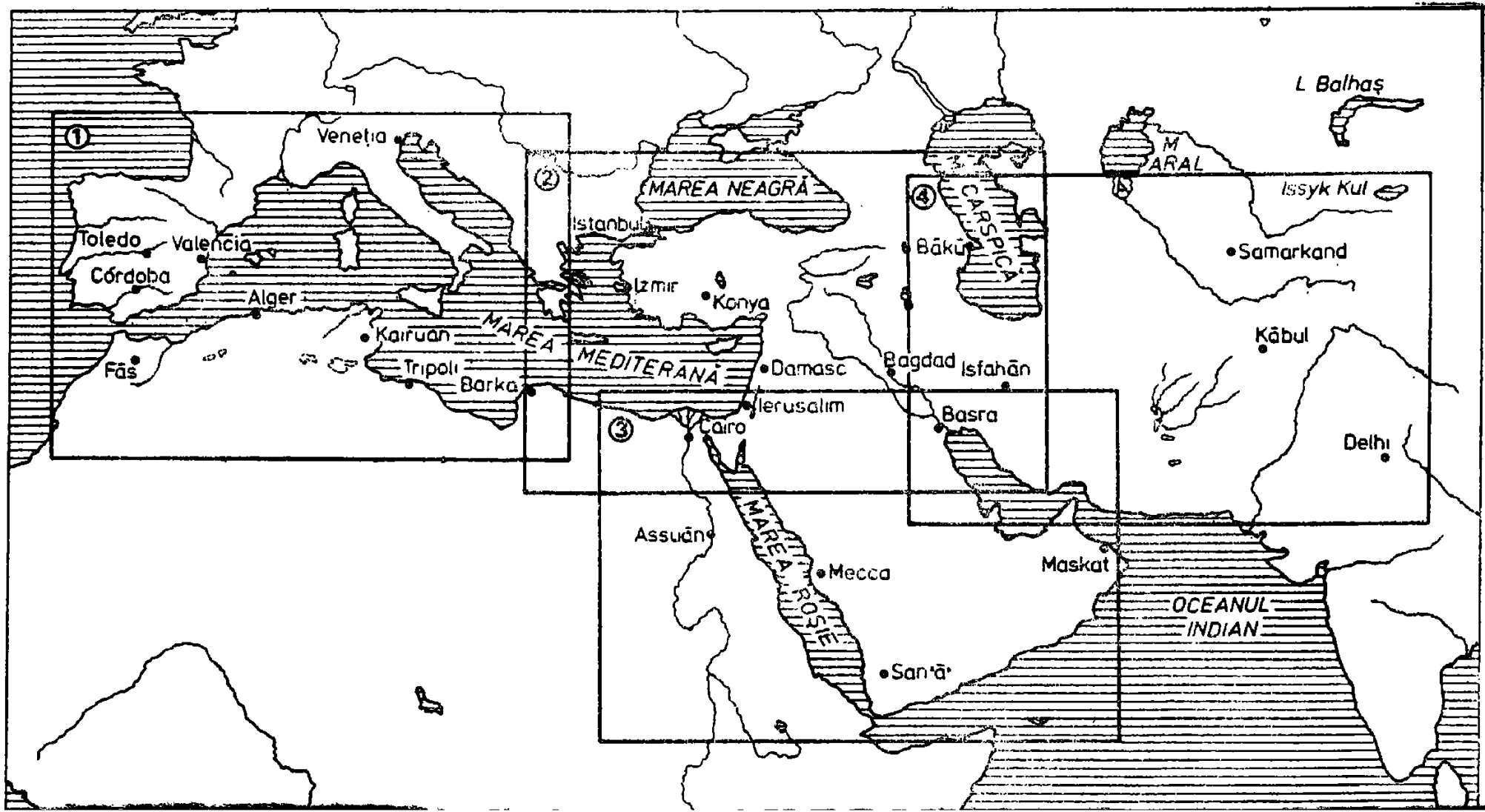

L Balhaş
M ARAL
Issyk Kul
Samarkand
Kābul
Delhi
Veneţia
MAREA NEAGRĂ
Istanbul
Izmir
Konya
Damasc
Ierusalim
Cairo
Bāku
CARSPICĂ
Bagdad
Isfahān
Basra
Maskat
OCEANUL INDIAN
Toledo
Valencia
Córdoba
Alger
Kairuan
Tripoli
Barka
Fās
MAREA MEDITERANĂ
Assuān
MAREA ROŞIE
Mecca
San'ā'
1
2
3
4

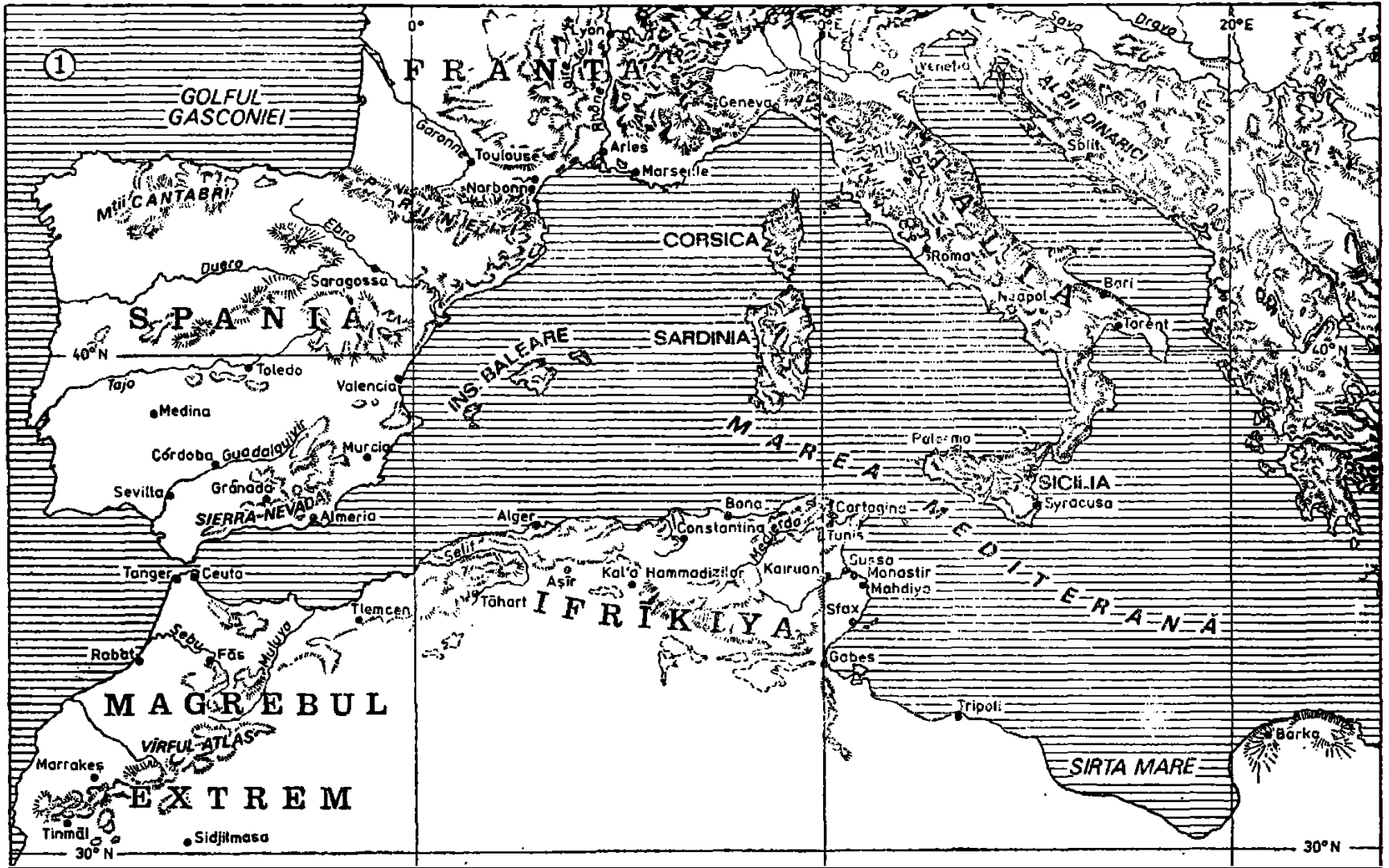

1
GOLFUL GASCONIEI
FRANȚA
Lyon
Geneva
Venetia
Sava
Drava
ALPII DINARICI
Split
Garonne
Toulouse
Arles
Marseille
Narbonne
PIRINEI
Mtii CANTABRI
Ebro
Duero
Saragossa
SPANIA
CORSICA
SARDINIA
INS. BALEARE
Roma
Neapol
Bari
Tarent
40° N
Toledo
Tajo
Valencia
Medina
Córdoba
Guadalquivir
Murcia
Sevilla
Granada
SIERRA NEVADA
Almeria
MAREA MEDITERANĂ
Palermo
SICILIA
Syracusa
Alger
Bona
Constantina
Cartagina
Tunis
Medjerda
Selif
Tanger
Ceuta
Kal'a Hammadizilor
Kairuan
Sussa
Monastir
Mahdiya
Aşir
Tāhart
IFRĪKIYA
Sfax
Tlemcen
Sebu
Muluya
Rabat
Fās
Gabes
MAGREBUL
Tripoli
VÎRFUL ATLAS
Barka
Marrakeş
SIRTA MARE
EXTREM
Tinmāl
Sidjilmasa
30° N
0°
20°E

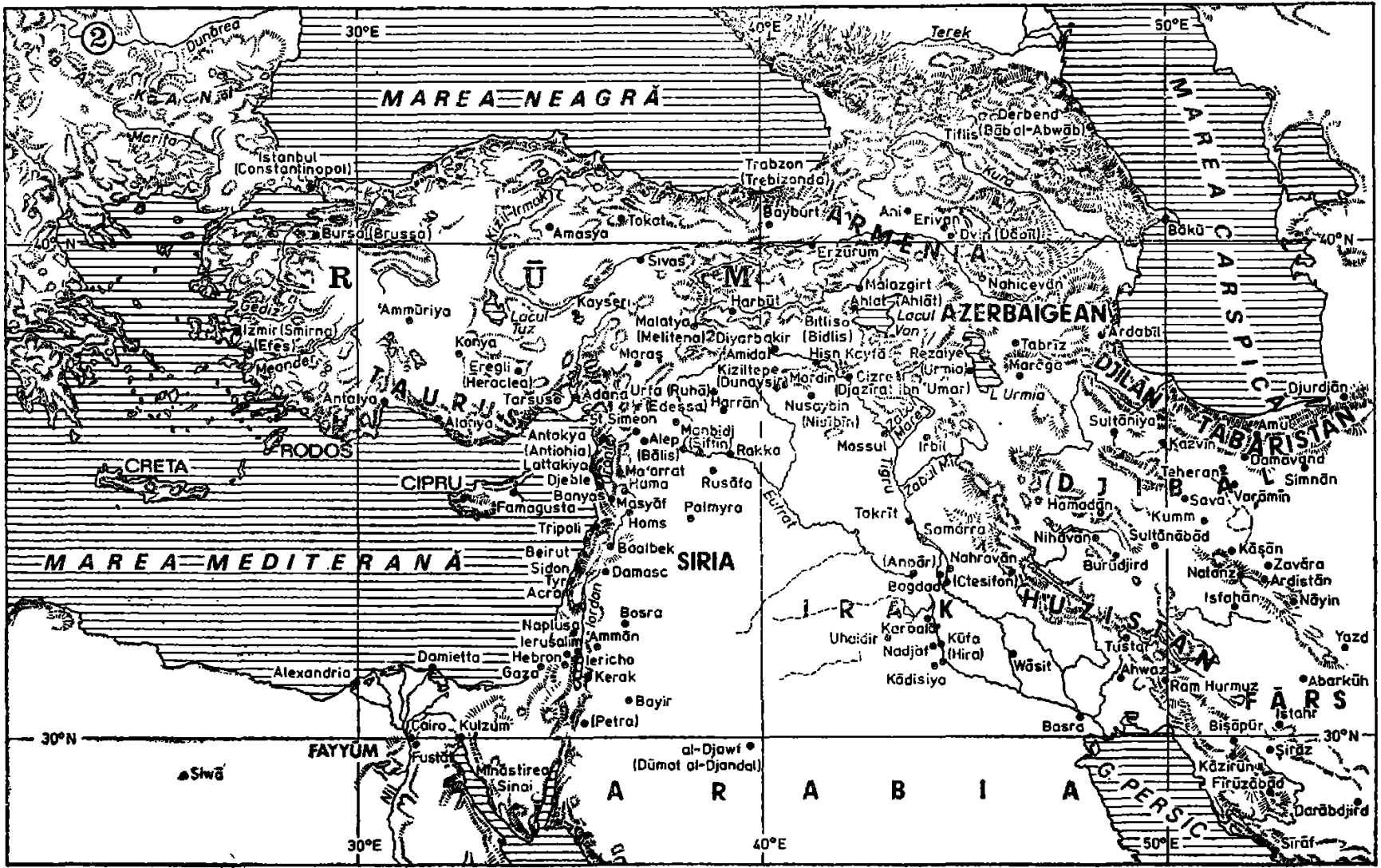
MAREA NEAGRĂ
MAREA MEDITERANĂ
MARE CASPICĂ
MUNȚII TAURUS
ARMENIA
AZERBAIGEAN
SIRIA
IRAK
ARABIA
CIPRU
CRETA
RODOS
FAYYUM
DJILAN
TABARISTAN
DJIBAL
HUZISTAN
FĀRS
GOLFUL PERSIC
Istanbul (Constantinopol)
Bursa (Brussa)
Izmir (Smirna)
Efes
Meandru
Antalya
Adana
Tarsus
Alexandria
Cairo
Damietta
Fustāt
Kulzum
Sinai
Gaza
Hebron
Ierusalim
Ammān
Naplusa
Damasc
Baalbek
Beirut
Sidon
Tyre
Acre
Tripoli
Famagusta
Banyas
Djeble
Lattakiya
Antiohia
Alep
Manbidj
Rakka
Rusāfa
Palmyra
Homs
Hama
Ma'arrat
Masyāf
Aleppo
Edessa
Urfa (Ruhā)
Harrān
Nusaybin (Nisibin)
Mardin
Kiziltepe
Amida
Diyarbakir
Malatya (Melitene)
Harbūt
Sivas
Kayseri
Konya
Eregli (Heraclea)
'Ammūriya
Amasya
Tokat
Trabzon (Trebizonda)
Baybūrt
Erzurum
Malazgirt
Ahlat (Ahlāt)
Bitlis (Bidlis)
Hisn Kayfā
Cizre (Djazirat ibn 'Umar)
Massul
Irbil
Takrīt
Samarra
Bagdad
(Anbār)
Ctesifon
Nahravān
Kūfa (Hira)
Karbala
Nadjaf
Uhaidir
Kādisiya
Wāsit
Basra
Tustar
Ahwaz
Nihavand
Hamadān
Kumm
Sultānābād
Burūdjird
Sava
Teheran
Varāmīn
Damavand
Simnān
Kazvin
Sultāniya
Zanjān
Tabrīz
Marāga
Rezaiye (Urmia)
L. Urmia
Ardabīl
Djurdjān
Amul
Bākū
Derbend (Bāb al-Abwāb)
Tiflis
Ani
Erivan
Dvin (Dabil)
Nahicevan
Kura
Terek
Kizil Irmak
Eufrat
Tigru
Zabul Mare
Zabul Mic
Iordan
Lacul Tuz
Lacul Van
Marita
Dunărea
Kāšān
Zavāra
Natanz
Ardistān
Isfahān
Nāyin
Yazd
Abarkūh
Ram Hurmuz
Istahr
Bišāpūr
Šīrāz
Kāzirūn
Firūzābād
Dārābdjird
Sīrāf
Bosra
Petra
Bayir
al-Djawf
(Dūmat al-Djandal)
Siwā
Mānastirea Sinai
30°E
40°E
50°E
40°N
30°N

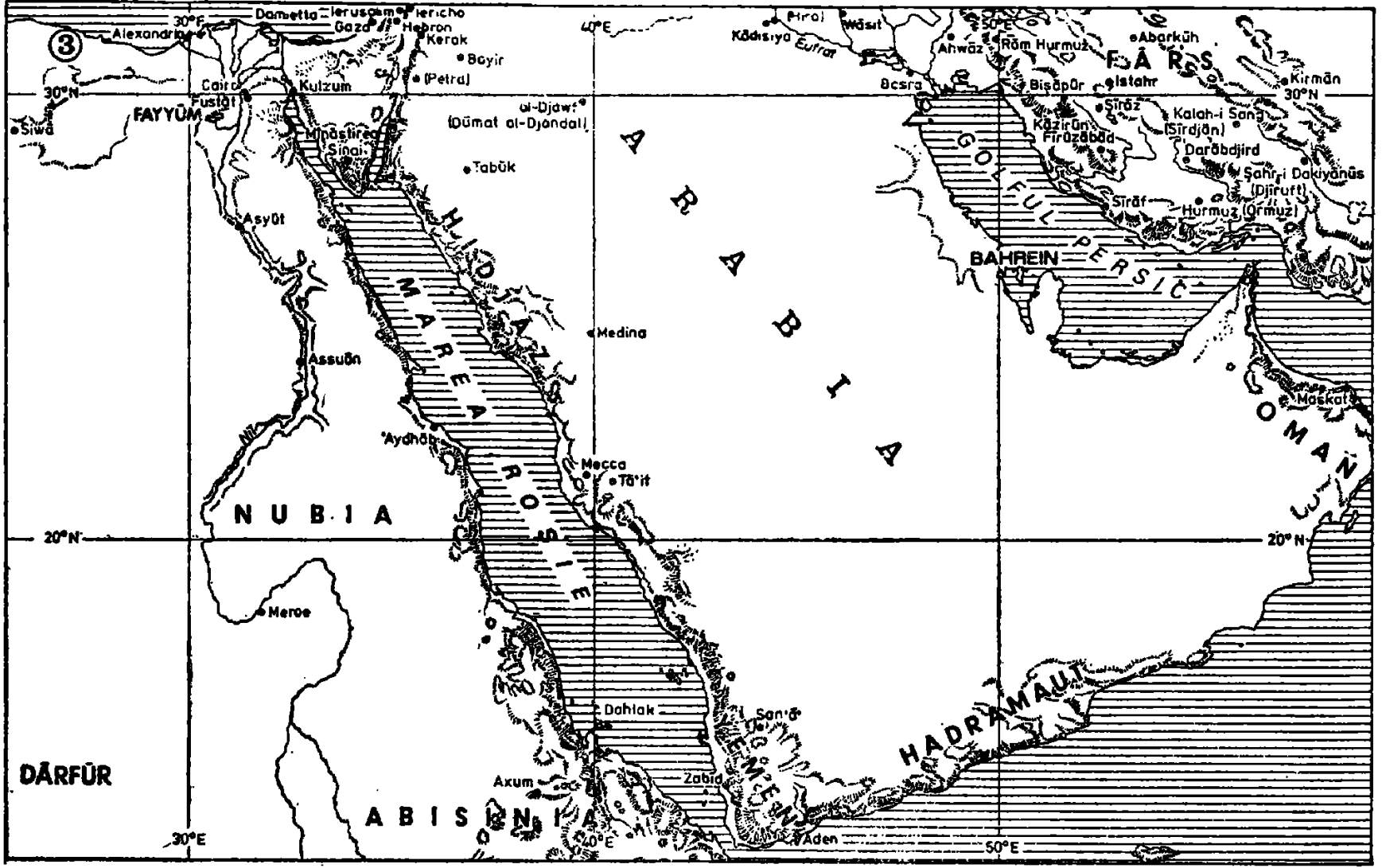

3
Alexandria
Damietta
Jerusalem
Jericho
Gaza
Hebron
Kerak
Bayir
(Petra)
Cairo
Fustat
Kulzum
FAYYŪM
Siwa
Mīnāstirea Sinai
al-Djawf
(Dūmat al-Djandal)
Tabūk
Asyūt
Assuān
Medina
'Aydhāb
Mecca
Tā'if
Meroe
Dahlak
Axum
Zabīd
San'ā
Aden
Kādisiya
Eufrat
Wāsit
Ahwāz
Rām Hurmuz
Abarkūh
FĀRS
Basra
Bisāpūr
Istahr
Kirmān
Sīrāz
Kāzirūn
Fīrūzābād
Kalah-i Sang
(Sīrdjān)
Darābdjird
Ṣahr-i Dakiyānūs
(Djīruft)
Sīrāf
Hurmuz (Ormuz)
BAHREIN
GOLFUL PERSIC
ARABIA
HIDJAZ
MAREA ROSIE
NUBIA
OMAN
Maskat
HADRAMAUT
YEMEN
DĀRFŪR
ABISINIA
30°F
30°N
20°N
30°E
40°E
50°E

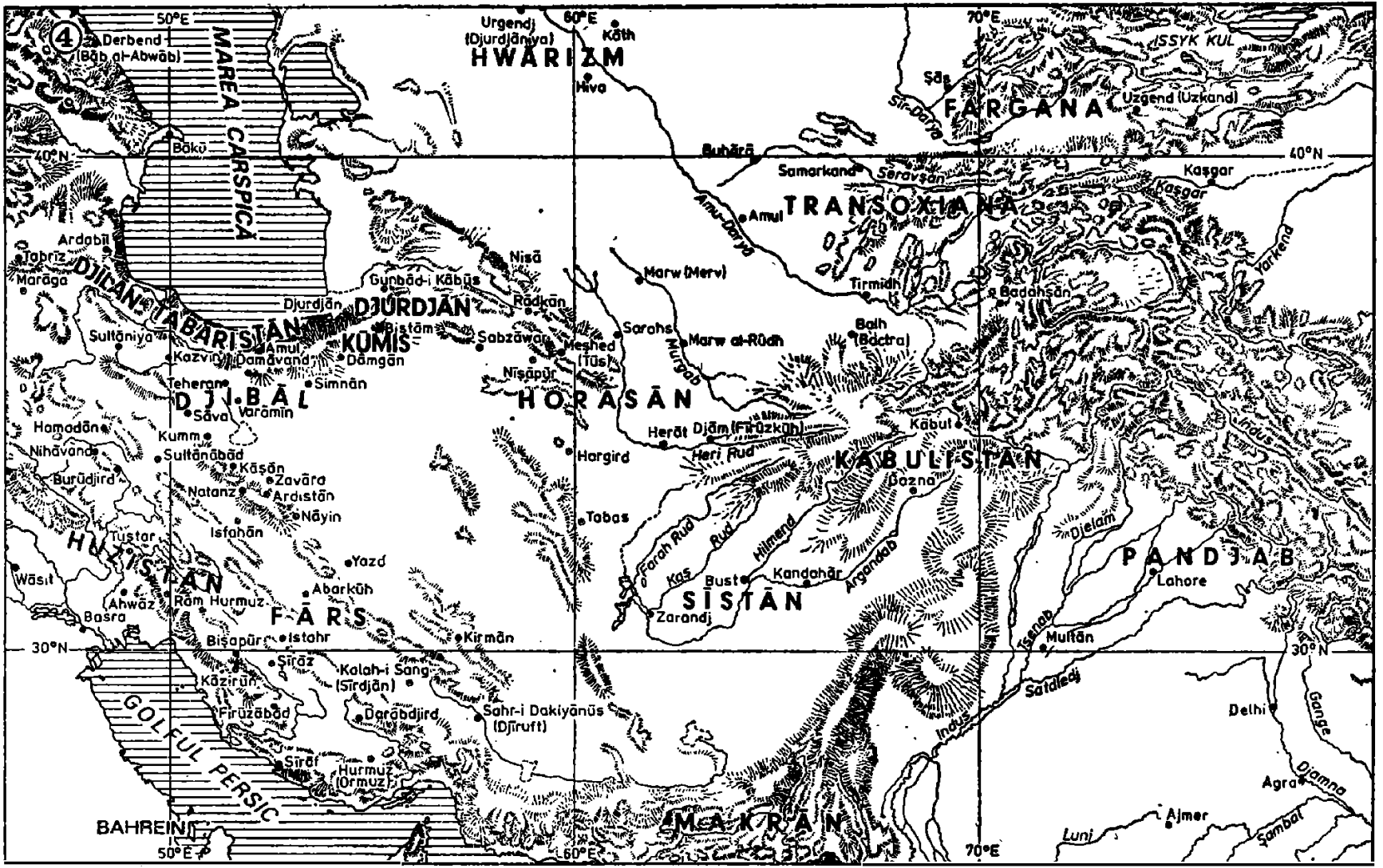

4
50°E
60°E
70°E
40°N
30°N
Derbend
(Bāb al-Abwāb)
MAREA CARSPICĂ
Urgendj
(Djurdjāniya)
Kāth
HWĀRIZM
Hiva
ISSYK KUL
Şās
Sir-Darya
FARGANA
Uzgend (Uzkand)
Bākū
Buhārā
Samarkand
Seravşan
Kaşgar
Amu-Darya
Amul
TRANSOXIANA
Yarkend
Ardabīl
Tabrīz
Marāga
DJILĀN-TABARISTĀN
Nisā
Gunbād-i Kābūs
Djurdjān
DJURDJĀN
Rādkān
Marw (Merv)
Tirmidh
Badahşān
Bistām
Sabzāwar
Meshed
(Tūs)
Sarahs
Marw al-Rūdh
Balh
(Bactra)
Sultāniya
Amul
KŪMIS
Kazvīn
Damāvand
Dāmgān
Nīşāpūr
Murgab
Teheran
Simnān
DJIBĀL
HORĀSĀN
Sāva
Varāmīn
Hamadān
Kumm
Herāt
Djām (Fīrūzkūh)
Kābul
Nihāvand
Sultānābād
Hargird
Heri Rud
KĀBULISTĀN
Kāşān
Burūdjird
Zavāra
Natanz
Ardistān
Dazna
Nāyin
Tabas
Isfahān
Tustar
Farah Rud
Rud
Hilmend
Djelam
HUZISTĀN
Yazd
Kaş
Bust
Kandahār
Argandab
PANDJAB
Wāsit
Abarkūh
Lahore
Ahwāz
Rām Hurmuz
FĀRS
SĪSTĀN
Basra
Zarandj
Bişapūr
Istahr
Kirmān
Multān
Şīrāz
Kalah-i Sang
(Sīrdjān)
Kāzirūn
Satdledj
Firūzābād
Darābdjird
Sahr-i Dakiyānūs
(Djīruft)
Indus
Delhi
Gange
GOLFUL PERSIC
Sīrāf
Hurmuz
(Ormuz)
Djamna
Agra
BAHREIN
MAKRĀN
Ajmer
Luni
Şambal

TABELE CRONOLOGICE

TABELE CRONOLOGICE (608–644)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	BERBERIA	ORIENTUL APROPIAT (Egipt, Arabia, Siria Mesopotamia)	IRANUL SASANID	ASIA ORIENTALĂ	DATE
608		Urcarea pe tron a lui Heraclius.					608
610	Sf. Columban înființează mănăstirea Luxeuil.						610
612				Începutul predicației lui Muhammad.			612
614				Ocuparea Ierusalimului de Sasanizi.			614
618						Începutul dinastiei T'ang în China.	618
622				Hegira.			622
628				Prădarea Ctesifonului de Bizantini.			628
629	Urcarea pe tron a lui Dagobert. Unificarea Spaniei vizigote.					Începutul călătoriei lui Hiuan-Tsang.	629
630				Muhammad la Mecca.		China anexează Mongolia.	630

632				Moartea lui Muhammad. 632–634. Califatul lui Abu Bakr.	Urcarea pe tron a lui Yazdadjird III.		632
634				634–642, Arabii cuceresc Siria și Mesopotamia. 634–644, Califatul lui 'Umar.			634
635					Musulmanii invadează Iranul.		635
636	Moartea lui Isidor de Sevilla.						636
637				Victoria de la Kādisiya.			637
638				Întemeierea orașelor Basra și Kūfa.			638
641		Moartea lui Heraclius.					641
642				Cucerirea Egiptului de Arabi. Întemeierea Fustātului.	Victoria de la Nihāvand.		642
644				644–656, Califatul lui 'Uthman.			644

TABELE CRONOLOGICE (647–691)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	BERBERIA OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
647			Primele raiduri arabe contra Berberiei.			Desmembrarea Indiei.	647
649				Incursiunile în Cipru.			649
650		650–652 Emanciparea exarhului Olimpius în Italia.					650
651				Stabilirea vulgatei coranice.	Încheierea cuceririi musulmane în Iran.		651
653	Convertirea longobarzilor la creștinism.						653
654					Cucerirea Sīstānului de către musulmani.		654
656				Uciderea lui 'Uthmān, război civil, califatul lui 'Alī.			656
658				Arbitrajul de la Adruh.			658
660				Califatul lui Mu'āwiya. Dinastia umayyadă la Damasc.			660

661				Uciderea lui 'Alī.			661
663		Instalarea împăratului Constanțiu în Italia.					663
665				Reconstruirea marii moschei din Basra.		Lupta Chinei contra turcilor.	665
668		Asasinarea lui Constanțiu.					668
670			Intemeierea Kairuanului.	Reconstruirea marii moschei din Kūfa.			670
673		673–678. Asedii ale Constantinopolului de către musulmani.					673
680	Stăpinirea longobarzilor asupra Italiei.			680–683. Califatul lui Yazīd I. Moartea lui al-Husayn la Karbalā'. Asediul orașului Mecca.			680
685		Sulrea pe tron a lui Iustinian II.		685–705. Califatul lui 'Abd al-Malik. Insurecție în Irak.			685
690				Baterea primelor monezi de aur musulmane.			690
691				Cupola Stincii la Ierusalim.			691

TABELE CRONOLOGICE (693–737)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI TĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
693				Cucerirea Meccăi.			693
696				Baterea primelor monezi de tip arab. Arabizarea administrației.			696
697	Încetarea baterii aurului în Galia și dispariția latinei ca limbă vorbită.						697
698			Reluarea Cartaginei.				698
700				Întemeierea Wāsitului în Irak.			700
705				705–715. Califatul lui al-Walīd I.	Incursiuni musulmane în Transoxiana.		705
709			Luarea Ceutei.				709
710			Încheierea cuceririi Berberiei de către arabi. 710–716. Cucerirea arabo-berberă a Spaniei.	Marile moschei din Alep, Damasc, Ierusalim, Medina, Fustāt. Reședințe princiare în Siria.			710
711					Incursiuni în Sind.		711
713						Suirea pe tron a lui Hiuan-Tsong în China.	713

714			Primele incursiuni musulmane in Galia.		Cucerirea Transoxianei de musulmani. Atac asupra Kaşgarului.		714
716		Ultimul asediu musulman al Constantinopolului.					716
717		Suirea pe tron a lui Leon III Isaurianul.		Intemeierea Ramlei în Palestina. Rescriptul fiscal al lui 'Umar II.			717
721						Protectorat chinez asupra Asiei centrale.	721
722	Naşterea regatului Asturiilor.						722
724				724–743. Califatul lui Hişām. Reşedinţe princiare în Siria.			724
725			Ocuparea oraşului Narbonne de musulmani.				725
726		Începutul iconoclasmului.					726
730			Revoltă haridjită in Berberia.				730
732			Bătălia de la Poitiers.				732
737						Victorie chineză asupra Tibetului.	737

TABELE CRONOLOGICE (740–778)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
740		740–775. Domnia lui Constantin V.		Revolta și moartea lui Zayd ibn 'Alī.			740
744				Califatul lui Yazīd III.			744
				744–750. Califatul lui Marwān II.			
				Mișcarea kadarită.			
				Marea moschee din Harrān.			
746					Începutul mișcării abbaside în Horāsān.		746
747	Pepin cel Scurt majordom						747
749				Moartea lui Wāsil ibn'Atā'.			749
750	Ocuparea Ravennei de către longobarzi.			Venirea la tron a lui al-Saffāh.	Marea moschee din Damgān.	Declinul dinastiei T'ang.	750
				Dinastia abbasidă.			
				Kūfa, capitală princiară.			
751					Victoria musulmanilor asupra chinezilor în Talas.		751
					Fabrică de hîrtie la Samarkand.		

754		Condamnarea cultului icoanelor.		754–775. Califatul lui al-Mansūr.			754
756	Asediul Romei de către longobarzi.		Întemeierea emiratului umayyad de Córdoba.				756
757				Moartea lui Ibn al-Mukaffa'.			757
761			Întemeierea orașului Tāhart de Ibn Rustam.	Reprimarea răscoalelor alide din Hidjāz și Irak.			761
762				Întemeierea Bagdadului.		Restaurarea dinastiei T'ang.	762
767		Execuția patriarhului Constantin.		Moartea juristului Abū Hanīfa.			767
768	Moartea lui Pepin cel Scurt.						768
771	Carol cel Mare rege al francilor.						771
772				Întemeierea orașului Rakka în Mesopotamia superioară.			772
774				Moartea juristului al-Awzā'ī.			774
777			777–909. Dinastia emirilor rustamizi în Magrebul central.				777
778	Carol cel Mare în Spania.						778

TABELE CRONOLOGICE (780–827)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
780		Regența Irinei.		Reconstruire parțială a moscheii al-Aksā din Ierusalim.	Răscoala lui al-Mukanna'.		780
782		Tratat între Irina și Hārūn al-Raşīd.					782
785			Marea moschee din Córdoba.				785
786				Răscoala alidă de la Medina. 786–809. Califatul lui Hārūn al-Raşīd.			786
787		Sinodul din Niceea.					787
789			789–926. Dinastia emirilor idrisizi în Magrebul extrem.				789
791				Moartea gramaticianului al-Halīl.			791
795				Moartea juristului Mālik.			795
796	Construirea capelei palatine din Aix-la-Chapelle.		Ribātul din Monastir. Mărirea marii moschei din Córdoba.				796

800	Încoronarea lui Carol cel Mare.		Întemeierea oraşului Fās. 800–809. Dinastia Aglabizilor în Ifrīkiya.			Negustori musulmani la Canton.	800
802		Urcarea pe tron a lui Nicefor I.					802
803				Dizgraţia barmakizilor.			803
806			Raid musulman în Corsica.		Răscoala lui Rāfi'.		806
810				Moartea poetului Abū Nuwās.			810
813				Asediul Bagdadului. 813–833. Califatul lui al-Ma'mūn.	813–817. Marw capitala imperiului.		813
814	Moartea lui Carol cel Mare.						814
821			Ribātul de la Susa.		821–873. Dinastia tahiridă în Horāsān.		821
827			827–902. Cucerirea Siciliei de musulmani.				827

TABELE CRONOLOGICE (831–873)

DATE	EUROPA CENTRALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
831			Ocuparea orașului Palermo și incursiuni în Italia de sud.				831
832				Fondarea la Bagdad a Casei Înțelepciunii.			832
833				Inchiziția mu'tazilită.			833
836			Prima mare moschee din Kairuan.	Întemeierea Samarrei. Recrutarea unei gărzi de sclavi turci.	836–838. Campania impotriva rebelului Bābāk.		836
840						Distrugerea imperiului Oigur.	840
841			Cucerirea portului Bari.				841
843	Tratatul de la Verdun.	Sfîrșitul crizei iconoclaste.					843
847				847–861. Califatul lui al-Mutawakkil. Sfîrșitul Inchiziției mu'tazilite. Marea moschee din Samarra.			847

850			Marea moschee de la Susa.				850
855				Moartea juristului Ibn Hanbal.			855
860				Fundarea reşedinţei al-Dja'fariya din Samarra.			860
861				Asasinarea lui al-Mutawakkil.			861
864		Creştinarea bulgarilor.	Prima mare moschee Zaytūna la Tunis.				864
867		Dinastia macedoneană.			867–911. Dinastia emirilor saffarizi în Sīstān, apoi în Horāsān.		867
868				868–905. Dinastia emirilor tulunizi în Egipt.			868
869		Sinodul din Constantinopol.		Moartea lui al-Djāhiz.			869
				869–883. Răscoala zandjilor în Irakul de jos.			
870					Moartea tradiţionistului al-Buhārī.		870
					Cucerirea Nīsāpūrului de către Ya'kūb Saffaridul.		873

TABELE CRONOLOGICE (875–912)

DATE	EUROPA ORIENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
875	Carol cel Pleșuv împărat.				875–1005. Dinastia Samanizilor în Transoxiana, apoi în Horāsān.		875
876			Palatul aglabid Rakkāda.	Marea moschee a lui Ibn Tūlūn la al-Kata'i' lîngă Fustāt.			876
879		Noul sinod din Constantinopol.		Ocultația celui de-al XII-lea imam duodeciman la Samarra.			879
883				Samarra încetează de a fi capitală.			883
892					Ismā'īl Samanidul		892
893		Reforma legislativă.		Întemeierea statului zaydit al Yemenului.			893
894			Apariția mahdīului 'Ubayd Allāh în Kabylia Mică.	894 – sfîrșitul sec. XI. Statul karmat al Bahreinului.			894

900					Victoria lui Ismā'īl Samanidul asupra lui 'Amlı Saffarldul		900
902				Răscoale karmate în Siria	Stăpînirea Samanizllor asupra Horāsānului		902
907		Conflict între împărat şl patriarh.			Moartea lui Ismā'll Samanidul Mauzoleul său la Buhārā		907
908				908–932. Califatul lui al-Muktadir. Conjurația ratată în favoarea lui Ibn al-Mu'tazz		Sfirşitul dinastiei T'ang. Dezmembrarea Chinei.	908
909			Cucerirea Ifrikiyei de mahdī-ul fatimid. 909–1171 Dinastia califilor fatimizi.				909
910	Fundareo abației Cluny						910
911	Tratatul de la Saint-Clair-sur-Epte.	Infringere navală a bizantinilor.			Stăpînirea Samanizilor asupra Sīstānului.		911
912		Moartea lui Leon VI.	912–961. Domnia lui 'Abd al-Rahmān III la Córdoba.				912

TABELE CRONOLOGICE (916–960)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
916			Întemeierea Mahdiyei.				916
921			Ocuparea orașului Fās de către Fatimizi.				921
922		922–944. Activitatea generalului Ioan Curcuas.		Condamnarea și suplicul misticului al Hallādj.			922
923				Moartea teologului al-Tabarī.			923
924				Execuția vizirului al-Furāt.			924
925				Moartea medicului al-Rāzī.			925
928				Mecca este cucerită de karmați.			928
929			'Abd al-Rahmān III „calif".	Moartea astronomului al-Battānī.			929
				929–1004. Dinastia hamdanidă în Djazīra și Siria.			

932					932–936. Aparițiа emirilor buyizi.		932
935				Moartea teologului Aș-'arī. 935–969. Dinastia emirilor Ihșidizi în Egipt.			935
936	Otton I rege al Germaniei.		Fundarea reședinței Madīnat al-Zahrā'.	Numirea primului mare emir la Bagdad.			936
940		*Cartea ceremoniilor* a lui Constantin Porfirogenetul.					940
943			943–947. Răscoala „omului cu măgarul" în Ifrīkiya.				943
944				944–967. Domnia lui Sayf al-Dawla la Alep.	Moartea teologului al-Māturidī.		944
945		Victoria lui Curcuas asupra emirului Edessei.		945–1055. Stăpînirea emirilor buyizi asupra Irakului și Iranului apusean.			945
950				Moartea filozofului al-Farābā.			950
960					Moscheea din Nāyin.	Dinastia Song. Reunificarea Chinei. Convertirea la Islam a turcilor karahanizi.	960

TABELE CRONOLOGICE (961–1031)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
961		Cucerirea Cretei de Nicefor Focas.					961
962	Încoronarea lui Otton I.			Devastarea Alepului de către Bizantini.			962
965				Moartea poetului al-Mutanabbī.			965
969		969–976. Domnia lui Ioan Tzimiskes.		Cucerirea Egiptului de către califul fatimid. Fundarea orașului Cairo.			969
970				Ocuparea Damascului de către Fatimizi.			970
972			972–1152. Dinastia Zirizilor în Ifrîkiya.	Terminarea marii moschei al-Azhar la Cairo.			972
978				978–983 Stăpînirea emirului buyid Adud al-Dawla			978

987	Incoronarea lui Hugo Capet.		„Majordomul" Ibn Abī 'Amir la Córdoba.				987
996		Sfîrşitul insurecţiilor feudale.		996–1021. Califatul lui al-Ḥākim în Egipt.			996
998					998–1030. Domnia lui Mahmūd. 998–1186. Dinastia Gaznavizilor. Reşedinţele Gazna şi Laşkarī Bazar.		998
1001		Armistiţiu între Vasile II şi al-Ḥākim.			1001–1021. Cucerirea Punjabului de către musulmani.		1001
1003				Terminarea marii moschei al-Ḥākim.			1003
1009				Distrugerea bisericii Sfîntului Mormînt.			1009
1010			Deştrămarea Spaniei musulmane.		Epopeea *Šāhnāme* a lui Ferdousī.		1010
1015			1015–1152. Dinastia Hammadizilor în Magreb.				1015
1020					Turnul funerar de la Radkān.		1020
1031			Sfîrşitul califatului umayyad de Córdoba.				1031

TABELE CRONOLOGICE (1032–1070)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA CENTRALĂ	DATE
1032					Ivirea turcilor selgiucizi în Transoxiana.		1032
1036			1036–1147. Dinastia almoravidă în Magreb.				1036
1037	Întemeierea regatului Castiliei. Abatia Iumièges.				Dominația selgiucizilor în Transoxiana. Moartea lui Ibn Sinā.		1037
1038		Tratat între bizantini și Fatimizi.		1038–1157. Dinastia emirilor, apoi a sultanilor selgiucizi în Iran și în Orientul Apropiat.	Cucerirea Nīšāpūrului de Selgiucizi.		1038
1041			Recunoașterea autorității abbaside de către emirii zirizi.		Înfrîngerea Gaznavizilor de către Selgiucizi. 1041–1086. Dinastia emirilor selgiucizi în Kirmān.		1041
1048					Moartea lui al-Bīrūnī.		1048
1051					Cucerirea Isfahanului de către Selgiucizi		1051

1052			Invazia beduinilor Banū Hilāl în Ifrīkiya.				1052
1054		Schisma dintre Roma și Bizanț.					1054
1055				Intrarea în Bagdad a Selgiucidului Tugrîl-beg, numit sultan.			1055
1058				Moartea poetului al-Ma'arrī.			1058
1061			1061–1091 Pierderea Siciliei.				1061
1065			Moartea teologului Ibn Hazm.				1065
1066	Lupta de la Hastings.						1066
1067	*La Chanson de Roland*			Intemeierea madrasalei Nizāmiya la Bagdad.			1067
1070	William Cuceritorul în Anglia.		pe la 1070. Intemeierea Marrakeșului.				1070

TABELE CRONOLOGICE (1071–1098)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	BIZANȚUL ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ȘI ȚĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1071		Victoria turcilor seldjucizi la Mantzikert.					1071
1073		Apariția Danișmendizilor în Anatolia orientală.			1073–1092. Domnia lui Malik-șāh.		1073
1077	Întrevederea de la Canossa.	1077–1307. Dinastia Seldjucizilor din Rūm.		Ocuparea Damascului de către Atsîz.			1077
1078				1078–1117. Dinastia Seldjucizilor din Siria.			1078
1085	Cucerirea orașului Toledo de Alfons VI.						1085
1086			Victoria de la Zallaka și ocuparea Spaniei musulmane de către Almora-vizi				1086

1088	Fundarea universității din Bologna. Studiul medicinii arabe la Salerno.				Construirea marii moschei din Isfahān.		1088
1090					Cucerirea Alamutului de către Hasan al-Sabbāh Începutul mișcării neo-ismā'īliene		1090
1091			Raiduri ale normanzilor din Sicilia pe coasta Ifrīkiyei.	Noua incintă a orașului Cairo			1091
1092	Sfîrșitul cuceririi Siciliei de normanzi.				Uciderea vizirului Nizām al-Mulk		1092
1094	Sfințirea bazilicii San Marco, Veneția			Moartea lui Badr al-Djamālī.			1094
1095	Prima Cruciadă.						1095
1097		Ocuparea Niceii de către cruciați. Konya, capitala sultanilor selgiucizi.					1097
1098		1098–1232. Dinastia ortokidă din Diyār Bakr.			Moscheea din Barsiyān.		1098

TABELE CRONOLOGICE (1099–1146)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ŞI ŢĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1099				Cucerirea Ierusalimului de cruciaţi.	1099–1115. Domnia lui Mas'ūd III la Gazna.		1099
1104		1104–1408. Dinastia ortokidă din Mardīn.		1104–1154. Dinastia Burizilor la Damasc.			1104
1106			Palatul şi marea moschee din Marrakeş.				1106
1109			Autodafe al operelor lui al-Gazālī la Córdoba.				1109
1111					Moartea teologului al-Gazālī.		1111
1112	Majoratul lui Roger II de Sicilia.					1112–1152. Construirea templului Angkor-Vat.	1112
1115	Fundarea abaţiei Clairvaux de către Sf. Bernard.						1115
1116		1116–1156. Domnia Selgiucidului Mas'ud I.		1116–1240. Fortificaţii franceşi musulmane în Siria şi Palestina.	Moscheea din Kazwīn.		1116

1118	Cucerirea Saragosei.			1118–1194. Dinastia Selgiucizilor din Irak.	1118–1157. Domnia lui Sandjar.		1118
1119					Moscheea din Yazd. Caravanseraiul Ribāt-i Şaraf.		1119
1120			Incinta Marrakeşului.				1120
1127				1127–1181. Dinastia Zankizilor din Djazīra şi Siria. Construirea de madrasale în Siria.			1127
1130			1130–1269. Dinastia Almohazilor în Magreb.				1130
1141	Traducerea Coranului în latină de către Bed Venerabilul.				Mongolii în Transoxiana.	Împărţirea Chinei între dinastiile Kin şi Song.	1141
1144				Cucerirea Edessei de Zankī.			1144
1145	Traducerea şi studiul operelor de ştiinţă arabe la Toledo şi Segovia.						1145
1146	Suirea pe tron a lui Frederic Barbarossa.		Cucerirea Marrakeşului de Almohazi.	1146–1174. Domnia lui Nūr al-Dīn.			1146

TABELE CRONOLOGICE (1147–1198)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ŞI ŢĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1147	Cruciada a doua		Invadarea Spaniei de Almohazi.				1147
1150					Prădarea Gaznei de Gurizi. 1150–1215. Dinastia Gurizilor în Iranul oriental şi în India.		1150
1153	Mapamond făcut de al-Idrīsī pentru Roger II de Sicilia.		Ridicarea marii moschei Kutubiya la Marrakeş şi a marii moschei din Tinmāl.				1153
1156		1156–1192. Domnia lui Kilidj Arslān.			1156–1220. Dinastia Hwarizmşahilor în Iran		1156
1160			Moartea poetului Ibn Kuzmān la Córdoba.				1160
1162			'Abd al Mu'min „calif"		1162–1203. Domnia guridului Ghyāth al-Dīn Muhammad.		1162
1169				1169–1260. Dinastia Ayyubizilor în Egipt şi Siria. Noi madrasale.			1169

1171				Sfîrşitul regimului fatimid în Egipt.			1171
1174				1174–1192. Domnia lui Saladin.			1174
1176		Înfrîngerea lui Manuel Comnenul la Myriokephalon					1176
1180	1180–1223. Domnia lui Filip August.			1180–1225 Califatul lui al-Nāsir la Bagdad			1180
1187				Victoria de la Hattîn asupra cruciaţilor Recucerirea Ierusalimului	Sfîrşitul dinastiei gaznavide în India		1187
1188						Genghiz Han regrupează mongolii.	1188
1190	Cruciada a treia.	Ocuparea Konyei de Frederic Barbarossa.		Cucerirea Ciprului de către cruciaţi.			1190
1191				Cruciaţii cuceresc cetatea Saint-Jean d'Acre			1191
1194					Victoria hwariz mienilor asupra Selgiucizilor.		1194
1195			Victoria almohazilor în Spania la Alarcos. Marea moschee Hassān la Rabat.		Minaretul de la Djām.		1195
1198	Catedrala din Chartres		Moartea lui Ibn Rușd				1198

TABELE CRONOLOGICE (1203–1250)

DATE	EUROPA ORIENTALĂ	ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ŞI ŢĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1203					Moartea poetului persan Nizāmī.		1203
1204	Cruciaţii cuceresc Constantinopolul.	1204–1210. Domnia lui Kay-Husraw I la Konya.					1204
1206					1206–1555. Sultanii de Delhi.		1206
1207	Tratat de comerţ între Veneţia şi sultanul din Alep.						1207
1211	1211–1250. Frederic II împărat şi rege al Siciliei.						1211
1212			Înfrîngerea Almohazilor la Las Navas de Tolosa.				1212
1215						Genghiz Han cucereşte Pekinul.	1215
1219				Cruciaţii cuceresc Damietto.			1219
1220					Genghiz Han atacă Hwārizmul şi Transoxiana.		1220

1226	1226–1270. Domnia lui Ludovic cel Sfînt.				Turnul Kutub Minarde la Delhi.		1226
1227						Moartea lui Genghiz Han şi împărţirea imperiului său.	1227
1229		Construirea Sultan Hanului de lîngă Konya.		Tratatul de la Jaffa: împărţirea Ierusalimului.			1229
1230			1230–1492. Dinastia emirilor nasrizi.				1230
1236	Cucerirea Córdobei.	Construirea Sultan Hanului de lîngă Kayseri.					1236
1237			1237–1574. Dinastia hafsizilor în Tunis.				1237
1243		Invazia mongolă în Anatolia (înfrîngerea selgiuclzilor la Kösedag).					1243
1248	Cucerirea Sevillei.						1248
1249				1249–1250. Mamelucll iau puterea în Egipt.			1249
1250						Sosirea la curtea mongolă a celor 3 călugări cerşetori trimişi de Ludovic cel Sfînt.	1250

TABELE CRONOLOGICE (1254–1312)

DATE	EUROPA OCCIDENTALĂ	ANATOLIA MUSULMANĂ	OCCIDENTUL MUSULMAN	ORIENTUL APROPIAT MUSULMAN	IRANUL MUSULMAN ŞI ŢĂRILE ADIACENTE	ASIA ORIENTALĂ	DATE
1254						Prima călătorie a lui Marco Polo în China	1254
1256					Stăpînirea mongolă asupra Iranului de Nord.		1256
1258				1256–1260. Ocupa rea Irakului şi Siriei de către mongoli. 1258–1336. Stăpînirea mongolilor asupra Irakului şi Iranului.			1258
1260				Lupta de la 'Ayn Djalūt în Palestina			1260
1261						Începutul domniei lui Möngke în Mongolia.	1261
1269			Cucerirea Marrakeşului de Merinizi.				1269

1273		Moartea lui Djalāl al-Dīn Rūmī.		Moartea savantului Nasīr al-Dīn al-Tūsī la Bagdad.			1273
1276	Ramon Lull înființează Colegiul arab la Majorca.						1276
1281				1281–1291. Domnia sultanului mameluc Kalā'ūn.			1281
1291				Dispariția statelor latine din Siria.			1291
1294					Convertirea la Islam a suveranului mongol Gāzān.		1294
1299		c. 1299. Formarea principatului lui Osman I în Bitinia.					1299
1300		Poeme mistice turce ale lui Yunus Emré.					1300
1307					Suveranul mongol Öldjeytü întemeiază orașul Sultaniya lîngă Kazwīn.		1307
1312	*Infernul* lui Dante.						1312

INDEX DOCUMENTAR

Acest index n-are nici o pretenţie enciclopedică. Unicul său obiect este de a înlesni cititorului consultarea lucrării. Se vor găsi deci în el cele mai multe dintre cuvintele importante ce figurează în text, însoţite de trimiteri la acesta, la ilustraţii precum şi la hărţi şi planuri. Afară de aceasta, anumite rubrici au fost dezvoltate pentru a permite fie adunarea comodă la un loc a noţiunilor dispersate, fie prezentarea cîtorva informaţii cumplementare de ordin biografic, topografic sau tehnic.

Principalele abrevieri utilizate:

— *P. 00:* trimitere la text privind o frază sau ansamblul unei rubrici din index.
— *Il. 00:* trimitere la ilustraţii.
— Cuvintele culese cu VERZALE: trimitere la altă rubrică purtînd acest titlu.
— BIBL.: referinţe bibliografice.
— *Enc. Isl.* s.v. *Encyclopédie de l'Islam,* sub vocabulă.
— *Enc. Isl.* (2): *Encyclopédie de l'Islam,* ediţia a doua.
— *Shorter Enc. Isl.: Shorter Encyclopaedia of Islam.*

A

AL-'ABBAS

Unchiul lui Muhammad, aparţinînd ca şi acesta clanului Banū Hāşim sau al HAŞIMIZILOR (p. 70, I), şi strămoş al ABBASIZILOR (p. 76, I). De condiţie modestă, el avusese, înainte de Islam, însărcinarea de a alimenta cu apă pelerinii ce veneau la MECCA şi s-a convertit tîrziu. Abba-

sizii, după ce au luat puterea și au rupt-o cu ALIZII, au vrut să vadă în el pe adevăratul moștenitor politic al Profetului. De aceea, Viețile lui Muhammad scrise la această epocă i-au atribuit lui 'Abbās un rol poate mai avantajos decît l-a avut în realitate. (*Tabela 2*, p. 41, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABBASIZI

A doua dinastie califiană a Islamului, care a domnit din 750, data răsturnării UMAYYAZILOR (pp. 59, 72, 73, 74, I), pînă în 1258, data cuceririi BAGDADULUI de MONGOLI, a devastării lui și a uciderii ultimului calif domnitor (p. 139, I) Unchiul acestuia, care fugise la Cairo, a fost ales pentru a justifica apoi existența califatului abbasid fictiv, care avea să se mențină sub egida MAMELUCILOR. În cursul epocii de apogeu a dinastiei (pp. 76—104 și *harta* 8, p. 97, I), puterea diferiților ei reprezentanți, dealtminteri suverani foarte activi și pătrunși de prerogativele lor, a fost totuși variabilă Avîndu-și totdeauna reședința în IRAK, din care făcuseră PROVINCIA centrală a imperiului, CALIFII au văzut autoritatea lor reală restrîngîndu-se treptat, în timp ce recunoșteau anumitor guvernatori de provincie, investiți de ei, o relativă independență (AGLABIZI, TAHIRIZI, SAFFARIZI, SAMANIZI, TULUNIZI, IHȘIDIZI) și asistau neputincioși la secesiunea (pp. 105—126, I) altor provincii (ANDALUS, MAGREB, IRANUL GAZNAVIZILOR, EGIPTUL FATIMIZILOR etc.), și în timp ce cedau în sfîrșit, de la jumătatea secolului al X-lea, esențialul prerogativelor lor unor EMIRI, BUYIZII (pp. 120—134, I), sau unor SULTANI SELGIUCIZII din Iran, care-și exercitau autoritatea și la Bagdad (pp. 129—134, I). Pretențiile lor de șefi ai COMUNITĂȚII n-au dispărut însă și au cunoscut o reactualizare la sfîrșitul secolului al XII-lea datorită eforturilor califului AL-NASIR (p. 139, I), anihilate însă curînd după aceea, întîi prin incapacitatea urmașilor săi, apoi prin dezastrul pe care l-a constituit invazia mongolă. (*Tabelele 7*, p. 79 și *14*, p. 144, I).

Monezi — *(il. 26—28)*.

'ABD AL-DJABBAR

Teolog mu'tazilit, născut la BAGDAD, care a exercitat funcțiile de cadiu la RAYY, sub BUYIZI, și a murit în 1025 (p. 198, I). El este autorul unui voluminos tratat de teo-

logie MU'TAZILITĂ, în prezent în curs de publicare, care constituie una din cele mai importante surse ale cunoştinţelor noastre despre această doctrină.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'ABD AL-HAMID

Literat şi administrator de la sfîrşitul epocii UMAYYADE, de origine irakiană, care a fost secretar al califului MARWAN II şi a murit alături de stăpînul său în 750. Considerat ca fondator al genului epistolar arab (pp. 119, 207, II), el a lăsat scurte tratate în care se descoperă o vădită influenţă a tradiţiei secretarilor sasanizi.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'ABD AL-MALIK IBN MARWAN

Calif UMAYYAD din Orient (685—705) care a fost adevăratul fondator al ramurii marwanide a dinastiei (p. 63, I) şi a profitat de ajutorul energicului AL-HADJDJADJ pentru a-şi consolida puterea (pp. 64—69, I). A reprimat răscoalele din Arabia şi din IRAK, a restabilit unitatea imperiului, a arabizat ADMINISTRAŢIA acestuia (p. 73, I) şi a inaugurat politica arhitecturală (*il. 40*) care avea să asigure celebritatea fiului său AL-WALID I. (*il. 23*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'ABD AL-RAHMAN III

Primul calif UMAYYAD din Spania (p. 107, I), a cărui domnie, excepţional de lungă (912—961), a fost foarte strălucită, marcată mai întîi prin opera de pacificare internă, apoi prin acţiuni războinice împotriva regilor creştini (p. 73, II) şi printr-o luptă de influenţă cu regimul FATIMID. Gusturile sale de mecena s-au manifestat mai ales în oraşul său regal MADINAT AL-ZAHRA (p. 103, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'ABD ŞAMS

Numele clanului căruia îi aparţineau UMAYYAZII (p. 37, I). Acest nume teofor („servitor al soarelui") lămureşte natura cultului practicat la MECCA înainte de Islam. (*Tabela 2*, p. 41, I).

ABLUŢIUNI

V. PURITATE RITUALĂ.

ABU L-'ATAHIYA

Poet de origine arabă, mort în 828, cunoscut mai ales prin POEZIA sa de inspirație ascetică (p. 208, II). El a fost acuzat la sfîrșitul vieții sale de a profesa doctrine eterodoxe.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU BAKR

Supranumit *al-Siddīk* sau „cel veridic", DISCIPOL, prieten (p. 41, I) și socru al Profetului (p. 49, I), care se născuse la MECCA și a fost primul calif *rașidūn* (pp. 50, 54, I). A domnit după moartea lui Muhammad, din 632 pînă în 634. A fost considerat de tradiția SUNNITĂ drept cel mai vechi convertit la Islam, dar criticat de și'iți pentru faptul de a fi pus mîna pe putere îndepărtîndu-l pe 'ALI (p. 168, I). Domnia lui a fost consacrată mai cu seamă reprimării răscoalei triburilor din Arabia (p. 54, I) și consolidării noului stat musulman (*harta 4*, p. 62, I). (Pp. 150, 217, 274, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU FIRAS

Poet din familia HAMDANIDĂ, văr al lui SAYF AL-DAWLA (p. 119, I) și comandant militar. Luat prizonier de bizantini, el a trăit cîțiva ani la Constantinopol și a compus acolo elegii care au fost comparate uneori cu poemele lui Charles d'Orléans. Încercînd să se răscoale împotriva fiului lui Sayf al-Dawla, a fost ucis în 948.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU HANIFA

Jurisconsult și teolog, întemeietor al școlii HANAFITE (p. 179, I), mort în închisoare și înmormîntat la Bagdad în 767 (*planul 32*, p. 80, II). Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții predînd și discutînd teologia și dreptul la KUFA și a refuzat totdeauna să exercite funcțiile de cadiu. Se spune că acesta a fost motivul pentru care califul AL-MANSUR l-a aruncat în închisoare (p. 190, II). De fapt, pare mai probabil ca această măsură să fi fost luată împotriva lui din cauza simpatiilor sale pentru răsculații ALIZI. Abū Hanīfa a fost adesea acuzat ulterior de a nutri opinii teologice eterodoxe rău definite și contradictorii. Orientarea posterioară a școlii sale permite să se creadă că aceste acuzații nu erau cu totul lipsite de temei.

BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU MUSLIM

Şef militar şi unul din principalii agenţi ai răscoalei ABBASIDE. Originile sale sînt obscure: era fără îndoială un fost SCLAV de origine iraniană pe care unul dintre pretendenţii abbasizi l-a luat în serviciul său şi l-a făcut să intre prin adopţie în FAMILIA PROFETULUI. Conducînd mişcarea revoluţionară clandestină din HORASAN (p. 72, I), el a adunat în această regiune forţele armate care aveau să permită Abbasizilor să răstoarne regimul UMAYYAD (pp. 77, 80, I) şi a devenit guvernator al provinciei după victorie. A fost privit de noul CALIF ca un personaj primejdios, şi aceasta explică hotărîrea lui AL-MANSUR de a se dezbăra de el după ce l-a atras singur la curte. Opiniile sale politico-religioase sînt discutate de orientalişti, cu atît mai mult, cu cît execuţia sa a declanşat în IRAN o revoltă legată de o mişcare de idei foarte eterodoxă (p. 85, I). Se pare de fapt că Abū Muslim părăsise demult secta revoluţionară din care făcuse fără îndoială parte în tinereţea lui, dar că acceptase cu ocazia activităţii sale de PROPAGANDIST aderenţi de orice origine. Nimic nu permite să se creadă că nu s-ar fi raliat sincer califilor abbasizi.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU NUWAS

Celebru poet din epoca ABBASIDĂ, originar dintr-o modestă familie arabo-iraniană din HUZISTAN, mort la BAGDAD pe la 810. După ce studiase la BASRA şi la KUFA, el a devenit unul dintre intimii califului Hārūn AL-RAŞID. Este cunoscut mai ales prin poeziile sale erotice şi bahice (pp. 145, 208, II) scrise într-un stil modernist.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

ABU SUFYAN

Unul dintre meccanii cei mai ostili lui Muhammad (p. 59, I) şi totodată unul dintre cei mai abili oameni politici ai oraşului. Şef al clanului UMAYYAZILOR şi tată al viitorului calif Mu'awiya, el nu s-a raliat la Islam decît *in extremis*. Una dintre fiicele sale a fost atunci aleasă de Profet ca soţie. Autorii favorabili umayyazilor ascund pe cît posibil trecutul lui Abū Sufyān. (*Tabela 3*, p. 61, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ABU TALIB

Unchi al Profetului, care s-a ocupat de educaţia acestuia (p. 40, I), şi tată al lui 'ALI (p. 78, I). (Pp. 41, 42, I şi *tabela 2*, p. 41, I).

ABU YUSUF

Jurisconsult din şcoala HANAFITĂ, de origine arabă pură şi discipol al lui ABŪ HANĪFA. A fost mare cadiu al BAGDADULUI pînă la moartea sa în 798. Foarte ascultat de califul Hārūn AL-RAŞID, el a redactat pentru acesta un tratat de finanţe publice. (Pp. 178, 179, I, 36, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.; Abou Yousof Ya'koub, *Le Livre de l'impôt foncier*, trad. E. Fagnan, Paris, 1921).

ABUZURI (jurisdicţia privitoare la)

Unul dintre privilegiile suveranului (p. 274, I) care putea fie să asume el însuşi această funcţie, fie să delege o altă persoană pentru exercitarea ei. Această jurisdicţie, a cărei organizare rămîne insuficient cunoscută, a dat naştere la BAGDAD unei justiţii de stat (p. 286, I, 153, II).

'AD

Trib legendar din antichitate, a cărui existenţă e situată de Coran în epoca de după Noe şi care l-ar fi respins pe PROFETUL cu numele de Hūd ce-i fusese trimis. Face parte din acele neamuri mîndre care ar fi refuzat să-i asculte pe profeţi şi ar fi fost de aceea pedepsite (p. 162, I).

ADAB

Termen care însemna la origine „vechi obicei considerat ca exemplu de urmat, purtare lăudabilă, bună-cuviinţă" şi care a ajuns să desemneze în mod general literatura arabă în proză destinată distracţiei, înălţării sufleteşti şi educării omului (pp. 206—207, II). Adesea anecdotică, această literatură se distinge totuşi prin observaţii psihologice foarte subtile. Principalii ei reprezentanţi sînt AL-DJAHIZ, AL-TANUHI şi AL-TAWHIDI.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ADAM

Primul om menţionat de Coran care istoriseşte crearea lui într-o poveste ce derivă în acelaşi timp din tradiţiile biblice evreieşti şi creştine (p. 221, I). Figurează de aseme-

nea în ea porunca dată de Dumnezeu îngerilor de a se prosterna în faţa primului om şi menţiunea PACTULUI PREETERN. Adam este considerat de TRADIŢIA musulmană şi drept primul PROFET (pp. 208, 215, I). Şi'iţii fac din el, în această calitate, o fiinţă ce se bucură de lumina divină şi chiar o întrupare a Intelectului, origine a emanaţiei cosmice.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ADḤRUḤ

Localitate situată în actuala Iordanie între Ma'ān şi Petra, cucerită de însuşi Muhammad în 631. Acolo a primit MU'AWIYA omagiul lui AL-ḤASAN. Acolo, mai ales, s-a ţinut reuniunea destinată să arbitreze, după lupta de la SIFFIN, conflictul dintre 'ALI şi Mu'āwiya şi care a dus la destituirea lui 'Ali (p. 51, I). (*Harta 1*, p. 30, I).

ADJNADAYN

Locul bătăliei în cursul căreia musulmanii au învins, în iulie 634, armatele greceşti ce apărau Palestina comandate de fratele împăratului Heraclius (p. 55, I). Acest cîmp de luptă a fost localizat între RAMLA şi Bayt Djibrīn. (*Harta 4*, p. 62).

ADMINISTRAŢIE

Foarte complexă în epoca dominaţiei califilor ABBASIZI (pp. 72, 73, 86, I) şi împărţită pe atunci în servicii centrale şi administraţii aparţinînd fiecărei PROVINCII (pp. 291, 292, I), ea a obligat suveranii să se sprijine pe corpul secretarilor (pp. 81, 284, 290, I, 117—120, II). Odată cu destrămarea imperiului, serviciile administrative au avut un rol mai puţin important. (P. 131, I).

'ADNAN

Strămoş eponim al arabilor din nord (p. 35, I), printre care se disting două mari grupuri purtînd respectiv numele de *rabī'a* şi *mudar*. De grupul mudar ţineau KURAYŞII, stabiliţi la MECCA; KAYSII, care s-au stabilit în SIRIA în epoca UMAYYADĂ; tamimii, care jucau de asemenea un rol important la Mecca în timpul lui Muhammad. Din grupul rabī'a se trăgeau *bakrii* şi *taglibii*, care, după ce fuseseră rivali în Arabia centrală, s-au stabilit în valea infe-

rioară a Eufratului la sfîrşitul secolului al VI-lea. (*Harta 1*, p. 30, I).

'ADUD AL-DAWLA

Emir BUYID, născut la ISFAHAN în 936, mort la BAGDAD în 983. Întîi guvernator al FARSULUI începînd din 944, el a primit în 962 din partea CALIFULUI supranumele onorific sub care e cunoscut. Reuşind apoi să-şi întindă dominaţia asupra KIRMANULUI şi SISTANULUI, el a devenit, după cinci ani de lupte şi de intrigi, stăpîn al IRAKULUI, mare EMIR (979) şi a reunit în decurs de patru ani sub dominaţia sa totalitatea teritoriilor controlate de familia buyidă (p. 121, I), nu fără a exercita o strictă tutelă asupra califului (p. 123, II). Prezentat adesea de istorici ca un suveran model ce se ocupa personal de treburile regatului său, el a fost fără îndoială un prinţ tolerant, care s-a străduit să potolească pasiunile religioase, foarte aprinse pe vremea lui în Irak, şi totodată un cîrmuitor preocupat de binele public; nu numai că a garantat securitatea în regiunile a căror ADMINISTRAŢIE o controla, ci a pus să se restaureze canalele deteriorate de războaie şi să se clădească noi SPITALE.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

AFGANISTAN

Această ţară modernă corespunde extremităţii orientale a HORASANULUI şi unei părţi a SISTANULUI, precum şi Kābulistānului, regiune al cărei prinţ se supusese Islamului sub AL-MA'MŪN, dar care n-a fost efectiv islamizată decît sub GAZNAVIZI. (P. 125, I, *planurile 44*, p. 106, II, 45, p. 107, II, *il. 71, 189, 200).*

AGLABIZI

Dinastie de guvernatori autonomi care a domnit în IFRIKIYA din 800 pînă în 909. Întemeiată de fiul unui ofiţer iranian al armatei ABBASIDE, ea a avut drept capitală oraşul KAIRUAN (p. 102, II şi *il. 53* şi *55)*, a cucerit SICILIA de la bizantini (p. 113, I), precum şi insula Malta, şi şi-a asigurat supremaţia maritimă în Mediterana centrală. A fost răsturnată de FATIMIZI (p. 110, I). (P. 169, II şi *tabela 14*, pp. 144, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

AGRICULTURA

Practicată de cele mai multe ori de vechii locuitori ai regiunilor cucerite, ea era tributară lucrărilor permiţînd irigarea (pp. 6, 7, 28—40, II şi *il. 9* şi *11*) şi constituia baza esenţială a economiei islamice medievale (pp. 41—43, II), ruinată progresiv de războaie şi invazii (pp. 16—25, II). (*il. 12, 20, 95—96, 98* şi *176*).

AHWAZ

Oraş din HUZISTAN în IRAN, care-şi datorează numele triburilor războinice ale regiunii. Prosper la începutul epocii ABBASIDE graţie culturii trestiei de zahăr (p. 44, II), el a fost foarte lovit prin răscoala ZANDJILOR în secolul al IX-lea.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

'A'IŞA

Fiica lui ABU BAKR şi soţie a Profetului, luată în căsătorie de el foarte tînără (p. 48, I); ea ar fi avut multă influenţă asupra lui şi ar fi făcut, după TRADIŢIE, obiectul unor episoade ce ar fi motivat chiar revelaţia unor versete ale Coranului. Ea a vrut să joace un rol politic printre DISCIPOLI. Venerată de SUNNIŢI, ea este violent criticată de ŞI'IŢI, îndeosebi pentru partea pe care a luat-o la BĂTĂLIA CĂMILEI sprijinindu-i pe duşmanii lui 'ALI (p. 50, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.; N. Abbott, *Aishah the beloved of Mohammed*, Chicago, 1942).

'AKABA

Numele unui punct de trecere situat între Minā şi MECCA, unde Muhammad a întîlnit în două rînduri, în 621 şi 622, locuitorii viitoarei MEDINA, cu care a încheiat un acord în vederea expatrierii sale. (p. 42, I şi *planul 16*, p. 262, I).

AL-AKHTAL

Poreclă a unui poet arab CREŞTIN care a fost „cîntăreţul" şi comeseanul primilor UMAYYAZI (p. 131, II) şi al auxiliarilor lor şi a murit la începutul secolului al VIII-lea. Panegirist al suveranilor, el şi-a folosit pe de altă parte talentul satiric pentru a-l acoperi de invective pe rivalul său DJARIR.

ALCHIMIE

În arabă *al-kīmiyā'* (cuvînt de origine greacă transmis prin intermediul limbii SIRIACE). Studiu al mineralelor şi al procedeelor apte de a le transforma. Această falsă ştiinţă se baza pe o concepţie filosofică despre natură: mineralele fiind constituite din unirea unor corpuri, suflete şi spirite şi animate de un fel de elan vital care le permite să se transforme şi să ia aspecte succesive pînă la un stadiu de perfecţiune reprezentat de aur, alchimia îşi propunea să accelereze această evoluţie naturală prin acţionarea asupra elementelor constitutive ale metalelor. Ea a luat de cele mai multe ori aspectul unei doctrine ezoterice. Totuşi unii savanţi, ca Abū Bakr AL-RAZI, AL-BIRUNI şi IBN SINA au încercat să elaboreze, pornind de la aceste cercetări şi folosind alte metode, un început de chimie (p. 248, I). V. DJABIR şi p. 204, II.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s *al-kīmiyā'*).

ALEP

Oraş din SIRIA de nord cucerit de musulmani în 637. Oraş elenistic (p. 173, II) numit Bereea, apoi roman şi bizantin, a cărui existenţă datează dintr-un trecut depărtat, el a păstrat multă vreme o populaţie CREŞTINĂ destul de numeroasă. Marea moschee construită sub UMAYYAZI (p. 172, II şi *il. 46*) a fost ridicată pe locul ocupat de vechea agora, catedrala bizantină fiind păstrată (ea nu va fi transformată în moschee, apoi în MADRASA, decît în epoca cruciadelor). Părăsit în primele timpuri ale perioadei ABBASIDE, Alepul a devenit la jumătatea secolului al X-lea capitala micului stat al HAMDANIZILOR, dar a fost, în 962, asediat, cucerit şi devastat de bizantini (p. 119, I). El a regăsit o eră de prosperitate sub ZANKIZI (p. 134, I) şi sub AYYUBIZI cărora li se datorează construirea sau reconstruirea unor numeroase monumente încă păstrate (*planul 52*, p. 163, II), precum şi vestita citadelă (pp. 152, 182, II, *desenul 57*, p. 180, II şi *il. 5*, *130* şi *131*). Devenit de la sfîrşitul secolului al XII-lea un centru comercial foarte activ (*planul 29*, p. 66—67, II şi *il. 166*), dar devastat în urma invaziei MONGOLE din 1260, el şi-a redobîndit prosperitatea economică în secolul al XV-lea (*planul 59*, pp. 212—213, II). (*Planurile 53*, p. 162—163, II, *58*, p. 181, şi *il. 66*, *78—79*, *90*, *160*, *165* şi *168*).

ALEXANDRIA

Principalul port maritim al EGIPTULUI, celebru în antichitate prin farul său, care nu s-a prăbuşit decît în secolul al XIV-lea, prin biblioteca sa, a cărei incendiere de către cuceritori arabi e de domeniul legendei, şi prin şcoala sa filosofică şi ştiinţifică. El a devenit în epoca islamică o bază navală şi sediul unui ARSENAL. Au rămas foarte puţine vestigii ale oraşului medieval. Se ştie că o mare MOSCHEE a fost construită acolo de cuceritorul 'AMR IBN AL-'AS, o alta în epoca FATIMIDĂ de emirul BADR AL-DJAMALI, în 1084, şi că zidurile oraşului au fost clădite din ordinul califului abbasid AL-MUTAWAKKIL în 858 (P. 57, I).

ALGEBRA

Ştiinţă a cărei invenţie este atribuită lui AL-HWARIZMI (p. 247, I). Denumirea din limbile moderne derivă din titlul lucrării acestui savant, *Hisāb al-Djabr wa-l-mukābala*, care desemnează de fapt două metode de transformare a ecuaţiei, şi a fost dat apoi teoriei generale a algebrei. Este astăzi dovedit că al-Hwārizmī a utilizat, pentru a defini aceste metode, lucrări greceşti şi indiene, care au făcut obiectul unor cercetări recente. Teoriile sale au fost perfecţionate apoi de alţi savanţi, care au reuşit să rezolve ecuaţii cu mai multe necunoscute. Algebra a fost pe de altă parte aplicată la rezolvarea problemelor de geometrie, permiţînd lui Abū 'l-Wafā' să pună bazele trigonometriei. (P. 204, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s *al-djabr).*

ALGER

În arabă *al-Djazā'ir* „insuliţele", nume ce a fost aplicat oraşului întemeiat în secolul al X-lea pe actualul golf al Algerului, în faţa micilor insule ce mărgineau acest golf. Algerul a fost în evul mediu un port puţin important, traficul comercial al MAGREBULUI trecînd în acea epocă pe drumurile caravaniere interne, dar ALMORAVIZII au ridicat acolo în secolul al XII-lea o frumoasă MOSCHEE (P. 84, I).

'ALI

Văr şi ginere al Profetului, soţ al fiicei acestuia FATIMA şi DISCIPOL (p. 41, I). A fost al patrulea dintre califii *rāşidūn* (pp. 49, 50, I). Personalitatea sa, mediocră potrivit

Tradiției SUNNITE, a stat totuși la originea celei mai profunde rupturi a COMUNITĂȚII musulmane (pp. 52, 53, 169, I) și a nașterii ȘI'ISMULUI (p. 170, I). (Pp. 68, 150, 151, 203, 206, 212, 215, I și *tabelele 2*, p. 41, I, și *6*, p. 71, I).

'ALI IBN 'ISA

Celebru vizir, care a condus de mai multe ori guvernul sub domnia lui AL-MUKTADIR. El aparținea acelor secretari de origine CREȘTINĂ care au jucat un rol însemnat în statul ABBASID la începutul secolului al X-lea. Expert în finanțe, bun redactor, administrator cinstit și sclupulos (p. 100, I), el a reușit să se facă indispensabil CALIFULUI, dar n-a știut niciodată să-i placă și a devenit impopular tuturora prin politica sa de economii (p. 102, I). (Pp. 103, 289, I, 117, II).

'ALI AL-RIDA

Descendent al lui'ALI, și al VIII-lea IMAM al DUODECIMANILOR, ales ca moștenitor de califul abbasid AL-MA'MUN (p. 91, I), apoi mort otrăvit la Tūs în 818 (p. 92, I). Lîngă mormîntul lui s-a dezvoltat orașul MEȘHED (p. 207, I). (*Tabela 6*, p. 71, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ALIMENTAȚIE

În țările cucerite de Islam, alimentația n-a fost fundamental transformată, dar constituirea imperiului a permis expansiunea unor produse care nu erau cunoscute și cultivate pînă atunci decît local. Faptele cele mai importante de semnalat sînt răspîndirea culturii orezului și a trestiei de zahăr (pp. 41—44, II), precum și importul de produse străine provenind din Extremul Orient, din țările slave și bizantine. Variațiile alimentației după grupurile sociale sînt greu de precizat. În schimb, religia crea bariere precise, musulmanul neputînd, de pildă, să consume carne gătită de un CREȘTIN și provenind de la un ANIMAL neînjunghiat în chip ritual (p. 261, I). (Pp. 212—214, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *ghidhâ'*)

ALIZI

Descendenții lui 'ALI și ai FATIMEI, cuprinzînd două ramuri, aceea a Husaynizilor sau descendenți ai lui AL-HUSAYN și aceea a Hasanizilor sau descendenți ai lui AL-

HASAN (p. 78, I). Ei n-au încetat, cu o vigoare variabilă, să revendice puterea (pp. 70, 201, I), iar IMAMII celor trei mari mişcări ŞI'ITE erau dintre ai lor (pp. 171, 172, I). Alizii trăind la BAGDAD în secolul al X-lea erau reprezentaţi de un sindic, în timp ce înaintea ei se pierdeau în masa HAŞIMIZILOR (p. 122, II). Ei au primit începînd din acea epocă calificativul *şarīf*, „nobil", care a continuat pînă în epoca modernă să desemneze descendenţii Profetului. Unii dintre ei — în afară de imāmii FATIMIZI sau ZAYDIŢI — au format mici dinastii deţinînd fie guvernarea unei provincii, fie un regat: astfel au fost şarīfii oraşului MECCA ori şarīfii (sau *şurafa'*) ai MAROCULUI. Abia prin secolul al XIII-lea şarīfii au adoptat verdele, considerat drept culoarea Profetului. (Pp. 91—92, I şi *tabela 6*, p. 71, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

ALMOHAZI

În arabă *al-Muwahhidūn*, „partizanii unicităţii divine". Dinastie care a domnit în MAGREB şi în Spania din 1130 pînă în 1269, după ce se născuse dintr-o mişcare religioasă reformistă (pp. 141, 233, I), care a avut drept capitală oraşul MARRAKEŞ, şi a cedat apoi locul MERINIZILOR, HAFSIZILOR şi NASRIZILOR. (*Tabela 14*, p. 144, I şi *il. 56—58* şi *163*).

ALMORAVIZI

Dinastie care a domnit în MAGREBUL occidental şi în Spania între 1056 şi 1147 şi a cedat apoi locul ALMOHAZILOR. Ea şi-a avut originea în izbînda războinicilor berberi Sanhādja instalaţi într-un RIBAT, desigur la gura Senegalului în SUDANUL occidental (de unde numele lor arab *al-Murābitūn*, din care s-a făcut Almoravizi după forma spaniolă), berberi care au cucerit Magrebul şi şi-au ales drept capitală noul oraş MARRAKEŞ (pp. 140—141, I). (*Tabela 14*, p. 144, I).

ALP ARSLAN

Al doilea dintre marii sultani SELGIUCIZI, care a domnit din 1063 pînă în 1073 şi a fost în primul rînd o căpetenie de oşti (pp. 129, 133, I, *tabela 12*, p. 134, I, şi *il. 31*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

ALVEOLE

Alveolele drepte sau sferice folosite în consolă constituie unul din elementele caracteristice ale DECORULUI arhitectural islamic începînd din secolul al XI-lea. Procedeul a luat naştere din înmulţirea trompelor sau nişelor de colţ permiţînd, după tradiţia ARHITECTURII iraniene, trecerea de la pătrat la cerc în acoperămîntul sălilor cu CUPOLĂ. El şi-a pierdut apoi rolul funcţional, pe măsură ce cunoştea o folosire crescîndă în coronamentul portalurilor ca şi în tavanele cu faţete multiple, şi a sfîrşit prin a deveni un motiv ornamental desprins de orice legătură cu structura monumentelor şi, în general, executat după epure constructive extrem de complicate. (P. 59, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. *mukarnas;* M. Ecochard, „Stéréotomie de deux portails du XII-e siècle", în *Bulletin d'études orientales*, VII—VIII, 1937—1938).

AMAN

Permis de liberă trecere şi promisiune de ocrotire pe care CALIFUL, sau reprezentantul său, le elibera fie unor foşti rebeli, fie unor străini venind dintr-un teritoriu neislamic. Zapise de amăn au fost astfel periodic acordate unor ambasadori, unor comercianţi sau unor pelerini şi respectarea acestor documente a permis dezvoltarea relaţiilor între ţările musulmane şi cele nemusulmane. Zapisele eliberate foştilor rebeli erau în schimb rareori respectate (p. 140, II) şi califul AL-MANSUR şi-a cîştigat în acest domeniu o tristă reputaţie. V. JURĂMÎNT.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

'AMR IBN AL-'AS

DISCIPOL al Profetului, căruia i-a revenit cinstea cuceririi EGIPTULUI (p. 56, I). A fost fondatorul oraşului FUSTAT, l-a sprijinit apoi pe MU'AWIYA în lupta sa împotriva lui 'ALI şi a jucat un rol determinat cu ocazia arbitrajului de la ADHRUH. (*Il. 52*).

AMULETE

Constant utilizate de popor, tolerate de unii ÎNVĂŢAŢI, dar condamnate de alţii, mai rigorişti. (P. 302, I).

(BIBL.: R. Kriss şi H. Kriss-Heinrich, *Volksglaube im Bereich des Islam. II. Amulette und Beschwörungen*, Wiesbaden, 1961; A. Grohmann, „Arabische Eichungstempel, Glasgewichter und Amulette", în *Islamica*, I, 1925).

60. ALVEOLE

(*După* les Monuments ayyoubides de Damas, *fasc. II, şi M. Ecochard şi C. Le Coeur*, op. cit.)

A) Planuri şi elevaţii ale sistemelor de alveole utilizate în epoca ayyubidă în Siria pentru a acoperi o sală pătrată printr-o cupolă: primul exemplu, cu sistem de racordare cu două niveluri, este împrumutat de la baia Usāma din Damasc; al doilea, de la baia Sitti 'Adhrā' din acelaşi oraş. B) Utilizare de alveole decorative pentru a orna trompele în consolă asigurînd trecerea de la pătrat la cerc într-o sală cu cupolă: secţiune schematică a madrasalei 'Adiliya terminată în 1223 la Damasc. C) Utilizare de alveole pentru a acoperi un portal de piatră (plan şi elevaţie) aparţinînd unei băi mameluce: baia al-Sultān din Damasc.

ANALOGIE (principiul de)

În arabă *kiyās*. Unul din procedeele utilizate de juriştі pentru a completa prescripţiile coranice şi învăţăturile TRADIŢIEI. El a fost definit mai ales de AL-ŞAFI'I (p. 180, I), care s-a străduit să reducă la această unică formă de raţionament EFORTURILE DE REFLECŢIE personală ale jurisconsulţilor şi a făcut din ea al patrulea fundament al dreptului, după Coran, Tradiţie şi CONSENSUS. El a fost aplicat uneori, la început, în mod foarte arbitrar şi n-avea decît o foarte slabă legătură cu silogismul. El a fost aplicat şi în teologie, îndeosebi de AL-AŞ'ARI, care stabilea un fel de analogie între lumea divină şi creaţiune. În schimb el a fost totdeauna privit cu neîncredere de HANBALIŢI, atît în drept cît şi în teologie, şi a fost respins de ZAHIRIŢI.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *kiyās;* M. Allard, „En quoi consiste l'opposition faite à al-Ash'arî par ses contemporains hanbalites?", în *Revue des études islamiques*, 1960).

ANATOLIA

Sau Asia Mică. Nume de origine greacă al peninsulei muntoase asiatice situată în faţa Balcanilor. Această regiune care, în sensul îngust, nu cuprindea nici ARMENIA, nici MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, a rămas la adăpost de primele cuceriri (p. 57, I), cu toate că a fost obiectul unor neîncetate incursiuni, împinse cîteodată pînă la CONSTANTINOPOL. Numai TURCII, cu ocazia avîntului SELGIUCIZILOR, au pătruns în ea şi i-au modificat populaţia (pp. 130, 131, I). Ea a devenit atunci sediul suveranilor RUMULUI.

A

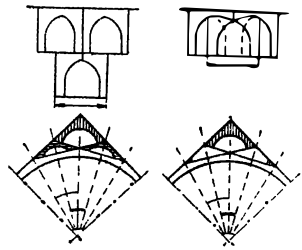

B

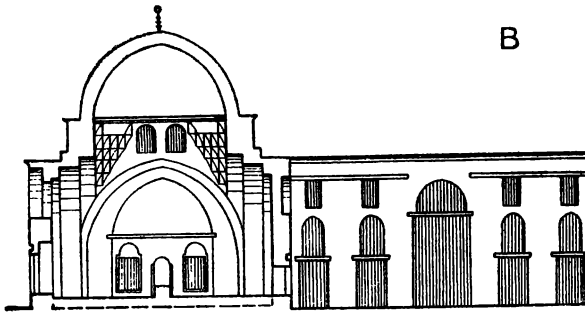

C

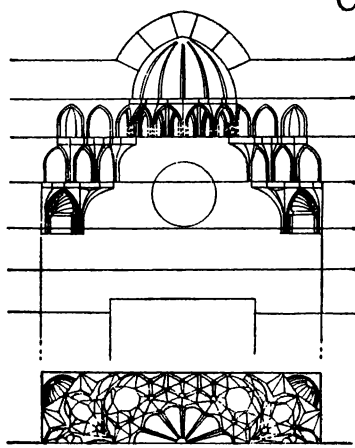

(P. 134, I, *planurile 28*, p. 66—67, II, *54*, p. 166, II şi *il. 18, 67—68, 73—74, 84, 102—105, 132 şi 191—192).*

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Anadolu.*)

ANDALUS

Termen de origine obscură care desemna în lumea islamică medievală partea musulmană a Peninsulei Iberice, oricare i-a fost întinderea (*harta 9*, p. 108, I) şi care s-a aplicat în ultimă instanţă regatului NASRIZILOR din GRANADA (p. 142, I). Populaţia acestei regiuni era foarte eterogenă. Ea cuprindea, în afară de autohtonii convertiţi sau nu la Islam, diferite elemente alogene: arabi musulmani, BERBERI musulmani (p. 297, I), SCLAVI negri şi slavi (p. 106, I), şi a fost sediul unor dinastii locale diverse, printre care aceea a UMAYYAZILOR din Occident a fost cea mai puternică (pp. 84, 108, I). (*il. 59* şi *162*). V. MUSA IBN NUSAYR.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

'ANDJAR

Importantă aşezare UMAYYADĂ din interiorul Libanului, ale cărei ruine, uşor accesibile, au făcut recent obiectul unor săpături şi restaurări (*il. 159*). O instalaţie agricolă pe un platou cu sol fertil datorită unor lucrări de drenaj şi de aducţie de apă (p. 23, II) se îmbina cu prezenţa unui oraş întemeiat din temelii de califul AL-WALID I între 705—715. Se cunoaşte astăzi planul lui dreptunghiular (pp. 173—175, II şi *planul 56*, p. 184, II). Influenţe antice şi bizantine sînt deosebit de clare în modul de construcţie şi în stilul decorului. (*Harta 5*, p. 67, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *'Ayn al-Djarr*, şi rapoartele privitoare la săpăturile pe care Serviciul Antichităţilor libaneze le-a efectuat în acest loc sub conducerea d-lui M. Chehab).

ANIMALE

Deţin un loc însemnat în expunerile juriştilor, din cauza interdicţiei prevăzute în Coran de a consuma carnea unora din ele, considerate impure, şi a obligaţiei de a le ucide după ritual pe cele permise (p. 261, I). Pelerinul aflat în stadiul de sacralizare nu trebuie să omoare nici un animal şi vînătoarea este interzisă pe tot teritoriul oraşului MECCA (p. 259, I). Despre locul deţinut de ele în artă, vezi rubrica REPREZENTĂRI FIGURATE, pp. 47,

49, 50, 52, II și *il. 119, 143, 147, 149—150, 187—188, 193—195, 198—199, 204, 208—209, 214, 216—218* și *222—224.*

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *dhabîha, ghidhâ', hayawân;* G. H. Bousquet, „Des Animaux et de leur traitment selon le judaïsme, le christianisme et l'Islam", în *Studia islamica,* IX, 1958; E. Gräf, *Jagdbeute und Schlachttier im islamischen Recht,* Bonn, 1959).

ANLUMINURI

Motive decorative pe bază de ARABESCURI și de IMPLETITURI GEOMETRICE puse în valoare cu aur și argint, care apar încă dintr-o epocă veche pe manuscrisele de calitate deosebită (p. 56, II) — copii foarte vechi ale Coranului scrise în CUFICĂ sînt înzestrate cu ele, în special la începutul unor surate și versete —, fiind plasate de preferință pe primele două pagini ale volumului. Începînd din secolul al XII-lea, ele vor ceda uneori locul unor adevărate MINIATURI, dar niciodată pe corane.

ANTEISLAM

În arabă *djāhiliya,* sau perioadă a ignoranței și a barbariei, spre deosebire de epoca islamică (p. 32, I). Această perioadă cuprinde timpul ce s-a scurs de la facerea lumii pînă la Muhammad; ea este divizată uneori în două părți, din care una se întinde pînă la Iisus, cealaltă de la Iisus la Muhammad (numită deseori perioadă a Intervalului). Autorii musulmani se fac în general ecoul judecăților disprețuitoare formulate de Coran asupra arabilor păgîni, fataliști, idolatri și bătăioși.

ANTOLOGII

Sînt foarte numeroase în literatura arabă culegerile în care autorii au adunat citate în versuri și în proză (pp. 207—208, II) despre subiectele cele mai variate, sau în care filologii s-au străduit să culeagă vestigiile POEZIEI arhaice zisă anteislamică (p. 209, II). Printre transmițătorii vechii poezii pot fi citați Hammād al Rāwiya, care a trăit în epoca UMAYYADĂ, al-Mufaddal al-Dabbī, filolog care a fost preceptorul califului AL-MAHDĪ, fără a vorbi de poeți celebri, ca Abū Tammām (m. pe la 850) sau AL-BUHTURI. (Pp. 131, 145, II).

APAREIAJE

Varietatea tipurilor de apareiaje constituie una din trăsăturile distinctive ale ARHITECTURII islamice, care a utilizat în funcție de locuri materiale diverse, rămînînd totuși tributară unor tradiții anterioare (p. 58, II). În regiunile cu piatră de bună calitate, apareiajele sînt de obicei îngrijite, cu toate că folosesc blocuri de dimensiuni mijlocii și mici (contrastînd în SIRIA cu tipurile de apareiaje ale monumentelor antice). Apareiajele netede sînt mai frecvent reprezentate acolo decît apareiajele cu bosaj sau cele de piatră buceardată, dar efectele de POLICROMIE sau, mai simplu, de dicromie sînt și ele utilizate în măsură mai mare sau mică după epoci (frecvente, de pildă, în arta UMAYYADĂ din Orient sau din Occident sau și în arta MAMELUCĂ). Se cunoaște de asemenea folosirea, din motive de economie, a blocajului format din pietre necioplite între paramente apareiate, în timp ce recurgerea frecventă la materiale refolosite se traduce prin inserția ca butise, îndeosebi la zidurile de apărare, a trunchiurilor de COLOANE. Apareiajele de CĂRĂMIDĂ arsă, utilizînd în general cărămizi mari și plate de formă pătrată, trădează păstrarea vechilor tehnici iraniene, mai ales în părțile de construcție delicate ca ARCELE, BOLȚILE și CUPOLELE. Ele se caracterizează de cele mai multe ori prin aspectul lor decorativ, obținut cu ajutorul unor motive de cărămidă ieșite în relief și a unor jocuri de asize cu desene mai mult sau mai puțin complicate. Vom aminti în plus folosirea abundentă în unele regiuni a argilei crude sub formă de cărămizi sau de chirpici.

APARTAMENT

În arabă *bayt*. Grup de mai multe încăperi formînd înăuntrul unei CASE sau a unui PALAT un ansamblu independent cuprinzînd uneori o curte mică. Se disting la început apartamentele de tip sirian și de tip irakian reprezentate în arhitectura UMAYYADĂ (p. 96, II) și ABBASIDĂ (p. 89, 92, II). Pe urmă s-au manifestat etapele unei evoluții corespunzătoare diversității centrelor regionale sau dinastice, evoluție insuficient studiată însă pînă în prezent.

(*Planul 36*, p. 95, II și *il. 4*).

APA

v. CANALIZĂRI.

ARABĂ (limba)

Aparţine ramurii meridionale a trunchiului semitic comun (p. 34, I), dar prezintă cîteva trăsături analoge acelora ale semiticei de nord-vest (ebraica, arameica). Araba clasică, limba Coranului (pp. 153, 156, I), pare a se fi constituit în Arabia înainte de secolul al VI-lea. O oarecare obscuritate planează asupra problemei originii ei, dat fiind că nu posedăm documente atestînd utilizarea ei înainte de mărturia Coranului însuşi; poemele zise anteislamice culese de autorii de ANTOLOGII arabi, fără a fi necesarmente neautentice, cum se susţine uneori, sînt scrise într-o limbă care a putut fi „normalizată" de filologi. Araba a devenit mijlocul de exprimare al culturii islamice în întregul imperiu, chiar şi în regiunile unde nu se răspîndise ca limbă vorbită (p. 73, I). Ea s-a menţinut de asemenea ca vehicul al ştiinţei religioase, după secolul al XI-lea, în ţările unde s-au dezvoltat noi literaturi naţionale (p. 135, I). Alături de araba clasică, a cărei structură a fost fixată în secolul al VIII-lea şi în cel de-al IX-lea de către filologi (p. 202, II) ce luau ca model limba folosită în vremea lor de anumite triburi din Arabia, s-au dezvoltat vorbiri vulgare, adesea foarte depărtate de limba şlefuită pe care cercurile intelectuale şi aristocratice se străduiau în perioada iniţială s-o păstreze. Ridicarea la cele mai înalte funcţii ale statului a unor CLIENŢI şi a unor militari de origine nearabă n-a făcut decît să accentueze această evoluţie). (Pp. 14, 15, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *'arabīya*).

ARABESC

Folosirea acestui termen desemnînd un tip de ornamentaţie specific islamic, trebuie limitată la stilizările de origine vegetală (p. 52, II) animate de o mişcare ritmică şi tinzînd să acopere în întregime suprafaţa de decorat, excluzînd ÎMPLETITURILE GEOMETRICE, DECORURILE caligrafice şi REPREZENTĂRILE FIGURATE. Arabescul, apărut sub forma lui clasică în arta ABBASIDĂ, după primele încercări ale artei UMAYYADE, a cunoscut începînd din secolul al X-lea o perioadă de maturitate deplină, pentru ca apoi, începînd din secolul al XIII-lea, să se sclerozeze mai mult sau mai puţin repede, în funcţie de regiuni, dar totdeauna prin folosirea aceloraşi şabloane şi repetarea aceloraşi motive transpuse fără deosebire în orice fel de

material. (*Il. 48, 60—61, 63, 65, 119, 186—187, 200* şi *202*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

ARABIA

— preislamică şi predicarea lui Muhammad (pp. 28—49, I, *hărţile 1*, p. 30, I, *4*, p. 62, I).

ʿARAFA

Ridicătură de teren situată la circa 20 km de MECCA, unde are loc cea mai importantă ceremonie a PELERINAJULUI (pp. 258, I, 136, II şi *Planul 16*, p. 262, I).

ARC

V. ARMAMENT.

ARCE

Diversitatea arcelor, abundent utilizate în structura monumentelor ca şi în decoraţia lor sub formă de nişe oarbe şi de arcaturi, constituie una din trăsăturile distinctive ale ARHITECTURII islamice atît în piatră cît şi în CĂRĂMIDĂ. Arcului în plin cintru din epoca UMAYYADĂ i se vor adăuga curînd arcele frînte, în potcoavă sau polilobate, ducînd uneori la compoziţii extrem de complicate (p. 59, II).

ARENDA ÎN PARTE

Există mai multe forme de arendă în parte prevăzute de dreptul musulman (p. 38, II). Potrivit uneia, recolta este împărţită în mod egal între proprietar şi cultivator; în acest caz, aporturile iniţiale trebuie să fie egale sau echivalente. Un alt fel de CONTRACT are ca obiect irigarea unui pămînt cultivat: în schimbul îngrijirii pomilor fructiferi, un agricultor percepe o parte variabilă din recoltă. Într-o a treia formă de contract, exploatatorul se obligă să planteze pomi pe o suprafaţă de pămînt, avînd în schimb dreptul la jumătatea suprafeţei astfel plantate. Modalităţile acestor contracte, care derivă probabil din obiceiuri vechi şi a căror validitate este uneori contestată, fac obiectul discuţiilor între juriști. Arendaşii nu datorează IMPOZITUL funciar, nici zeciuiala, care rămîn în sarcina deţinătorilor pămîntului. De arendaşi se deosebesc lucrătorii tocmiţi pe termene mai lungi sau mai scurte.

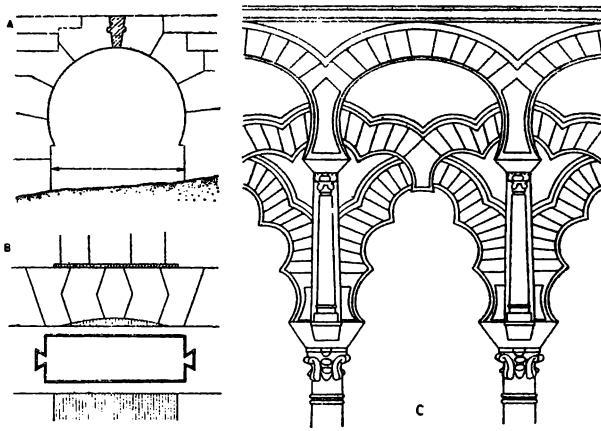

61. ARCE

(După les Monuments ayyoubide de Damas, *fasc. II—III și H. Hofstätter și H. Pixa,* Vergleichende Weltgeschichte)

A) Arc ușor frînt în potcoavă, cu bolțare fasonate, folosind o tehnică obișnuită în arhitectura islamică în piatră: poarta de intrare a madrasalei 'Adhrāwiya construită în 1184—1185 la Damasc. B) Tip de arc de descărcare utilizat în arhitectura ayyubidă deasupra unui lintou monolit și substituind aci o combinație complicată arcului simplu sau segmentului de arc cunoscut în alte locuri: poarta de intrare a sălii de rugăciuni a madrasalei Māridāniya construită în 1213 la Damasc. C) Tip de arc decorativ obținut prin împletirea mai multor etaje de arce polilobate în arta umayyadă din Occident: nava centrală a marii moschei din Córdoba, mărită de califul al-Hakam II în 961 (v. il. 59).

ARGINT

MONEDA de argint era răspîndită mai ales în fostele teritorii ale Imperiului sasanid, care poseda MINE importante, dar a rămas apoi una din bazele sistemului monetar (v. DIRHAM). Metalul însuși se număra printre producțiile imperiului (p. 44, II) și era folosit pentru numeroase obiecte de orfevrărie (pp. 51—53, II și *il. 146*).

ARHITECTURA

Manifestare esențială a artei islamice, care a fost în primul rînd o artă de constructori (pp. 58—61, II) capabilă să corespundă, prin programe noi, situației rezultînd din

originalitatea Islamului şi din condiţiile dezvoltării sale. În acest sens, diversele monumente ale civilizaţiei musulmane trebuie considerate ca structuri eminamente vii, a căror dispoziţie corespundea „unor necesităţi de ordin practic legate de modul de funcţionare a instituţiilor epocii" (J. Sauvaget). (*Il. 3—5, 40—59, 65—75, 101—132* şi *161—164*).

ARHIVE (documente de)

Ajunse pînă la noi în număr redus (p. 41, II), cu toate că arhivele deţineau, potrivit CRONICILOR, un loc important în birourile ADMINISTRAŢIEI califiene (p. 78, II), ele încep acum să fie căutate şi exploatate sistematic. Multă vreme „diplomatica" s-a redus la papirologie, PAPIRUSURILE fiind printre principalele documente ce ni s-au păstrat. De cîtva timp, specialiştii se interesează mai mult de documentele mai puţin vechi, pe PERGAMENT sau pe HIRTIE, care sînt descoperite ici şi colo. Formulare de acte (p. 270, I), de diplome, de CONTRACTE ne sînt oferite, pe de altă parte, de tratatele teoretice (manuale pentru uzul secretarilor de cancelarie şi luorări de drept), dar aceste informaţii, utile, nu pot compensa lipsa unor documente originale. Cîteva texte, în aparenţă autentice, sînt de asemenea reproduse de cronicari. Documentele de arhivă pot fi repartizate în modul următor: documente de stat (acte de numire, scrisori oficiale, tratate, rescripte diverse, documente fiscale); contracte juridice private (acte de CĂSĂTORIE, de vînzare, de WAKF; documente juridice (consultaţii sau *fatwā*-le).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *diplomatique*).

ARISTOTEL

Sub titluri mai mult sau mai puţin exacte, principalele opere ale lui Aristotel au fost cunoscute şi traduse în lumea musulmană, în care au exercitat o influenţă asupra dezvoltării gîndirii filosofice (pp. 186, 242, 245, 304, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Aristûtalīs*).

ARMAMENT

Foarte slab cunoscut într-o epocă veche. Cuprindea în esenţă arcul şi maşinile de asediu. Arma principală a trupelor în mişcare era arcul, mînuit de călăreţi; cei mai renumiţi pentru dibăcia lor în mînuirea arcului erau mercenarii de origine TURCĂ sau IRANIANĂ pe care CALIFII i-au

recrutat începînd din secolul al IX-lea. Exista acolo o foarte veche tradiție orientală datînd din epoca sasanidă și alături de care tradiția arabă rămînea inferioară. Arta mînuirii arcului a făcut obiectul unor tratate foarte numeroase, dar din care nici unul nu este anterior secolului al XIII-lea. Printre celelalte arme se numărau sabia, arbaletele (p. 61, II), lancea, scutul, platoșa, ghioagele, mașini de război ca balistele și berbecii, la care se adăugau mijloace de atac sau de apărare, ca smoala sau FOCUL GRECESC, „oglinzile arzătoare" și proiectilele cu țepi de fier (pp. 61, 75, II și *il. 140, 146* și *188*). Fabricarea armelor se numără printre activitățile artizanale importante (p. 51, II).

ARMATĂ

Compusă la început din voluntari arabi (pp. 77, I, 170, II), ea s-a transformat progresiv într-o armată de soldați de profesie proveniți din rîndurile sclavilor (p. 93, I). Caracterul străin al șefilor militari care ajungeau la putere a marcat adînc regimurile politice ale țărilor islamice (pp. 296, 297, I, 138, II). (Pp. 122, 130—131, 290—291, I).

ARMENIA

Regiune situată între Asia Mică, Caucaz, AZERBAIDJAN și MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ. Platourile ei înconjurate de lanțuri muntoase, pe care le ocupa o populație CREȘTINĂ separată doctrinal de BIZANȚ începînd din 506, se găseau în momentul cuceririi arabe într-o stare de anarhie datorată ambițiilor celor două puteri, bizantină și sasanidă, precum și rivalităților ce domneau între mari familii locale. Armenia, cucerită pe la 645 (p. 53, I), dar evacuată cu ocazia războiului dintre 'ALI și MU'AWIYA, a acceptat să plătească UMAYYAZILOR un tribut, pe care-l vărsau prinții ei. În pofida gravei răscoale care a izbucnit la jumătatea secolului al IX-lea și care a fost înăbușită de califul AL-MUTAWAKKIL, prinții Armeniei au păstrat în epoca ABBASIDĂ o relativă autonomie. Țara a cunoscut după aceea o perioadă tulbure, pînă în momentul cînd a fost cucerită de SELGIUCIZI (p. 129, I). Armeni au fost recrutați în ARMATELE musulmane, mai ales în EGIPT, sub TULUNIZI, iar apoi sub FATIMIZI, și unii au ocupat funcții de prim plan în aceste state.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Armīniya*).

ARSENAL

Permiţînd dezvoltarea flotelor pe care unele dinastii islamice au încercat să le constituie, arsenalele au existat de exemplu la Acra, Tarsus, ALEXANDRIA, la Kulzum şi Aydhab lîngă Marea Roşie, la Rawda lîngă FUSTAT, la MAHDIYA, Almeria, apoi la Alanya în Turcia selgiucidă, la Tunis, Ceuta şi Tanger. Activitatea lor corespundea aceleia a principalelor porturi militare şi era legată de posibilităţile de importare a lemnului necesar pentru construirea navelor (P. 61, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dâr al-sinâ'a.*)

ARTIZANAT

Avîntul artizanatului, a cărui organizare pe plan social şi tehnic e insuficient cunoscută (pp. 211—216, II), a fost una din sursele de bogăţie a lumii islamice medievale, caracterizată prin înalta calitate şi diversitatea producţiei sale industriale (pp. 44—57, II). (Pp. 82, I, 109—110, II, *il. 194—224*).

ARTUKIZI (ORTOKIZI)

Dinastie de EMIRI turci, aflaţi la început în serviciul Marilor SELGIUCIZI, apoi autonomi, care a dominat regiunea DIYAR BAKR (p. 133, II) din 1102 pînă în 1408. Ea s-a ciocnit de AYYUBIZI, care, din 1232, i-au răpit o parte din teritoriile ei. A favorizat o artă puternic impregnată de influenţe creştine sau locale, deosebit de sensibile în monezile cu efigii umane. (*Il. 62* şi *204*).

ASASINI

Nume dat de Occidentali membrilor uneia dintre sectele isma'ilismului, aceea a nizarisilor „mîncători de *haşiş*" (p. 135, I). Activitatea teroristă căreia i se dedau membrii acestei secte (p. 218, I) explică sensul dat cuvîntului francez (şi român — n.t.) care derivă din cel arab de *haşşāşīn.* Despre vechile fortăreţe ale nizarisilor, v. *harta 11*, p. 128, I şi *il. 128.*

ASCETISM

Asupra începuturilor mişcării ascetice în mediul islamic, v. pp. 181—184, I. Asupra diferitelor curente ulterioare ale SUFISMULUI şi dezvoltării CONFRERIILOR,

v. pp. 235—242, I. Asupra mediului sufiilor, v. pp. 194—195, II.

ASTROLAB

Instrument ASTRONOMIC portativ cu folosiri diverse, servind îndeosebi la determinarea înălțimii aștrilor și a orelor, precum și la stabilirea horoscoapelor. S-au păstrat numai astrolabi plați compuși din discuri suprapuse și dintr-o placă ajurată, numită păianjen, care reprezenta bolta stelelor fixe. Concepția acestor instrumente pornea de la savanții antichității. Ele au fost perfecționate în tot cursul evului mediu islamic (p. 247, I), apoi imitate pe la 1200 în Occident, unde au fost utilizate pînă la inventarea telescopului. *(Il. 203* și *205*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), *s. asturlāb.)*

ASTRONOMIE

Știință moștenită de la greci, care a cunoscut un mare succes în lumea islamică. Ea a fost încurajată de califul AL-MA'MUN (p. 116, I) și de alți suverani. Astronomii cei mai remarcabili au fost AL-HWARIZMI, frații Banū Mūsā, care aveau propriul lor observator la BAGDAD, în secolul al IX-lea, Abū Ma'šar (m. 886), al-Battānī (m. 929 la HARRAN), Abū' l-Wafa' (m. 997), inventator al trigonometriei, Nāsir al-Dīn al-Tūsī (m. 1274), care a lucrat la Marāga sub MONGOLI, fără a-i număra pe savanții andalusi, cum a fost al-Madjritī (m. 1007). Dat fiind că, în secolul al XII-lea, lucrările arabe de astronomie au fost traduse în Spania în limba latină, este de înțeles că unii termeni arabi au trecut în franceză (*al-sumūt* devenit azimut). Astrologia a fost cultivată paralel de diferite personaje, dintre care cele mai celebre sînt evreul Mașallah și persanul Nawbaht, care au trăit în secolul al VIII-lea. (Pp. 247—248, I, 203, 204, II și *il. 178, 180, 203—206*). V. MAGIE.

AL-AŠ'ARI

Teolog (873—935) considerat în general ca întemeietor al teologiei dogmatice sau KALAM. A stat de fapt la originea școlii zise AŠ'ARITE (pp. 226—228, I), care a fost una din școlile teologice cele mai răspîndite în lumea musulmană medievală. (P. 168, I).

AȘ'ARISM

Școală teologică formată în secolul al X-lea (pp. 132, 199, 225—231, 234—235, 241, I, 188—189, II).

ATABEG

Demnitar care, la SELGIUCIZI și la epigonii lor, exercita funcția de tutore al unui tînăr prinț. Atabegii, care erau în general șefi militari, au profitat adesea de situație pentru a pune ei înșiși mîna pe putere (p. 134, I). Astfel s-au constituit cîteva mici dinastii de atabegi, îndeosebi la MOSUL și DAMASC (v. BURIZI). Apelul la atabegi pare a fi fost un obicei propriu tribului TURC al Oguzilor. Totuși obiceiuri similare se întîlneau în mediul arab, la începutul califatului ABBASID.

(*Tabela 14*, pp. 144, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *atabak*).

ATRIBUTE DIVINE

Problema existenței lor, plecînd de la NUMELE LUI DUMNEZEU, care le-ar presupune, este una dintre cele mai importante ale teologiei musulmane (pp. 184, 190, 191, 203, 219, 225, 227, I).

AUDIENȚĂ

Asupra ceremonialului audiențelor, v. pp. 86, 88, 96, 111—113, 117, 122, 127—130.

Sală de audiențe (*il. 118*).

Audiența unui cadiu (*il. 135*).

Audiența unui guvernator (*il. 136*).

AUR

MONEDA de aur, utilizată mai ales în fostele PROVINCII ale Imperiului bizantin, a rămas totdeauna împreună cu ARGINTUL, una din bazele sistemului monetar islamic. V. DINAR. Metalul însuși era produs în unele regiuni ale imperiului (pp. 115, I, 44, II) și servea la fabricarea pieselor de orfevrărie (p. 53, II). (Pp. 47, 64, 70, II).

AUTOBIOGRAFII

Foarte rare în literatura islamică, în care noțiunea de personalitate este cam ștearsă. Cea mai importantă este aceea lăsată de IBN HALDUN. Uneori lucrările prezentate ca

autobiografii nu sînt decît expuneri dogmatice descriind calea care l-a dus pe autor la ceea ce consideră el drept adevărata doctrină; cel mai bun exemplu în acest sens este opusculul lui AL-GAZALI intitulat *Eliberarea de eroare* (p. 238, I).

AUTOMATE

Foarte apreciate de cercurile artistocratice şi neîncetat perfecţionate de savanţi (pp. 247, I, 78, 87, II). Au făcut obiectul unor tratate tehnice dataliate (p. 57, II). *(il. 181).*

AUXILIARI

În arabă *ansār.* Nume dat locuitorilor din Yathrib care au susţinut cauza lui Muhammad (pp. 44, 45, 50, 168, 221, I).

AVERROES

V. IBN RUŞD.

AVICENNA

V. IBN SINA

AVRAAM

PROFET biblic menţionat de Coran şi de autorii musulmani sub numele de Ibrāhīm al-Halīl sau „prietenul lui Dumnezeu". Strămoş al arabilor prin fiul său Ismail şi constructor al KA'BEI de la MECCA (p. 258, I), el apare în povestirile coranice (pp. 163, 164, I) drept cel mai desăvîrşit reprezentant al religiei monoteiste naturale, care ar fi fost alterată de EVREI şi de CREŞTINI înainte de a fi restabilită în integritatea ei de Muhammad. De unde calificativul său obişnuit de HANIF. Episodul jertfirii fiului său este perpetuat de sărbătoarea de încheiere a PELERINAJULUI (*planul 16,* p. 263, I), dar TRADIŢIA ezită asupra numelui său: Isaac (Ishāk) sau Ismail (Isma'il). Orientaliştii poartă discuţii asupra problemei de a şti dacă legarea de religia abrahamică (p. 47, I) era indicată în primele surate ale Revelaţiei sau dacă ea a corespuns numai orientării adoptate de Muhammad la MEDINA. De fapt Muhammad pare să fi insistat mai ales după HEGIRĂ asupra personalităţii exemplare a părintelui Credincioşilor. V. HEBRON.

AL-AWZA'I

Jurisconsult mort la Beyrut în 774, întemeietorul unei şcoli juridice, care a dispărut după ce păstrase adepţi pînă în secolul al X-lea. (Pp. 180, 233, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

'AYN DJALUD

Sat din Palestina unde s-a situat în septembrie 1260 bătălia prin care MAMELUCII din EGIPT i-au respins pe MONGOLI (p. 140, I).

AYYUBIZI

Dinastie de suverani independenţi învestiţi de califul ABBASID, care a fost întemeiată de Salah al-Din sau SALADIN (pp. 119, 138, I) şi a domnit în EGIPT, SIRIA, MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ din 1171—1260 (p. 139, I). O ramură secundară a stăpînit Yemenul între 1174 şi 1229, în timp ce o alta reuşea să se menţină în regiunea DIYAR BAKR aproximativ pînă la 1462. (Pp. 138, 226, 232, I, 180, II, *harta 13*, p. 137, *tabela 14*, pp. 144, I, *planurile 52*, p. 163, II, *57*, p. 180, II şi *il. 66* şi *155*).

AZERBAIGIAN

Regiune situată la sud-vest de Marea Caspică, la sud de Caucaz, care a fost cucerită între 639 şi 643 (p. 56, I). Acolo s-a răsculat în 816, sub califatul lui AL-MA'MUN, un rebel cu numele de Bābak, care se pretindea profet şi a reuşit să reziste trupelor califiene timp de douăzeci de ani. Răscoala, care se întinsese la început asupra PROVINCIEI DJIBAL, a fost înăbuşită de AL-MU'TASIM după asedierea şi distrugerea fortăreţei Badhdh. Bābak, luat prizonier, a fost executat în public la SAMARRA, în 838. (Pp. 101, 131, I, 72, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v. şi s. *Bābak).*

AL-AZHAR

„Strălucitoarea". Numele marii MOSCHEI întemeiată la CAIRO de cuceritorul FATIMID Djawhar (p. 112, I). Inaugurată în 972 şi situată în vecinătatea palatului, ea a fost centrul religios al noii aglomeraţii, a jucat un rol însemnat în politica de propagandă fatimidă, dar a suferit apoi consecinţele reacţiei SUNNITE a AYYUBIZILOR. După ce a pierdut în adevăr pentru un timp privilegiul ei de mar-

moschee, ea a redevenit un centru de învățămînt sub MAMELUCI, care au înzestrat-o cu diferite fundații pioase.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

B

BADR

Orășel situat la sud-vest de MEDINA pe drumul folosit de caravanele ce mergeau de la MECCA în SIRIA. Este locul unde în martie 624 musulmanii, interceptînd un convoi al celor din Mecca, au repurtat asupra acestora prima lor victorie (p. 44, I), pe care au considerat-o ca o justificare a credinței lor. (*Harta 1*, p. 30, I).

BADR AL-DJAMALI

General și vizir al califului FATIMID al-Mustansir (p. 115, I). Fost SCLAV armean al unui EMIR sirian, devenise guvernator al DAMASCULUI și dispunea de un corp important de mercenari armeni. CALIFUL a făcut apel la el pentru a rezista pretențiilor GĂRZII sale turcești și l-a făcut comandant șef și vizir al său (1073). Badr a restabilit ordinea în EGIPT, dar nu i-a putut împiedica pe SELGIUCIZI să pună stăpînire pe Damasc (1076). Mare constructor, căruia orașul CAIRO îi datorează mai multe monumente (*il. 161*), el a murit în 1094, cu puțin înaintea califului.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.)

BAGDAD

Oraș din Irak situat pe malurile Tigrului, capitală a Imperiului ABBASID (p. 76, I) din 752 pînă în 836 (p. 93, I) și din 892 pînă în 1258, întemeiat de califul AL-MANSUR pe un loc unde nu se aflase încă nici un oraș important în cursul epocilor anterioare, dar care corespundea unui nod de comunicații (pp. 81, 82, I, 7, II). Pornind de la primul oraș regal fortificat, îndeobște numit Orașul rotund (pp. 79, 155, II), aglomerația bagdadiană a cunoscut repede o dezvoltare prodigioasă (p. 81, II). Ea a fost încercată de asedii pustiitoare, în 813 (pp. 91, I, 217, II), apoi în 865, precum și de inundații începînd de la sfîrșitul secolului al IX-lea, apoi a decăzut pe măsură ce imperiul se dezmembra (p. 81, II). Centrul ei s-a deplasat treptat de la nord spre

sud pe malul de est, în timp ce malul de vest era progresiv abandonat (p. 177, II și *planul 32*, p. 80, II), și orașul, care a fost înconjurat de ziduri la sfîrșitul secolului al XI-lea de califul al-Mustazhir, nu mai corespundea decît unei mici părți a celui vechi (p. 219, II). Întreaga așezare a fost devastată în 1258 de invazia mongolă. N-au rămas decît puține resturi din PALATELE, MOSCHEILE, MADRASALELE ce împodobeau Bagdadul înainte de acest eveniment (p. 122, I). Doar madrasaua Mustansiriya, restaurată, mai este vizibilă, precum și un minaret, care a fost acela al marii moschei a palatului califian. Regiunea Bagdadului cuprinde numeroase morminte de oameni celebri: ale juriștilor ABU HANIFA și IBN HANBAL, al misticilor AL-DJUNAYD, AL-HALLADJ, AL-SUHRAWARDI, fără a le număra pe acelea ale celor doi IMAMI șiiți, Mūsa al-Kazim și nepotul său, căruia i s-a dat numele de al-Kāzimayn (pp. 206, I), nume purtat și azi de cartierul ce cuprinde MAUSOLEUL lor. (Pp. 101, 121, 214, I, 224, II și *il. 187*).

BAHREIN

Arhipelag din Golful Persic, în fața coastei orientale a Arabiei, unde s-a stabilit, în secolul al X-lea și în cel de-al XI-lea, statul comunitar al KARMAȚILOR (pp. 95, 214, I).

BAIE

În arabă *hammam*. Edificiu tipic al orașului islamic (p. 167, II, *desenul 55*, p. 167, II și *il. 168*) corespunzînd cerințelor purității rituale ca și obiceiurilor moștenite de la antichitate și aplicate întîi în realizările princiare (pp. 98—101, II, *planurile 38—40* și *il. 112* și *124*). Fie ea publică sau particulară, baia, a cărei arhitectură a prezentat potrivit cu epocile variații semnificative, avea totdeauna să cuprindă o baie de aburi, alimentară cu vapori printr-un sistem de încălzire, săli călduțe sau calde mai mult sau mai puțin numeroase, precum și o primă sală de dezbrăcare. Construcția ei cerea materiale solide cît și o neapărată competență tehnică (p. 59, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *hammām*.)

AL-BAKILLANI

Teolog AȘ'ARIT și jurist MALIKIT, mort în 1013, care a petrecut o parte a vieții sale la Bagdad, dar a exercitat de asemenea cîtăva vreme funcția de cadiu în afara capita-

lei şi a frecventat curtea Buyidului 'ADUD AL-DAWLA din ŞIRĀZ. A contribuit la precizarea şi răspîndirea doctrinei aş'arite (pp. 227, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-BALADHURI

Istoric de origine IRANIANĂ, mort în 892, care sub domnia califului abbasid AL-MUTAWAKKIL a apărat opera şi memoria califilor UMAYYAZI. A fost îndeosebi autorul unei *Cărţi a cuceririlor* şi al unei mari lucrări despre *Genealogia nobililor* (arabi), care constituie o importantă CRONICĂ a epocii umayyade. (P. 178, I)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BALANŢĂ

În arabă *mizān*. Instrument a cărui perfecţionare s-a datorat atenţiei acordate în lumea islamică reglementării comerţului (pp. 269, I). V. MUHTASIB. Teoria şi practica sa, în parte împrumutate de la cei vechi, au făcut în mediul musulman obiectul unor studii atente, ca *Balanţa înţelepciunii*, lucrare a lui al-Hāzinī, scrisă pe la 1100. S-a utilizat mai întîi balanţa romană, dar se cunoştea de asemenea balanţa cu două braţe egale, după care s-au păstrat diferite reproduceri. Balanţe gradate în acest scop serveau la cîntăritul AURULUI şi al ARGINTULUI. Balanţe deosebite, numite „balanţe cu apă", care aveau mici bazine în care puteau fi cufundate obiectele, serveau încă din secolul al IX-lea la determinarea greutăţii specifice a diferitelor metale şi aliaje preţioase prin aplicarea principiului lui Arhimede. Dar procedeele relative la determinarea greutăţii specifice au fost perfecţionate datorită cercetărilor lui AL-BIRUNI, care a pus la punct instrumentul numit „vas conic" pentru a permite măsurarea greutăţii unui volum de apă corespunzînd aceluia al unei substanţe. (Pp. 51, 53, II şi *il. 170*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *karastūn* şi *mīzān*.)

BALH

Oraş din IRANUL oriental, corespunzînd vechii Bactra. A fost un centru budist înainte de a fi cucerit de musulmani în 663 (p. 65, II). Reconstruit în 725 după diferite răscoale, distrus din nou în 1220 de Genghiz Han, el a regăsit o parte din splendoarea sa sub TIMURIZI, dar nu mai e decît un cîmp de ruine, după ce în secolul al XIX-lea

un oraş numit Mazar-i Şarîf s-a dezvoltat la distanţă de cîţiva kilometri, în jurul unui mormînt prezumat al lui 'ALI, descoperit în secolul al XV-lea. (P. 124, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BALIS

Vechi oraş din SIRIA de nord distrus de invazia MONGOLĂ şi care nu mai este astăzi decît un cîmp de ruine. (P. 66, II şi *il. 157*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BANCHERI

De cele mai multe ori nemusulmani şi exercitînd uneori meseria de zarafi (pp. 198, 199, II). Serviciile lor erau folosite în mod constant de suverani (p. 100, I).

BANU HAŞIM

V. HAŞIMIZI.

BARAJE

Utilizate în epoca UMAYYADĂ printre mijloacele de captare a apei pentru irigare, după tehnici moştenite de la antichitate, şi reprezentate prin vestigii interesante (pp. 28, 30, 36, II şi *il. 87*).

BARMAKIZI

Celebri miniştri ai lui Hārūn AL-RAŞĪD, a căror brutală dizgraţie în 803, aparent inexplicabilă ,a impresionat spiritele contemporanilor şi a constituit multă vreme o enigmă pentru istorici (pp. 88, 89, 294, I, 202, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Barāmika*).

BASRA

Oraş în IRAK şi port la Golful Persic (p. 70, II) situat într-o bogată regiune de curmali. A fost întîi o tabără temporară a armatei cuceririi, tabără întemeiată între 635 şi 638 (pp. 54, I, 171, II şi *harta 4*, pp. 62, I), apoi o aşezare permanentă prevăzută cu BĂI, o mare MOSCHEE şi un palat al guvernului. Centru economic, oraşul a devenit foarte curînd un centru intelectual, unde se discutau mai ales teologia şi GRAMATICA. Numeroşi MU'TAZILIŢI erau originari de acolo, precum şi ascetul AL-HASAN AL-BASRI. Încercată prin răscoala ZANDJILOR (p. 94, I) şi a KAR-

MAŢILOR (p. 101, I) în epoca ABBASIDĂ, Basra a fost în mare parte distrusă de invazia mongolă. Un oraş modern s-a dezvoltat în secolul al XVIII-lea la cîţiva kilometri în amonte de cel vechi. (P. 179, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BAŞŞAR IBN BURD

Poet arab, de origine iraniană, mort în 783. Orb din naştere, el a compus mai ales poezii de dragoste (p. 209, II) cît şi satire, care au fost fără îndoială la originea urii nutrite împotriva lui de vizirul califului AL-MAHDI şi care explică moartea lui violentă. A fost bănuit de a profesa doctrine eterodoxe de inspiraţie MANIHEANĂ, dar poemele ce s-au păstrat nu oferă nici o dovadă despre această tendinţă intelectuală.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BĂTĂLIA CĂMILEI

Bătălie care a opus în 656, lîngă BASRA, pe 'ALI şi un grup de DISCIPOLI (pp. 52, 170, I). Ea îşi datorează numele faptului că ciocnirea cea mai violentă s-a produs în jurul cămilei care purta lectica A'IŞEI.

BĂUTURI FERMENTATE

Interzise prin LEGE (pp. 46, 265, I) în virtutea versetului coranic V, 92. Totuşi şcoala hanafită autorizează consumarea vinului de curmale sau *nabīdh* (p. 222, I). De fapt, interzicerea vinului a fost puţin respectată în cercurile aristocratice (p. 145, II şi *il. 147—148, 154* şi *169*) şi sfărîmarea uncioarelor de vin a fost o activitate căreia i se dedau periodic aceia care, cu titlu oficial sau privat, se străduiau să asigure respectarea ordinii morale islamice (p. 223, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *khamr.*)

BEDUINI

V. pp. 32, 34, 54, 303, 304, I, 15, 210, II şi *il. 80—83.*

BERBERI

Populaţii autohtone din regiunile situate între EGIPT şi Oceanul Atlantic, caracterizate prin vorbiri care, în pofida diversităţii lor, aparţin unei aceleiaşi limbi. Berbera a dat naştere în epoca medievală unei literaturi scrise, notate cu

ajutorul caracterelor arabe, dar documentele literare păstrate sînt foarte puțin numeroase și se reduc în general la texte, în proză sau poetice, de înălțare religioasă precum și la culegeri de legi cutumiare. (Pp. 66, 84, 106, 140, 142, 297, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BIBLIOTECI

Numeroase în Orientul islamic medieval, bibliotecile erau în general legate de mișcări intelectuale și religioase, a căror difuzare o înlesneau (pp. 210, I, 203, II), dar existau și biblioteci particulare importante (pp. 92, II). Începînd din secolul al XI-lea și din cel de-al XII-lea, ele au fost integrate MADRASALELOR.

BIOGRAFICĂ (știința)

Disciplină foarte dezvoltată în lumea islamică din cauza importanței învățămîntului autoritativ în diferitele științe. Numeroase biografii se referă la SIRA, iar DICȚIONARE biografice (p. 185, II) sînt consacrate, unele DISCIPOLILOR Profetului, deținători ai TRADIȚIEI autentice, altele TRADIȚIONIȘTILOR, lectorilor de Coran, juriștilor diferitelor școli, altele în sfîrșit GRAMATICIENILOR, MEDICILOR și FILOSOFILOR. În aceste culegeri biografiile sînt clasate pe generații sau *tabakāt*.

AL-BIRUNI

Unul dintre cei mai mari savanți și scriitori ai lumii musulmane, originar din HWARIZM, născut în 973 și mort la GAZNA în 1050, care s-a interesat de istorie, de matematici, de ASTRONOMIE și de științele fizice și naturale (p. 204, II). Autor al unei *Cronologii a popoarelor vechi* scrisă în jurul anului 1000 și tratînd despre problemele de CALENDARE, de meteorologie și de astronomie. În 1016, după cucerirea Hwārizmului de către MAHMUD DIN GAZNA, el a fost dus împreună cu alți captivi în capitala Gaznavizilor și atașat curții suveranului, pe care l-a însoțit în expedițiile sale în INDIA; acestea au fost împrejurările în care a pregătit lucrarea sa *Descrierea Indiei*, terminată în 1030. Al-Birūnī a putut să-și continue lucrările științifice grație protecției celui de-al doilea Gaznawid, Mas'ūd, căruia i-a dedicat marele său tratat de astronomie *Al-Kanūn al-Mas'ūdī*, iar sub al treilea Gaznavid, Mawdūd, el a compus tratatul său de mineralogie și tratatul său de droguri medi-

cinale. A mai întocmit numeroase alte lucrări, dintre care unele nu sînt editate.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BISMILLAH

„În numele lui Dumnezeu". Formulă împrumutată din surata liminară a Coranului (p. 261, I), pe care se recomandă musulmanilor s-o repete în numeroase împrejurări ale vieţii (pp. 202, 203, 210, I) şi cu care începeau în general toate documentele şi textele scrise.

AL-BISTAMI

Celebru mistic iranian, care a trăit la Bistām, în PROVINCIA Kūmis şi a murit acolo în 874. I se datorează maxime, care au fost culese şi comentate de discipolii săi şi care descriu etapele itinerarului său spre unirea mistică, obţinută printr-o totală despuiere de sine (p. 235, 246, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Abū Yazīd.*)

BIZANŢ

Relaţiile dintre Bizanţ şi lumea musulmană au cunoscut perioade de tensiune deosebită, alternînd cu perioade de calm relativ (pp. 53, 54, I). Epoca UMAYYADĂ şi începutul epocii abbaside au fost caracterizate printr-o serie de tentative nereuşite de expediţii împotriva CONSTANTINOPOLULUI (p. 66, 85, I). La începutul secolului al IX-lea, califul Hārūn AL-RAŞID a reuşit să impună tribut împărătesei din acea vreme, iar AL-MU'TASIM a cucerit însemnata cetate Amorium (*'Ammūriya*). În aceeaşi epocă musulmanii cuceresu Creta şi SICILIA. Jumătatea secolului a adus o răsturnare a situaţiei, Imperiul bizantin întărindu-se, în vreme ce califatul decădea şi se dezmembra. Principalele ofensive bizantine se situează în secolul al X-lea (p. 112, I): reluarea Cretei, atacurile lui Nicefor Focas împotriva regatului HAMDANID al Alepului (p. 119, I), campania aceluiaşi Nicefor în SIRIA, care s-a încheiat în 969 prin anexarea Antiohiei şi prin instituirea suzeranităţii bizantine asupra Alepului, campania lui Ioan Tsimiskes în Siria şi Palestina împotriva noii puteri FATIMIDE. Sosirea cruciaţilor a pus capăt acţiunilor întreprinse de bizantini împotriva lumii arabe. (Pp. 118, 130, I, 69, 70, II).

(BIBL.: M. Canard, „Deux épisodes des relations diplomatiques arabo-byzantines au X-e siècle", în *Bulletin d'études*

orientales, XIII, 1959—1961; „les Relations politiques et sociales entre Byzance et les Arabes", în *Dumbarton Oaks Papers*, XVIII, 1964.)

BLAZOANE

Emirii MAMELUCI au avut drept la blazoane, care indicau diferitele etape ale carierei lor (p. 139, I) şi figurau îndeosebi pe obiectele fabricate special pentru ei (*il. 211*).

(BIBL.: L. A. Mayer, *Saracenic heraldry*, Oxford, 1932.)

BOLŢI

Abundent reprezentate în ARHITECTURA islamică (pp. 59, 85, I), care a folosit mai rar, cu excepţia CASEI ţărăneşti din anumite regiuni cu păduri, sistemele de acoperire cu şarpante. Aceste bolţi, executate cînd în cărămidă şi cînd în piatră cuprind o extremă diversitate de tipuri, uneori complicate, dar bolta pe încrucişare de ogive n-a existat propriu-zis niciodată în ţările islamice, în pofida utilizării unor nervuri cu caracter mai ales decorativ, de exemplu, în CUPOLE. Necesitatea de a construi adesea fără cofraj a făcut ingeniozitatea zidarilor iranieni să utilizeze procedeul original al bolţii apareiate pe tranşe (*il. 117*), de obicei acoperită cu o boltă de cărămizi orientate în sens contrar, procedeu ce se regăseşte şi în construcţia unor ARCE (*il. 105, 111—112, 114, 116, 165* şi *166*).

BRESLE

V. pp. 214, 215, II.

BUHARA

Oraş din TRANSOXIANA, cucerit de arabi la sfîrşitul secolului al VII-lea (p. 65, I), apoi zguduit de răscoale la începutul celui de-al VIII-lea. A fost deosebit de prosper în epoca dominaţiei SAMANIZILOR şi a devenit un centru foarte activ de cultură islamică, în care se menţin încă monumente vechi (p. 102, II), printre care vestitul MAUSOLEU al Samanizilor (*il. 69*). Oraşul a fost cucerit în 1220 de armata lui Genghiz Han.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-BUHARI

TRADIŢIONIST născut la BUHARA şi mort lîngă SAMARKAND în 870, care a călătorit cîţiva ani în Orien-

tul islamic pentru a-i studia pe învăţaţii din vremea lui. A alcătuit lucrarea *Sahīh* (cel Adevărat), care este considerată cea mai bună din cele şase mari culegeri consacrate TRADIŢIEI (p. 232, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-BUHTURI

Poet din epoca ABBASIDĂ, de origine beduină, care a devenit panegirist oficial la curtea CALIFILOR şi a murit în 897 (p. 131, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BUNĂ-CUVIINŢĂ (reguli de)

TRADIŢIA defineşte un anumit număr de reguli care, fără să fie strict obligatorii, trebuie totuşi respectate de musulmanul preocupat de a urma prescripţiile Profetului (p. 261, I). Ele sînt, în afară de CIRCUMCIZIE, unele practici relative la PURITATEA RITUALĂ, cum sînt tunsul mustăţii, curăţirea dinţilor, depilarea subsuorilor şi a pubisului, cît şi alte obiceiuri diverse, ca aceea de a spune BISMILLAH la începutul abluţiunilor sau al meselor. Aceste recomandări, asupra cărora stăruie îndelung un hanbalit ca IBN BATTA, sînt variate şi lista lor diferă întrucîtva după autori .Face parte din ele şi obligaţia impusă de unii femeilor de a purta vălul cînd ies din casă sau interzicerea REPREZENTĂRILOR FIGURATE.

BURIZI

Dinastie care a domnit la DAMASC din 1104 pînă în 1154 (pp. 134, 136, I). Ea a fost întemeiată de ATABEGUL turc Tugtakīn care, la moartea stăpînului său, SELGIUCIDUL Dukāk, a pus mîna pe putere, pe care a transmis-o propriului său fiu Būrī.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

BUYIZI

Dinastie de emiri ŞI'IŢI originari din DAYLAM, care au obţinut, începînd din 932, guvernăminte în PROVINCIILE orientale DJIBAL, FARS, KIRMAN şi au deţinut apoi la BAGDAD, din 945 pînă în 1055, demnitatea de mare EMIR (p. 120, I). Stăpînirea lor a corespuns unei epoci de frămîntare religioasă şi de viaţă intelectuală intensă

(pp. 121—122, 198, 204—206, 210, 244, I). (*Harta 10*, pp. 116—117, I şi *tabela 14*, p. 144, I).

Medalie — (*il. 29*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *Buwayhides*.)

C

CADII

Despre atribuţiile lor, v. pp. 177, 265, 266, 269, 276, 285—289, I. Despre rolul lor la curte, v. pp. 116—117, 122, 124, 129, II. Despre rolul lor social, v. 187, 190—191, 217—218, II şi *il. 137*.

CAFTAN

În arabă *hil'a*. Veşmînt pe care suveranul îl remitea diferiţilor demnitari pentru a-i cinsti (p. 91, II), mai întîi cu ocazia învestiturii, apoi cu titlul de distincţie, cînd serviciile lor meritau să fie recompensate public. Aceste veşminte erau făcute din ţesături de mătase cu inscripţii în fir de aur şi confecţionate în atelierele zise de TIRAZ (p. 128, II).

CAIRO

În arabă *al-Kāhira*, după numele planetei Marte, care a prezidat, potrivit horoscopului, la întemeierea oraşului. Oraş din EGIPT întemeiat în 969 pe malurile Nilului imediat la nord de FUSTAT, după cucerirea acestuia de FATIMIZI (pp. 112, I, 178—180, II). Reşedinţă princiară (p. 102, II) grupînd în jurul a două mari PALATE cartiere unde erau instalaţi mercenarii şi ofiţerii lor; era de asemenea un oraş fortificat, înzestrat cu porţi, din care unele, reclădite între 1087 şi 1091, constituie admirabile specimene de ARHITECTURĂ militară islamică (*il. 161*). Marea moschee AL-AZHAR a fost construită de îndată, şi curînd după aceea a urmat ridicarea grandioasei moschei al-Hākim (*il. 51*), precum şi aceea a altor cîtorva sanctuare fatimide. La sfîrşitul secolului al XII-lea, SALADIN, care concepuse proiectul de a uni printr-o nouă incintă oraşele Cairo şi Fustāt, a clădit citadela unde avea să se instaleze în 1207 nepotul său al-Malik al-Kāmil. Oraşul a cunoscut apoi o nouă prosperitate în epoca MAMELUCĂ, în cursul căreia au fost construite numeroase MOSCHEI, MADRASALE şi MAUSOLEE (*il. 75*), grupate adesea în ansambluri arhitecturale de

o remarcabilă amploare (fundații urbane ale sultanilor Kalā'ūn, Hasan sau Ka'it Bāy, sau necropole funerare ale „Mormintelor mamelucilor" ,de pildă). Activitatea economică s-a deplasat atunci către amplasamentul vechiului oraș fatimid care, la rîndul său, s-a întins spre Fustāt, luînd aspectul pe care trebuie să-l mai fi avut atunci cînd membrii expediției în Egipt (în timpul campaniei lui Napoleon — n.tr.) au luat contact cu el. (Pp. 113, 217, I, 72, II și *il. 198—199, 201* și *202*).

Moscheea lui Ibn Tūlūn la ——— (*planul 48*, p. 157, II și *il. 50* și *60*).

Moscheea lui 'Amr la ——— (*il. 52*).

Nilometrul de la ——— (*il. 94*).

CALENDAR

Islamul n-a utilizat numai o nouă eră, era hegiriană (v. HEGIRA), ci și un calendar pur lunar, diferit de calendarele în uz pînă atunci în Arabia și în teritoriile vecine. Profetul a interzis în adevăr, cu puțin înainte de moarte, folosirea lunilor intercalate (p. 46, I) și a decis să se revină la LUNILE lunare (p. 256, I). În acest mod, anul hegirian cuprinde numai trei sute cincizeci și patru de zile (p. 292, I). Se va nota de asemenea că ziua de douăzeci și patru de ore începe nu la răsăritul soarelui, ci la apusul lui.

CALIF

Succesor al Profetului și șef al COMUNITĂȚII (p. 49, I). Despre calitățile cerute viitorului calif și despre modul desemnării sale, v. pp. 168, 171, 273, 277—280, I. Despre ceremonialul de curte și viața publică și privată a califului, v. pp. 84—87, 89, 91—93, 108—118, 124—148, II. Despre atribuțiile sale, v. pp. 274, 276, 282—284, 287, I.

Palate califiene (*planurile 34*, p. 88, II, *35*, p. 90, II și *il. 108*).

CALIGRAFIE

Bucurîndu-se în fiecare epocă de un remarcabil prestigiu, arta caligrafiei cu CONDEIUL DE TRESTIE (calam), a fost practicată în tot decursul istoriei islamice de copiști renumiți, care au fost clasați prin tradiție în diferite categorii sau „școli", corespunzînd fiecare apariției unui nou stil (p. 57, I). Veritabila ei înflorire, după primele reali-

zări ale CUFICEI simple, apoi frînte, a fost marcată de fixarea unui canon precis pentru formele cursive ale SCRIERII arabe (în care „linia de bază" a cuficei se dislocă în mici elemente curbate). În această evoluție, s-au semnalat în cursul perioadei clasice copiști înnoitori, ca vizirul Ibn Mukla (m. 940) și celebrul Ibn al-Bawwāb, care a murit pe la 1022. Îndrăzneala și regularitatea ductului era însoțită, în cele mai frumoase manuscrise, de DECORURI anexe sub formă de ANLUMINURI și de MINIATURI, care erau adesea executate de același artist. Caligrafia a rămas totdeauna o artă eminamente personală, uneori chiar „inspirată" în sensul mistic al termenului. (P. 52, II și *il. 31* și *33—36*).

(BIBL.: D. S. Rice, *The Unique Ibn al-Bawwāb Manuscript*, Dublin, 1955).

CANALIZĂRI

Numeroase tipuri de canalizări, de la galeriile subterane pînă la canalurile sub cerul liber traversînd văile cu ajutorul apeductelor *(il. 90)*, erau utilizate pentru aducția apei în țările islamice (pp. 18—26, II). Aceste organe de transferare și de drenare, de o execuție uneori monumentală, completau sistemele de captare reprezentate de BARAJE (p. 30, II și *il. 87*) și de dispozitivele de ridicat de tipul NORIA (pp. 28—34, II și *il. 88*). Ele duceau la CISTERNE (*il. 93*) sau la elementele de repartizare, ca distribuitoarele (pp. 169, II și *il. 89*) și fîntînile. Întreținerea lor ca și a digurilor depindea de inițiativele statului (pp. 36—37, II), (*Hărțile 18*, p. 19, *19—20*, pp. 20—21, II, *23*, p. 27, II și *planurile 21*, p. 22, II, *24*, p. 29, II și *26*, p. 33, II).

CARAVANSERAIURI

Adăposturi de etapă pentru caravane și centre de primire pentru negustori și mărfurile lor, așezate unele în plin cîmp, unde erau în mod util fortificate, altele în orașe, unde puteau fi rezervate unor traficuri anumite sau unor categorii anumite de negustori (pp. 64—65, II). Cele mai vechi vestigii arheologice ale lor nu sînt anterioare epocii SELGIUCIDE, care a cunoscut dezvoltarea lor în ANATOLIA și în IRAN. (*Planurile 27*, p. 60, II, *28—29*, pp. 66—67, *59*, pp. 212—213, II și *il. 84* și *101—105*).

CASĂ

Caracterizată prin obiceiurile de separare a sexelor şi de protejare a vieţii particulare faţă de privirile din afară, casa islamică nu prezintă altminteri nici o trăsătură constantă care să permită definirea ei. Ea a avut după regiuni şi epoci aspecte diferite (p. 58, II) impuse de climă (de pildă, prezenţa sau absenţa unei curţi) şi de materialele folosite (casă de piatră cu peristil, sau de CĂRĂMIDĂ cu IWAN, sau de lemn şi de chirpici). Dar chiar încăperea de primire, care va constitui totdeauna un element esenţial al ei, a făcut, după caz, obiectul unor interpretări foarte diferite meritînd a fi puse în legătură cu unele aspecte ale PALATULUI. Trebuie însă notată răspîndirea deosebită a unor anumite tipuri regionale, imitate dincolo de locul lor de origine, datorită faimei dobîndite de o artă dinastică anumită (răspîndirea tipului casei OTOMANE din Istanbul, de pildă).

CASTELE

Au jucat un mare rol, alături de palate, în lumea islamică. Se deosebesc între ele reşedinţele princiare sau aristocratice, legate de existenţa unor mari domenii de exploatare, şi cetăţile cu caracter în primul rînd militar sau strategic, nu fără ca să fi existat dealtfel frecvente interpenetraţii între cele două tipuri de edificii. Primei categorii îi aparţin mai ales castelele UMAYYADE ridicate în secolul al VIII-lea pe teritoriul siro-palestinian (p. 64, I, *harta 5*, p. 67, I, *planurile 36*, p. 95, II, *37*, p. 97, II, *41*, p. 101, II şi *il. 4, 112—127*), care ne-au fost adesea păstrate în regiuni ce s-au întors de atunci la stepa aridă. Capabile să reziste atacurilor unor nomazi sau jefuitori, ele se ridicau de cele mai multe ori înăuntrul unor ziduri de împrejmuire şi în mijlocul unor grădini adăpostind culturi productive şi ofereau plăcerile unor locuinţe adesea luxoase (pp. 23, 93—94, II). Specimene comparabile, dintre care unele erau cîteodată chiar anterioare Islamului, au fost găsite şi în deşertul Iranului oriental şi al Asiei centrale. Celei de-a doua categorii îi aparţin puternicele construcţii militare, care au fost ridicate mai ales în anumite epoci în zone tulburate ca IRANUL, AFGANISTANUL, ANATOLIA, SIRIA, MAROCUL sau chiar ANDALUSUL (p. 60, II, *planul 42*, p. 104, II şi *il. 128* şi *133*). Aceste castele pot fi asemănate uneori cu unele citadele de oraş, care au servit şi ele drept reşedinţe

unor mici curți suverane în cursul epocilor de tulburări și de îmbucătățiri teritoriale (p. 108, II și *il. 5, 130* și *131*). *il. 109—111.*)

CAVALERI

Orientul n-a cunoscut niciodată forma europeană de ordine cavalerești. În adevăr, dacă începînd din secolul al XIII-lea au existat în Orient asociații inițiatice din care făceau parte membri ai aristocrației și care erau animate de un ideal de solidaritate și de devotament mutual — potrivit unui spirit zis de *futuwwa*, care a fost încurajat mai ales de califul AL-NĀSIR (p. 139, I) —, aceste asociații nu prezentau decît o vagă asemănare cu societățile cavalerești europene. În plus, este aproape sigur că înainte de această epocă nu existau în țările Islamului decît grupări cu caracter esențialmente popular. Era vorba de comunități de „juni" sau *fityān* care alcătuiau în cursul perioadelor de tulburări miliții locale în orașe, punînd uneori mîna pe putere, și care se prezentau sub aspecte întrucîtva diferite pe de o parte în IRAN și pe de altă parte în SIRIA și în EGIPT (p. 219, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *futuwwa.*)

CĂLĂTORIA NOCTURNĂ

Călătorie pe care Muhammad ar fi făcut-o în cursul unei anumite nopți între MECCA și IERUSALIM și care ar fi fost completată printr-o „urcare" pînă-n al șaptelea cer (p. 42, I). Acolo, el s-ar fi găsit în fața lui Dumnezeu, care i-ar fi precizat numărul de rugăciuni rituale zilnice obligatorii. La această călătorie nocturnă ar face aluzie versetul coranic XVII, 1, în care expresia „moscheea depărtată" este tradițional interpretată ca desemnînd MOSCHEEA din Ierusalim (al-Aksā). Dar culegerile Tradiției și Viețile Profetului sînt acelea care dau detalii despre acest episod, a cărui povestire cuprinde diferite elemente fantastice (calul înaripat Burāk, care-l transporta pe Profet) sau de origine iudeo-creștină („scara" sau *miʿrādj* pe care o urcă Muhammad pentru a ajunge în cer, rolul PROFEȚILOR biblici și îndeosebi al lui MOISE, stînca din Ierusalim marcînd punctul de plecare al urcării). Încă dintr-o epocă veche s-a discutat asupra naturii exacte a acestei Călătorii nocturne, realitate sau viziune. În orice caz, aniversarea ei, fixată la 27 radjab, a fost sărbătorită poate încă din vremea cali-

fului umayyad 'ABD AL-MALIK (p. 223, II). Acesta din urmă, într-un moment cînd Mecca era ocupată de adversarul său IBN AL-ZUBAYR, a încurajat ceremoniile anuale la CUPOLA STÎNCII din Ierusalim, ceremonii destinate să le înlocuiască pe acelea ale PELERINAJULUI. Acest episod este acela căruia Ierusalimul i-a datorat rangul său de al treilea oraş sfînt al Islamului (p. 263, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.* s. *isrā'*.)

CĂRĂMIDĂ

Cărămida calibrată cu ajutorul unei forme de lemn şi de dimensiuni relativ constante (pătrat cu laturile de 20 pînă la 25 cm pe o grosime de 3 pînă la 6 cm), putea fi doar uscată la soare sau arsă în cuptor (p. 53, II). Cărămida crudă, economică, dar fragilă, cerea să fie folosită în grosimi destul de considerabile. Cărămida arsă era în mod necesar folosită pentru acele părţi ale monumentelor care cereau o anumită soliditate (ARCELE şi BOLŢILE, de pildă). Uşoară şi rezistentă, folosită sub forme numeroase şi de mici dimensiuni, ea se preta perfect la execuţia formelor rotunjite, a decroşărilor mulate în prealabil, a combinaţiilor celor mai diverse de asise, prin dispunere oblică, retrasă, verticală, pe faţa mare etc. (*il. 69* şi *189*). Începînd din secolul al XII-lea, unele cărămizi puteau fi smălţuite pe muche, şi folosirea lor pentru a obţine efecte de POLICROMIE (*il. 191*) a precedat-o pe aceea a MOZAICULUI de faianţă şi a placajelor alcătuite din plăci de aceeaşi natură. (Pp. 58—59, 81, 94, II).

CĂSĂTORIE

Face obiectul unui CONTRACT, care trebuie încheiat în prezenţa unor martori liberi, doi bărbaţi sau un bărbat şi două femei, precum şi al unor ceremonii dintre care unele sînt recomandate de jurişti. Contractul constituie singurul act legalmente valabil pentru ca să existe căsătorie (p. 266, I), viaţa în comun şi consumarea căsătoriei nefiind necesare şi neavînd consecinţe legale decît în caz de desfacere a căsătoriei. Femeia minoră trebuie să fie reprezentată printr-o rudă apropiată, iar femeia majoră, după cele mai multe şcoli juridice (cu excepţia HANAFISMULUI), printr-un tutore. În virtutea dreptului de constrîngere, dealtfel strict reglementat, un tată poate mărita o fiică virgină împotriva voinţei ei. Obstacolele în calea căsătoriei ţin de religie (o musulmană nu se poate căsători cu un creştin, dar contra-

rul este posibil), de rudenia de sînge şi de rudenia de lapte. Căsătoria temporară nu este recunoscută decît de dreptul imamit (p. 210, I). Dreptul islamic nu prevede nici comunitate de bunuri, nici dotă în sensul european al cuvîntului. Soţia are dreptul la un apanaj, a cărui sumă minimă este de zece dinari, şi trebuie să fie întreţinută de soţul ei, adică hrănită, îmbrăcată şi găzduită într-o locuinţă sau o încăpere separată şi să fie tratată în mod egal cu celelalte soţii, dacă ele există (p. 165, I). Soţul poate să interzică soţiei sale de a ieşi sau de a primi chiar şi rude, şi o soţie nesocotitoare pierde drepturile ei la întreţinere. În ce priveşte apanajul, uzul este ca bărbatul să verse imediat numai o parte (în general, o jumătate), restul fiind plătibil mai tîrziu, dar totalitatea trebuie în principiu vărsată în caz de REPUDIERE. Celebrarea căsătoriei cuprinde ceremonii şi rituri diverse, bazate pe datini vechi sau locale şi în parte confirmate de drept. Aceste datini nu sînt aceleaşi la beduini, la ţărani şi la orăşeni. Nunta e totdeauna însoţită de o masă oferită bărbaţilor. În oraş ea este marcată mai ales prin conducerea solemnă a miresei pînă la noua ei locuinţă, obicei ce datează cel puţin din secolul al IX-lea. (P. 265, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.* s. *nikāḥ*, *ʿurs*.)

CENOTAFE

Cenotafe, de obicei executate în lemn sculptat (p. 49, II şi *pl. 202*), au însoţit MAUSOLEELE începînd din epoca SELGIUCIDĂ. Servind uneori drept locuri de SEPULTURĂ ele puteau sau nu să se confunde cu mormintele propriu-zise (p. 165, II) — modelul mormîntului în formă de cenotaf (*il. 76* şi *78*) se răspîndeşte de asemenea în această epocă — şi făceau în mod cu totul deosebit obiectul veneraţiei populare în locurile de VIZITE PIOASE.

CERAMICĂ

Avîntul luat încă dintr-o epocă veche de arta ceramicii în ţările Islamului (pp. 53—54, II) a dus mai întîi la o producţie abundentă de obiecte de primă calitate (*il. 139—144* şi *213—222*). El avea apoi să se îmbine cu un gust cu totul deosebit pentru POLICROMIE, ca să motiveze utilizarea faianţei, începînd din secolul al XII-lea, în decoraţia interioară şi exterioară a monumentelor. Aceste placaje strălucitor colorate, de stiluri foarte diferite după regiuni, au apărut pînă în Spania sau în MAROC. Ele au atins însă, fără îndoială, în IRAN şi în Asia centrală, pe de o parte,

și în Imperiul OTOMAN, pe de altă parte, apogeul dezvoltării lor.

CEREMONIAL

Despre importanța ceremonialului la curțile islamice, v. pp. 86, 89, 91, 96, 129, 130, II.

CERERI (examinarea lor)

v. ABUZURI (jurisdicția lor).

CHEMARE LA RUGĂCIUNE

În arabă *adhān*, de unde numele personajului însărcinat cu această chemare, mu'adhdhin, devenit în turcă muezin. Uzul acestei chemări ,destinate să vestească credincioșilor că ora RUGĂCIUNII se apropie, ar fi fost fixat de Muhammad la MEDINA, după consultarea Discipolilor, și primul muezin ar fi fost un negru abisinian cu numele de Bilāl. Nu exista pe atunci MINARET (pp. 159, II), monument dealtfel niciodecum indispensabil pentru proclamarea acestei chemări. Mici divergențe existau între școlile juridice asupra repetării următoarelor formule impuse: „Dumnezeu este mare" (de patru ori), „Sînt martor că Muhammad este Trimisul lui Dumnezeu" (de două ori), „veniți la Rugăciune" (de două ori), „Veniți la mîntuire" (de două ori), „Dumnezeu este mare" (de două ori), „Nu este Dumnezeu afară de El" (odată). Cu prilejul Rugăciunii de dimineață, o formulă suplimentară era rostită de două ori în al șaselea loc: „Rugăciunea prețuiește mai mult decît somnul". ȘI'IȚII mai adăugau la fiecare chemare: „Veniți la cea mai bună dintre fapte", formulă a cărei recitare era semnul dominației lor asupra unei țări (pp. 207, 210, I). Chemarea la Rugăciune era în general modulată (p. 192, II), practică respinsă doar de unii ÎNVĂȚAȚI rigoriști, mai ales HANBALIȚI. O a doua chemare, puțin diferită era repetată imediat înainte de începerea Rugăciunii. Pentru chemarea la Rugăciunile speciale, Rugăciunile celor două SĂRBĂTORI, Rugăciunea Eclipsei etc. figura formula: „Veniți la Rugăciunea obștească". (P. 254, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *adhān;* M. Canard, „la Relatation du voyage d'Ibn Fadlân", în *Annales de l'Institut d'études orientales*, XVI, 1958.)

CHINA

Despre comerțul cu China, v. pp. 63, 69—70, II și *harta 31*, p. 71, II.

CIPRU

Cucerită de viitorul calif MU'AWIYA în 649 (p. 66, I), insula a fost reluată de bizantini la sfîrșitul secolului al X-lea. Ea avea să fie recucerită de MAMELUCI, după ce constituise un regat latin în timpul cruciadelor.

CIRCUMCIZIE

Nemenționată în Coran, recomandată numai de TRADIȚIE, care atribuie această practică pe de o parte lui AVRAAM, pe de altă parte arabilor din epoca anteislamică. Printre școlile juridice, numai ȘAFI'ISMUL o consideră obligatorie, ÎNVĂȚAȚII celorlalte școli mulțumindu-se s-o recomande (pp. 263, 267, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *khitân.*)

CISTERNĂ

V. pp. 26, 30, 167, II și *il. 93.*

CITADELĂ

V. FORTIFICAȚII.

CÎNT și MUZICĂ

Fac parte din divertismentele princiare și aristocratice (pp. 78, 91, 109, 111, II și *il. 147—149*, *152* și *169*), dar sînt în general respinse de ÎNVĂȚAȚI sau cel puțin de cei mai rigoriști dintre ei, îndeosebi HANBALIȚII, care se sprijineau pe cuvinte ale DISCIPOLILOR, deci pe SUNNA. (P. 115, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *ghinā'.*)

CLIENȚI

În arabă *mawālī.* Termenul se putea aplica la început unor arabi legați prin clientelă de triburi ce le dădeau ocrotire. El desemnează însă mai ales pe nearabii (oameni liberi sau SCLAVI ELIBERAȚI) care s-au alipit, cu ocazia convertirii lor, unui grup arab (pp. 73, 74, I). Acești clienți au jucat un rol din ce în ce mai important în societate începînd din secolul al VIII-lea (pp. 76, 80—84, I). Cei mai mulți dintre ei erau de origine IRANIANĂ

(p. 284, I), dar aceeași denumire a fost aplicată sclavilor eliberați de origine turcă, care formau corpul ofițeresc al GĂRZII califiene (p. 297, I). În Orient, în secolul al IX-lea, clienții iranieni au aderat foarte deseori la o mișcare în același timp literară și politico-socială care avea drept scop să combată preeminența arabilor și a culturii arabe în lumea islamică. Întemeindu-se pe un verset coranic (XLIX, 3), ei apărau drepturile popoarelor cucerite (*šu'ūb*, de unde numele de *šu'ūbiya* dat acestei mișcări), pentru care reclamau egalitatea cu triburile arabe. Această mișcare s-a manifestat în producția literară prin voga povestirilor și lucrărilor iraniene; ea avea însă și o incidență religioasă: partizanii ei înțelegeau, în adevăr, să reducă cultura lumii arabo-islamice la cultura și la etica iraniene; aceasta echivala cu reducerea influenței Islamului, religie care pretinde să reglementeze toate faptele vieții.

(BIBL.: H. A. R. Gibb, „The Social Significance of the Shu'ūbiya", în *Studies on the civilization of Islam*, Boston, 1963.)

COLOANE

Împrumutate din obiceiurile arhitecturale ale Antichității, coloanele, care în primele secole erau coloane refolosite, au jucat un rol structural important în construcțiile islamice de piatră: porticuri, săli hipostile și bazilicale, artere cu colonade *(planul 56*, p. 184, II și *il. 159)*. Ele au imitat la început în mod fidel modelele antice cu capiteluri de frunze de acantă (*il. 190*), pentru a ajunge ulterior la decoruri mai simple. La clădirile de cărămidă, unde-și pierduseră rolul funcțional în favoarea stîlpului, ele au păstrat totdeauna un rol decorativ important, mai ales sub formă de pilaștri și de colonete înmănuncheate (p. 58, II), care erau uneori executate și în stuc.

COMENTARII CORANICE

V. pp. 152—153, I, 187, II.

COMERȚ

V. pp. 269—270, I, 13, 62—72, 153—156, 198—201, II, *hărțile 30*, p. 68—69, II, *31*, p. 71, II, *planul 59*, pp. 212—213, II și *il. 84, 166* și *167*.

COMUNITATEA CREDINCIOŞILOR

Totalitatea musulmanilor (pp. 43—44, I). Rolul comunităţii în elaborarea doctrinală şi în domeniul politic a variat potrivit cu mişcările politico-religioase. (Pp. 148—149, 169—171, 219—221, 225, 271, 273—274, 277—280, I.).

CONCESIUNE FUNCIARĂ

În arabă *iktā'* sau *katī'a*, „teritoriu separat". Domeniu remis de şeful Comunităţii, în principiu cu titlu temporar, unui mare personaj, membru al familiei domnitoare sau demnitar (p. 217, II). Era vorba în general de foste domenii de stat abandonate cu ocazia cuceririi, dar unele pământuri care n-aveau această origine au putut de asemenea, îndeosebi în IRAK, să facă obiectul unor concesiuni. Aceste concesiuni erau obligate la plata dijmei şi urmau deci acelaşi regim ca pământurile posedate de musulmani în Arabia. De la jumătatea secolului al X-lea, *iktā'*-ua şi-a schimbat caracterul, căci statul a luat obiceiul de a distribui pământuri zise de HARADJ (p. 291, I) cu titlul de concesie şefilor militari pentru a le asigura un venit fix (pp. 120—121, 131, I). Astfel s-a constituit în epoca BUYIDĂ şi încă mai mult în epoca SELGIUCIDĂ un sistem feudal (p. 122, II), care a rămas totuşi în permanenţă diferit de sistemul din Europa occidentală; feudatarul era investit de suveran şi beneficia exclusiv de dreptul la IMPOZIT. (P. 72, I.)

CONDEI DE TRESTIE

În arabă *kalam*, după un împrumut din greacă. Pană de trestie sau de bambus, a cărei tăiere (cu vîrf ascuţit sau oblic, după secretele fiecărui meşter CALIGRAF) şi suplete de mînuire explică variaţiile cele mai frumoase ale SCRIERII arabe şi chiar dezvoltarea unor cercetări ornamentale (lărgirea continuă a trăsăturii şi combinări de părţi pline şi de părţi subţiri) care au fost apoi transpuse în lucrări pictate sau sculptate. Condeiul de trestie şi călimara reunite în trusa portativă de scris constituiau echipamentul scribului sau al secretarului şi oarecum însemnele funcţiei sale (p. 56, II şi *il. 173*).

CONFRERIE

Grup de SUFII folosind, pentru a ajunge la extaz şi a atinge Realitatea divină, metodele definite de un maestru fondator şi supunîndu-se unei reguli de viaţă comune (p. 132,

I). Se intră într-o confrerie prin inițiere și se urcă progresiv gradele ducînd la demnitatea supremă. Confreriile s-au dezvoltat mai ales începînd din secolul al XII-lea (pp. 239—240, I), jucînd apoi un rol social și politic important atît în Orient cît și în Occident pînă într-o epocă recentă. Numărul celor existente în secolul al XIX-lea a fost considerabil. Principalele au fost acelea ale căror membri purtau numele colectiv de KADIRIYA, de MAWLAWIYA, de Ahmadiya, de Baktușiya (sau Bektașii), de Nakșabandiya, de Sanūsiya, de Șādhiliya sau de Suhrawardiya.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *tarîka.*)

CONSENS

În arabă *idjmā'*. Termen tehnic juridico-teologic desemnînd acordul unanim al ÎNVĂȚAȚILOR unei epoci sau ai unei regiuni, sau chiar acordul COMUNITĂȚII în general (p. 180, I). Consensul este considerat de toate școlile juridice una din sursele dreptului (p. 233, I) și adoptarea acestui principiu este justificată îndeobște printr-o spusă atribuită Profetului: „Comunitatea mea nu va cădea niciodată de acord asupra unei erori", dar aplicarea lui a făcut obiectul unor interpretări foarte diverse. Pentru unii (HANBALIȚI, ZAHIRIȚI), el se reduce la acordul DISCIPOLILOR, în timp ce pentru alții (ȘAFI'IȚII îndeosebi) el constă în acordul mai mult sau mai puțin explicit al întregii comunități musulmane. Anumite practici, cum e cultul SFINȚILOR, și anumite credințe, ca aceea privind impecabilitatea Profetului, sînt considerate drept justificate printr-un consens tacit, cu toate că ele au întîlnit adversari (p. 264, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *idjmā.*)

CONSTANTINOPOL

Capitala Imperiului bizantin, pe care GEOGRAFII arabi au numit-o începînd din secolul al XII-lea Istanbul, denumire derivată din grecescul *AEis tèn polin* și pe care o vor păstra OTOMANII. Constantinopolul a fost obiectul unor expediții repetate din partea arabilor (pp. 66, I, 61, II): în 655, victorie navală a arabilor, nefructificată; în 664, expediție terestră, care a ajuns pînă la Pergam; în 668—669, expediții maritime continue, care s-au terminat însă prin distrugerea flotei arabe; în 716—717, expediția lui Maslama, ordonată de califul Sulaymān, și asediu al orașului; în 782, sosirea lui Hārūn AL-RAȘID în fața Constantinopolului și

semnarea unui tratat de pace cu împărăteasa Irina. SELGIUCIZII nu au amenințat capitala bizantinilor, și abia în 1396 Otomanii au asediat-o din nou, cucerind-o în 1453. Tradiții, puse în valoare cu deosebire în epoca otomană și scumpe lucrărilor cu caracter apocaliptic, anunțaseră această cădere, dar este greu de știut din ce epocă datează ele. (P. 70, II.)

CONSTRUCȚIE
V. APAREIAJ, ARCE.

CONTRACTE
Dreptul musulman recunoaște existența unui anumit număr de acte și de contracte care creează obligații precise: recunoașterea scrisă (în arabă *ikrār*) prin care acuzatul recunoaște dreptul adversarului său și care constituie o probă legală; actul de vînzare (în arabă *bay'*), care pentru a fi valabil trebuie să cuprindă o serie de clauze precise, să respecte principiile dreptului și să poarte semnătura martorilor; contractul de închiriere sau de locație (în arabă *idjāra*), care poate să fie încheiat ori pentru o perioadă determinată, ori pentru o anumită sarcină și care privește îndeosebi diferite forme de ARENDARE ÎN PARTE (p. 267, I); contractul de depozit (în arabă *amāna*); contractul de împrumut fără dobîndă (în arabă *'āriya*); actul de donație (în arabă *hiba*); contractul de garanție (în arabă *kafāla*) acordată unui debitor; JURĂMÎNTUL (în arabă *yamīn*); în sfîrșit, contractul de CĂSĂTORIE (p. 38, II).

CORAN
V. pp. 39—40, 149—166, 176, 177, 190, 194, 208, 220, 225, 227, 263, I, 118, 186, II, *il. 33—35.*

CÓRDOBA
Oraș din Spania situat în centrul Andalusiei, capitala emiratului, apoi al califatului UMAYYAZILOR din Occident (p. 84, I). Vechi oraș roman, apoi vizigot, sediu episcopal, Córdoba a fost cucerită în 711 și, din 719, adoptată ca reședință de EMIRI, care se instalaseră întîi la SEVILLA. Domnia Umayyazilor (pp. 106—107, I) a fost pentru oraș o epocă de prosperitate și de splendoare, a cărei mărturie o constituie și azi marea moschee, de mai multe ori mărită (*planul 50*, pp. 160—161, II, și *il. 59*). El a decăzut repede

în secolul al XI-lea şi în cel de-al XII-lea sub efemerii Abbasizi, ALMORAVIZI şi ALMOHAZI şi a fost recucerit de creştini în 1236 (p. 141, I). În apropiere de Córdoba a fost întemeiată în 978 de „majordomul" IBN ABI 'AMIR al-Mansūr o reşedinţă numită al-Madīnat al-Zāhra, al cărei amplasament n-a fost determinat cu precizie. Ea a fost, în adevăr, jefuită şi în întregime distrusă în 1009 de un pretendent la califat. (P. 155, II, *harta 9*, p. 108, I şi *il. 162.*) V. MADINAT AL-ZAHRA'.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. *Cordoue* şi *al-Madīnat al-Zāhira.*)

COSTUM

Piesele fundamentale de îmbrăcăminte erau cămaşa, pantalonii, cizmele sau sandalele (p. 50, II), precum şi acoperămîntul pentru cap, de tip variabil. Costumul era clar diferenţiat potrivit cu mediul. Ţinuta militară era caracterizată prin mantaua scurtă, zisă *kabā'*, care a devenit ţinuta oficială de audienţă (p. 128, II). Secretarii purtau un anteriu lung încheiat în faţă, numit *durrā'a* (p. 118, II). Veşmîntul obişnuit era halatul zis *djubba*, dar era greu de ştiut prin ce se deosebeau în fapt aceste diferite feluri de haine largi, printre care poartă un nume diferit CAFTANUL (roba de onoare) oferit de suveran. În ce priveşte acoperămîntul pentru cap, curtenii purtau căciula înaltă de pîslă zisă *kalansuwa* (p. 129, II), peste care putea fi înfăşurat un turban. În epoca ABBASIDĂ, turbanul nu pare să fi avut nici o semnificaţie precisă. Abia prin secolul al XIII-lea oamenii de religie au fost calificaţi drept „înturbanaţi" spre deosebire de oamenii de sabie. Mai înainte cadiii se deosebeau prin vălul triunghiular purtat pe cap, zis *taylasān* (p. 193, II şi *pl. 137*). În prima perioadă, califii şi membrii aristocraţiei au continuat, pe cît se pare, să poarte acoperămîntul tradiţional al beduinilor, format dintr-o ţesătură menţinută pe cap printr-o frînghiuţă numită *'ikāl*. Tributarii erau obligaţi să poarte un costum care-i deosebea de musulmani (p. 271, I), costum de o culoare specială şi cuprinzînd o cingătoare sau *zunnār*. (Pp. 47—48, II şi *il. 27, 134* şi *135.*)

(BIBL.: Nu există nici un studiu de ansamblu asupra costumului musulman; date pot fi găsite în articolul *libās* din *Enc. Isl.* (2); v. de asemenea L. A. Mayer, *Mamluk costume*, Geneva, 1952.)

COVOARE

V. pp. 45, 49, 50, 130, II.

CREŞTEREA ANIMALELOR

V. pp. 9, 14, 42, II şi *il. 80* şi *82.*

CREŞTINI

Erau puţin numeroşi în Arabia în vremea apariţiei Islamului, dar constituiau comunităţi relativ importante în anumite oraşe ale Arabiei, ca Nadjrān. Coranul a păstrat amintirea unor persecuţii ale căror victime ar fi fost creştinii din partea invadatorilor abisinieni (LXXXV, 4 şi urm.: aluzie la „victimele groapei"). Oraşul Nadjrān a fost supus în epoca lui Muhammad, care a acordat în 632 creştinilor un tratat ce le garanta posesia bunurilor şi exerciţiul cultului lor în schimbul vărsării unui tribut. Acest tratat s-ar afla, împreună cu altele similare, la originea statutului tributarilor, elaborat ulterior de juriştі (p. 55, 270, I). Potrivit unei tradiţii reproduse de Vieţile Profeţilor de inspiraţie *ŞI'ITĂ*, acest acord ar fi fost precedat de o propunere de ordalie, prin care Muhammad ar fi acceptat să se supună unui fel de judecăţi a lui Dumnezeu în ce priveşte incarnarea lui Iisus, dar creştinii s-ar fi recuzat. Cît despre Muhammad, el i-ar fi desemnat ca ostateci pe „ai săi", adică de *'ALI*, *FATIMA* şi cei doi fii ai lor, pe care i-a învelit cu mantia sa, de unde importanţa atribuită de şi'iţi acestui episod. În imperiile bizantin şi sasanid, creştinii erau foarte dezbinaţi în vremea apariţiei Islamului. Creştinilor imperiali sau „melkiţi" li se opuneau în acea epocă monofiziţii şi nestorienii, ale căror doctrine fuseseră condamnate de sinodurile din secolul al V-lea. Aceste erezii se propagaseră fie în imperiul rival al Sasanizilor, fie în PROVINCII ca EGIPTUL şi SIRIA, unde opoziţia faţă de dogma oficială era întărită de o nemulţumire a populaţiilor locale. Astfel creştinii din IRAN erau nestorieni, pe cînd armenii refuzau să se supună hotărîrilor sinodului de la Calcedon, iar sirienii şi egiptenii aderau la monofizitism. Despre întîmpinarea Islamului de către creştinii din provinciile bizantine, v. pp. 183—184, I. Creştinii care trăiau pe teritoriile islamice (pp. 119—120, 182, 199—200, II) se repartizau în diferite comunităţi caracterizate în acelaşi timp prin limbă, prin liturghie şi prin doctrină şi care aveau fiecare un şef, numit cînd patriarh, cînd *catholicos.* Aceşti şefi, aleşi de către episcopi, erau recunoscuţi şi învestiţi de CALIF sau de reprezentantul său (pp. 221—222, II). Ei erau nu numai şefi religioşi, ci şi judecători, îndeplinind în comunităţile lor funcţii asemănătoare

cu ale califilor şi avînd de asemenea cu anumite ocazii răspunderi financiare. Prin intermediul lor califul asigura respectarea statutului lor de tributari. (Pp. 118, I, 223, II).

(BIBL.: C. Cahen, „Notes sur l'accueil chrétien à l'Islam", în *Revue de l'histoire des religions*, 2, 1964; P. Rondot, les *Chrétiens d'Orient*, Paris, 1955; R. Janin, *les Eglises orientales et les rites orientaux*, Paris, 1926.)

CRONICI

Foarte numeroase în literatura arabă, ele enumeră în general evenimentele din fiecare an (p. 185, II), uneori alăturînd versiuni diferite şi oarecum contradictorii ale unor fapte, fără ca autorul să ia atitudine faţă de ele. Cronicile au adesea forma unor istorii universale începînd cu Facerea lumii (p. 205, II). Altele însă se limitează la evocarea unor episoade de seamă; în acest caz este vorba de cele mai multe ori de cronici şi'ite (p. 145, II) care amintesc de nenorocirile membrilor familiei Profetului. (P. 208, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *ta'rîkh.*)

CUFICĂ

Nume impropriu, deşi folosit în mod curent, al SCRIERII arabe colţuroase, a cărei dezvoltare vechii autori arabi o puneau în legătură cu oraşul KUFA şi ale cărei prime specimene, cu literele regulate şi bine formate, apăreau de fapt în textele lapidare ale Siriei UMAYYADE (miliarele lui 'ABD AL-MALIK din 705, de pildă). Ilustrată atunci prin folosirea ei atît pentru copii îngrijite ale Coranului pe piele de gazelă cît şi pentru inscripţii monumentale executate în material dur (pp. 58—59, II), această cufică simplă, care se caracteriza la început prin rigiditatea „liniei de bază" pe care se sprijineau caracterele (*il. 182*), a evoluat spre forme din ce în ce mai bogat ornate, prin îngroşarea trăsăturii mai întîi (*il. 33—34*), apoi datorită resurselor unui decor adăugat caracterelor sau modificînd trasarea lor (*il. 35*): de unde diferitele tipuri de „cufică înflorată" (*desenul 63 A*, p. 144, III şi *il. 78, 183* şi *184*), de „cufică cu vrejuri independente", de „cufică împletită" (*il. 65*), de „cufică cu bordură geometrică" (*desenul 63 B*, p. 144, III) şi de „cufică animată" (*desenul 64 C*, p. 144, III) ce au apărut într-un loc sau altul sub influenţe multiple şi s-au combinat sau s-au ramificat după şcoli, care pot fi datate şi localizate. Cufica a continuat să fie folosită ca element al

decorului arhitectural și uneori manuscris, într-o epocă în care CALIGRAFIA cu CONDEIUL DE TRESTIE începuse să manifeste o preferință pentru contururile rotunjite, dar dacă cele mai rare capodopere în acest domeniu s-au situat între secolul al X-lea și cel de-al XII-lea, ea n-a întîrziat după aceea să cedeze locul, pe monumentele înseși, noilor variații ale scrierii arabe rotunjite (*il. 185*). V. INSCRIPȚII ORNAMENTALE.

CUPOLĂ

Element structural esențial al ARHITECTURII islamice de CĂRĂMIDĂ sau chiar de piatră, care a propus în cursul secolelor multiple variante. Varietatea siluetelor în funcție de regiuni, de epocă și de material era însoțită de o extremă diversitate a formulelor utilizate pentru zona de racord dintre cupola circulară și volumul cubic ce-i servește de obicei drept bază. În general, cupola pe pandantive sferice de tradiție bizantină a fost mai puțin utilizată, cu excepția epocii OTOMANE, decît cupola pe trompe sau, mai exact, pe nișe de colț, pe care zidarii iranieni au

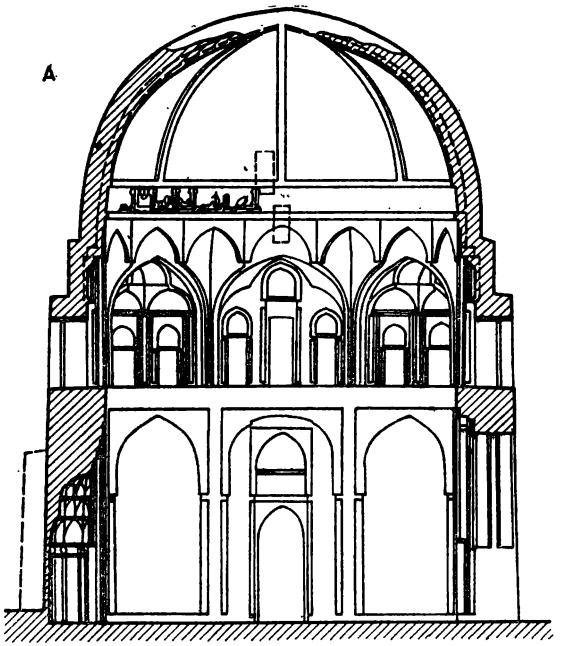

62. CUPOLE

(*După* Ars Islamica, *IV*, *şi* les Monuments ayyoubides de Damas, *fasc. I*)

A) Cupolă selgiucidă clădită în cărămidă în 1134, în marea moschee din Barsyān, în Iran. B) Cupole din epoca selgiucidă de un tip derivat din cel precedent, care fuseseră construite în piatră de Siria: ele acopereau, după sistemul tamburului dublu, mausoleele lui Farrūk Şāh şi al lui Bahrām Şāh. C) Planul mormîntului lui Farrūk Şāh şi al lui Bahrrām Şāh (înainte de dispariţia lui).

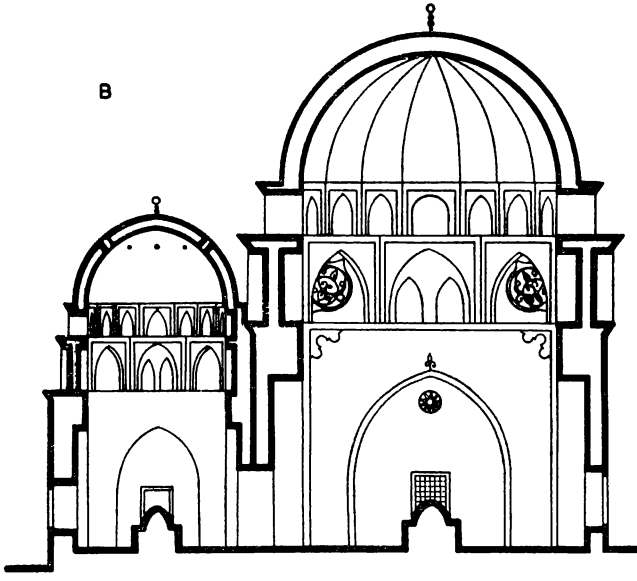

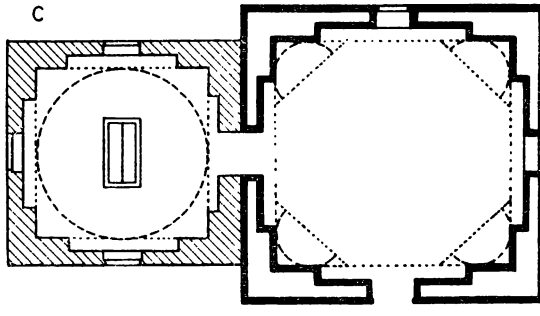

ştiut totdeauna s-o realizeze cu multă dibăcie şi care putea să se îmbine cu sisteme de ARCE şi de ALVEOLE foarte decorative, corespunzînd unor tambure de înălţimi şi de stiluri variate. (Pp. 59, 87, II şi *il. 49, 51, 71* şi *103*).

CUPOLA STÎNCII

Monument ridicat în 691 din ordinul califului umayyad 'ABD AL-MALIK pe esplanada fostului templu din IERUSALIM şi uneori numit greşit moscheea din 'Umar (*pl. 40*). Edificiu unic în lumea Islamului, el este un relicvariu de formă octogonală acoperit cu o CUPOLĂ, închizînd o stîncă pe care o venerau EVREII (p. 170, II) şi care trece în ochii musulmanilor drept punct de plecare al ridicării la cer a lui Muhammad (v. CĂLĂTORIA NOCTURNĂ). Concepţia lui arhitecturală (p. 59, II) este inspirată de monumente creştine din epoca bizantină, ca rotonda Învierii (*Anastasis*), iar decorul său interior este caracterizat prin MOZAICURI ce se numără printre cele mai frumoase vestigii ale artei UMAYYADE. Inscripţii inspirate din versete coranice subliniază superioritatea Islamului asupra creştinismului.

(BIBL.: O. Grabar, "The Umayyad Dome of the Rock in Jerusalem", în *Ars orientalis*, III, 1959.)

CUPRU

V. pp. 44, 51—52, II, *il. 145*.

CURTE

V. pp. 83, 86—87, I, 108—124, II.

CURTIERI

V. pp. 153, 200—201, II.

CTESIFON

Fostă capitală a Sasanizilor, distrusă de cucerirea arabă (p. 55, I). Din vechiul palat (p. 87, II), n-a rămas decît aripa sa de sud şi marele ÎWĂN zis al lui Chosroes (*il. 16*).

D

DAMASC

Oraş din SIRIA situat la poalele Antilibanului, la 708 m altitudine şi în mijlocul unei oaze de munte numită Ghūta

(p. 26, II și *harta 23*, p. 27, II, cucerit de musulmani încă în 635 (p. 55, I). Oraș elenistic, apoi roman și bizantin, a cărui existență datează dintr-un trecut îndepărtat, el poseda în secolul al VII-lea o biserică a Sfîntului Ioan Botezătorul (p. 172, II), care urmase unui loc de cult mai vechi, templul lui Zeus damascenian. El a devenit capitala Imperiului arabo-islamic sub dinastia UMAYYAZILOR. Califul AL-WALID I, după ce confiscase și dărîmase biserica, a pus să se construiască pe acest loc una dintre primele mari MOSCHEI ale lumii islamice; dispoziția ei generală subzistă și este cunoscută încă sub numele de moschee a Umayyazilor (*planul 47*, p. 156, II și *il. 46* și *47*). Pe cale de decădere în epoca ABBASIDĂ, Damascul n-a redevenit un oraș prosper decît în timpul BUYIZILOR (p. 134, I), al ZANKIZILOR și al AYYUBIZILOR, care l-au înzestrat cu o incintă fortificată, cu o citadelă (pp. 152, 180, II) și cu diferite MONUMENTE, MADRASALE (p. 136, I), SPITALE, BĂI (*desenul 55*, p. 167, II și MĂNĂSTIRI, din care unele s-au păstrat. După ce a suferit de pe urma invaziei mongole din 1260, Damascul a căzut din nou în epoca MAMELUCĂ la rangul de oraș provincial. (Pp. 112, I, 181, II, *desenele 60*, pp. 58—59, III, 61 A-B, p. 65. III, 63 B, p. 144, III, *il. 167*.)

DANIE LEGALĂ

În arabă *zakāt*, cuvînt de origine arameică însemnînd „purificare" (p. 259, I). Dania legală greva la origine diferitele bunuri ale musulmanilor (p. 46, I), fără deosebire netă între capital și venituri. Categoriile prevăzute erau: 1. grînele, 2. fructele, 3. vitele, 4. AURUL și ARGINTUL, 5. mărfurile comerciale (p. 267, I). Cota fixată pentru ultimele două categorii era de 2,5%. Dar acest sistem a trebuit să sufere schimbări considerabile (pp. 291, I, 64—65, II).

DANS

Despre dans, divertisment al cercurilor aristocratice, v. p. 78, II și *il. 144* și *151*. Despre dansul misticilor, v. p. 240, I.

(BIBL.: M. Molé, „la Danse extatique en Islam", în *les Danses sacrées*, Paris, 1963, col. „Sources orientales".)

DAR BENEVOL (POMANĂ)

Numit în general în arabă *sadaka*, spre deosebire de DANIA LEGALĂ sau *zakāt*. Este vorba de un act recomandat mai ales în unele împrejurări, de exemplu la sfîrşitul POSTULUI de ramadan (p. 257, I) şi prescris uneori cu drept de reparaţie (în caz de nerespectare a unui rit prescris de Lege).

DATORII (plata lor)

În principiu, de competenţa MUHTASIBULUI, care totuşi nu trebuie să recurgă la constrîngerea corporală, ci numai la o procedură zisă de punere sub supraveghere. (P. 201, II).

DAWLA

Cuvînt arab intrînd în compunerea unor numeroase supranume de suverani sau de demnitari şi însemnînd „dinastie, stat". Acest cuvînt este adesea opus, în titluri, cuvîntului *dīn*, „religie", pentru a desemna în mod mai deosebit aspectul vremelnic al puterii.

DAWUD AL-ISFAHANI

Fondator al şcolii juridice numită ZAHIRISM (p. 233, I). Născut la KUFA pe la 815, el s-a stabilit la BAGDAD, unde a murit pe la 884. În elaborarea sistemului său, el a respins folosirea JUDECĂŢII PERSONALE şi chiar, pe cît posibil, a raţionamentului prin ANALOGIE, şi a restrîns CONSENSUL la acela al DISCIPOLILOR Profetului.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DAYLAM

Regiune din Iran situată la marginea Mării Caspice şi corespunzînd platourilor DJILANULUI, locuită de o populaţie robustă, care a jucat un rol important în lumea islamică (pp. 118, 122, I). Într-o epocă veche, îndeosebi sub Hārūn AL-RAŞID (p. 200, I), Daylamul a servit drept refugiu pretendenţilor ALIZI. La sfîrşitul secolului al IX-lea el a fost stăpînit de imamii ZAYDIŢI din TABARISTAN. Din Daylam au venit BUYIZII, care, susţinuţi de o armată daylamită, au reuşit la jumătatea secolului al X-lea să pună mîna pe putere la BAGDAD.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DECOR

Abundența decorului, decor arhitectural (p. 96, II, *il. 119—120* și *186—192*) sau decor al obiectelor manufacturate (pp. 52—53, II), caracterizează în mod aproape constant arta islamică. Acest ornament acoperind și „tapițînd" suprafețele, strict compartimentat, dar în care fiecare unitate pare decupată dintr-o suprafață continuă, face apel la resursele ARABESCULUI, ale ÎMPLETITURILOR GEOMETRICE și ale SCRIERII (p. 58, II și *il. 182—185*). Principalele sale motive, impuse adesea la origine de natura materialului, care explică geneza lor, au fost transpuse ulterior în materialele cele mai diverse (p. 59, II). El mai denotă o predilecție constantă pentru POLICROMIE cît și o interpretare originală a REPREZENTĂRILOR FIGURATE.

DECRET DIVIN

Decret prin care Dumnezeu a determinat dinainte o dată pentru totdeauna acțiunile umane (p. 173, I). V. DJABRIȚI, KADARIȚI.

DELHI

sau Dihli. Oraș din INDIA, care a fost capitala primilor suverani musulmani ai acestei țări, în 1211, și a rămas apoi capitala dinastiilor din nord. A fost focarul artei musulmane din India și mai păstrează mărturii foarte impunătoare ale activității constructive a suveranilor, îndeosebi renumitului Kutb Minar, MINARET al primei mari MOSCHEI din India, moscheea Kuwwat al-Islam, clădită de Kutb al-Dīn Aybak și completată de urmașul său, și mormîntul împăratului MOGUL Humayūn (1568—1569). (P. 108, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DICȚIONARE

Amplu reprezentate încă dintr-o epocă veche în literatura de erudiție arabă, în care se cunosc, alături de lucrările de LEXICOGRAFIE (p. 203, II), dicționare BIOGRAFICE (p. 185, II) și GEOGRAFICE.

DINAR

Cuvînt arab venind de la grecescul *denarion* (latin *denarius*) și desemnînd unitatea monetară de AUR. Primii dinari bătuți de califii UMAYYAZI la sfîrșitul secolului al VII-lea au fost imitați după monezile bizantine cu efigia lui Hera-

clius, suprimînd orice simbol creştin şi adăugînd o legendă musulmană în arabă. Pe la 696 însă, califul 'ABD AL-MALIK a pus să se bată monezi de un stil nou, lipsite de orice REPREZENTARE FIGURATĂ şi purtînd numai legende arabe. În MAGREB primii dinari imitau monezile bizantine cu legendă latină. Greutatea dinarului, care era la origine de 4,55 g (greutatea unui *solidus* bizantin), a fost apoi redusă de 'Abd al-Malik la 4,25 g. Începînd din secolul al X-lea, ea a variat simţitor după regiuni şi dinastii (de unde existenţa unor numeroase tipuri purtînd calificative variate), dar monezile erau în regulă generală cîntărite iar nu numărate (v. ZARAFI). Titlul lor (la origine 96 pînă la 98%) a fost de asemenea modificat de unii suverani în funcţie de situaţia economică. BUYIZII, precum şi SALADIN au recurs la devalorizări mai mult sau mai puţin simţitoare, dar dinastiile iraniene începînd cu GAZNAVIZII aveau de asemenea să bată dinari, al căror titlu era mai ridicat. Dinarii purtau la început formula PROFESIUNII DE CREDINŢĂ, versetele suratei CXII, precum şi formula zisă a „misiunii profetice" (*Coran*, IX, 33). Abia în epoca abbasidă au apărut numele CALIFILOR şi cîteodată ale guvernatorilor sau funcţionarilor însărcinaţi cu baterea monezilor. Tot astfel, numele atelierelor n-au apărut pe monezi decît de la începutul secolului al IX-lea; principalele ateliere erau pe atunci: BAGDAD, FUSTAT, DAMASC, RAYY, MARW, precum şi SAMARRA. (*il. 23—24* şi *31.*)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.; G.C. Miles, "The Earliest Arab gold coinage", în *American Numismatic Society, Museum Notes*, 12, 1967.)

DINASTIC (principiu)

Principiu pe care majoritatea familiilor care au domnit în lumea islamică s-au străduit să-l impună (pp. 60, 77, I), dar fără să reuşească a defini o regulă de succesiune precisă (pp. 275, 277—278, I). Acest principiu era contrar obiceiurilor tribale, nu numai ale arabilor, dar şi ale iranienilor BUYIZI, ale turcilor SELGIUCIZI sau ale berberilor ALMORAVIZI. Suveranul în funcţie a reuşit totdeauna doar cu greutate să obţină recunoaşterea ca moştenitor a propriului său fiu în detrimentul fratelui, unchiului sau vărului său. De asemenea s-a întîmplat adesea, nu în regimul califian, care presupunea unitatea califatului, ci în regimul sultanian, ca un regat să fie împărţit între fiii sultanului dispărut.

(BIBL.: E. Tyan, „l'Idée dynastique dans le gouvernement de l'Islam", în *Journal asiatique*, 1933.)

DIRHAM

Cuvînt arab venind de la grecescul *drahmè* şi desemnînd unitatea monetară de ARGINT în acelaşi timp cu o unitate de greutate. Cei mai vechi dirhami bătuţi de califii UMAYYAZI imitau drahmele sasanide purtînd efigia ultimilor regi precum şi imaginea unui templu al focului, dar cu adăugirea cîtorva cuvinte arabe. Dirhamii bătuţi în IRAN au fost modificaţi prin reforma lui 'ABD AL-MALIK în 696 *(pl. 25)*, dar s-a mai continuat cîtva timp cu emiterea monezilor de tip vechi. Monezile de argint au fost bătute nu numai în Iran, ţară bogată în acest metal, ci şi în IRAK (WASIT), în SIRIA (DAMASC), în EGIPT, în MAGREB şi în Spania. Greutatea dirhamului, care era la origine de circa 4,15 g, a fost redusă de 'Abd al-Malik la circa 2,95 g: în acest mod dirhamul corespundea la şapte zecimi din unitatea de greutate numită *mithkāl* şi echivalînd cu DINARUL, valoare relativă indicată de tratatele teoretice. Valoarea dirhamului faţă de dinar a fost foarte variabilă, în funcţie de regiuni şi de epoci; teoretic, de la o zecime, ea a căzut uneori la o douăzecime sau treizecime. Dinastiile iraniene, începînd din secolul al XI-lea, au bătut dirhami cu titlu scăzut, conţinînd o mare proporţie de cupru. ARTUKIZII au emis şi dirhami de cupru, care prezintă originalitatea de a purta reprezentări FIGURATE ÎMPRUMUTATE de cele mai multe ori repertoriului bizantin. *(Il. 27* şi *30.)*

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DISCIPOLI

Discipolii (însoţitorii) lui Muhammad şi primii convertiţi la Islam. Ei cuprindeau pe EXPATRIAŢII din Mecca şi pe AUXILIARII din Medina (p. 44, I). O ierarhie între Discipoli a fost stabilită de diferitele şcoli politico-religioase. Pentru SUNNIŢI, cei mai buni sînt primii patru califi (p. 50, I), făcînd ei înşişi parte din cei „Zece Aleşi" care vor intra cu certitudine în paradis (p. 221, I). Pentru ŞI'IŢI, singurul Discipol demn de a-i succeda lui Muhammad este 'ALI; ceilalţi nu merită decît insultă (pp. 217, 287, I). Veneraţia pentru Discipoli este unul din aspectele fundamentale ale mentalităţii sunnite. De unde, numeroasele DICŢIONARE biografice care le-au fost consacrate în literatura arabă (îndeosebi acela al lui Ibn Sa'd, TRADI-

ŢIONIST mort în 844) şi abundenţa de locuri de vizite pioase (p. 241, I), care, începînd dintr-o anumită epocă, au fost legate de amintirea lor. (Pp. 52, 58, 149, 167—168, I).

DIVAN

Cuvînt probabil de origine iraniană desemnînd un registru, o culegere, şi întrebuinţat pentru a califica pe de o parte culegerile de poezie, pe de altă parte registrele administrative şi, prin extensie, birourile folosind acele registre. După autorii musulmani, primul birou, instituit de califul 'UMAR ,a fost acela al armatei. În epoca UMAYYADĂ au fost create birourile financiare care se ocupau cu perceperea IMPOZITELOR şi folosirea veniturilor. În epoca ABBASIDĂ, ADMINISTRAŢIA centrală cuprindea o serie de divănuri specializate (p. 290, I), ale căror nume le cunoaştem, ignorînd însă în multe cazuri funcţionarea lor exactă. Servicii corespunzătoare existau în administraţia provincială, asupra căreia sîntem mult mai slab informaţi, iar diferitele dinastii mai mult sau mai puţin independente care s-au constituit începînd din secolul al IX-lea au dispus de servicii imitate după cele din capitala abbasidă, cu toate că acestea purtau uneori numiri diferite. Se întîmpla ca directorul unui serviciu să aibă preeminenţa asupra celorlalţi; de unde apariţia, mai ales începînd din secolul al XII-lea, a unor „divănuri supreme", care puteau fi acelea ale cancelariei sau ale finanţelor şi care corespundeau unor organe de guvernare. Dar numai în epoca OTOMANĂ, cuvîntul divăn a ajuns să desemneze în mod constant consiliul imperial, organism guvernamental format din marele vizir şi din miniştri.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DIYAR BAKR

Literal „teritoriu al tribului Bakr". Numele părţii de nord a MESOPOTAMIEI SUPERIOARE avînd ca oraş principal Amida. Regiunea a ţinut de regatul HAMDANIZILOR, a fost apoi stăpînită de dinastia ORTOKIZILOR (p. 134, II), fiind însă cucerită în parte de SALADIN şi de succesorii săi. Aceştia din urmă se interesau în adevăr în mod cu totul deosebit de o ţară locuită de acei kurzi cărora le aparţineau şi din rîndurile cărora îşi recrutau soldaţii.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJABAL SAYS

Reşedinţă UMAYYADĂ din stepa siriană, situată în craterul pustiu al unui fost vulcan, la aproximativ o sută de kilometri sud-est de DAMASC. Ruinele sale au permis să se descopere aici atît o instalaţie agricolă — vechi lucrări de aducţie de apă, întindere de pămînt arabil, vestigii de locuinţe săteşti (p. 23, II), de hambare şi ale unei MOSCHEI — cît şi o reşedinţă princiară marcată prin prezenţa unei BĂI şi a unui CASTEL, care face în prezent obiectul unor săpături. Inscripţii şi observaţii de ordin arheologic pledează deopotrivă pentru o atribuire a întregii aşezări epocii califului umayyad AL-WALID I, între 705 şi 715. (*Harta 5*, p. 67, I).

DJABIR

Alchimist mort în 780, cunoscut în Europa sub numele de Gaber. Probabil SABEAN de origine, el s-a convertit la Islam şi a aderat la ŞI'ISM. Un mare număr de tratate de ALCHIMIE, fără îndoială mai tîrzii, i-au fost atribuite (p. 247, I) şi este greu de ştiut ce parte a luat el însuşi la elaborarea acestei ştiinţe.

DJABRIŢI

Partizani ai predeterminării divine. TRADIŢIONALIŞTII aparţin acestei tendinţe (p. 174, I).

AL-DJAHIZ

Celebru prozator şi eseist arab, născut la BASRA pe la 776, mort în 869, autor al unor tratate de polemică politico-religioasă (p. 222, I) şi de lucrări instructive sau recreative. Renumit mai ales pentru stilul său vioi, spiritul său plăcut, darul său de observaţie, remarcile sale picante şi gustul său pentru vorbe fără şir, al-Djāhiz a lucrat totuşi în mod asiduu pentru elaborarea culturii arabe şi pentru apărarea doctrinei MU'TAZILITE (p. 197, I). A locuit adesea la BAGDAD, sub domnia lui AL-MA'MUN, apoi la SAMARRA, sub califatele următoare, dar fără a lua asupra sa vreo funcţie regulată. Din cauza convingerilor sale mu'tazilite, el a fost hărţuit la începutul domniei lui AL-MUTAWAKKIL, dar a ştiut să se facă bine văzut de favoritul acestui calif. Pentru a apăra cultura arabă, el a adunat în *Cartea tălmăcirii* sentinţe şi fragmente de proză diverse datînd din epoca arhaică. *Cartea avarilor* este o culegere de anecdote ridiculizînd burghezii marcaţi de acest

cusur. Monumentala *Carte a animalelor* reunește, pe de altă parte, diferite informații care de fapt tind să demonstreze că întreaga fire este orientată spre bine, potrivit tezei mu'tazilite. Alte tratate polemice apără fățiș această doctrină, critică ideile religioase prea puțin ortodoxe ale secretarilor (p. 118, II), îi atacă pe CREȘTINI sau laudă calitățile soldaților TURCI, făcîndu-se ecoul diferitor măsuri luate în acea vreme de CALIFI. Opera lui al-Djāhiz constituie așadar o remarcabilă oglindire a vieții intelectuale, politice, religioase și sociale din prima jumătate a secolului al IX-lea (p. 206, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJAM

Sat din actualul AFGANISTAN, situat în apropierea vestigiilor fostului oraș Firūzkūh, unde se înalță un MINARET recent descoperit (p. 108, II).

DJABIR

Mare poet satiric din epoca UMAYYADĂ (p. 247, I), de origine arabă, mort pe la 725 și considerat drept unul din maeștrii vechii POEZII.

DJAZIRA

V. MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ.

DJIBAL

Literal „munți", numele platoului muntos care mărginește IRAKUL la est și corespunde aproximativ cu vechea Medie. Principalele orașe sînt: ISFAHAN, HAMADHAN, KAZWIN și Muhammadiya (RAYY). (P. 120, I, *harta 8*, p. 97, I și *il. 19, 48—49, 61, 63, 65, 72, 92, 107* și *188.)*

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJILAN

Regiune din IRAN situată între Marea Caspică și DAYLAM, unde clima umedă și caldă întreține păduri luxuriante. Apărată de munții Daylamului, ea a rămas totdeauna puțin izolată. A fost guvernată de dinastii locale, dar a stat și sub influența ZAYDIȚILOR vecini. (P. 163, II și *harta 8*, p. 97, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Gīlān;* H.L. Rabino di Borgomale, „les Dynasties locales du Gîlân et du Daylam", în *Journal asiatique* 1949).

DJINNI

Ființe corporale înzestrate cu inteligență, ca oamenii și îngerii, dar create, după Coran (LV, 14), dintr-o flacără fără fum și destinate fie paradisului, fie infernului (p. 162, I). Numai spiritele gîndind rațional, pătrunse de filozofie, au pus la îndoială existența lor. Magia furniza diferite mijloace de a le folosi serviciile, iar romanele populare, ca acelea ce se găsesc în *O mie și una de nopți*, puneau adesea în scenă aceste ființe, a căror natură rămînea imprecisă. Această credință s-a îmbinat cu credințele populare analoge ale popoarelor TURCE, persane, copte sau BERBERE.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-DJUNAYD

Mistic originar din BAGDAD, discipol al lui al-Muhāsibī, mort în 910; el reprezintă tipul de SUFI ponderat (p. 235, I), evitînd extravaganțele și excesele de limbaj. S-au păstrat de la el numai cîteva tratate, scrise într-o limbă obscură, care insistau asupra temei anhilării și care au exercitat o influență certă asupra lui AL-HALLADJ.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJUND

Termen desemnînd la origine circumscripțiile militare din SIRIA (p. 64, I), unde erau stabiliți luptătorii mobilizabili. Aceste circumscripții erau în număr de patru: Homs, DAMASC, Iordania și Palestina. O a cincea circumscripție a fost creată de califul YAZID, aceea de la Kinnasrīn (regiunea ALEPULUI); apoi Hārūn AL-RAȘID a desprins de ele ținuturi de frontieră și orașe fortificate înaintate. Membrii djundului, toți arabi, primeau o soldă pe lîngă o parte din PRADA eventuală (p. 297, I), dar și CONCESIUNI FUNCIARE. Această organizare a fost în parte imitată în Spania musulmană sub emirii UMAYYAZI. Păstrîndu-și totodată înțelesul inițial, termenul djund a ajuns să desemneze o forță armată, indiferent de alcătuirea ei.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DJUND-I-ȘAPUR

Oraș din Huzistan întemeiat în epoca sasanidă; a fost și a rămas, după cucerirea islamică, un centru cultural important (p. 174, I), celebru mai ales prin școala sa de MEDICINĂ (p. 204, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Gondeshapur.*)

DJURDJAN

Regiune din IRAN situată în colțul de sud-est al Mării Caspice (p. 43, II). După ce a cucerit definitiv în 716 acest ținut fertil, guvernatorul UMAYYAD a întemeiat acolo un oraș care a luat același nume. Provincia a fost frămîntată în secolul al IX-lea de propaganda ZAYDIȚILOR din TABARISTANUL vecin și a rămas un focar de agitație aproape permanent. Orașul a fost distrus de mongoli. (P. 165, II, *harta 8*, p. 97, I și *il. 70.)*

AL-DJUWAYNI

Teolog aș'arit, mort în 1085. De origine iraniană, el și-a predat învățătura la MADRASAUA din NIȘAPUR, apoi la MECCA și la MEDINA, cîștigîndu-și acolo un mare renume (de unde supranumele său de *Imām al-Haramayn*, „IMAM al celor două sanctuare") înainte de a se înapoia la Nīšāpūr. (P. 228, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

DOMENII FUNCIARE

În arabă *diyā'*. Întinderi de pămînt concesionate musulmanilor sau aparținîndu-le în deplină proprietate și supuse numai dijmei (p. 64, I, 200, II). V. CONCESIUNI FUNCIARE.

DREPT

Asupra caracterului deosebit al dreptului musulman, v. pp. 177—180, 232—234, 251 și urm., II.

DRUZI

Aderenții unei SECTE inițiatice de origine ISMA'ILIANĂ, care s-a răspîndit mai ales în SIRIA și ai cărei întemeietori afirmau caracterul divin al califului fatimid AL-HAKIM (p. 217, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *durûz.)*

DUODECIMANI

Termen ce desemnează ȘI'IȚII crezînd în dispariția celui de-al XII-lea IMAM și așteptînd întoarcerea lui. Despre sectă și evoluția ei, v. pp. 204—211, I și *tabela 6*, p. 71, I.

E

EFORT DE REFLECȚIE

În arabă *idjtihād*. Expresie tehnică desemnînd munca de interpretare a Legii islamice, căreia i s-au dedicat șefii marilor școli juridice și care a dus la elaborarea unor sisteme determinate. Un efort de reflecție limitat rămîne permis jurisconsulților în cadrul sistemelor deja definite (p. 233, I).

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *idjtihâd.*)

EGIPT

În arabă *Misr*. Regiune cucerită în 642 (pp. 53, 56, I) și unde musulmanii au întemeiat, lîngă locul vechiului Babilon, orașul-tabără FUSTAT, apoi reședința regală CAIRO. Egiptul, provincie a Imperiului ABBASID, a obținut o semiindependență, sub emirii TULUNIZI (p. 96, I) și IHȘIDIZI, a fost pe urmă centrul califatului FATIMID (pp. 108—118, I), înainte de a fi stăpînit de AYYUBIZI (pp. 119, 138—139, I). Orașul Cairo a fost capitala MAMELUCILOR. (Pp. 21, 71, II și *il. 11—13, 50—52, 65, 75, 91, 148—149, 161, 183, 198—199, 201—202, 209* și *218.*)

EMIR

În arabă *amīr*, „cel învestit cu autoritatea" (*amr*), „comandant". Termen desemnînd șefii militari (p. 100, I) și guvernatorii de PROVINCIE, special însărcinați cu comandamentul trupelor (p. 116, II), precum și cu conducerea RUGĂCIUNII (p. 117, II). Emirului i se opunea în principiu, în epoca abbasidă, colectorul IMPOZITELOR, *'āmil;* se întîmpla însă deseori ca emirul să instituie controlul său asupra ADMINISTRAȚIEI financiare (pp. 102, 275—277, I). (Pp. 120, 122—124, I, 121, 138, II).

ENCICLOPEDII

Spiritul enciclopedic, care s-a manifestat foarte devreme la autorii arabi, i-a făcut să redacteze numeroase lucrări care grupau cunoștințe diverse. Printre aceste lucrări au apărut manualele pentru uzul secretarilor de cancelarie. Acest ultim gen a dus la întocmirea, în epoca MAMELUCĂ, a unor tratate ca acela al lui AL-KALKAȘANDI.

(BIBL.: asupra unui aspect cronologic limitat, v. R. Paret, „Contribution à l'étude des milieux culturels dans

le Proche-Orient médiéval", în *Revue historique*, fasc. 477, 1966.)

EREZII

V. SECTE ERETICE.

EVREI

Erau reprezentaţi în Arabia, la apariţia Islamului, prin cîteva grupuri relativ importante. Despre lupta lui Muhammad împotriva evreilor la MEDINA, v. p. 45, I. În imperiul islamic evreii formau comunităţi conduse în acelaşi mod ca şi comunităţile CREŞTINE (pp. 270, I, 183, II). Despre rolul social al evreilor, v. pp. 199—201, 221—222, II. (Pp. 163—164, 169, II)

EXPATRIAŢI

Mai degrabă decît „Emigraţi". În arabă *muhādjirūn*. DISCIPOLII (însoţitorii) lui Muhammad care s-au decis să părăsească MECCA împreună cu el, pentru a găsi un loc mai primitor (pp. 44—45, 168, I).

F

FAYYUM

Nume de origine coptă desemnînd o regiune din Egiptul de mijloc situată la est de valea Nilului şi corespunzînd unei depresiuni bine irigate de un curs de apă provenit din acest fluviu (p. 41, II şi *il. 11*). Teritoriul ei, de totdeauna fertil şi prosper, care a fost timp de cîteva secole după cucerirea musulmană un centru CREŞTIN posedînd numeroase mănăstiri, este locul de proveniență a unui mare număr de PAPIRUSURI arabe din EGIPT.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

FAMILIE

Familia islamică este continuarea familiei patriarhale din epoca anteislamică (p. 32, I). Viaţa de familie este caracterizată prin instituţia poligamiei şi a concubinajului (pp. 265—267, I). Copiii sînt crescuţi pînă la vîrsta de 7 ani în gineceu.

(BIBL.: L. Lecerf, „Note sur la famille dans le monde arabe et islamique", dans *Arabica*, I, 1956.)

FAMILIA PROFETULUI

Considerată de şi'iţi ca fiind singura demnă de a domni (pp. 78, 80, 168, I). De unde nenumăratele mişcări revoluţionare în favoarea unui membru, uneori nedesemnat, al familiei Profetului (*Al Muhammad*). (P. 203, I)

AL-FARABI

Filozof, mort la Damasc în 950. De origine turcă şi de convingere ŞI'ITĂ (p. 209, I), el a studiat la BAGDAD, la HARRAN în SIRIA şi a trăit multă vreme la ALEP, unde a beneficiat de o pensie alocată de Hamdanidul SAYF AL-DAWLA. A fost unul dintre primii şi dintre cei mai străluciţi gînditori islamici care s-au inspirat din ideile filozofice greceşti (p. 246, I). A elaborat un sistem cosmic emanatist, care a fost reluat, cu diferite variaţii, de aproape toţi filozofii posteriori. Afară de diferite tratate, el a compus o epistolă asupra *Cetăţii perfecte*, în care a expus ideile sale politice şi economice (p. 244, 271, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

AL-FARAZDAK

Mare poet satiric din epoca UMAYYADĂ (p. 131, II), de origine arabă, născut la BASRA şi mort în 728. A petrecut cea mai mare parte a vieţii sale la DAMASC, la curtea CALIFILOR. A fost celebru mai ales prin invectivele schimbate cu DJARIR.

FARGANA

Regiunea formată din valea fluviului Syr Darya şi munţii învecinaţi, cu populaţie iraniană. A rezistat ocupaţiei musulmane pînă la începutul secolului al IX-lea, dată la care a fost inclusă în teritoriile guvernatorilor SAMANIZI. A furnizat începînd de atunci soldaţi pentru armata califiană. (P. 65, I şi *harta 8*, p. 97, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

FARS

Regiune corespunzînd Persiei propriu-zise, avînd ca oraş principal ŞIRAZUL. Cucerirea ei, anevoioasă, a fost terminată în 648—649 (p. 56, I). În secolul al XI-lea, Fārsul a căzut sub autoritatea SAFFARIZILOR (p. 101, I), apoi, în secolul al XII-lea, sub aceea a BUYIZILOR (pp. 119, 122,

I), cărora le-au urmat SELGIUCIZII. (P. 68, I şi *harta 8*, p. 97, II.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

FATIMA

Fiică a lui Muhammad, care s-a căsătorit cu 'ALI după HEGIRĂ (p. 41, I) şi a fost mama lui AL-HASAN şi a lui AL-HUSAYN (p. 110, I), strămoşii unor neamuri de IMAMI şi'iţi (p. 202, I). Personalitatea ei, care se desprinde destul de greu din anecdotele ce o privesc, a fost interpretată în mod divers de orientalişti. ŞI'IŢII au, în orice caz, o devoţiune cu totul deosebită pentru ea şi-i aplică supranumele de *al-Zahrā'*, cea „luminoasă", care face aluzie la privilegiile pe care membrii familiei Profetului le-au primit de la Dumnezeu. Se pare că, după moartea tatălui ei, ea a luat efectiv atitudine împotriva pretenţiilor lui ABU BAKR, care, de partea lui, i-a contestat orice drept la moştenirea lui Muhammad (p. 50, 1). Ea l-a îmboldit pe 'Alī la rezistenţă şi a murit cu şase luni mai tîrziu. (*Tabela 6*, p. 71, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

FATIMIZI

Dinastie califiană care a domnit la început în IFRIKIYA (p. 101, I), apoi în EGIPT, din 909 pînă în 1171 (pp. 110—111, I şi *harta 10*, p. 117, I). Ea pretindea că descinde din 'ALI şi din FATIMA şi a fost susţinută de o mişcare şi'ită extremistă cu doctrine eterodoxe: ISMA'ILISMUL (pp. 135, 214, 217, I, 356, II). Favorizînd viaţa intelectuală şi îndeosebi studiul filozofiei şi al ştiinţelor de origine antică, ea a inspirat o ARHITECTURĂ (*il. 51* şi *161*) şi o artă (*il. 60, 143, 148—149* şi *198—199*) care deţin un loc original în arta islamică şi se caracterizează prin gustul pentru REPREZENTĂRILE FIGURATE (p. 102, II). (*Tabela 14*, p. 144, I.)

FEMEI

V. HAREM, MOŞTENIRE, CĂSĂTORIE

FAS

sau Fās. Oraş situat la încrucişarea celor două mari axe de comunicaţie ale MAROCULUI, întemeiate de IDRISIZI la sfîrşitul secolului al VIII-lea (p. 85, I) şi format la

început din două aglomerații mărginind față-n față albia rîului Fās. În secolul al XI-lea ALMORAVIDUL Yūsuf ibn Tāşufīn a unit cele două orașe în unul singur, a ridicat la vest o fortăreață, la picioarele căreia noi cartiere aveau să apară, și a pus să se reconstruiască marea MOSCHEE zisă a kairuanezilor (*Karawiyīn*). Perioada almoravidă a fost una dintre cele mai prospere din istoria Fāsului. Asediat de ALMOHAZI, care au distrus fortăreața, dar au reconstruit în 1212 zidurile, orașul a căzut apoi sub autoritatea lor, pe urmă sub aceea a MERINIZILOR, care au făcut din el capitala lor, centru principal intelectual și comercial al Marocului, și au construit acolo o nouă reședință, actualul Fās al-Djadīd. (Pp. 111, I, 427, II.)

FERDOUSI

Unul dintre cei mai vechi autori de limbă persană (p. 126, I), născut în 932, mort în 1020. I se datorează *Cartea șahilor (Șāh nāmè)*, poem epic în slava Iranului (p. 135, I).

(BIBL.: Firdawsî, le *Livre des rois*, trad. J. Mohl, Paris, 1838—1878.)

FILDEȘ

V. pp. 50, 70, II și *il. 147—150.*

FILOSOFI

Filozofii dețin un loc deosebit în Islam. Impregnați de gîndire elenistică (pp. 186, 271, 304—306, I), ei caută să rămînă credincioși mesajului coranic, despre care prezintă uneori interpretări neavînd decît o vagă legătură cu sensul cel mai vădit (pp. 243—250, I). Doctrinele lor au pătruns mai ușor gîndirea și'ită (pp. 116, 191—193, 208, 215—216, I).

FINANȚE

V. IMPOZITE.

FOC GRECESC

Materie incendiară pe bază de naft, cunoscută în trecut de perși și de bizantini și utilizată de asemenea de musulmani, care au pus la punct diferite procedee de lansare (p. 61, II). Au existat desigur grenade cu foc grecesc, dar toate obiectele păstrate și desemnate în mod curent cu acest nume n-au servit neapărat la această folosire.

(BIBL.: Asupra acestei chestiuni controversate, vezi în ultim loc, R. Ettinghausen, „The Uses of sphero-conical vessels in the Muslim East", în *Journal of the Near Eastern Studies*, XXIV, 1965; M. Mercier, le *Feu grégeois*, Paris-Avignon, 1952.)

FORNICAȚIE

Constă în raporturi sexuale ilicite între un bărbat și o femeie care nu sînt legați prin CĂSĂTORIE, nici prin concubinaj. A se abține de la ele constituie temperanța (desemnată cu un cuvînt ce se traduce uneori greșit prin castitate). Fornicația este pasibilă de una dintre pedepsele legale (p. 265, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. *zinâ*.)

FORTIFICAȚII

Arta fortificației a atins foarte repede în ARHITECTURA islamică un grad remarcabil de eficacitate: folosirea de intrări cotite, bretește cu metereze, sisteme de ziduri de apărare duble cu șanțuri și parapete etc. (p. 61, II). Procedeele folosite au variat însă după regiuni, după materiale și mai ales după natura elementelor fortificate, mergînd de la simpla incintă cu turnuri pline, destinată să apere vreun CASTEL rural împotriva unui atac de jefuitori, pînă la sistemele complexe de apărare ale cetăților, care trebuiau să fie capabile să reziste la asalturile unui asediu în regulă (pp. 108, 139, 182—183, II). (P. 73, II, *desenul 57*, p. 180, II și *il. 5*, *109—110*, *128—133*, *140*, *146* și *161—164.)*

FRAȚI SINCERI

V. p. 216, I și *il. 172.*

FRESCE

Utilizate desigur ca o imitație ieftină (un curios exemplu este oferit de frescele de paviment) a MOZAICURILOR din pastă de sticlă. Se cunosc specimene foarte interesante datînd din perioadele UMAYYADĂ (pp. 23, 96, II) și ABBASIDĂ, cu REPREZENTĂRI FIGURATE luate îndeosebi din temele vieții princiare evocînd măreția suveranului sau distracțiile lui (p. 129, II). Dar obiceiul lor n-avea să se piardă cu totul în epocile ulterioare, în ciuda favorii mai mari de care s-au bucurat plăcajele de ceramică, totodată puțin costisitoare și strălucit colorate. *(Il. 151—153.)*

FUNDUK

Termen derivat din grecescul *pandocheion* şi desemnînd antrepozitele sau caravanseraiurile urbane (pp. 66, 182, 199, II şi *planul 29*, p. 67, II.)

FUSTAT

Oraş din EGIPT al cărui amplasament este astăzi cunoscut sub numele de Vechiul-Cairo. El a fost întemeiat în 641 (p. 57, I) într-un punct strategic locuit din antichitate, unde se ridica atunci, pe de o parte, oraşul Heliopolis, pe de altă parte, fortăreaţa numită Babilon, prin grecizarea unui nume vechi. Ca şi BASRA şi KUFA, a fost mai întîi o tabără (p. 171, II), al cărei nume deriva din grecescul *phossaton* (în latină *fossatum*) şi făcea aluzie la şanţul ce o înconjura. Principalul său monument, păstrat încă după numeroase remanieri, era marea MOSCHEE întemeiată de general 'AMR *(il. 52)*. Guvernatorii ABBASIZI au creat la nord un nou cartier cu numele de 'Askar, „tabără", care cuprindea un palat al guvernului şi o nouă mare moschee. Într-o a treia reşedinţă, întemeiată în 868 de guvernatorul semi-independent IBN TULUN (p. 102, II), a fost construită marea moschee purtînd numele acestuia (p. 178, II, *planul 48*, p. 157, II şi *il. 50*) şi restaurată recent; dar palatul Tulunidului a fost distrus în 904, cînd un general abbasid a pus stăpînire pe oraş pentru a impune din nou puterea califiană. Locuit încă după întemeierea oraşului fatimid Cairo, dar nefortificat, Fustātul a decăzut încetul cu încetul, pînă cînd a fost luată, în 1168, hotărîrea de a-l incendia, pentru ca să nu nişte de a fi ocupat de francii din regatul IERUSALIMULUI. Reconstruit în parte după aceea, el n-a regăsit niciodată vechea lui însemnătate şi a rămas înconjurat de movile de dărîmături, care se mai văd şi astăzi şi unde au fost efectuate periodic săpături arheologice fructuoase. *(Il. 94.)*

G

GARDĂ

Orice suveran poseda o gardă personală (p. 92—93, I) al cărei şef juca un rol important la palat (pp. 125, I, 112—113, II). Începînd de la jumătatea secolului al IX-lea, şeful
117 gărzii califiene a fost ales printre EMIRII proveniţi din rîn-

durile solavilor eliberaţi, care comandau armata (pp. 120—121, II). (P. 177, II.)

GASANIZI

Trib de origine sud-arabă, care a emigrat în stepele siriene în secolul al III-lea e.n., a îmbrăţişat creştinismul şi a fost folosit de bizantini pentru a apăra imperiul lor împotriva LAHMIZILOR din HIRA intraţi în serviciul sasanizilor (p. 33, I şi *harta 1*, p. 30, I.)

AL-GAZALI

Teolog cunoscut în Occident sub numele de Algazel, născut în 1058, mort la Tūs în IRAN în 1111. După ce şi-a petrecut cîţiva ani predînd dreptul la MADRASAUA Nizāmiya din Bagdad, el a renunţat la funcţiile sale oficiale, s-a dedat vieţii ascetice (p. 133, I) şi a revenit în regiunea sa natală; şi-a reluat apoi cîtva timp activitatea didactică la madrasaua Nizāmiya din NIŞAPUR, părăsind după aceea definitiv viaţa publică şi retrăgîndu-se într-o MĂNĂSTIRE de sufii din Tūs. A lăsat numeroase lucrări, dintre care cele mai importante sînt: un tratat de viaţă religioasă conciliind cerinţele dreptului şi acelea ale sufismului, tratat ce se intitulează *Reînsufleţirea ştiinţelor religiei* (p. 238, I); pretinsa autobiografie numită *Eliberarea de eroare* (p. 238, I), în care defineşte poziţia sa personală faţă de mişcările contemporane, îndeosebi faţă de filozofia şi şi'ismul ISMA'ILIAN; critica FILOZOFIEI intitulată *Distrugerea filozofilor;* combaterea isma'ilismului purtînd titlul *Erorile batiniţilor.* (Pp. 141, 228—229, 245, 279—280, 300—301, 305, I, 194, II.)

GAZNA

Oraş situat în actualul AFGANISTAN, la 145 km sud-vest de Kabul, şi fostă capitală a GAZNAVIZILOR (pp. 125—126, I). După ce rămăsese în primele secole ale Islamului în mîinile unor şefi locali mai mult sau mai puţin supuşi guvernatorilor arabi, el fusese ocupat definitiv, în 962, de un general al SAMANIZILOR, înainte de a deveni, în 977, reşedinţa tatălui lui MAHMUD. Oraş întărit şi centru comercial în relaţii cu INDIA, el cuprindea, ca majoritatea oraşelor iraniene, un oraş de sus cu citadelă şi palat, un oraş de jos al negoţului şi o suburbie. În cursul celor două secole ale prosperităţii sale, suveranii gaznavizi au construit acolo PALATE (p. 103, II şi *planul 45*, p. 107, II), pen-

tru decorarea cărora a fost folosită prada adusă din India, şi MOSCHEI din care rămîn vizibile cele două MINARETE: al lui Mas'ūd I şi al lui Bahrāmşāh. Oraşul, devastat în 1150 de GURIDUL Djahān-Sūz („incendiatorul lumii"), a devenit una din capitalele acestei dinastii înainte de a cădea în mîinile Hwarizmşahilor. El a fost nimicit de mongoli în 1121, dar săpăturile arheologice recente s-au dovedit fructuoase acolo.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

GAZNAVIZI

Dinastie de suverani independenţi de origine TURCĂ învestiţi de califul ABBASID. A domnit întîi în Horasan şi în Transoxiana, apoi, din 998 pînă în 1186, în Horasanul oriental şi în India (pp. 126—127, I). Principala ei reşedinţă a fost GAZNA. Celebră prin cucerirea Indiei, ca s-a ciocnit de puterea SELGIUCIDĂ (p. 129, I) în Iran şi a fost înlocuită mai tîrziu de GURIZI în teritoriile ei din India şi din Horasanul oriental. (P. 132, I, *harta 11*, p. 128, I, *tabela 14*, p. 144, I şi *il. 184* şi *200.)*

Reşedinţă — de la Laşkari Bazar (*planul 44*, p. 106, II.)

Palat — al lui Ma'sūd III la Gazna (*planul 45*, p. 107, II.)

Dirham — *(il. 30.)*

GENEALOGICA (ştiinţă)

Foarte apreciată la arabii preislamici, pentru care apartenenţa la un trib renumit constituia cel mai frumos titlu de glorie (p. 14,II). După apariţia Islamului, înrudirea cu Profetul sau apartenenţa la una dintre familiile care se raliase cel mai repede la el sau îl susţinuse în modul cel mai eficient au fost considerate drept meritele cele mai mari. De unde întocmirea unor lucrări de genealogie, dintre care cea mai considerabilă a fost aceea a lui AL-BALADHURI, consacrată principalelor familii arabe. Lucrări de acest fel au fost de asemenea alcătuite în Spania de autorii legaţi de cauza „arabă" a califilor UMAYYAZI, ca IBN HAZM.

GEOGRAFIE

Ştiinţă şi gen literar foarte apreciat de autorii arabi. Se disting în literatura geografică islamică trei tendinţe: prima corespunde tratatelor scrise pentru uzul secretarilor şi conţinînd în esenţă o descriere a drumurilor şi o listă a eta-

pelor (cel mai caracteristic este acela al lui Ibn Hhurdādhbih, întocmit la sfîrşitul secolului al IX-lea): ea a dat naştere tablourilor amănunţite ale lumii musulmane care au fost executate în secolul al X-lea (pp. 307, I, 293, II), îndeosebi acelea ale lui AL-MAKDISI şi ale lui IBN HAWḲAL (*il. 179*); a doua tendinţă, care corespunde poveştilor mai mult sau mai puţin minunate colportate de călători şi raportate de geografi pentru a-şi distra cititorii (pp. 307—308, I, 205, II), a dat naştere descrierilor de călătorii (*harta 31*, p. 71, II), ai căror autori, ca de pildă andaluzul IBN DJUBAYR, au dat adesea dovadă de un spirit de observaţie foarte dezvoltat; cea de-a treia corespunde la studiul ştiinţific al lumii locuite, studiu ce se învecinează cu cosmografia şi s-a dezvoltat într-o epocă mai tîrzie (cel mai remarcabil tratat de acest gen este acela al lui AL-BIRUNI. Aceste tendinţe nu se exclud în mod necesar, şi nu rareori se întîlnesc în aceeaşi lucrare pasaje aparţinînd uneia sau celeilalte. Începînd din secolul al XII-lea, au văzut lumina zilei ENCICLOPEDII geografice ca, de pildă, aceea a lui al-Kazwīnī (m. 1283), precum şi DICŢIONARE, din care acela al lui Yāḳūt (m. 1229) este cel mai important.

GHIPS

Unul dintre materialele favorite ale constructorilor musulmani (p. 58, II) preocupaţi de a ascunde sub îmbrăcăminte acoperitoare o zidărie ce putea fi de calitate mediocră (p. 81, II). El putea sau să fie sculptat şi pictat (*pl. 60—61, 63*), sau să servească drept suport unor FRESCE, ori să împodobească scobiturile practicate în DECORURILE DE CĂRĂMIDĂ în relief. Uneori i se substituiau tencuieli şi mai economice, făcute din simplu pămînt argilos.

GRAMATICA

Studiile gramaticale, dominate de grija de a lămuri obscurităţile aparente ale textului coranic (pp. 152, I, 187, II), s-au dezvoltat mai întîi la BASRA şi au fost ilustrate acolo de AL-HALIL şi SIBAWAYH, autorii primelor DICŢIONARE şi tratate de gramatică şi de prozodie (p. 203, II). Savanţilor de la Basra, preocupaţi de a defini regulile logice ale limbajului, li s-au opus, se spune, savanţii de la KUFA, pe care îi interesau îndeosebi particularităţile scăpînd regulilor obişnuite. (P. 154, I.)

GRANADA

Celebră prin palatul Alhambra. Abia în secolul al XI-lea această localitate, situată pe un platou acoperit de livezi şi înconjurat de munţi, a devenit centrul unui mic regat, acela al ZIRIZILOR din Spania. In secolul al XIII-lea, s-au instalat apoi acolo NASRIZII, care aveau să se menţină pînă în 1492, data recuceririi de către spanioli. (P. 142, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Gharnâta.)*

GRĂDINI

V. pp. 34, 39, 41, *77*, 91, 100, 143, II şi *planurile 21*, p. 22, II, *24*, p. 29, II şi *26*, p. 33, II.

GURIZI

Dinastie de suverani independenţi învestiţi de califul ABBASID şi originari din regiunea Gur a AFGHANISTANULUI actual. A domnit asupra Khorasanului oriental şi în INDIA din 1000 pînă în 1215. Unii din membrii ei şi-au avut reşedinţa la Firūzkūh (DJAM), ţinut abandonat, unde subzistă un monumental minaret recent descoperit. (P. 126, I, *tabela 14*, pp. 144, I, *il. 71*, 189.)

H

HADIDJA

Prima soţie a lui Muhammad, care n-a avut alta cît timp a trăit ea. Moartea ei este situată în BIOGRAFIILE lui Muhammad la o dată precedînd cu trei ani HEGIRA. Hadidja a adus, potrivit credinţei generale, un mare sprijin moral soţului ei cu ocazia primelor revelaţii şi a încercărilor pe care le-a reprezentat începutul predicaţiei sale (pp. 48, I).

AL-HADJDJADJ

Celebru guvernator umayyad originar din Arabia. Aflat în serviciul califului 'ABD AL-MALIK, el a fost numit de foarte tînăr guvernator al Irakului, a cărui răscoală din 691 a înăbuşit-o, fiind apoi trimis împotriva lui IBN AL-ZUBAYR pe care l-a învins în urma asedierii oraşului MECCA (p. 68, I). După această victorie care asigura unitatea statului umayyad, el a fost numit guvernator al PROVINCIILOR Arabiei, apoi trimis din nou în Irak pentru a reprima noi tulburări. PREDICA pe care a rostit-o cu

acest prilej la marea MOSCHEE din KUFA a rămas un model de limbaj viguros şi bogat în imagini, reprodus în toate ANTOLOGIILE vechi. A întemeiat în 702 oraşul fortificat WASIT şi a participat în mod activ la reforma administrativă şi monetară întreprinsă de 'Abd al-Malik, în timp ce lua măsuri, ale căror amănunte nu le cunoaştem, pentru a pune capăt certurilor privind LECTURILE divergente ale textului coranic. L-a sprijinit de asemenea în mod foarte eficace pe califul următor, AL-WALID I, asupra căruia a exercitat o mare influenţă. A lăsat reputaţia unui slujitor loial şi devotat, cum nici un suveran n-a mai avut vreun altul după aceea (p. 69, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HAFSIZI

Dinastie care a domnit în IFRIKIYA sau Berberia orientală din 1228 pînă în 1574 (p. 142, I). Urmînd ALMOHAZILOR în partea occidentală a regatului acestora, ea fusese întemeiată de unul dintre foştii lor guvernatori. Ea a respins atacul lui Ludovic al IX-lea în 1270, a fost de mai multe ori în război cu MERINIZII vecini şi a avut de luptat în acelaşi timp împotriva iniţiativelor lui Carol Quintul şi împotriva acelora ale OTOMANILOR. (*Tabelul 14*, p. 144, I.)

AL-HAKIM

Al şaselea calif FATIMID, celebru prin bizareria lui, prin persecuţiile sale contra CREŞTINILOR (p. 116, I) ca şi a SUNNIŢILOR (p. 217, I) din Egipt, prin actele sale de tiranie şi de cruzime, care l-au făcut temut de toţi supuşii săi. A acceptat teoriile extremiştilor isma'ilieni, care voiau să-l divinizeze (pp. 115, 118, I). Personalitatea sa a rămas o enigmă pentru istoricii moderni, care-l consideră în general ca un dezechilibrat. A murit în 1021 în mod misterios, după o domnie de douăzeci şi cinci de ani. V. IERUSALIM.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HALID IBN AL-WALID

General arab aparţinînd tribului kuraişilor. El îmbrăţişase Islamul după bătălia de la UHUD, la care participase activ de partea celor din Mecca. A fost apoi unul din eroii cuceririlor musulmane (p. 55, I). După ce a ocupat

HIRA şi i-a învins pe LAHMIZI în Mesopotamia, el a invadat SIRIA, unde a făcut joncţiunea cu trupele comandate de 'Amr Ibn al-'As, ceea ce i-a permis să repurteze victoria de la ADJNADAYN şi să pună stăpînire pe principalele oraşe siriene. După o nouă victorie, cea de la YARMUK, el a ocupat Siria de nord, al cărui guvernator a fost numit. (*Harta 4*, p. 62, I.)

AL-HALIL IBN AHMAD

Gramatician din BASRA, de origine arabă, mort în 791, celebru prin elaborarea teoriei metricii arabe şi prin faptul că, dacă n-a redactat, a schiţat cel puţin unul din primele DICŢIONARE arabe, intitulat *Cartea 'Aynu'lui*, după numele literei din alfabetul arab cu care ea începe (pp. 92, 203, II); acest dicţionar prezintă în adevăr particularitatea de a plasa rădăcinile nu în ordinea alfabetică obişnuită, ci într-o ordine corespunzătoare valorii fonetice a radicalilor; se recunoaşte în general în această aranjare o influenţă a dicţionarelor sanscrite.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *'arûd;* S. Wild, *Das „Kitab al-'Ain" und die arabische Lexicographie*, Wiesbaden, 1965.)

AL-HALLADJ

Celebru mistic, născut în IRAN, care foarte de timpuriu a început să călătorească în diferite ţări din Orient, mergînd în PELERINAJ la MECCA şi chiar plecînd pe mare în India de nord neislamizată. Pe oriunde trecea, el predica reforma inimilor şi îndemna la căutarea iubirii divine (pp. 236—237, I). La BAGDAD, el a fost implicat, la începutul secolului al X-lea, în conjuraţia SUNNITĂ a lui IBN AL-MU'TAZZ, urmărit şi curînd arestat. Procesul, care s-a terminat prin condamnarea şi execuţia sa, a fost considerat în unele cercuri drept procesul iubirii mistice, cu toate că de fapt el a avut şi motive politice (pp. 104, 276, 287, I). El a avut în orice caz drept consecinţă o nouă orientare a SUFISMULUI. Mormîntul său a fost venerat la Bagdad ca acela al unui sfînt.

HAMADHAN

Oraş din IRANUL central, situat la 1 800 m altitudine, aparţinînd provinciei DJIBAL. De origine veche, el era aşezat pe o importantă cale de trecere. A fost cucerit definitiv în 645. A suferit un îndelungat asediu în 810, în timpul luptei dintre al-Ma'mun şi al-Amîn. Era mai ales un centru co-

mercial, înconjurat de o întinsă regiune agricolă. A fost devastat de SELGIUCIZI în 1110, apoi de MONGOLI în 1221. (P. 126, I.)

HAMDANIZI

Dinastie de EMIRI independenți învestiți de califul ABBASID. A domnit în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ și în SIRIA de Nord din 905 pînă în 1004 (p. 112, I). Principalul ei reprezentant a fost SAYF AL-DAWLA, campion al cauzei arabe și islamice împotriva atacurilor bizantine (pp. 119, I). (Pp. 205—207, 210—211, I, *harta 10*, p. 117, I și *tabela 14*, p. 144,I.)

HAMMADIZI

Ramură a dinastiei ZIRIZILOR. Au domnit în MAGREBUL central între 1015 și 1152 și au avut drept capitală, înainte de a se retrage spre coastă, așezarea întărită numită KAL'A (cetate) A HAMMADIZILOR (Banū Hammad) (p. 28, II și *planul 42*, p. 104, II). Dinastia a fost răsturnată de ALMOHAZI. *(Tabela 14*, p. 144, I.)

HAN

V. CARAVANSERAIURI.

HANAFISM

Școală juridică întemeiată în secolul al VIII-lea de ABU HANIFA, considerată ca mai puțin rigoristă decît celelalte școli și mai primitoare față de partizanii sau simpatizanții ȘI'ISMULUI (p. 212, I). ÎNVĂȚAȚII ei au acordat JUDECĂȚII PERSONALE un loc relativ mare, au favorizat folosirea „subterfugiilor", care permiteau în unele cazuri să se ocolească prescripțiile coranice primitive, de exemplu pentru împrumutul fără dobîndă (p. 269, I), au admis anumite practici deosebite și, în sfîrșit, au adoptat uneori în materie de teologie idei neconforme tezelor TRADIȚIONALISTE. Hanafismul a devenit școala predominantă în Imperiul OTOMAN. (Pp. 232—234, I, 189, II.)

HANBALISM

Școală juridică și teologică, TRADIȚIONALISTĂ și fideistă, întemeiată în secolul al IX-lea de IBN HANBAL (pp. 219—226, I). A jucat un rol important la BAGDAD, din secolul al IX-lea pînă în cel de-al XI-lea, în lupta împotriva ȘI'ISMULUI (p. 103, I). (Pp. 229—237, 241, I.)

HANIF

Termen de origine obscură (fără îndoială aramaică) şi de interpretare discutată, apărînd în Coran, unde desemnează personaje care posedau, înainte de ivirea Islamului, adevărata religie monoteistă (p. 36, I). Este aplicat îndeosebi lui AVRAAM. La autorii posteriori, hanîf este adesea folosit în sensul de musulman.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HARADJ

Numele IMPOZITULUI funciar apăsînd de fapt, începînd dintr-o anumită epocă, asupra vechilor pămînturi cucerite şi nepărăsite, cu prilejul cuceririi, de ocupanţii lor (291, I). Acest impozit, determinat în funcţie de suprafaţa şi de calitatea pămîntului (irigat în mod natural sau artificial), era de obicei plătit în numerar. În IRAK totuşi, în epoca ABBASIDĂ, cultivatorii au fost autorizaţi să-l achite în natură; reprezentanţii localităţilor percepeau atunci o anumită proporţie a recoltelor, luîndu-şi apoi sarcina de a o vinde. Definiţia şi justificarea teoretică a acestui impozit au fost elaborate, pe cît se pare, progresiv în cursul epocii UMAYYADE. El a fost considerat ca o arendă datorată pentru exploatarea pămînturilor devenite proprietate a COMUNITĂŢII şi asimilate cu PRADA.

HARAM

Termen arab însemnînd „interzis" sau „sacru" şi aplicat sanctuarelor din oraşele sfinte ale Islamului precum şi teritoriilor sacre ce le înconjură. Astfel, întregul teritoriu înconjurînd MECCA este sacru (p. 36, I şi *planurile 15*, p. 260, I şi *17*, p. 263, I) în sensul că accesul lui este interzis nemusulmanilor şi că este oprit de a săvîrşi acolo anumite acte, îndeosebi de a purta arme, de a vîna sau de a ucide ANIMALE, de a smulge ierburi şi spini (p. 259, I). Acela al MEDINEI este de asemenea sacru, cu toate că aceleaşi interdicţii nu sînt riguros respectate, şi MOSCHEEA din Medina este considerată ca un haram. Fosta esplanadă a Templului la IERUSALIM este numită *al-Haram al-Şarîf*, „augustul haram" (*il. 40*), dar această expresie nu pare să dateze dintr-o epocă foarte veche. Sanctuarul în care se venerează mormîntul lui AVRAAM la HEBRON a fost calificat, fără îndoială, tîrziu drept haram (p. 169, II şi *il. 41*). Acest termen se aplică de asemenea sălii de rugă-

ciune a moscheilor, spre deosebire de curte. El este uneori şi sinonim cu HAREM.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Haram al-Sharîf, haramayn; Shorter Enc. Isl.*, s. *haram; Enc. Isl.*, s. *khalîl.*)

AL-HARAWI

Celebru ascet şi pelerin care, după o viaţă de călătorii (p. 139, I), şi-a încheiat existenţa la ALEP, unde a murit în 1215. I se datorează o *Călăuză a locurilor de pelerinaj*, care enumeră toate locurile de vizite pioase frecventate în vremea lui (p. 242, I), şi un „manual al prinţului" (p. 139, II), destinat unui suveran AYYUBID.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HAREM

În arabă *harîm*. Termen derivînd din aceeaşi rădăcină ca *haram* şi aplicat îndeosebi gineceului, al cărui acces este rezervat stăpînului casei, rudelor apropiate şi servitorilor, de cele mai multe ori eunuci (p. 110, II), valabil autorizaţi (p. 92, II). Cuvîntul *harîm* desemna la BAGDAD şi domeniul reşedinţei califiene. (Pp. 111, 123, II.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *harîm.*)

HARIDJIŢI

Foştii partizani ai lui 'ALI, care l-au părăsit după bătălia de la SIFFIN şi au adoptat o doctrină rigoristă şi egalitaristă (pp. 53, 68—69, 170—171, 173, 271, I).

HARRAN

Oraş din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ locuit de pseudo-sabeeni, care adorau divinităţi astrale. În secolul al VI-lea, o parte din populaţie se convertise la creştinismul monofizit, dar majoritatea locuitorilor rămăseseră păgîni. Oraşul, cucerit în 640, a fost reşedinţa Umayyadului MARWAN II. Reuşind să-şi păstreze religia (p. 271, I), sabeenii din Harrān au cultivat ştiinţele şi filosofia şi au contribuit la progresul intelectual al ţărilor islamice. Cei mai cunoscuţi dintre aceşti savanţi sînt geometrul Thābit ibn Kurra şi ASTRONOMUL al-Battānī. În secolul al XII-lea şi în cel de-al XIII-lea, sub NUR AL-DIN şi urmaşii săi, Harrānul a fost un oraş înfloritor, înzestrat cu frumoase monumente islamice; el a fost însă în parte distrus cu ocazia

apariţiei MONGOLILOR, fără a fi reconstruit. Recent s-au întreprins acolo săpături arheologice.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HARUN AL-RAŞID

V. AL-RAŞID.

AL-HASAN

Fiu al lui 'Alī (p. 52, I şi *tabela 6*, p. 71, I); a abandonat pretenţiile sale la califat sub domnia lui MU'AWIYA (p. 68, I) şi a murit în 670.

AL-HASAN AL-BASRI

Sau din Basra. Ascet, teolog şi tradiţionist, fiu al unui sclav irakian eliberat, mort la BASRA în 728. Renumit pentru pietatea şi învăţătura lui, a compus diferite lucrări, care nu s-au păstrat, a avut numeroşi discipoli şi a rostit predici în parte culese în antologii, care sînt totodată modele de stil şi expresia unei mari probităţi religioase. Influenţa sa s-a exercitat asupra primilor adepţi ai SUFISMULUI şi, pe cît se pare, asupra vechilor MU'TAZILIŢI. (Pp. 175, 181, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HAŞIMIZI

Descendenţi ai lui Hāşim, străbunicul lui Muhammad (p. 37, 40, I). Ulterior, Haşimizii i-au cuprins în acelaşi timp pe descendenţii lui ABU TALIB şi ai lui 'ALI, numiţi ALIZI, ca şi pe aceia ai lui AL-'ABBAS, numiţi ABBASIZI (*tabela 2*, p. 41, I). Dar Abbasizii, care se considerau singurii reprezentanţi ai FAMILIEI PROFETULUI, au avut tendinţa de a-şi rezerva această denumire (p. 78, I), care pe de altă parte evoca, în timpul „revoluţiei abbaside", mişcarea şi'ită clandestină a Haşimizilor, al căror loc îl luaseră. (Pp. 122, 192, II.)

AL-HATIB AL-BAGDADI

TRADIŢIONALIST, autor al unui monumental DICŢIONAR biografic al tradiţionaliştilor şi al oamenilor celebri care au trăit sau au stat vremelnic la Bagdad, intitulat *Istoria Bagdadului* (p. 185, II). A murit în 1071.

HATTIN

Sat din Palestina situat la vest de Tiberiada, unde a avut loc la 5 iulie 1187 vestita bătălie, în cursul căreia trupele lui SALADIN au pus pe fugă cruciaţii, istoviţi de căldură şi de sete (p. 138, I).

HEBRON

Oraş din Palestina posedînd un sanctuar ce datează din epoca herodiană, construit deasupra grotei numite Macpela. După o tradiţie veche, acolo ar fi fost înmormîntat AVRAAM precum şi alţi patriarhi. Acest loc de cult evreiesc a fost adoptat de musulmani (p. 169, II şi *il. 41*). V. HARAM.

(BIBL.: *Enc. Isl., s. khalīl.)*

HEGIRA

Expatrierea lui Muhammad şi a primilor musulmani care au plecat să se refugieze la Yathrib. Data Hegirei este greu de precizat. Sosirea musulmanilor la Yathrib este în general fixată la 8 rabī 1, adică la 20 septembrie 622. Data care marchează începutul erei hegiriene este de fapt 16 iulie 622, prima zi din prima lună a anului (p. 39, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *hidjra.)*

HERAT

Oraş din HORASAN cucerit în 652 de musulmani (p. 65, I). El poseda în secolul al XIII-lea o mare MOSCHEE, vestită ca una dintre cele mai grandioase ale lumii islamice, dar din care n-a rămas decît puţin. Oraşul a prosperat mai ales sub TIMURIZI, care au făcut din el capitala lor. (P. 155, II.)

(BIBL.: A. Lézine, „Hérat, Notes de voyage", în *Bulletin d'études orientales*, XVIII, 1963—1964.)

HIDJAZ

Regiune din Arabia al cărei nume înseamnă „barieră", situată între coasta Mării Roşii şi platoul arid numit Nedjd (p. 28, I). În partea interioară muntoasă se află oraşul MECCA, care a luat fiinţă în jurul unor vechi locuri sacre, şi oazele MEDINA şi Ṭā'if. (Pp. 34—35, I, *harta 1*, p. 30, I, *il. 1.)*

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

HIPODROM

V. pp. 137, 147, 152, II şi *planul 33*, pp. 82—83, II.

HIRA

Oraş din MESOPOTAMIA, care a fost la început o tabără semipermanentă a unor triburi arabe şi a devenit la sfîrşitul secolului al III-lea reşedinţa LAHMIZILOR (p. 33, I), apoi sediul unui episcopat nestorian şi un centru intelectual important. Acesta este mediul în care SCRIEREA ARABĂ pare să se fi constituit, dacă e să dăm crezare anumitor povestiri ale autorilor arabi. Oraşul a fost părăsit începînd din secolul al VIII-lea. Săpăturile făcute pe amplasamentul lui au scos la lumină cîteva stucuri, dar nici un monument n-a putut fi reconstituit. (P. 54, I.)

BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s.v.; D. T. Rice, „The Oxford excavations at Hìra", în *Ars islamica*, I, 1934.)

HIRBAT AL-MAFDJAR

Reşedinţă UMAYYADĂ posedînd un castel şi situată în fertila şi călduroasa vale a Iordanului, la cîţiva kilometri de Ierihon şi la aproximativ 300 m sub nivelul mării. Săpăturile făcute în acest loc din 1934 pînă în 1948 au dus la descoperirea unui ansamblu arhitectural deosebit de bogat (pp. 94, 98, 102, II, *desenele 39*, p. 99, *40*, p. 100, *planul 41*, p. 101, II şi *il. 121—123*). Clădirile erau împodobite cu decoruri sculptate în piatră sau în GHIPS (*il. 120*) precum şi cu MOZAICURI de o excepţională calitate (*il. 124* şi *193*). Dar existau şi în împrejurimi elementele unei instalaţii agricole (p. 23, II şi *planul 21*, p. 22, II). Diferite indicii autorizează a stabili data întemeierii acestei reşedinţe în timpul domniei califului HIŞAM, fără să permită însă a vedea în ea un domeniu posedat de califul însuşi. (P. 98, II şi *harta 5*, p. 67, I.)

HIRBAT AL-MINYA

Reşedinţă umayyadă dotată cu un CASTEL şi situată în rodnicul şes palestinian, la nord-vest de lacul Tiberiadei şi aproape de oraşul cu acelaşi nume. Ansamblul acestei reşedinţe este încă puţin cunoscut, cu toate că săpături, întrerupte de războiul din 1939, au fost făcute în clădirea principală şi urmate recent de sondaje. O inscripţie pune această aşezare în legătură cu califul AL-WALID I, între 705—715, dar alte lucrări ar data din vremea domniei lui HIŞAM. (P. 96, II şi *harta 5*, p. 67, I.)

HISBA

V. MUHTASIB.

HIŞAM

Calif UMAYYAD, fiu al lui 'ABD AL-MALIK. A domnit din 724 pînă în 743 (p. 63, I). A reuşit să pacifice Irakul, dar nu şi să evite efervescenţa din PROVINCIILE iraniene şi berbere. Ajutat de fratele său vitreg Maslama, el a continuat lupta împotriva bizantinilor, fără a obţine rezultate durabile; s-a ocupat de punerea în valoare a pămînturilor în IRAK ca şi în SIRIA, unde poseda el însuşi importante domenii funciare (p. 36, II), şi a construit castele cunoscute şi astăzi prin ruine impunătoare, cum sînt KASR AL-HAYR AL-GHARBI şi KASR AL-HAYR AL-ŞARKI (p. 175, II).

HÎRTIE

Material cunoscut în imperiul ABBASID începînd de la jumătatea secolului al VIII-lea, dar mai ales din cel de-al IX-lea, cînd folosirea lui s-a răspîndit în cancelaria bagdadiană ca suport al textelor celor mai variate. Fabricarea ei, limitată la început la regiunea SAMARKAND, unde se implantase această invenţie chineză (pp. 125, I, 54, II), s-a întins în secolul al X-lea în IRAK, SIRIA şi EGIPT, pentru a ajunge în cel de-al XII-lea în MAROC şi Spania. Preţul ei de cost relativ puţin ridicat şi în orice caz inferior aceluia al PAPIRUSULUI şi al PERGAMENTULUI explică faptul că s-a putut scrie enorm în civilizaţia islamică, în care savanţi şi copişti şi-au unit eforturile pentru a multiplica tot mai mult numărul manuscriselor literare şi tehnice (pp. 55, 190, II).

HORASAN

Regiune a IRANULUI oriental cuprinsă între FARS, la vest, Amu Darya, la nord, SISTAN, la sud, şi Kābulistān, la est, avînd oraşele principale NIŞAPUR, MARW, HERAT, BALH şi TŪS. Ea a fost invadată şi cucerită încă în 651 (p. 56, I), dar pacificată definitiv numai în 708. Acolo a recrutat ABU MUSLIM partizanii mişcării ABBASIDE (pp. 70, 72, I). Provincia a devenit practic autonomă sub TAHIRIZI (820) şi a trecut apoi sub stăpînirea succesivă a SAFFARIZILOR (p. 96, I), a SAMANIZILOR (900) (pp. 120, 123, I), a GAZNAVIZILOR (994), a SELGIUCIZILOR (1037) (pp. 126, 127, I) şi în sfîrşit a Hwarizmşahilor, pe care i-au eliminat MONGOLII (1220). Era una dintre regiunile cele mai bogate şi mai populate ale Iranu-

lui, a cărei importanță în sînul Imperiului abbasid n-a încetat să se facă simțită și a cărei veche prosperitate în același timp agricolă, artizanală și comercială transpare încă în numeroasele vestigii arheologice cu care e presărată (*harta 8*, p. 97 și *planul 27*, p. 60, II. (Pp. 89, 90, I și *il. 31, 139, 146, 213, 215, 217, 220* și *223*).

HUDAYBIYA

Vale apropiată de MECCA, unde Muhammad a încheiat în anul 628 cu meccanii o convenție, care a constituit pentru el un incontestabil succes diplomatic (p. 47, I). (*Harta* 1, p. 30, I și *planul 15*, p. 260, I.)

AL-HUDJWIRI

Mistic iranian născut la GAZNA, care a călătorit în toată lumea islamică pentru a întîlni principalii sufii din vremea lui. Mort în Lahore în 1072, el a lăsat o lucrare intitulată *Kaşf al-Mahdjūb*, care tratează despre viața și învățătura reprezentanților de seamă ai sufismului (p. 237, I). (P. 196, II.)

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Data Gandj Bakhsh.)*

HUNAYN

Vale apropiată de MECCA, situată pe drumul ducînd la Ṭā'if, unde a avut loc o luptă pornită împotriva musulmanilor, îndată după capitularea orașului Mecca, de o coaliție de beduini (p. 47, I).

HUNAYN IBN ISHAK

Savant CREȘTIN, care a studiat medicina la Bagdad, a petrecut apoi o vreme în Asia Mică pentru a culege manuscrise științifice grecești, a ocupat după aceea o poziție de prim rang la Casa Înțelepciunii înființată de AL-MA'MUN și a fost de asemenea medic oficial al curții lui AL-MUTAWAKKIL. Cu ajutorul mai multor discipoli, printre care fiul său Ishak și nepotul său Hubayş, el a efectuat un mare număr de traduceri, dintre care unele s-au păstrat, îndeosebi aceea a *Republicii* lui PLATON și acelea ale diferitelor opere ale lui Dioscoride, Hipocrate și Galen (pp. 203, II.)

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. v.)

AL-HUSAYN

Al doilea fiu al lui 'ALI și al FATIMEI, născut la MEDINA pe la 627 (p. 52, I și *tabela 6*, p. 71, I). După moartea fratelui său al-Hasan și suirea pe tron a califului

umayyad YAZID I, el a dat urmare chemării partizanilor ŞI'IŢI din Irak, dar a fost părăsit de ei şi arestat, împreună cu mica sa escortă, de detaşamentele guvernatorului UMAYYAD. A fost ucis la KARBALA', în ziua de 10 muharram 61, adică la 10 octombrie 680, în cursul unei ciocniri (p. 68, I). Califul Yazīd ar fi deplorat această moarte, pe care n-o poruncise şi care i-a atras dispreţul şi'iţilor. Aceştia au comemorat de atunci moartea lui al-Husayn prin ceremonii de doliu celebrate la 10 muharram (pp. 206, 209, I). (Pp. 110 204, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* s.v.)

HUZISTAN

Regiune din IRANUL occidental corespunzînd vechii Susiane, cucerită în 646. Oraşele ei principale erau AHWAZ, Tustar, DJUND-I-ŞAPUR şi Rām-Hormuz. E un ţinut nesănătos, cu climă caldă, dar cu pămînt fertil. (Pp. 94, 120,) şi *harta 8*, p. 97, I.)

HWARIZM

Regiune fertilă formată din cursul inferior al rîului Amu Darya şi din delta acestuia. Prosperitatea ei se datora existenţei unei reţele dese de irigare, care a fost părăsită către sfîrşitul evului mediu şi ale cărei vestigii au putut fi recunoscute cu ajutorul prospectărilor arheologice (p. 18, II). Populat la începutul epocii islamice mai ales de ZOROASTRIENI şi de CREŞTINI, care vorbeau un dialect iranian, Hwārizmul constituia un mic regat independent ai cărui şefi au fost menţinuţi după cucerire cu titlul de Hwārizmşahi şi cu puteri micşorate. Aceşti prinţi au continuat să domnească pînă la sosirea SELGIUCIZILOR, în 1043. SULTANUL Sandjar a încredinţat apoi, către sfîrşitul secolului al XI-lea, cîrmuirea PROVINCIEI unor guvernatori, care au reuşit să facă din regatul lor o mare putere, extinzîndu-şi stăpînirea asupra IRANULUI pînă în valea Tigrului şi punînd capăt dinastiei selgiucide a Iranului. Relaţiile comerciale care asiguraseră puterea Hwārizmului şi contribuiseră la prosperitatea lui au dus şi la războiul cu Genghiz Han şi la invazia MONGOLĂ, care a pus capăt domniei acestor sultani.

AL-HWARIZMI

Matematician şi ASTRONOM originar din Hwarizm (780—850), care a fost unul din savanţii chemaţi la BAGDAD de califul al-Ma'mun. Autor al *Tabelelor astronomice,*

care au fost traduse în latină, el este cunoscut mai ales ca teoretician al ALGEBREI (p. 247, II).

(BIBL.: O. Neugebauer, *The Astronomical tables of al-Khwârizmî*, Copenhaga, 1962.)

I

IBADIŢI

Sectă HARIDJITĂ moderată, apărută în IRAK la sfîrşitul secolului al VII-lea şi care s-a răspîndit mai ales printre BERBERII din MAGREB (p. 171, I). Adeziunea la haridjism a fost la aceştia din urmă o formă de opoziţie faţă de puterea centrală, şi haridjismul a animat răscoalele ce au izbucnit pe teritoriile lor împotriva califatului ABBASID, apoi împotriva celui FATIMID.

IBLĪS

Nume propriu al Satanei, probabil o deformare a grecescului *diabolos*. Termenul *al-şaytān*, care se aplică şi lui Iblīs, nu este un nume propriu şi poate desemna demoni. Conform Coranului, Iblīs, blestemat pentru că refuzase să se prosterneze în faţa lui ADAM (p. 162, I), şi-a văzut pedeapsa amînată pînă în ziua JUDECĂŢII DE APOI şi a primit puterea de a abate oamenii de pe calea dreaptă. Problema puterii lui Iblīs este legată de aceea a predeterminării. De fapt, oricare ar fi soluţia teologică a problemei, credincioşii nu încetează în invocările lor să ceară ajutorul lui Dumnezeu împotriva lui Iblīs.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s.v.; M. Kably, „Satan dans l'Ihiâ d'al-Ghazâlî, în *Hesperis Tamuda*, VI, 1965.)

IBN ʿABBAD

Vizir a doi suverani BUYIZI, născut în 938, mort în 995, cunoscut sub numele de „stăpînul" (*al-Sāhib*), literat de talent şi protector al savanţilor mu'taziliţi (p. 122, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s.v.)

IBN ABI ʿAMIR

Supranumit al-Mansūr. Majordom (p. 108, I) sub califul UMAYYAD din Spania Hişām II, om de stat şi şef militar, care şi-a construit o reşedinţă regală lîngă CÓRDOBA şi a murit în 1002.

IBN AL-'ARABI

Mistic și filosof andalus, născut la Murcia în 1165, care s-a stabilit la Damasc, unde a murit în 1240. Despre filosofia lui monistă, v. p. 240, I.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.)

IBN BATTA

Învățat hanbalit irakian, mort pe la 997 (pp. 189, 218, 239, 306—307, I).

IBN DJUBAYR

Autor născut la Valencia în 1145, care i-a slujit în calitate de secretar pe suveranii ALMOHAZI și a făcut la sfîrșitul secolului al XII-lea trei PELERINAJE la MECCA. A murit la ALEXANDRIA în 1217 la întoarcerea din a treia călătorie. Ne-a lăsat o *Relatare de călătorie* în care nu numai că povestește șederea sa la Mecca, ci descrie și orașele din IRAK, din SIRIA și din EGIPT pe care a avut ocazia să le viziteze (pp. 193, 204—205, II).

(BIBL.: Ibn Jobair, *Voyages*, trad. M. Gaudefroy-Demombynes, Paris, 1949—1965.)

IBN AL-FARID

Poet mistic arab (1181—1235), care a trăit la CAIRO în epoca AYYUBIDĂ, celebru mai ales prin *Imnul vinului* (p. 240, I).

IBN AL-FURAT

Celebru vizir al califului AL-MUKTADIR (p. 99, I), om politic și financiar de mare anvergură (pp. 100, I, 35, II), dar de convingeri ȘI'ITE (p. 104, I) și puțin loial față de regim; vizir în trei rînduri, el a fost executat din ordinul califului în 924 (pp. 289, I). (Pp. 201—202, II.)

IBN HALDUN

Născut la Tunis în 1332 într-o familie de origine arabă altădată fixată în Spania, și mort la CAIRO în 1406, Ibn Haldūn a fost un om de litere și un jurist care a ocupat funcții înalte. Aflat la început în serviciul suveranilor MERINIZI din FAS, în 1354, el a trăit apoi scurtă vreme la GRANADA întorcîndu-se pe urmă în MAGREB, a intrat în serviciul HAFSIZILOR și a cunoscut din nou o existență agitată. Numit mare cadiu MALIKIT la Cairo în 1384 sub

MAMELUCI, a avut ocazia de a-l întîlni pe Tamerlan la Damasc. Este autorul unei *Istorii universale* precedată de *Prolegomene*, în care definește istoria ca știință independentă și se dedă unor considerații generale asupra legilor naturale ce guvernează evoluția societății umane și a dinastiilor. Unii au vrut să vadă aci o eboșă de sociologie (p. 280, I) și să facă din Ibn Haldūn un Montesquieu arab, dar gîndirea lui, de o certă originalitate, trebuie în orice caz considerată ca aceea a unui om versat în disciplinele juridice și teologice tradiționale. (Pp. 140, I, 10—11, II.)

(BIBL.: v. în ultimă instanță M. Mahdi, *Ibn Haldûn's philosophy of History*, Londra, 1957; W. Fischel, *Ibn Haldûn in Egypt*, Berkeley, 1967.)

IBN AL-HANAFIYA

Fiu al lui 'ALI și al unei femei aparținînd tribului Banū Hanīfa. Cu toate că n-a fost un descendent al Profetului prin FATIMA, el a revendicat, se spune, puterea, și este acela în numele căruia AL-MUHTAR s-a revoltat în Irak în epoca UMAYYADĂ (p. 69, I). (P. 204, I și *tabela 6*, p. 71, I.)

IBN-HANBAL

TRADIȚIONIST (p. 92, I), jurist și teolog, mort în 855; fondator al uneia dintre cele patru mari școli sunnite (pp. 180, 196, 219—222, 226, 232, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Ahmad ibn Hanbal*.)

IBN HAZM

Teolog andalus, născut la CÓRDOBA în 904, mort în 1064. Aparținea unei familii înalte de demnitari andalusi (de origine creștină) și a fost amestecat de aproape în evenimentele politice care au urmat căderea Amirizilor la începutul secolului al XI-lea. Gînditor original, el a adoptat sistemul ZAHIRIȚILOR (p. 233, I), ale cărui principii le-a aplicat teologiei dogmatice. I se datorează lucrări de drept, de științe coranice, de morală, dar ideile sale teologice (p. 231, I) sînt expuse îndeosebi în marele său tratat de istorie a religiilor, *Kitāb al-fisāl fi-l-milal*, în care a atacat cu vigoare *evreii și creștinii*, ca și musulmanii vinovați de deviaționism, mai ales AȘ'ARIȚII. Este de asemenea celebru prin micul său tratat asupra dragostei intitulat *Șiragul porumbelului* (pp. 207, 210, II).

(BIBL.: J. Friedländer, *The Heterodoxies of the Shiites*, New Haven, 1909; Ibn Hazm, *Épître morale*, text și trad.

de N. Tomiche, Beirut, 1961; Ibn Hazm, *Le collier du pigeon,* text și trad. de L. Bercher, Alger, 1949.)

IBN KUDAMA

Învățat HANBALIT sirian, mort la DAMASC în 1223; autor al unor importante lucrări de drept și adversar al teologiei dogmatice. (Pp. 256, 302, I.)

IBN KUTAYBA

Literat arab, născut la KUFA, dintr-o familie iraniană; a fost cîțiva ani cadiu în IRAN, la Dînawar, s-a stabilit apoi la BAGDAD, unde a beneficiat de subsidiile regentului AL-MUWAFFAK, și a murit în 889. S-a străduit să apere cultura arabă, preconizînd totuși o reînnoire a tradiției POETICE beduine. I se datorează o mică ENCICLOPEDIE, o ANTOLOGIE de versuri și de anecdote atingînd subiectele cele mai diverse, *Uyūn al-Akhbār,* un tratat de critică poetică, un manual pentru uzul secretarilor, de orientare mai ales filologică, un tratat despre tradițiile profetice divergente și un comentar coranic. Apărător al literaturii arabe în lucrările sale de ADAB și al SUNNISMULUI în tratatele sale cu tendință teologică, deschis față de influențele iraniene, Ibn Kutayba a exercitat o înrîurire certă asupra evoluției culturii arabe, cu toate că personalitatea lui a fost destul de ștearsă. (Pp. 118, 205, II.)

IBN MAS'UD

DISCIPOL al Profetului și autor al unui sistem de LECTURĂ CORANICĂ (pp. 150—151, I) care a fost condamnat la BAGDAD în secolul al X-lea (p. 152, I).

IBN AL-MUKAFFA'

Celebru autor arab de origine iraniană, executat pe la 757 din ordinul califului al-Mansūr (p. 283, I). Autor al unor tratate etice inspirate din tradițiile iraniene (p. 304, I) precum și al unui memorandum la adresa CALIFULUI (p. 177, I), traducător al unor fabule din culegerea *Kalīla și Dimna* (pp. 185, I, 118, 208, II și *il. 174),* el a fost considerat ca un cripto-MANIHEAN și ar fi scris de asemenea o combatere a Coranului.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s.v.; *le Livre de Kalila et Dimna,* trad. A. Miguel, Paris, 1957.)

IBN AL-MU'TAZZ

Prinț abbasid, nepot de fiu al califului AL-MUTAWAKKIL și fin literat. Ostil acțiunilor secretarilor șiʿiți, el s-a lăsat atras în conjurația care, în 908, a vrut să-l detroneze pe AL-MUKTADIR, dar a plătit cu viața acceptarea sa (p. 99, I). Ca poet a tratat subiecte „moderne", descriind într-o limbă pură și clară distracțiile înaltei societăți. Ca critic literar, el a lăsat un *Tratat de poetică* și un *Tratat al limbajului frumos*, în care a căutat să definească diferitele figuri și metafore și în care, cu toate că se străduia să apere cultura autentic arabă, a suferit influența incontestabilă a *Retoricii* lui ARISTOTEL, care tocmai fusese tradusă atunci.

(BIBL.: *Enc .Isl.*, s.v.)

IBN AL-NADIM

Librar și bibliotecar bagdadian, mort în 995, care a întocmit o listă a principalelor lucrări cunoscute și folosite în vremea lui (p. 207, II). Această culegere bio-bibliografică, de mare valoare pentru cunoașterea vieții intelectuale din secolul al X-lea, poartă numele de *Al-Fihrist*.

IBN AL-RUMI

Poet din epoca ABBASIDĂ (p. 131, II), de origine greacă și de tendință ȘIʿITĂ, mort în 895, care a fost panegiristul califului AL-MU'TADID și protejatul multor viziri și secretari.

(BIBL.: S. Boustany, *Ibn ar-Rumi, sa vie et son œuvre*, Beirut, 1967.)

IBN RUȘD

Jurist, teolog și filosof, cunoscut în Occident sub numele de Averroes, care a fost cadiu al SEVILLEI, apoi al CÓRDOBEI în timpul suveranilor ALMOHAZI, dar a murit în MAROC în 1198, după ce avusese de îndurat atacurile ÎNVĂȚAȚILOR, ostili filozofiei. Principala sa lucrare este *Distrugerea distrugerii*, respingere a criticii adresate de AL-GAZALI filozofilor (p. 245, I). A fost contemporanul și prietenul savantului și filozofului Ibn Tufayl, mort în MAGREBUL extrem în 1185, ale cărui tratate nu s-au păstrat și din operele căruia se cunoaște mai ales romanul filozofic intitulat *Viețuitorul fiu al vigilentului*.

IBN SINA

Cel mai celebru FILOSOF arab, cunoscut în Occident sub numele de Avicenna. Născut în 980 în regiunea BUHARA, el a fost intimul și auxiliarul diferitor prinți și a murit lîngă HAMADAN în 1037. Despre filosofia sa, de tendință neoplatoniciană, v. pp. 244—247, I. Despre ideile sale politice, v. pp. 272—273, I. (P. 205.)

IBN TAYMIYA

Teolog hanbalit care a studiat și a predat la DAMASC în epoca MAMELUCILOR, nu fără a face cîteva popasuri la CAIRO. Intransigența lui doctrinală și vigoarea personalității sale i-au atras ostilitatea atît a SUFIILOR cît și a ȘAFI'IȚILOR. Acuzat de a fi propus cu privire la mai multe probleme soluții noi, de a fi combătut practicile admise atunci în virtutea CONSENSULUI și de a se fi erijat în șef de școală, capabil de un nou EFORT DE REFLECȚIE, el a fost de mai multe ori condamnat și închis. A murit în cele din urmă în citadela Damascului, în 1328. Doctrina lui e la originea mișcării wahhabite, care s-a răspîndit în Arabia în secolul al XVIII-lea. (P. 280, I).

IBN AL-ZUBAYR

Fiul lui al-Zubayr ,văr al lui Muhammad, care se răsculase împotriva lui 'ALI la BĂTĂLIA CĂMILEI. El însuși a refuzat să-l recunoască pe cel de-al doilea calif umayyad YAZID I (p. 67, I) și s-a proclamat CALIF la MECCA, unde și-a menținut stăpînirea timp de zece ani. Abia în 692 AL-HADJDJADJ, generalul califului 'ABD AL-MALIK, a reușit să cucerească orașul sfînt, și Ibn al-Zubayr a fost ucis.

IDRISIZI

Dinastie independentă care a domnit în MAGREBUL extrem (MAROCUL de azi) din 789 pînă în 926. Întemeiată de un descendent al lui 'ALI, care ar fi scăpat de masacrul de la Fakh în 786 și a fugit din HIDJAZ în Africa (p. 85, I), ea a avut drept capitală noul oraș FAS și a contribuit să răspîndească cultura islamică printre BERBERII recent convertiți. Ea a fost răsturnată de Fatimizi (p. 108, I). (*Tabela 14*, p. 144, I.)

IERUSALIM

În arabă *Bayt al-Makdis*, „locuința sfințeniei", și în epoca modernă *al-Kuds*. Oraș din Palestina cucerit de mu-

sulmani în 638 după capitulare (p. 55, I) și care a fost considerat foarte curînd al treilea oraș sfînt al Islamului (p. 264, I). Fosta esplanadă a Templului (distrus în 70 e.n.) a devenit un loc al cultului musulman (p. 170, II) și califii UMAYYAZI au clădit pe acest spațiu, pe de o parte, MOSCHEEA monumentală care a luat numele *al-Masdjid al-Aksā*, „moscheea depărtată" (v. CĂLĂTORIA NOCTURNĂ și p. 42, I), pe de altă parte CUPOLA STÎNCII (*il. 40*). Locurile sfinte ale creștinătății au fost respectate și CREȘTINII au păstrat, în virtutea statutului lor de tributari, liberul exercițiu al cultului. Abia în 1009, dintr-un motiv neclar, califul fatimid AL-HAKIM a pus să fie distrus Sfîntul Mormînt (p. 116, I), numit în arabă „biserica Învierii", *kanīsat al-Kiyāma*, care a fost curînd reconstruit prin îngrijirea împăratului bizantin Roman III în urma unui tratat încheiat între bizantini și FATIMIZI. Orașul a fost timp de cîțiva ani obiectul luptelor între Fatimizi și SELGIUCIZI, fiind apoi cucerit de cruciați în 1099 și reluat în 1187 de SALADIN (pp. 118, 138, I), care a restaurat moscheea al-Aksā și a construit MADRASALE. În 1229, Ierusalimul a fost restituit pentru zece ani francilor, în virtutea tratatului semnat de AYYUBIDUL al-Malik al-Kāmil, dar a fost jefuit la jumătatea secolului al XIII-lea de hwarizmienii pe care Ayyubizii îi chemaseră în ajutor. Ierusalimul a căzut după aceea în mîinile MAMELUCILOR, care au executat acolo diferite lucrări de restaurare, și a trecut, în sfîrșit, în 1517, sub stăpînirea OTOMANILOR. (P. 239, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *al-Kuds*.)

IFRIKIYA

Nume arab al Berberiei orientale și deformare a cuvîntului latin *Africa*, care fusese întîi aplicat regiunii Cartaginei. În general redus la teritoriile de nord-est ale Algeriei și la Tunisia de azi (p. 84, I), el este mai rar extins de GEOGRAFII medievali la totalitatea Magrebului. Capitala Ifrīkiyei a fost întîi KAIRUANUL, eclipsat în epoca FATIMIDĂ de Mahdiya (p. 111, I), apoi, începînd din 1159, de Tunis. (Pp. 57, 101, 108, 113, 140, I, 1.1, II, *planurile 42*, pp. 104, II, *46* p. 136, II, *49*, p. 158, II și *il. 53—58* și *163*).

IHŞIDIZI

Dinastie de guvernatori autonomi care a stăpînit EGIPTUL din 935 pînă în 969 (p. 112, I). Întemeietorul ei, TURCUL Muhammad ibn Tughdj, aparţinea unei familii care-i servise pe ABBASIZI timp de două generaţii şi a primit din partea CALIFULUI, odată cu guvernarea Egiptului, titlul de Ihşid purtat altădată de prinţii locali din Sogdiana. Sub fiul său, puterea reală a fost exercitată de un sclav turc numit KAFUR (p. 131, II). (*Tabela 14*, p. 144, I.)

IISUS

V. 'ISA.

IL-HANI

V. MONGOLI.

IMAM

Termen arab avînd sensuri foarte diferite după contextul în care e folosit. „Călăuză", imāmul este mai întîi acela care conduce RUGĂCIUNEA RITUALĂ a COMUNITĂŢII (pp. 254, I, 158, II), lucru ce-l poate face în principiu orice musulman adult, cu toate că în marile MOSCHEI conducerea Rugăciunii de vineri a fost oficial încredinţată unui personaj ales, fie printre HAŞIMIZI, fie printre oamenii versaţi în ştiinţele religioase (p. 191, II) şi îndeplinind funcţia de imām în acelaşi timp cu aceea de predicator (*hatīb*). Dar imāmul prin excelenţă este califul (pp. 92, 113, 176, 193, 277—279, I) însărcinat cu conducerea Comunităţii în îndeplinirea diferitelor ei îndatoriri religioase, îndeosebi a Rugăciunii, a PELERINAJULUI şi a RĂZBOIULUI SFÎNT. Titlul de imām n-a fost totuşi adoptat şi purtat în mod regulat de califii ABBASIZI decît începînd din secolul al IX-lea, pe cît se pare pentru a contracara propaganda pretendenţilor ALIZI. În adevăr, încă de la ivirea lor, mişcările ŞI'ITE, desemnaseră pe pretendenţii lor cu termenul de imām, dînd în general acestui cuvînt o nuanţă deosebită (pp. 110, 171—172, 200, 203, 271—272, I). Şirul de imāmi vizibili s-a oprit la o dată determinată: la al doisprezecelea pentru unii (pp. 98, 204—212, I şi *tabela 6*, p. 71, I), la al şaptelea pentru ceilalţi (pp. 212—218, II). Pe de altă parte, cuvîntul de imām este adesea folosit pentru a-i desemna pe fondatorii şcolilor juridice oficiale şi se aplică de ase-

menea, în mod general, oricărui maestru care se bucură de autoritate în orice disciplină: în doctrinele religioase, filologie sau literatură. În acest ultim caz, el prezintă o valoare vădit onorifică, atestată de exemplu de folosirea lui în titulatura inscripțiilor (p. 133, II).

IMAMAT

Numele instituției califatului. Despre condițiile cerute pentru a ajunge la imamat, v. pp. 193, 200, 203—204, 271, 277, I.

IMAMIȚI

V. DUODECIMANI.

IMPOZITE

Sistemul fiscal islamic este foarte complex prin faptul că organizarea rudimentară prevăzută de Coran a trebuit să facă obiectul unor adaptări și completări în diferite domenii (pp. 73—74, 177, I). Vechea DANIE LEGALĂ cedase treptat locul unor impozite specializate, din care unele se aplicau veniturilor funciare, iar celelalte activităților comerciale (p. 268, I), pe cînd capitația (*djizya*), proprie tributarilor (pp. 55, 72, 270, I) era menținută. În timp ce impozitul funciar lua forma, fie a dijmei (*'uşr*) lovind domeniile posedate de musulmani înainte de cucerire sau concesionate lor ulterior, fie a HARADJULUI lovind pămînturile cucerite și care își păstraseră ocupanții (p. 291, I), comerțul și ARTIZANATUL au făcut obiectul unor taxe speciale (pp. 63—64, II), despre care se cunosc liste detaliate mai ales începînd din secolul al XIII-lea, dar dintre care unele par a fi fost stabilite încă de la începutul epocii ABBASIDE. Era în adevăr foarte greu să se facă deosebirea între capital și bunuri de consum și să se constate cu certitudine că un comerciant se achitase în mod regulat de dania legală anuală; astfel, cu toate că principiul daniei a fost menținut și a continuat de bine, de rău să fie aplicat, resursele cele mai importante erau furnizate de taxele zise extracanonice, pe care autoritățile au luat obiceiul, mai ales începînd din secolul al XIV-lea, să le înmulțească, în timp ce caracterul lor licit era discutat de juriști. La aceste taxe s-au adăugat mai demult cele vamale, a căror cotă, fixată de juriști, varia

după categoria negustorilor: 2,5% pentru musulmani, adică echivalentul daniei, 5% pentru tributari, 10% pentru străini; dar se pare că, începînd din secolul al XI-lea, față de imposibilitatea în care autoritățile se găseau deseori de a distinge între aceste trei categorii, de pildă atunci cînd mărfurile erau transportate de aceeași corabie, se aplica la intrarea lor pe teritoriul islamic și la ieșirea lor o taxă uniformă la toate obiectele. Pe de altă parte, existau chiar înăuntrul țărilor musulmane accize și taxe de trecere pe care trebuiau să le verse negustorii ce mergeau dintr-o PROVINCIE în alta. Dar această organizare generală era foarte variabilă după regiuni și a evoluat în cursul vremii, astfel încît este cu neputință a o defini în mod absolut precis. (Pp. 102, 122—123, 292, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *darîba, djizya; Enc. Isl.*, s. *kharâdj, 'uşr, zakât.)*

INCHIZIȚIE

Practicată în diferite împrejurări împotriva persoanelor bănuite de opinii eretice sau acuzate de a combate în mod secret Islamul (pp. 226, 249, I). Cea mai vestită perioadă de inchiziție a fost aceea a MIHNA-lei (pp. 195—196, 276, I).

INDIA

Țară cucerită progresiv de Islam. Prima pătrundere a atins SINDUL. Abia în secolul al XI-lea GAZNAVIZII au extins stăpînirea musulmană, ocupînd mai întîi PROVINCIA Lahore (pp. 126, I). Apoi sultanul GURID Mu'izz al-Dîn a pus stăpînire pe orașul DELHI, unde a instalat un ofițer TURC, Kutb al-Dîn Aybak, care a stabilit de asemenea suveranitatea sa asupra Bengalului. Mai multe state musulmane s-au constituit în India între 1206, data morții lui Kutb al-Dîn, și 1526, dată la care aceste state au fost absorbite de Imperiul MOGUL. Islamul a recrutat în India numeroși aderenți, aparținînd, unii castelor războinicilor, alții, dimpotrivă, castelor hinduse inferioare, ai căror membri obțineau, prin convertirea lor, o avansare socială. Curțile suveranilor musulmani au atras și numeroși poeți, savanți și teologi, care s-au stabilit în această țară. (Pp. 115, I, 69, 70, II și *harta 11*, p. 128, I și *31*, p. 71, II).

INDONEZIA

Țară pe care negustorii musulmani, persani, indieni sau chiar arabi au început s-o frecventeze dintr-o perioadă veche și unde primele comunități musulmane sînt semnalate în secolul al XII-lea. Primele regate islamice datează acolo de la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Islamizarea Indoneziei este un exemplu tipic de penetrație pacifică (p. 145, I). Islamul a rămas marcat acolo de trăsături particulare. (*Harta 31*, p. 71, II.)

INIMITABILITATE

Trăsătură proprie stilului coranic, care constituie singurul miracol adevărat, unanim recunoscut, al Profetului (p. 154, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.*; s. *i'djâz.*)

INOVAȚIE

Termen tehnic juridico-teologic desemnînd orice practică sau idee nouă neconformă Islamului primitiv, considerat ca norma de care nu trebuie să te depărtezi (pp. 169, 218, II). Acuzația de a inova era una dintre cele mai grave care se putea ridica împotriva unui musulman, și încă din primele vremuri unele teze teologice au fost condamnate fiind considerate drept inovații (p. 180, I). Învățații TRADIȚIONĂLIȘTI au fost cei mai dîrji în combaterea inovațiilor (189, I) dar raționaliștii MU'TAZILIȚI pretindeau nu mai puțin a urma și ei linia veritabilă, părăsită de rivalii lor. În domeniul dreptului, juriștii au fost determinați în fapt să accepte practici care nu erau justificate prin vechi prescripții și AL-ȘAFI'I a fost văzut astfel stabilind la începutul secolului al IX-lea o distincție între inovația „bună" și inovația „blamabilă". Conștiința musulmană a fost totdeauna frămîntată de grija de a rămîne credincioasă mesajului primitiv al Islamului, fiind totodată înțelegătoare față de nevoia de a adopta în anumite împrejurări practici ce nu erau justificate printr-o veche tradiție.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *bid'a.*)

INSCRIPȚII ORNAMENTALE

V. pp. 73, I, 51, 56—57, II, *il. 49, 51, 60—63, 65, 70—72, 78—79, 138, 142, 147, 182—185, 189, 197, 204, 211, 213, 215, 217, 221—224.*

63. INSCRIPȚII ORNAMENTALE

(*După S. Flury,* Islamische Schriftbänder Amida-Diyarbekr, les Monuments ayyoubides de Damas, *fasc. I, și D. S. Rice,* the Wade cup in the Cleveland Museum of Art)

A) Exemplu de „cufic înflorat", în care cîteva delicate tulpini cu frunze prelungesc capetele caracterelor, umplînd spațiile goale ale benzii: inscripție lată sculptată pe piatră la Amida-Diyarbakir, în 1045—1046. B) „Cufic cu bordură geometrică" obținut prin împletirea cozilor cîtorva caractere, prelungite în partea superioară a benzii: decor pictat în interiorul mausoleului lui Safwat al-Mulk, construit la Damasc în 1110—1111. C) „Cufic animat" cu bordură geometrică terminată printr-un șir de capete umane stilizate; decorație a unui obiect de bronz, așa-numitul Vaso del Rota, *păstrat la British Museum și datînd probabil de la sfîrșitul secolului al XII-lea. D) „Cufic animat", unde literele sînt înlocuite prin mici personaje în mișcare, a căror atitudine corespunde desenului fiecărei litere: decorația unei cupe de bronz cunoscută sub numele de* Wade cup *și datînd probabil de la începutul secolului al XIII-lea, aflată la Cleveland Museum of Arts.*

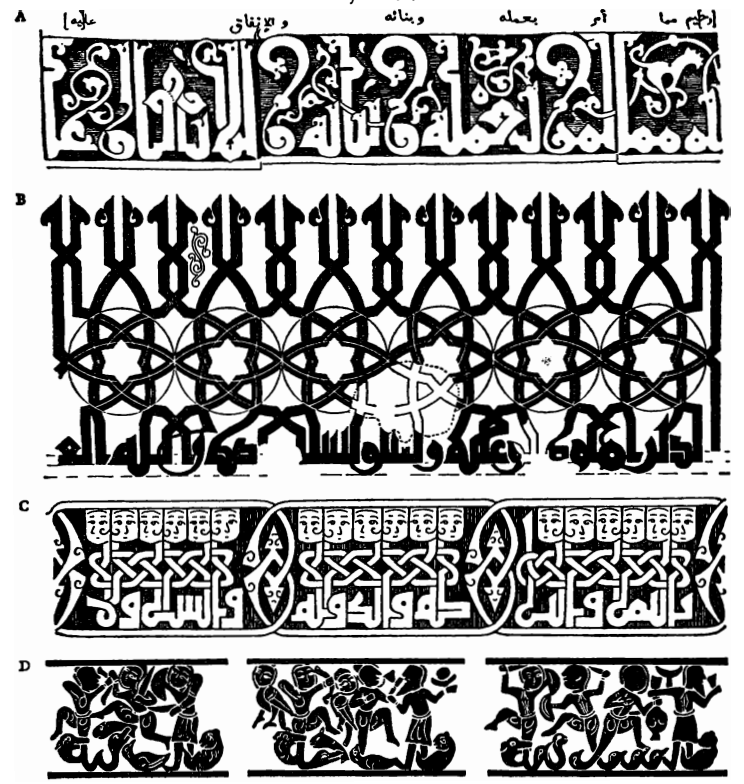

IPOCRIŢI

În arabă *al-Munāfikūn.* Nume dat în Coran acelora dintre medinezi în care Profetul nu putea să se încreadă, şi care desemnează mai degrabă pe şovăielnici sau pe sceptici (p. 44, I). O sură a Coranului (LXIII) le datorează numele ei.

IRAK

Nume arab al Mesopotamiei inferioare, graniţa ei dinspre nord fiind situată la Takrīt, limită a culturii palmierului. Irakul cuprindea în epoca veche două regiuni, aceea a KUFEI (sau a BAGDADULUI) şi a BASREI (sau a Irakului de Jos) (p. 53, I). Şes aluvial irigat printr-o reţea de canaluri (p. 17, II), ţară bogată şi fertilă, Irakul a constituit centrul Imperiului ABBASID (p. *76*, 86, I), şi numeroşi GEOGRAFI îi acordă primul loc printre regiunile lumii locuite pe care le deosebesc (Pp. 69—70, 94—95, *hărţile 8*, p. 97, I, *18*, p. 19, II, *19—20*, p. 20, II şi *il. 3, 15, 43, 108—111, 156, 186* şi *187.)*

IRAN

Regiune integrată teritoriului Islamului încă din primele timpuri ale cuceririi (p. 56, I şi *harta 4*, p. 62, I), în urma prăbuşirii Imperiului sasanid, şi care a jucat un rol important în echilibrul noului Imperiu arabo-islamic. (Pp. 66, 70, 72, 90, 95—96, 120, 123—124, 126—127, 135, I şi *il. 17, 19—20, 70, 95, 97—99, 101, 139—142, 144, 195—197, 216, 219* şi *223).* V. AZERBAIDJAN, DAYLAM, DJIBAL, DJILAN, FARS, HORASAN, HUZISTAN, KIRMAN, SISTAN, TABARISTAN.

IRIGARE

V. pp. 6, 19, 23—38, II, *hărţile 18*, p. 19, II, 19—20, p. 20, II, 23, p. 27, II, *planurile 21*, p. 22 II, 24, p. 29, II, 26, p. 33, II şi *il. 87—89* şi *96.*

'ISA

Forma arabă a numelui lui Iisus în Coran. Coranul nu admite natura divină a lui 'Isa, care este sclavul lui Dumnezeu, eventual „spiritul" (*rūh*) ce purcede din Dumnezeu, dar nu poate fi Dumnezeu (pp. 163—164, I). Cu privire la moartea lui, Coranul adoptă teza docetistă potrivit căreia un dublu a fost substituit lui Iisus şi răstignit în locul lui. Ori-

ginea acestor învățături coranice este greu de precizat. Conform TRADIȚIEI musulmane, Muhammad ar fi întîlnit la hotarele SIRIEI un călugăr CREȘTIN, care ar fi recunoscut în el un viitor PROFET, iar creștinii din Orient au folosit acest episod anecdotic pentru a declara că predicația lui Muhammad nu era decît o erezie creștină pornind de la vreun călugăr cu mintea rătăcită. Pe de altă parte, se știe că exista la MECCA un mic grup de creștini de condiție umilă. În orice caz, sînt greu de explicat în prezent cunoștințele deformate, dar totuși reale, pe care Muhammad le poseda despre anumite aspecte ale doctrinei creștine.

(BIBL.: M. Hayek, *le Christ de l'Islam*, Paris, 1959.)

ISFAHAN

Oraș din IRANUL occidental, situat într-o regiune cu culturi bogate, care a fost cucerit în 640 sau 644 de armatele musulmane și a rămas capitala provinciei DJIBAL. Centru economic important în secolul al X-lea, care a fost ales drept capitală de cîțiva prinți BUYIZI, el a servit apoi ca reședință Selgiucidului MALIKȘAH, care a contribuit la înfrumusețarea marii sale MOSCHEI *(il. 49)*. În 1597, Isfahanul a devenit capitala SAFAVIZILOR, care au construit acolo o incomparabilă serie de monumente (p. 106, II) împodobite cu faianțe multicolore, ce determină și astăzi celebritatea orașului. *(Il. 63* și *107.)*

AL-ISFAHANI

Literat născut la ISFAHAN, descendent al kuraișilor, care a studiat la BAGDAD, a fost apoi atras la ALEP, la curtea emirului SAYF AL-DAWLA, și a murit în 967. De convingeri ȘI'ITE, el a scris o lucrare despre *Martirologiul Alizilor;* dar renumele lui se datorează mai ales monumentalei ANTOLOGII poetice intitulată *Cartea cîntecelor* (pp. 202, I, 207, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Abû l-Faradj.*)

ISMA'ILISM

SECTĂ politico-religioasă cu numeroase ramificații (pp. 95, 110—116, 133, 135—136, 200, 212—218, I și *tabela 6*, p. 71, I). V. ASASINI, FATIMIZI, KARMAȚI.

ISTORIOGRAFIE

Gen cultivat în țările Islamului și reprezentat mai ales prin nenumărate CRONICI, precum și prin dicționare BIO-

GRAFICE sau lucrări inspirate din gustul pentru știința GENEALOGICĂ (p. 185, II).

IWAN

Numit de asemenea *līwān* în Egiptul MAMELUC, Acest element structural caracteristic pentru vechea artă iraniană (palatul sasanid din CTESIPHON) a fost repede integrat casei și locuinței princiare islamice din IRAK (pp. 87, 89, 106, II, *planul 34*, p. 88, II și *il. 108)* și transpus apoi, începînd din epoca SELGIUCIDĂ, în anumite tipuri de monumente religioase, ca MADRASAUA (*planurile 52*, p. 163, II și *54*, p. 166, II), MĂNĂSTIREA și SPITALUL (p. 165, II). (*Planurile 27*, p. 60, II și *45*, p. 107, II.)

Î

ÎMPLETITURI GEOMETRICE

Motive decorative ce se deosebesc de ARABESC în sensul strict al termenului, în măsura în care nu fac apel la nici o stilizare cu caracter floral. Primele lor specimene apar pe panouri de stuc UMAYYADE și îndeosebi pe despărțituri (*claustra*) ajurate din această epocă. Monumente de cărămidă puțin mai tîrzii prezintă alte exemple ale lor, destul de simple, obținute cu ajutorul unor combinații de APAREIAJE *(il. 69)*. Trebuie însă așteptat secolul al XI-lea pentru a le vedea luînd o remarcabilă dezvoltare sub forma acelor împletituri poligonale complexe care vor fi executate în MOZAIC de cărămidă *(il. 189)* sau de GHIPS *(il. 188)* pe monumente și vor determina în acea epocă îmbinarea obiectelor din mici panouri de lemn ajustate *(il. 202)*, ca și ornamentația pieselor de CERAMICĂ sau de metal. (P. 59, II.)

ÎMPRUMUT CU DOBÎNDĂ

Interzis de Coran (pp. 46, 269, I, 63, II).

ÎNȚELEPCIUNE

V. pp. 116, 185, 208, 244, 305—306, I.

ÎNVĂȚAȚI

În arabă *'ulamā'*, „savanți". Termen general desemnînd specialiștii în științe religioase, mai special jurisconsulții, interpreții LEGII și teologiei.

(Pp. 141, 178, 194—196, 219, 259, 273, 276, 278, 283, 303, I, 36, 149, 184, 185, 188—191, 197, II.)

J

JERTFA

Imolarea unei victime se face cu ocazia Marii Sărbători, celebrată la MECCA la sfîrşitul PELERINAJULUI şi, la aceeaşi dată, în întreaga lume islamică (p. 259, I). Această jertfă este privită drept comemorare a jertfirii lui Isaac (sau a lui Ismail, potrivit unei versiuni foarte răspîndite la autorii musulmani) de către AVRAAM. Dar jertfele pot fi aduse de asemenea în urma unor legăminte sau pentru a ispăşi anumite încălcări săvîrşite în timpul Pelerinajului. (P. 267, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dhabîha.)*

JOCURI DE NOROC

Interzise de Coran şi de TRADIŢIE (p. 46, I).

JUDECATA DE APOI

Anunţată de Coran (pp. 156—158, I). Şcolile teologice discută asupra realităţii unor detalii conţinute în descrierile tradiţionale, îndeosebi balanţa (p. 220, I), dar şi asupra modului în care oamenii vor fi traşi la răspundere pentru faptele şi credinţele lor (pp. 161, 173, I) şi în care se va exercita intercesiunea Profetului (p. 192, I). V. LIBER ARBITRU. Sfîrşitul lumii trebuie să fie precedat de apariţia unui personaj misterios numit (cu un nume de origine SIRIACĂ) al-Dadjdjāl sau Anticrist care, potrivit TRADIŢIEI, va face să domnească asupra lumii, în cursul unei perioade limitate, impuritatea şi tirania. Dadjdjāl-ul va pieri în cele din urmă sub loviturile MAHDI-ului.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Dadjdjâl;* D. Sourdel, „le Jugement des morts dans l'Islam", în *le Jugement des morts,* Paris. 1961, col. „Sources orientales", 4).

JUDECATA PERSONALĂ

În arabă *ra'y.* Expresie desemnînd raţionamentul prin care vechii învăţaţi completau prescripţiile Coranului şi ale TRADIŢIEI, pentru a elabora dreptul (pp. 177—178, I). Şcolile juridice au definit diferite tipuri de raţionament, care permiteau aplicarea legitimă a judecăţii personale, dar rolul acesteia era mai mult sau mai puţin întins, după şcoli; de aceea se deosebesc în linii mari două tendinţe: aceea a partizanilor judecăţii personale (*ahl al-ra'y*), reprezentaţi mai

ales de HANAFIŢI, şi aceea a partizanilor Tradiţiei *(ahl al-hadîth)*, reprezentaţi mai ales de HANBALIŢI şi de ŞAFIIŢI (p. 231, I). (P. 305, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *ahl-hadîth.)*

JURĂMÎNT

Are valoare legală în Islam.Oricine calcă un jurămînt depus în numele lui Dumnezeu datorează o ispăşire, care constă în a hrăni săraci, în a elibera SCLAVI sau în a posti. Anumite tipuri de jurămînt sînt definite în mod mai deosebit de drept: jurăminte judiciare, jurăminte privind acuzaţiile de adulter sau de omor, promisiuni de ocrotire (*amān*), jurăminte de credinţă.

JURĂMÎNT DE CREDINŢĂ

V. pp. 80, 273—274, I, 124—127, II.

JURIŞTI

V. pp. 132, 170, 179, 233, 252, 257, 261, 266, 268, 269, 270, 279—280, 286, I, 184, 185, 187, II.

K

KA'BA

Polul religios al Islamului spre care se întorc toţi musulmanii pentru RUGĂCIUNE. Ka'ba se prezintă ca un monument de formă cubică (*pl. 39*) situat la MECCA (*planul 17*, p. 262, I), în centrul unei moschei dreptunghiulare cu galerii *(il. 2)* şi considerat ca „locuinţă a lui Dumnezeu" pe pămînt. Acest sanctuar, pe care AVRAAM l-ar fi întemeiat altădată (p. 164, I), era în epoca anteislamică înţesat cu idoli (p. 36, I), care au dispărut la ivirea Islamului. În colţul de est se află, încorporată zidului, Piatra neagră, veche piatră sacră venerată de păgîni, căreia şi'iţii îi atribuie o valoare cu totul deosebită. În faţa zidului de nord-vest se găseşte un zid scund semicircular numit *hidjr*, în spatele căruia se situează mormîntul Agarei şi al fiului ei Ismā'īl (Ismail). Drumul pavat care o înconjură şi care serveşte la îndeplinirea „ocolului ritual" cu ocazia PELERINAJULUI (p. 258, I şi *il. 38*) este mărginit de o serie de arcade, lîngă care o mică CUPOLĂ numită „staţiunea lui Avraam" cuprinde piatra pe care Avraam s-ar fi urcat pentru a construi sanctuarul. Nu departe se ridică de asemenea edi-

culul care acoperă izvorul Zamzam. În epoca medievală, ca şi azi, Ka'ba era în mod normal acoperită cu un văl de mătase (*kiswa*) pe care era brodată o inscripţie reproducînd cuvintele PROFESIUNII DE CREDINŢĂ. Acest văl era reînnoit regulat, cel puţin în fiecare an, prin îngrijirea CALIFULUI, atunci cînd acesta stăpînea efectiv oraşelele sfinte din Arabia; în epoca abbasidă, el era în general negru, de culoarea dinastiei, cu toate că anumite descrieri menţionează de asemenea văluri albe şi roşii. Ofranda vălului, care perpetuează un obicei anteislamic, era omagiul adus de COMUNITATEA musulmană reprezentată prin şeful ei.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.; M. Gaudefroy-Demombynes, „le Voile de la Ka'ba", în *Studia islamica*, II, 1954.)

KADARIŢI

Denumirea partizanilor unei doctrine teologice care restrînge predeterminarea şi afirmă existenţa unui LIBER ARBITRU la om (pp. 174—176, I). V. DJABRIŢI.

AL-KADIR

Al douăzeci şi cincilea calif ABBASID (991—1031) şi suveran care, în timpul cînd partea esenţială a puterii califiene fusese remisă BUYIZILOR, a căutat să-şi restabilească autoritatea sprijinindu-se pe GAZNAVIZII din Iranul extrem. A combătut în acelaşi timp doctrinele pe care le socotea primejdioase sub acest raport, proclamînd solemn o PROFESIUNE DE CREDINŢĂ de inspiraţie HANBALITĂ, cunoscută sub numele de *Risāla Kādiriya* (pp. 199, 224—225). (*Tabela 7*, p. 79, I.)

KADIRIYA

Confrerie de sufii fondată la jumătatea secolului al XII-lea de misticul 'Abd al-Kādir al-Djīlānī (p. 239, I), care îşi instruia discipolii într-un colegiu şi într-o MĂNĂSTIRE din BAGDAD, edificii care au fost distruse de invazia mongolă din 1258. Ordinul s-a răspîndit foarte devreme în diferite regiuni ale lumii musulmane, atît în MAGREBUL extrem, în EGIPT şi în Arabia cît şi în Asia Mică sau în IRAN şi în INDIA. Doctrina acestei confrerii, puţin cunoscută, a dat loc la diferite devieri, adesea denunţate de ÎNVĂŢAŢII rigorişti, precum şi la practici populare de un spirit puţin islamic. Confreria a rămas totdeauna nominal condusă de păzitorul MAUSOLEULUI din Bagdad al fondatorului ei (*planul 32*, p. 80, II.)

KADISIYA

Localitate situată la cîţiva kilometri est de vechea KUFA, unde a avut loc în 637 bătălia care a permis armatelor musulmane să cucerească întreaga Mesopotamie (p. 55, I). Această victorie a fost repurtată de Sa'd ibn Abi Wakkās, DISCIPOL al Profetului, care a întemeiat oraşul Kūfa şi a murit pe la 670. (*Harta 4*, p. 62, I.)

KAFUR

„Camfor", numele unui celebru eunuc negru de origine abisiniană (numit astfel prin antifrază), care a fost în serviciul guvernatorilor IHŞIDIZI ai Egiptului şi a asumat el însuşi puterea între 946 şi 968, întîi ca regent, apoi ca suveran învestit de califul din BAGDAD (p. 112, I). A fost un generos mecena, şi poetul AL-MUTANABBI a petrecut cîţiva ani la curtea lui (p. 131, II).

KAHTAN

Strămoş eponim al arabilor de sud sau yemeniţi (p. 35, I), printre care se deosebesc himyariţii sedentari şi diferite grupuri nomade, îndeosebi triburile azd, tayy, hamdān, precum şi LAHMIZII, GASANIZII şi tribul kinda, care au întemeiat regate în Siro-Mesopotamia înainte de Islam. De himyariţi era legat tribul KALB, care s-a instalat în SIRIA în epoca UMAYYADĂ, cît şi tribul tanūh. Din tribul azd au coborît triburile aw şi hazradj, ai căror reprezentanţi trăiau la Yathrib în vremea lui Muhammad. (*Harta 1*, p. 30, I).

KA'ID

Termen arab francizat (şi de acolo românizat — n. tr.) la o dată recentă în caid, care desemna în epoca ABBASIDĂ un şef militar de rang înalt, subordonat comandantului suprem (p. 117, I).

KAIRUAN

Oraş din IFRIKIYA, care a fost la început o tabără militară fundată de 'Ukba în 670 (pp. 65, I, 171, II). El a servit ca reşedinţă guvernatorilor arabi din epoca UMAYYADĂ şi ABBASIDĂ, care-şi aveau acolo palatul guvernului, apoi prinţilor AGLABIZI, care au locuit CASTELUL fortificat Kasr KADIM şi noua reşedinţă princiară Rakkāda (pp. 26, 102, II), pînă la luarea puterii de către FATIMIZI. Aceştia au consacrat primul declin al Kairuanului, pără-

sîndu-l parțial în beneficiul orașului MAHDIYA (p. 179, II), dar continuînd să ocupe fie reședința Rakkāda, fie noul oraș regal Sabra-Mansuriya, creat de ei. Prăbușirea Kairuanului în calitatea lui de capitală economică și politică a Berberiei a fost definitiv cauzată, sub dominația ZIRIZILOR, de invazia hoardelor de beduini Banū Hilāl și Banū Sulaym, care au ruinat fertilele ținuturi ale Tunisiei interioare. Începînd din acea epocă, Kairuanul a rămas parțial străin, întîi de viața marelui imperiu al ALMOHAZILOR, apoi de aceea a principatului HAFSIZILOR care avea drept centru Tunisul. El a văzut suprafața sa scăzînd considerabil și n-a mai păstrat, în jurul marii sale MOSCHEI construite de Aglabizi (*planul 49*, p. 158, II și *il. 53—55*), dar înăuntrul unor ziduri de apărare reduse, decît cartiere sărăcite și înconjurate de întinse cimitire presărate cu stele funerare vechi.

KAL'A-UA HAMMADIZILOR

Reședință ocupată în secolul al XI-lea, într-un colț astăzi pustiu al masivului Hodna din Algeria, de o ramură a ZIRIZILOR (pp. 102—103, II și *plan 42*, p. 104, II). Construcțiile sale înconjurate de o incintă fortificată se răsfirau pe un platou înclinat, unde au fost incomplet dezgropate vestigiile unor palate, printre care cele mai celebre purtau numele de palat al Fanalului și de palat al Bazinului (p. 28, II). Insecuritatea domnind în regiune în urma înaintării spre vest a bandelor beduinilor Banū Hilāl, care invadaseră Ifrīkiya, a avut ca urmare, la începutul secolului al XII-lea, părăsirea acestei capitale în favoarea Setifului.

KALAM

Termen arab însemnînd „discuție" și desemnînd teologia dogmatică (p. 188, II) care făcea apel nu numai la datele scripturii, ci și la argumentele raționale (pp. 219, 227, 229, I). (Pp. 221—222, II.)

KALB

Trib de origine sud-arabă, coborîtor din KAHTAN, pe care s-au sprijinit cei mai multi dintre califii UMAYYAZI din Orient și care a avut ca rival tribul KAYS (pp. 63—64, I). Unii dintre membrii săi au jucat un rol important în regimurile AGLABID și FATIMID, și au fost guvernatori ai SICILIEI arabe. (*Harta 1*, p. 30, I.)

AL-KALKAŞANDI

Autorul unei celebre ENCICLOPEDII redactate în Egiptul MAMELUC, numită *Subh al-aʿşā*, care constituie un bogat fond de documente asupra organizării administrative, politice şi militare a SIRIEI şi a EGIPTULUI în secolele al XIV-lea şi al XV-lea şi asupra instituţiilor anterioare (p. 93, II.)

KANATE

Galerii drenante, cunoscute de asemenea sub numele de *kariz* în IRAN, de *kanayat* în SIRIA, de *foggara* în Sahara, de *hettara* în MAROC, de *viajez* în Spania, care servesc într-o regiune aridă la colectarea apelor subterane de infiltraţie (pp. 31—32, II, *schema 25*, p. 32, II şi *il. 92*). Izvorul care se scurge la capătul lor rămîne cu un debit aproape constant şi alimentează de cele mai multe ori un sector important de culturi irigate. Punînd probleme tehnice delicate, dar rezolvate încă dintr-o vreme depărtată cu mijloace empirice, kanatele, de lungime variabilă — mergînd de la cîteva sute de metri pînă la 5 sau 10 km în medie, unele depăşind chiar 43 km —, trebuie construite cu o pantă regulată şi necesită lucrări de întreţinere constante, încredinţate prin tradiţie în Iran unei clase de tehnicieni, *mokanis-ii*. Numărul kanatelor este evaluat în prezent pentru Iranul singur, fără a ţine seamă de AFGANISTAN sau de Balucistan, la 30 000—40 000, şi se consideră că aproximativ trei milioane de hectare sînt puse astfel în valoare. Recent s-a încercat a atribui o origine minieră acestei tehnici, care ar fi fost legată de grija de a obţine în mod economic un debit determinat; de unde galerii cu o secţiune tocmai suficientă pentru a permite trecerea omului, căptuşeli impermeabile executate cu minimum de cheltuieli şi puţuri de vizitare exclusiv făcute pentru destinaţia lor utilitară (aeraţie, scoaterea cu troliul a pămîntului rezultat din debleiere).

KARBALA'

Plantaţie de palmieri situată la aproximativ 100 km la sud-vest de BAGDAD, la limita deşertului, unde nepotul de fiu al Profetului, AL-HUSAYN, şi-a găsit moartea în 680 (p. 69, I). Mormîntul fiului lui 'ALI a devenit, pare-se foarte devreme, un loc de pelerinaj frecventat de şi'iţi (pp. 206, 209, I). În 850, califul abbasid AL-MUTAWAKKIL a pus să se distrugă MAUSOLEUL, care a fost

reconstruit ulterior. La sfîrşitul secolului al X-lea geograful Ibn Hawkal semnalează existenţa acestui monument, de care s-a interesat în mod deosebit Buiydul ʿADUD AL-DAWLA.

(BIBL.: *Enc. Isl., s. Meshhed Husain.)*

KARMAŢI

Partizani ai unei mişcări politico-religioase de origine ISMAʿILIANĂ (p. 214, I), care au întemeiat în BAHREIN şi în Arabia orientală un stat independent (804—sfîrşitul secolului al X-lea); acesta a ameninţat califatul ABBASID timp de mai multe decenii în cursul secolului al X-lea (pp. 95, 101, 217, I). Se deosebesc în general mişcările karmate din Arabia şi acelea ale bandelor care au operat în SIRIA la sfîrşitul secolului al IX-lea (p. 95, I). Se face de asemenea o distincţie între karmaţi şi FATIMIZI, cu toate că şi unii şi ceilalţi derivă probabil din aceeaşi SECTĂ (p. 103, I); dar problema legăturilor existente între aceste diferite manifestări ale ismaʿilismului rămîne încă insuficient lămurită. (Pp. 112, I, 215, II.)

KASR AL-HAYR AL-GARBI

Sau cel Apusean. Reşedinţă UMAYYADĂ cuprinzînd un CASTEL şi situată în stepa siriană, la distanţă de aproximativ o sută de kilometri sud-est de PALMYRA (p. 23, II), la încrucişarea a două mari axe de circulaţie (drumul comercial DAMASC-Palmyra şi pista nomadă mergînd de la Homs pînă la marea depresiune a Djawfului în Arabia de nord). Ansamblul aşezării a făcut obiectul unor recunoaşteri şi săpături care au permis studierea, pe de o parte, a unor instalaţii hidraulice deosebit de dezvoltate (p. 30, II) depinzînd de acelaşi rîu intermitent (wādī) ca şi acelea ale reşedinţei vecine Basīrī (*planul 22*, p. 24, II) şi ducînd la o vastă incintă (*planul 24*, p. 29, II), iar pe de altă parte, a unor instalaţii agricole şi a unor clădiri de locuit, printre care o BAIE şi o locuinţă princiară (pp. 94—98, II, *planul 36*, p. 95, *II* şi *il. 4* şi *125*). Bogatele DECORURI sculptate de stuc împodobind faţada şi sălile de recepţie ale acestui castel au fost reconstituite la Muzeul naţional sirian din Damasc, unde au fost transportate de asemenea două frumoase FRESCE de paviment reprezentînd o scenă de vînătoare şi o figură alegorică. Aceste vestigii precum şi acelea ale sistemului de irigare (p. 34, II) demonstrează

însemnătatea unei întemeieri pe care o inscripție din 727 o atribuie în cea mai mare parte califului HIŞAM. (*Harta 5*, p. 67, I.)

KASR AL-HAYR AL-ŞARKI

sau cel Răsăritean. Reşedinţă UMAYYADĂ situată în stepa siriană la aproximativ o sută de kilometri nord-est de PALMYRA (p. 23, II şi *il. 126* şi *127*). Castelul propriu-zis şi „oraşul" vecin întemeiat, potrivit unei inscripţii, în 720, în timpul domniei califului HIŞAM (p. 175, II), se ridică la nord-vest de o imensă incintă cu ziduri de pământ năruite, unde au putut fi regăsite urmele unui sistem complet de irigare (p. 34, II şi *planul 26*, p. 33, II). Săpăturile foarte recente întreprinse înăuntrul marii incinte ar îndemna să se situeze cu mult mai tîrziu decît epoca umayyadă data părăsirii reşedinţei Kasr al-Hayr al-Şarkī (p. 180, II). (*Harta 5*, p. 67, I.)

KASR AL-HARANA

CASTEL umayyad a cărui atribuire este uneori discutată, situat într-o depresiune a platoului transiordanian, nu departe de KUSAYR 'AMRA, şi prezentînd un interes arheologic extrem, datorat vechimii lui cît şi stării lui bune de conservare (p. 96, II, şi *pl. 113, 115* şi *116*). (*Harta 5*, p. 67, I.)

KAYS

Trib nord-arab care s-a semnalat în epoca UMAYYADĂ prin rivalitatea sa cu tribul KALB (pp. 63—64, I). (*Harta 1*, p. 30, I.)

KAYSARIYA

Gen de PIAŢĂ comercială al cărei nume derivă din acela al pieţei din Antiohia clădită de un împărat roman şi numită de aceea *kaysarion*. Primele kaysariyale, de tip bazilical, au fost construite în SIRIA (p. 154, II). Acest tip s-a răspîndit apoi în EGIPT şi în MAGREB.

KAZWIN

Oraş din IRAN aparţinînd ţinutului DJIBAL şi situat la poalele masivului Alburz. Cetate a Sasanizilor, el a fost cucerit în 644. Califul ABBASID al-Hādī a pus să se ridice în faţa vechii aglomeraţii un oraş nou, iar cîţiva ani

mai tîrziu a fost construită o fortăreață dotată cu o garnizoană avînd sarcina de a apăra granița. (P. 66, II și *il. 61* și *65*.)

KIBLA

Direcția în care e situată MECCA sau, mai exact, Ka'ba, indicată într-o MOSCHEE prin peretele din fund sau peretele kibla, cu fața spre care trebuie să stea rîndurile asistenței (pp. 221, 254, II). Această direcție diferă, firește, în funcție de țară. Ea este determinată de savanți pentru arhitecții care construiesc moscheile și oratoriile. S-au comis uneori erori de orientare, care impuneau reconstruirea monumentului; așa de pildă la MARRAKEȘ, în cazul moscheii Kutubiya. Expresia „oameni ai kiblei" desemnează pe musulmani.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.)

AL-KINDI

Filosof născut la KUFA pe la 796 dintr-o mare familie arabă, care s-a bucurat de protecția califilor AL-MA'MUN și AL MU'TASIM și a murit la BAGDAD pe la 873. A favorizat mișcarea de traducere a operelor lăsate de gîndirea greacă și poate fi considerat cel mai vechi filosof musulman (p. 243, I).

KIRMAN

Regiune din IRAN de la marginea Golfului Persic și situată la est de FARS, de o parte, și la sud-vest de marele deșert central, de altă parte. Ea este formată din mai multe ținuturi cultivate, despărțite prin întinderi pustii, și străbătută de un lanț muntos înalt. Ea se află pe o cale de trecere (drumul comercial ducînd din Fars în INDIA, drumul de PELERINAJ și de comerț ducînd din Estul iranian la Golful Piersic și în Arabia) și are ca orașe principale Kirmānul și portul Ormuz. Cucerită între 640 și 650, regiunea a fost greu de pacificat și a rămas multă vreme un focar de rebeliune, unde au crescut de exemplu SAFFARIZII, înainte ca ea să adăpostească, la o dată mai tîrzie, o ramură a dinastiei SELGIUCIDE (p. 134, I). (P. 120, I și *harta 8*, p. 97, I.)

KONYA

Oraș din ANATOLIA corespunzînd vechiului Iconium și situat pe platoul interior pe care lanțul munților Taurus

îl desparte de mare. El a fost cucerit de SELGIUCIZII DIN RUM, care l-au ales drept capitală, construind acolo numeroase monumente, în parte păstrate şi azi: citadela, PALATE, marea MOSCHEE (1219—1221), MADRASALE şi MAUSOLEE. Acolo a fost înmormîntat întemeietorul ordinului mistic MAWLAWIYA: Djalāl al-Dīn al-Rūmī. (P. 62, II.)

KUFA

Oraş din IRAK care a succedat taberei militare întemeiate pe la 640 pe Eufrat (pp. 54, I, 171, II şi *harta 4*, p. 62, I). Populaţiei arabe compuse din luptătorii cuceririi şi din familiile lor, care fuseseră repartizaţi la început în cartiere corespunzînd triburilor cărora le aparţineau, i s-au alăturat repede autohtoni veniţi îndeosebi din vechi oraşe din Mesopotamia, cum era CTESIFONUL. Kūfa a fost totdeauna renumită pe bună dreptate ca un centru de propagandă al ŞI'ISMULUI (pp. 68, I.): acolo a trăit şi a fost ucis 'ALI (p. 51—52, I) şi de acolo propagandiştii abbasizi şi-au condus „revoluţia" (pp. 72, 78, I.) pînă cînd, în cele din urmă, a fost proclamat tot acolo primul CALIF al dinastiei, AL-SAFFAH (pp. 76, 81, I.). Oraşul a fost cunoscut, pe de altă parte, ca sediu al unei şcoli gramaticale (v. GRAMATICĂ). Numele lui este pus în legătură, pe baza unor tradiţii legendare, cu acela al unui tip de SCRIERE ornamentală, CUFICA, a cărei denumire a fost adesea extinsă în mod abuziv. Kūfa a decăzut repede după întemeierea Bagdadului (p. 179, II.), în timp ce rămînea frecventată numai aglomeraţia vecină Nadjaf, care cuprindea MAUSOLEUL lui 'Alī, venerat încă azi. N-au rămas practic din Kūfa decît vestigiile marii MOSCHEI şi ale palatului cîrmuirii din epoca umayyadă, scoase la lumină prin săpături recente. (Pp. 150, 179, 212, I.)

AL-KULAYNI

Teolog şi'it duodeciman (p. 207, I.), mort pe la 941, autor al unui monumental tratat de teologie şi de drept imamite, intitulat *Al-Kāfī*.

KUMM

Oraş din IRAN, situat în provincia DJIBAL, cucerit în 644 şi a cărui populaţie s-a răsculat în două rînduri în secolul al IX-lea împotriva califilor ABBASIZI. Centru ŞI'IT, el

cuprindea numeroase MAUSOLEE de SFINȚI, printre care cel mai important era acela al unei anumite Fātima, fiica celui de-al VIII-lea IMAM (p. 207, I.)

KURAYŞ

Trib făcînd parte din grupul arabilor din nord sau 'ADNAN, care stăpînea MECCA la începutul secolului al VII-lea şi cuprindea mai multe clanuri de putere inegală (p. 35, I.). Acestui trib i-au aparţinut Muhammad, primii patru CALIFI, UMAYYAZII, ABBASIZII şi ALIZII. Teoreticienii dreptului public ai majorităţii şcolilor cer ca IMAMUL să fie de origine kurayşită (pp. 168, 278, 279, I.). (Pp. 40—47, I.)

KUSAYR 'AMRA

Mică BAIE umayyadă în ruine, care se ridică la sud-est de actualul oraş 'Ammān (p. 98, II, *planul 38*, p.98, II şi *il. 112*). Descoperirea ei la sfîrşitul secolului trecut de către Aloys Musil i-a atras o notorietate justificată (p. 94, II.) prin calităţile ei arhitecturale (baia zisă Hammām al-Sarah din aceeaşi regiune e singura care merită să-i fie comparată) şi mai ales prin prezenţa în interiorul construcţiei a unui abundent DECOR pictat. Insuficient studiată pînă azi, ea fost adesea menţionată pentru a apăra teoria „vilegiaturilor" UMAYYADE din deşert, în prezent învechită. (P. 31, II. şi *harta 5*, p. 67, I.)

AL-KUŞAYRI

Celebru mistic şi teolog aş'arit, mort în 1073, autor al unei *Epistole* care tinde să împace între ele SUFISMUL şi teologia ortodoxă (p. 237, I.)

L

LAHMIZI

Trib sud-arab care se infiltrase în Siro-Mesopotamia cu două secole înainte de HEGIRĂ şi a format în jurul oraşului HIRA un regat aliat cu Sasanizii (p. 33, I.). Lahmizii erau convertiţi la creştinism şi teritoriul lor este, fără îndoială, acela pe care a apărut SCRIEREA arabă.

LĂMPI

Obiecte de primă necesitate, care au devenit de asemenea capodopere de mare lux atunci cînd s-au adăugat diferitelor

tipuri de lămpi cu fitil, executate în olărie (p. 53, II.) conform tradiției antice, monumentalele lămpi în sticlă smălțuită care se numără printre remarcabilele produse ale artizanatului AYYUBID și MAMELUC (p. 55, II și *il. 211*). Trebuie notată și existența unor tipuri de lămpi de sticlă și metal ajurat. (P. 52, II.).

LAȘKARI BAZAR

Ansamblu de CASTELE clădite de suveranii GAZNAVIZI pe malurile rîului Hilmend în SISTAN, aproape de orașul Bust (p. 103, II, și *planul 44*, p. 106, II), și destinate să servească drept reședință de iarnă într-o regiune călduroasă și fertilă, îmbogățită prin situația ei pe o axă comercială importantă în evul mediu. Delegația arheologică franceză în Afghanistan, care le-a descoperit, a explorat mai ales castelul din sud al cărui plan a putut fi reconstituit în întregime și unde au fost scoase la lumină interesante placaje de GHIPS sculptat și FRESCE (p. 129, II). (P. 176, II.)

LAS NAVAS DE TOLOSA

Localitate din Spania situată la poalele Sierrei Morena, unde a avut loc în 1212 bătălia care a marcat sfîrșitul stăpînirii ALMOHADE asupra Spaniei meridionale și o nouă etapă a recuceririi (p. 142, I.)

LECTURI CORANICE

Moduri de a citi și de a interpreta textul Coranului (p. 151, I). Sistemele de lectură autorizate în secolul al X-lea la BAGDAD și, de atunci, în lumea SUNNITĂ sînt în principiu în număr de șapte (p. 152, I.): acela al lui Nāfi (SCLAV ELIBERAT iranian mort la Medina în 785), acela al lui Ibn Kathīr (mort la MECCA în 737, de origine iranian), acela al lui Abū 'Amr (arab, mort la KUFA pe la 770), acela al lui Ibn 'Amir (arab, mort la DAMASC în 762), acela al lui 'Asim (sclav eliberat, mort la Kūfa în 744), acela al lui Hamza (sclav eliberat, mort în Irak în 772) și acela al-Kisā'i (sclav eliberat de origine iraniană, mort lîngă RAYY în 804). Dar alte șapte sînt de asemenea tolerate. (P. 186, II.).

LEGE

Cuprinde dogmele la care musulmanul trebuie să adere
159 și prescripțiile pe care trebuie să le respecte (pp. 45, 168—

171, 225, 251—252, 267—267, 273, 276, 279, 283, 305, II, 183, II).

LEMN

Producţia lui — (p. 43, II.).
Lucrarea lui — (pp. 49—50, II. şi *il. 198—202).*

LEXICOGRAFIE

A jucat un rol important în literatura arabă de erudiţie datorită valorii atribuite LIMBII ARABE, limbă a Revelaţiei (p. 186, II.). Filologii s-au consacrat unei munci de inventariere a limbii, care s-a tradus prin compunerea unor DICŢIONARE puţin maniabile, neurmînd ordinea alfabetică normală, ci adoptînd diferite sisteme de clasare a rădăcinilor. V. AL-HALIL IBN AHMAD (BIBL.: J. A. Haywood, *Arabic lexicography,* Leyda, 1960.)

LIBAN

În arabă *Lubnān.* Şir de munţi întinzîndu-se de-a lungul coastei Mediteranei, care a dat numele lui regiunii respective. La GEOGRAFII medievali, Libanul face parte din SIRIA în sens larg. Principalul său oraş este Beirutul, la origine port şi ribāt. Munţii Libanului au servit ca refugiu, în cursul istoriei, unor grupuri etnice sau religioase diverse, CREŞTINII mardaiţi veniţi din masivul Amanus (Alma Dagh) prin secolul al IX-lea, maroniţii, de origine obscură, arabii aparţinînd tribului tanūh, care s-au instalat către secolul al X-lea în sudul ţării, apoi DRUZII, NUSAYRISII. Teritoriul Libanului a fost, pe de altă parte, ocupat de cruciaţi, care au creat acolo regate (regatul din Tripoli îndeosebi), construind castele din care unele mai există azi. (P. 44, II. şi *il. 159.*)

LIBER ARBITRU

Una dintre problemele cele mai discutate ale teologiei musulmane (pp. 173, 192, 203, 228, 231, 302).

LITANIE

În arabă *dhikr.* Repetare a numelui lui Dumnezeu sau a diverselor sale calificative practicată de SUFII (pp. 182, 238, I.) în virtutea unor numeroase versete coranice recomandînd credincioşilor „să-şi aducă aminte adesea de Dumnezeu". Litaniile pot cuprinde de asemenea repetarea

unor formule mai mult sau mai puțin dezvoltate atestînd unicitatea divină.
(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dhikr.)*

LUNI

Lunile anului islamic poartă următoarele nume: MUHARRAM, safar, rabī' I, rabī' II, djumādā I, djumādā II, radjab, ša'bān, ramadān (v. POST și p. 46, I), šawwāl, dhū l-ka'da, dhū l-hidjdja (v. PELERINAJ). V. CALENDAR.

M

AL-MA'ARRI

Celebru poet orb, de origine arabă, născut în 979 și mort în 1058 la Ma'arrat al Nu'mān, în SIRIA de nord. După ce a petrecut prima parte a vieții în orașul său natal, fără a cunoaște curțile princiare, el a plecat în 1010 la BAGDAD, unde a rămas puțin timp, frecventînd cercurile ȘI'ITE (p. 211, I). Înapoiat la Ma'arrat al Nu'mān, el a dus acolo, înconjurat de discipolii săi, o viață austeră și a scris cele mai multe dintre culegerile sale POETICE de inspirație filozofico-religioasă care, deși revelă o remarcabilă originalitate de gîndire, trădează influența exercitată asupra lui de tendințele ISMA'ILIENE. El apare în ele ca un spirit profund tulburat de spectacolul suferințelor umane, plin de amărăciune, gata la revoltă și la ireverență față de dogmele primite ,dar sincer religios, mai degrabă deist decît perfect musulman (pp. 248—249, I, 209, II). Principalele sale opere sînt culegerea de panegirice și de elegii intitulată *Scînteie de cremene, Epistola iertării,* în care se poate vedea, odată cu o ANTOLOGIE de poeme vechi, un apel la toleranță și o critică a doctrinelor teologice ce nu admiteau decît o singură cale de salvare ,apoi o culegere poetică cuprinzînd meditații asupra vieții umane și un ciudat opuscul care i-a atras acuzația de a fi voit să imite Coranul și stilul lui (p. 154, I).

MADINAT AL-ZAHRA'

Reședință întemeiată în 936, la cîțiva kilometri de CORDOBA, de către califul umayyad 'ABD AL-RAHMAN III, care a fost apoi eclipsată de reședința lui al-Mansūr IBN ABI 'AMIR, pe urmă jefuită de mercenarii BERBERI

revoltați la începutul secolului al XI-lea. Săpături recente au scos la lumină DECORURI interesante *(il. 190)* și au permis să se reconstituie planul unui număr de săli (p. 103, II și *planul 43*, p. 105, II).

MADRASA

Colegiu oficial specializat în predarea științelor religioase și în primul rînd a dreptului, în care era asigurată întreținerea unuia sau a mai multor profesori și a studenților lor (p. 132, I). Primele colegii întemeiate de vizirul selgiucid NIZAM AL-MULK (p. 230, I), au fost madrasalele numite *Nizāmiya*, după numele fondatorului lor, de la NĪŠĀPŪR, BAGDAD (1067), BALH, HERAT, MARW, MOSUL. Din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, madrasalele s-au răspîndit la începutul secolului al XII-lea în SIRIA (p. 137—138, I), unde s-au înmulțit mai mult decît oriunde (*Zadjdjādjiya* la ALEP în 1123, *Sādiriya* și *Amīniya* la DAMASC în 1121), apoi în Egipt și în Arabia sub SALADIN (*Nāsiriya* din Cairo în 1171, madrasaua din MECCA în 1179) și pare-se, în MAGREB sub ALMOHAZI. Abia în secolul al XIII-lea, ele au apărut în ANATOLIA (KONYA în 1242, Sivas în 1271) și în mod sigur în Magreb (Tunis în 1252, FAS în 1285). Aceste madrasale, care funcționau sub controlul strict al suveranului local, n-au eliminat niciodată învățătura predată, pe de altă parte, în MOSCHEI (pp. 188—189, II), de care ele erau uneori strîns legate. Aceasta explică faptul că, la Cairo, la Tunis și la Fās îndeosebi, marile moschei (AL-AZHAR, Zaytūna, Karawiyīn) au rămas centre intelectuale renumite. Din punct de vedere arhitectural, madrasaua, care, la epoca marii sale răspîndiri ,a devenit unul dintre monumentele cele mai reprezentative ale artei islamice, trebuia să corespundă unor anumite exigențe precise (pp. 164—167, II). Ea a fost, pe lîngă aceasta, marcată de trăsăturile distinctive ale mediului în care fuseseră construite primele specimene, mediu iranian SELGIUCID, din care anumite obiceiuri de ordin structural și decorativ proprii lui s-au găsit strămutate în alte regiuni, potrivit etapelor unei evoluții complexe ce n-a fost încă studiată decît insuficient. *(Planurile 52*, p. 163, II, *54*, p. 166, II și *il. 61* și *65—68.)*

MAGIE

Practicile de magie și de divinație de origine preislamică, derivînd fie din vechi obiceiuri populare, fie din cre-

dinţele antichităţii, erau foarte răspîndite în lumea islamică medievală şi în parte tolerate de oamenii de religie, care făceau o deosebire între magia prohibită şi magia permisă (p. 302, I). Se admitea în adevăr, că omul pios poate, prin diferite mijloace, să provoace intervenţia cîtorva DJINNI binefăcători trimişi de Dumnezeu, şi se considera normal, pe temeiul TRADIŢIEI, să te aperi împotriva demonilor prin descîntece sau prin TALISMANE, în care enumerarea NUMELOR LUI DUMNEZEU deţinea în general un loc important, alături de alte formule misterioase. Anumite obiecte, vechi pietre sacre de cele mai multe ori, erau considerate drept talismane tămăduitoare. Divinaţia era strîns legată de astrologie (p. 248, I), de unde folosirea horoscoapelor (p. 179, II şi *il. 175*), dar se baza de asemenea pe practica de a ghici viitorul prin deschiderea Coranului la întîmplare şi interpretarea versetului cu care începea pagina deschisă. Teama de prevestirile rele era universal răspîndită şi explică îndeosebi folosirea eufemismelor în limbaj.

(Bibl.: E. Doutté, *Magie et religion dans l'Afrique du nord*, Alger, 1909; T. Fahd, „le Monde du sorcier en Islam", în *le Monde du sorcier*, Paris, 1966, col. „*Sources orientales*", 7.)

MAGREB

sau „Occident". Regiune corespunzînd Africii de nord, populată de berberi (p. 106, I) şi cucerită de musulmani începînd din 670 (pp. 65—66, I). De timpuriu s-au stabilit acolo dinastii autonome sau independente (v. RUSTAMIZI, IDRISIZI, AGLABIZI, FATIMIZI, ZIRIZI, ALMORAVIZI, ALMOHAZI, MERINIZI, HAFSIZI) şi regiunea a fost rareori unificată (pp. 84—85, I). (Pp. 70, 233, I) V. IFRIKIYA, MAROC.

MAHDI

Literal „cel călăuzit [de Dumnezeu]". În mediul SUNNIT, termenul s-a aplicat, pe de o parte, unor CALIFI din vremurile apuse, cum au fost cei patru dintîi, cei care au mers „pe calea cea dreaptă", iar pe de altă parte, unui personaj misterios care avea, la capătul vremurilor, să restabilească religia în întregimea ei şi să asigure domnia dreptăţii. Această ultimă credinţă de ordin escatologic, bazată pe aluzii ale TRADIŢIEI, s-a dezvoltat în mediul popular

într-o epocă oarecum tîrzie şi sub influenţa ŞI'ISMULUI. Teoria mahdismului care explică anumite mişcări politice moderne, a fost expusă de IBN HALDUN în *Prolegomenele* sale. Mai înainte, un reformator ca Ibn Tūmart, fondator al dinastiei ALMOHADE, se prezentase ca mahdī. În mediul şi'it mahdī-ul este IMĀMUL a cărui venire sau întoarcere este aşteptată (pp. 212—213, 216, I), pentru DUODECIMANI, cel de-al XII-lea imām. Întemeietorul dinastiei FATIMIDE se prezentase şi el ca un mahdī (p. 110, I). Speranţele mesianice, deosebit de vii în mediul şi'it, sînt astfel totdeauna latente în Islam şi legate de dorinţa întoarcerii la origini.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. v.)

AL-MAHDI

Numele întemeietorului dinastiei FATIMIDE, 'Ubayd Allāh, a cărui apartenenţă la familia ALIDĂ nu este certă (p. 110, I). Nume purtat de asemenea de al treilea calif ABBASID (pp. 83, 85, 86, I), care a urmărit timp de cîţiva ani himera unei reconcilieri cu pretendenţii alizi (p. 80, I).

MAHDIYA

„Oraşul MAHDI-ului", construit şi întărit în secolul al X-lea pe o îngustă peninsulă a coastei tunisiene de către întemeietorul dinastiei FATIMIDE, ca oraş regal rezervat în acest scop şi putînd servi de asemenea ca bază maritimă (p. 111, I şi *planul 46*, p. 136, II). Suburbii comerciale şi active i-au fost alăturate apoi dincolo de istm. Ansamblul urban, atacat de mai multe ori de pe mare şi de pe uscat, cucerit îndeosebi de normanzii din SICILIA în 1148 şi de trupele lui Carol Quintul în 1550, a rămas totuşi pînă în zilele noastre o localitate plină de viaţă, la aproximativ 200 km sud de Tunis. Se găsesc acolo numeroase vestigii arheologice, FORTIFICAŢII şi monumente (p. 176, II), printre care o mare interesantă moschee remaniată în mai multe rînduri. (P. 180, II).

MAHMUD DIN GAZNA

Întemeietorul dinastiei GAZNAVIDE, cuceritor al INDIEI şi apărător al SUNNISMULUI în IRAN (p. 124, I), mort în 1030. Era fiul unui ofiţer TURC, care fusese numit în 994 guvernator al HORASANULUI de emirul SAMANID. A reuşit să stăpînească un vast imperiu care

se întindea din valea Gangelui pînă în Iranul de vest (p. 126, I). A fost totodată un mecena, care nu numai că a ridicat la GAZNA şi la LAŞKARI BAZAR PALATE somptuoase (p. 105, II), dar a atras la curtea sa poeţi şi savanţi.

AL-MAKDISI

Originar din IERUSALIM, autor al unei lucrări de GEOGRAFIE scrise la sfîrşitul secolului al X-lea şi care constituie tabloul cel mai elocvent pe care-l posedăm asupra situaţiei materiale şi religioase a diferitelor PROVINCII ale lumii islamice în acea epocă (pp. 132, 199, 207, I, 187, 205, II). Acest tablou este de comparat cu acela pe care l-a oferit în aceeaşi epocă Ibn Hawkal. (Pp. 190, 195, II).

(BIBL.: Al-Mugadassî, *Ahsan at-taqâsîm fî ma'rifat al-aqâlîm*, trad. parţială de A. Miguel, Damasc, 1963; *Description de l'Occident musulman au IV-e/X-e siècle*, text şi trad. de C. Pellat, Alger, 1950; Ibn Hauqal, *Configuration de la terre*, trad. J. H. Kramers şi G. Wiet, Paris, 1964.).

MAKSURA

Loc rezervat suveranului în interiorul sălii de rugăciune a marilor MOSCHEI, care a fost amplasat în mod diferit în funcţie de epoci şi marcat în fiecare caz prin artificii diverse. Practica maksūralei ar data, după autorii arabi, din epoca primilor CALIFI şi ar fi avut scopul de a-l apăra pe suveran de eventuale atentate; ea a fost însă legată şi de dezvoltarea ceremonialului în epoca UMAYYADĂ şi de grija suveranilor de a stabili o separaţie între ei şi credincioşii de rînd. În provincii, guvernatorii i-au imitat pe califi, punînd să se construiască maksūrale în marile lor moschei. Evoluţia acestui obicei ,pentru care ne lipsesc mărturii arheologice precise şi care a fost considerat uneori ca o INOVAŢIE umayyadă, ar fi dat naştere unor numeroase variaţii ale structurii arhitecturale a moscheilor, de la dispozitivul în T al moscheilor din MAGREB, derivat, pe cît se pare, din obiceiuri ABBASIDE şi AGLABIDE, pînă la concepţia monumentală a maksūralelor SELGIUCIDE construite sub forma de săli cu cupole. Mai lipsesc însă studiile de bază pentru a sprijini interesantele ipoteze ce au fost astfel formulate. Se cunosc de asemenea începînd din secolul al X-lea maksūrale mobile de lemn ajurat (pp. 49, 159, II), care au fost poate utilizate mai demult.

MALAZGIRT

sau Manzikert. Oraş din ARMENIA situat la nord de lacul Van, unde a avut loc lupta în cursul căreia sultanul selgiucid ALP ARSLAN a pus pe fugă armata împăratului bizantin Roman Diogenes şi care a deschis bandelor SELGIUCIDE calea spre ANATOLIA orientală (p. 130, I). (BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Malazgerd).*

MALIK

Jurisconsult fondator al şcolii MALIKITE, care a trăit la MEDINA şi a murit acolo în 795 la vîrsta de optzeci şi cinci de ani. Viaţa lui e destul de puţin cunoscută. Se ştie numai că a fost implicat în răscoala ALIDĂ a lui Muhammad ibn 'Abd Allāh şi că a avut relaţii cu primii califi ABBASIZI. Principala sa lucrare, *Muwatta'*, constituie cel mai vechi tratat de drept păstrat (p. 179, I), dar textul ei n-a fost fixat decît de discipolii săi şi uneori sub forme destul de divergente. Ea reprezintă primul efort de sistematizare a dreptului islamic, astfel cum era practicat în HIDJAZ, şi are ca atare o importanţă considerabilă. (P. 180, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. v.).

MALIKISM

Şcoală juridică întemeiată în secolul al VIII-lea de MALIK (p. 180, I) şi care se caracteriza prin rigorismul ei legat de poziţii teologice TRADIŢIONALISTE (p. 234, I). Ea a jucat un rol important în lupta împotriva ŞI'ISMULUI în IFRIKIYA (pp. 114, 140, 141, I) în epoca ZIRIZILOR şi a fost predominantă în MAGREB (pp. 111, 231, 233, I) încă dintr-o epocă veche. (Pp. 108, 232, I).

MALIKŞAH

Al treilea sultan al dinastiei SELGIUCIDE, fiul lui ALP ARSLAN; a domnit din 1072 pînă în 1092 (p. 130, I). Susţinînd diferite campanii militare în cursul domniei sale, mai ales în TRANSOXIANA, el s-a străduit de asemenea să extindă stăpînirea selgiucidă asupra SIRIEI, pe care a încredinţat-o propriului său frate Tutuş, şi asupra YEMENULUI. Şi-a avut reşedinţa la ISFAHAN şi n-a stat decît rareori la BAGDAD, unde a ridicat totuşi cîteva clădiri importante. A păstrat multă vreme ca vizir pe marele NIZAM AL-MULK, care a continuat opera de organizare a impe-

riului începută sub Alp Arslān. Sfîrşitul domniei sale a fost tulburat, după moartea vizirului (p. 133, I), de certuri dinastice care anunţau dezmembrarea imperiului său. (*Tabela 12*, p. 134, I).

MAMELUCI

Dinastie care a domnit în EGIPT şi în SIRIA din 1250 pînă în 1517, dată a ocupării ţărilor arabe de către OTOMANI (pp. 143, I). Ea corespunde succesiunii de EMIRI, foşti sclavi, dar fără legătură de rudenie între ei (p. 139, II), care aparţineau aristocraţiei militare şi puseseră mîna pe putere, substituind autoritatea lor aceleia a ultimului suveran AYYUBID (de unde numele de *mameluc*, „sclav") a cărui gardă o formau (p. 139, I). Primii suverani mameluci erau originari din ţările slave sau MONGOLI; începînd din 1382 au domnit emiri de origine cercheză. Originalitatea statului mameluc consta într-o strictă ierarhie militară din care erau excluşi oamenii liberi şi în sînul căreia se făceau şi se desfăceau carierele, în mijlocul unor lupte şi intrigi uneori sîngeroase. Pe de altă parte, mamelucii au practicat o politică SUNNITĂ şi au recunoscut drept CALIFI pe descendenţii ABBASIZI refugiaţi la CAIRO după invazia mongolă. (*Tabela 14*, pp. 144, I şi *planurile 29*, p. 67, II şi *53*, p. 163, II).

AL-MA'MUN

Al şaptelea calif abbasid (813—833), care era fiul lui Hārūn AL-RAŞID şi al unei concubine persane (p. 90, III). Guvernator al provinciilor orientale la moartea tatălui său, el a obţinut califatul conducînd, din depărtata sa capitală MARW (p. 102, II), un război victorios împotriva fratelui său vitreg al-Amīn şi asediind BAGDADUL al cărui Oraş rotund a fost distrus cu acest prilej (p. 90—91, I). El s-a remarcat apoi printr-o politică religioasă nouă, care a contrariat cercurile TRADIŢIONALISTE irakiene, şi a instaurat perioada INCHIZIŢIEI mu'tazilite (pp. 92, 194—197, 201, 205, I). (Pp. 123, 137, 203—204, II şi *tabela 7*, p. 79, I).

MANIHEISM

Religie de redemţiune, pretinzînd la universalitate, care a fost propovăduită în secolul al III-lea al erei noastre de Mani în regiunile iraniene. Bazată pe dualismul celor două

principii ale Binelui şi Răului, ea propunea sufletului omenesc, încătuşat în materia corporală rea, mijlocul de a scăpa din această situaţie dureroasă printr-o formă de asceză. Combătută de statul sasanid, ea a recunoscut totuşi discipoli destul de numeroşi şi, încorporînd elemente filozofice împrumutate doctrinelor gnostice, ea se prezenta la apariţia Islamului ca religia iraniană cea mai vie şi mai combativă. La începutul epocii ABBASIDE, unele persoane recent convertite la Islam au fost acuzate de a fi păstrat simpatii pentru maniheism, şi chiar de a milita în secret pentru această religie (pp. 181—187, I). Ei au fost desemnaţi cu numele de *zindīk*, cuvînt de origine iraniană. Asupra prigonirii lor sub AL-MAHDI, v. pp. 83, 287, I. Anumite mişcări teologice, ca MU'TAZILISMUL, s-au dedicat în mod cu totul deosebit combaterii influenţelor maniheene.

AL-MANSUR

Al doilea calif ABBASID (754—775) şi adevăratul fondator al dinastiei, după cei patru ani de domnie ai fratelui său vitreg, AL-SAFFAH. Renumit pentru energia şi lipsa lui de scrupule, el s-a debarasat în mod expeditiv de toţi aceia care-i inspirau nelinişte (p. 282, I) şi a căror fidelitate nu-i părea mai presus de orice îndoială, fie ei şi rude sau CLIENŢI care lucraseră pentru triumful cauzei abbaside (pp. 86, I). Întemeietor al BAGDADULUI (pp. 81—82, I, 79, II) şi duşman ireductibil al ALIZILOR (pp. 80, 200, I), cărora le contesta orice drept la putere, el a pus primele baze ale ADMINISTRAŢIEI centrale a imperiului şi a asigurat respectul PRINCIPIULUI DINASTIC. (*Tabela 7*, p. 79, I).

MARDJ RAHIT

Sat din SIRIA situat la nord de DAMASC, unde în 684 noul calif MARWAN I, în fruntea triburilor KALB, a pus pe fugă pe KAYSI, partizanii lui IBN AL-ZUBAYR. Această luptă n-a făcut decît să accentueze rivalităţile dintre triburile nord-arabe şi triburile YEMENITE (p. 64, I).

MARIB

Vechea capitală a regatului Saba în Arabia de Sud, în apropierea căreia ar fi fost construit vestitul dig de la Mārib (p. 31, I) ce servea la irigarea ţinutului înconjurător. Ruperii acestui BARAJ în secolul al VI-lea îi este atri-

buită emigrarea triburilor sud-arabe spre nord (p. 34, I); este însă probabil, cum s-a spus, că în acea perioadă ţara se găsea deja într-o stare de declin care împiedica restaurarea acelei lucrări. (*Harta 1*, p. 30, I).

MARINA

O marină islamică a fost constituită în Mediterană de MU'AWIYA cu ajutorul unor echipaje CREŞTINE (p. 66, I). Cu această flotă, califii UMAYYAZI au întreprins fără succes să pună stăpînire pe CONSTANTINOPOL. Greu încercată în urma acestor expediţii, marina a jucat un rol şters în Orient pînă în momentul cînd SALADIN s-a străduit s-o reconstituie (p. 138, I), în timp ce la celălalt capăt al Mediteranei nu înceta, dimpotrivă, să se afirme vocaţia maritimă a ANDALUSULUI în expediţiile de corsari ca şi în activităţi mai paşnice. (Pp. 61—63, II). V. ARSENAL, NAVIGAŢIE.

MAROC

Nume modern al părţii occidentale a Magrebului, născut din deformarea cuvîntului *Marrākuş* (MARRAKEŞ), care desemna oraşul cel mai important al regiunii. (P. 85, I şi *il. 56—58* şi *163).*

MARRAKEŞ

Oraş din MAGREBUL extrem, situat la poalele Atlasului. Întemeiat de ALMORAVIZI (p. 141, I), probabil în 1070, într-un loc unde nu exista, pe cît se spune, nici o aglomeraţie, el a fost ocupat în 1147 de ALMOHAZI, care l-au ales drept capitală, fiind cucerit apoi, în 1269, de MERINIZI, care şi-au instalat reşedinţa la Fās. El a păstrat cîteva monumente demne de interes, MOSCHEEA Kutubiya din epoca almohadă (*il. 57*), cu MINBARUL şi MINARETUL ei, celebre amîndouă, MADRASALELE almohade şi merinide, mormintele nobililor sa'dieni, în sfîrşit mica *kubba* recent descoperită, aparţinînd fostei mari moschei almoravide.

MARTIRI

Numele credincioşilor căzuţi în RĂZBOIUL SFÎNT (p. 9, II) şi avînd parte de paradis în virtutea unor versete coranice (îndeosebi III, 161). V. MAŞHAD.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. *shahîd.*)

MARW

Oraş din IRANUL oriental (deosebit de omonimul său Marw al-Rūd de pe cursul aceluiaşi Murgāb), cucerit pe la 651 de armatele musulmane. A fost reşedinţa lui ABU MUSLIM în vremea pregătirii „revoluţiei ABBASIDE" şi a devenit capitala importantei şi fertilei provincii HORASAN. Temporar a jucat rolul de capitală a imperiului, în anii 813—817, cînd califul al-Ma'mun şi-a avut reşedinţa acolo (pp.91, I, 102, II). Înlocuit apoi de NIŞAPUR în calitate de capitală a aceleiaşi PROVINCII, el şi-a văzut însemnătatea scăzînd în secolele ulterioare, cu toate că-şi regăsise pentru un timp supremaţia în cursul stăpînirii SELGIUCIZILOR şi mai ales al domniei lui MALIKŞAH şi al aceleia a lui Sandjar, care avea să fie înmormîntat acolo, şi cu toate că TIMURIZII se interesaseră de el după devastarea lui de către mongoli. Vestigiile mormîntului lui Sandjar sînt încă impresionante.

MARWAN I

Al patrulea calif UMAYYAD, fondator al ramurii marwanide. Născut la MECCA el n-ar fi fost DISCIPOL al Profetului, dar a intrat în serviciul califului 'UTHMAN, fratele bunicului său şi ginere al lui Muhammad. După ce a jucat un rol şters sub domnia lui MU'AWIYA, el a fost proclamat calif la adunarea din Djābiya în 683 (p. 60—61, I), cînd atinsese deja o vîrstă înaintată. Domnia sa a consistat mai ales în a impune autoritatea sa în SIRIA şi în diferitele PROVINCII precum şi în a asigura succesiunea sa prin desemnarea ca moştenitori a celor doi fii ai săi. A murit la DAMASC în 685. (*Tabela 3*, p. 61, I).

MARWAN II

Ultimul calif UMAYYAD, care îşi stabilise reşedinţa la HARRAN în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ. A fost învins de armatele ABBASIDE în bătălia de lîngă Marele ZAB (pp. 63, 70, I). Fiind urmărit, el s-a refugiat în EGIPT, dar a fost ajuns din urmă la Būsīr şi ucis acolo (august 750). (*Tabela 3*, p. 61, I).

MAŞHAD

Martirion, capelă funerară sau monument comemorativ, al cărui nume, practic intraductibil, are în funcţie de locuri şi de epoci co-notaţii diferite. Nici un tip arhitectural rigid nu caracterizează maşhadul, care prezintă în acelaşi timp

asemănări cu ORATORIUL şi cu MAUSOLEUL, poate să acopere un mormînt de MARTIR sau de IMAM, sau să semnaleze doar locul unde s-a manifestat un PROFET. Fiind adesea obiectul unor VIZITE PIOASE şi uneori legat de acte de devoţiune ŞI'ITE (p. 207, I), el a putut justifica ridicarea unor edificii impunătoare. V. MEŞHED.

AL-MAS'UDI

Poligraf arab născut la Bagdad dintr-o familie care pretindea a descinde din Discipolul IBN MAS'UD. După ce a călătorit în întreaga Asie, poate chiar pînă în Extremul Orient, precum şi pe coastele Africii orientale, el a venit să se instaleze în SIRIA, apoi la FUSTAT, unde a scris o lucrare ENCICLOPEDICĂ din care nu ni s-a păstrat decît un rezumat intitulat *Pajiştile de aur*. A îmbrăţişat în ea istoria lumii de la Facere pînă la califatul lui al-Muti' (946—974), a tratat în acelaşi timp despre istorie, GEOGRAFIE, etnografie şi ştiinţele naturii şi a făcut totodată cartea lui plăcută la citire, presărînd-o cu anecdote picante. Scurt timp înainte de moarte (956), el a scris un tratat, *Cartea prevenirii*, care dă amănunte precise despre diferite chestiuni istorice şi geografice. (P. 140, II).

(BIBL.: Mas'ûdî, *les Prairies d'or*, éd. et trad. Barbier de Meynard şi Pavet de Courteille, Paris, 1861—1877; traducere revăzută şi îndreptată de C. Pellat, Paris, 1962—1965 (continuă); Maçoudi, *le Livre de l'avertissement*, trad. B. Carra de Vaux, Paris, 1886.)

MATEMATICI

V. ALGEBRĂ.

AL-MATURIDI

Teolog considerat ca fondator al şcolii maturidite (p. 231, I), mort la SAMARKAND în 944 şi contemporan al lui AL-AŞ'ARI. Se ştie foarte puţin despre viaţa şi despre opera sa, care a început abia de curînd să fie studiată. Cu toate că maturidismul a jucat un mare rol într-o epocă relativ tîrzie, ereziografii nu-l semnalează, după cum nu vorbesc despre fondatorul său. Se pare că al-Māturidī a fost considerat ca un simplu teolog HANAFIT, iar şcoala lui confundată regulat cu hanafismul, din care reprezintă un aspect. Solid implantat în TRANSOXIANA, maturidismul a constituit, în sînul KALAMULUI, tendinţa cea mai apropiată de MU'TAZILISM (p. 234, I).

MAUSOLEU

Tip de edificiu necunoscut de civilizaţia islamică la începuturile ei, cînd nu se prea construia deasupra SEPULTURILOR (pp. 164—165, II). Primul exemplu păstrat ar fi Kubba Sulaybiya din SAMARRA, aparţinînd unei epoci în care începeau să fie venerate mormintele unor IMAMI şi'iţi (pp. 121, 206—207, I). Turnurile funerare care au fost ridicate în IRAN începînd din secolul al X-lea (*il. 70*), dar au cunoscut un avînt remarcabil sub SELGIUCIZI (pl. 72) s-au aflat desigur la originea unui tip de mausoleu princiar abundent reprezentat apoi în aceste regiuni şi în ANATOLIA (*il. 73—74*) pînă într-o epocă recentă. În alte părţi au predominat monumentele cu cupolă (*il. 69*), deopotrivă de apreciate de Selgiucizi (mormîntul lui Sandjar la MARW) sau de MONGOLI (mormîntul lui Öldjeytü la Sultāniya), care s-au înmulţit mai ales în IRAK, SIRIA şi EGIPT — morminte AYYUBIDE şi MAMELUCE (*il. 75*) îndeosebi. (Pp. 241, I, 162, II).

AL-MAWARDI

Jurist şi moralist din epoca BUYIDĂ, care a trăit la BAGDAD în relaţii strînse cu cercurile guvernamentale, îndeosebi cu un celebru vizir califian, şi a murit în 1058. I se datorează unul dintre primele tratate de drept public, intitulat *Statuete guvernamentale* (p. 37, II), în care propune un program de redresare a califatului, ale cărui puteri fuseseră micşorate în timpul perioadei buyide (pp. 277—279, I). A scris şi un tratat de morală intitulat *Reguli de viaţă profană şi religioasă.* (P. 306, I)

MAWLAWIYA

CONFRERIE mistică zisă a „dervişilor rotitori" (p. 239, I), care-şi datorează numele titlului de *mawlānā*, „stăpînul nostru", dat întemeietorului ei, Djalāl al-Dīn al-Rūmī (m. 1273), şi care se caracterizează prin exerciţiile de dans învîrtit cărora li se dedau, cu acompaniament de muzică, membrii săi, pentru a însoţi recitările lor de LITANII şi a atinge starea de extaz. Centrul confreriei era la KONYA în ANATOLIA. Ea s-a răspîndit în acea regiune, la Istanbul şi chiar în SIRIA, în epoca OTOMANĂ.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s.v.)

MAWLID AL-NABI

Sărbătoare populară (p. 264, I) cunoscută în MAGREB sub numele de *mulud*, fixată la 21 rabi' I şi legată de veneraţia al cărei obiect a fost începînd, pe cît se pare, de la sfîrşitul secolului al VIII-lea, casa natală de la MECCA a lui Muhammad. Primele serbări ale Mawlidului sînt atestate în Egiptul FATIMID, pe la 1100; apoi, celebrarea lui solemnă este semnalată la Irbil, în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, la începutul secolului al XIII-lea. Acest obicei s-a răspîndit încetul cu încetul în întreaga lume musulmană, în mare parte sub influenţa SUFISMULUI, şi a fost aprobat de mulţi jurisconsulţi ca o „bună INOVAŢIE". Hanbalitul IBN TAYMIYA însă nu l-a admis, şi atitudinea lui avea să fie reluată de wahhabiţi în secolul al XVIII-lea.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s.v.)

MĂNĂSTIRI CREŞTINE

În arabă *dayr*, cuvînt de origine SIRIACĂ. Mănăstirile creştine erau foarte numeroase într-o epocă veche, mai ales în IRAK, în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, în SIRIA şi în EGIPT. Ele erau formate cînd dintr-o simplă sihăstrie, cînd dintr-un ansamblu de clădiri. Mănăstirile au fost centre de viaţă religioasă, intelectuală şi artistică, contribuind la răspîndirea ştiinţelor greceşti şi a tehnicilor decorative orientale. Ele au exercitat o influenţă mai directă asupra vieţii sociale; în adevăr, aceste mănăstiri sau localităţile creştine învecinate cu ele au furnizat ADMINISTRAŢIEI califiene numeroşi secretari de valoare, care uneori se converteau la Islam; pe de altă parte, aceste mănăstiri deveneau în anumite ocazii locuri de petrecere pe care musulmanii le frecventau cu plăcere pentru a bea vin în deplină libertate. De unde desele aluzii la mănăstiri şi la ocupanţii lor, acuzaţi uneori, în poemele bahice, de moravuri îndoielnice. Mai mulţi autori musulmani au consacrat lucrări mănăstirilor creştine şi anecdotelor avîndu-şi locul în ele. Mănăstirile erau supuse reglementărilor privitoare la tributari: cele vechi erau menţinute, dar era interzis de a construi altele noi. De fapt, situaţia mănăstirilor a variat după epoci; au existat perioade mai dificile, în care autorităţile împiedicau restaurarea clădirilor ajunse în stare prea rea, în timp ce în alte momente construirea de mănăstiri noi era tolerată. Cît despre călugări, ei erau în principiu scutiţi de impozitul de capitaţie, dar această dispoziţie n-a fost totdeauna aplicată. Se pare că mănăstirile creştine au cunoscut,

începînd din secolul al XI-lea, greutăți datorate tulburărilor și invaziilor. Numărul lor a scăzut în mod incontestabil (p. 222, II) și viața monahală creștină n-a reușit să se mențină decît în Mesopotamia superioară, în Liban și la Muntele Sinai.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dayr.*)

MĂNĂSTIRI MUSULMANE

Mănăstiri unde trăiau și se întruneau, începînd aproximativ din secolul al XI-lea, membrii CONFRERIILOR de sufii (pp. 239, I, 195, II). Ele poartă în arabă nume diverse, dar prezentau puțină originalitate în tipul lor arhitectural (pp. 161, 164—167, II), legat de acela al MADRASALEI și menit să dea naștere, în urma unor frecvente combinări cu MAUSOLEUL, complexelor arhitecturale care au predominat în arta islamică începînd din epoca postselgiucidă. Despre mănăstirea militară, vezi RIBĀT.

MARTORI INSTRUMENTARI

V. pp. 195, 270, 284, 285, I, 190, 191, II.

MĂRTURIE

Constituie proba fundamentală în materie judiciară, alături de JURĂMINTE și de mărturisire. Mărturia nu e valabilă decît dacă e depusă de un musulman liber și integru (p. 300, I). Mărturia unei femei valorează pe jumătate cît aceea a unui bărbat (p. 267, I). Aceea a tributarului nu este în principiu recunoscută. (P. 214, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), 3. *bayyina.*)

MĂSURI

Măsurile aveau valori foarte diverse în funcție de regiuni. Măsurile de greutate fundamentale erau DIRHAMUL, derivat din drahma grecească, și mithkālul sau DINARUL, derivat din *solidus*-ul bizantin, care aveau valori diferite pentru MONEZI și pentru obiecte. Pentru acestea din urmă, dirhamul echivala aproximativ cu 2,97 g, iar mithkālul cu 4,23 g. Printre măsurile de greutate inferioare, vom semnala pe cea numită habba (grăunte) valorînd o sutime de mithkāl; printre măsurile superioare, pe cea numită ūkiya (uncie), valorînd de la zece pînă la cincizeci de dirhami, ratlul valorînd douăsprezece ūkiyale, kintārul valorînd șase sute de ratli (în medie 240 g). Printre diferite măsuri de

capacitate, vom menționa kafīzul, valorînd aproximativ treizeci de litri, și djarībul, valorînd în principiu zece kafīzi, fără a număra tot felul de măsuri locale. Măsura de lungime fundamentală era dhirā'ua (cotul), a cărei valoare, foarte variabilă după țări, era în medie de 54 cm. Principala măsură de suprafață era faddānul (echivalent cu circa 6 300 m²), care se împărțea în 24 kīrāți, kīrātul împărțindu-se la rîndul lui în 24 sahmi. Pentru măsurile de greutate și de capacitate existau etaloane oficiale ștampilate, din care s-au păstrat specimene, întregi sau fragmentare.

(BIBL.: G. C. Miles, *Contributions to Arabic metrology*, 2 vol., New York, 1958—1963.)

MĂTASE

V. pp. 43, 46—47, 70, II și *il. 223* și *224*.

MECCA

Oraș sfînt și leagăn al Islamului (p. 164, I), situat într-o depresiune muntoasă a HIDJAZULUI, la aproximativ 1 200 km de SIRIA și 800 km de Yemen (p. 28, I). Centru caravanier, tîrg și loc de pelerinaj în epoca preislamică (pp. 35—37, I), cuprinzînd un sanctuar numit KA'BA, el a rămas în epoca islamică centrul noului PELERINAJ (pp. 258—259, I, 169, II și *planurile 15*, p. 260, I, *16—17*, p. 262—263, I), constituind totodată punctul către care trebuia să se întoarcă fiecare credincios ce îndeplinește RUGĂCIUNEA RITUALĂ (p. 254, I). Oraș religios înainte de orice, situat într-un HARAM, el a fost obiectul atenției diferitelor dinastii care l-au stăpînit. UMAYYAZILOR, care l-au reluat de la anti-califul IBN AL-ZUBAYR (p. 68, I), le-a revenit meritul de a construi moscheea sacră cuprinzînd în curtea ei Ka'ba (*il. 38—39*). În secolul al X-lea intrarea în scenă a KARMAȚILOR (p. 214, I) a inaugurat o perioadă de tulburări (atacuri împotriva orașului și luarea în 930 a Pietrei negre, restituită în 950), urmată de instaurarea unei dinastii de guvernatori hasanizi, ȘARIFII orașului Mecca, care aveau să se mențină acolo pînă în epoca modernă. Acești șarīfi au recunoscut cînd suzeranitatea FATIMIZILOR, cînd aceea a SELGIUCIZILOR, pînă ce AYYUBIZII apoi MAMELUCII au întins stăpînirea lor asupra Arabiei. Ocupînd o poziție ingrată, avantajată doar de prezența unui izvor, vestita fîntînă Zamzan, Mecca islamică a fost modelată ca oraș de necesitatea de a găzdui credincioșii, care n-au încetat că se îmbulzească pentru a săvîrși riturile Pelerinajului

(*il. 37*). Ea a devenit astfel o aglomerație bogată și importantă, deservită încă dintr-o epocă depărtată de portul Djidda. (*Harta 1*, p. 30, I și *il. 2*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. v.; *Enc. Isl. (2)*, s. *Djudda.*)

MEDICINĂ

Ramură în care savanții ce lucrau în lumea musulmană au făcut observații clinice uneori importante (p. 247, I), cu toate că au avut totdeauna cunoștințe anatomice insuficiente. Medicina a continuat să se bazeze pe concepția antică a „umorilor" și a avut mai ales caracterul unei științe empirice, al cărei obiect era de a acționa asupra temperamentului. „Este necesar ca, în tratamentul său, medicul să se identifice cu legea naturii, spunea medicul Ibn Masawayh, care a trăit la BAGDAD în secolul al IX-lea. Dintre marii medici, îi citățm pe cei din familia Bahtīšū', CREȘTINI, iranieni, medici, în curs de mai multe generații, ai califilor abbasizi din secolul al VIII-lea, pe 'Alī Rabbān al-Tabarī (secolul al IX-lea), pe AL-RAZI (secolul al IX-lea) și IBN SINA (secolul X—XI). AL-BIRUNI a scris și un important *Tratat despre droguri* (p. 204, II). (Pp. 116, I, 203, II).

MEDINA

Oraș din Arabia, mai înainte denumit Yathrib, care a devenit reședința lui Muhammad după HEGIRĂ (p. 43, I). Numele de *Madīnat al-Nabī*, „orașul Profetului" (p. 28, I) semnifica la origine locul unde Profetul își exercita jurisdicția, întrucît Muhammad jucase în primele timpuri mai ales rolul de arbitru între triburi (p. 44, I). Medina, sediu al califatului sub primii trei CALIFI (p. 57—58, I), a fost părăsită de 'ALI în 656. Încetînd de a fi capitală, ea a devenit nu numai un oraș sfînt, unde se venerau amintirile Profetului și se vizita mormîntul său (p. 264, I), ci și refugiul oamenilor pioși ca și al celor ce se opuneau regimului. ALIZII îndeosebi au trăit de preferință la Medina, atît timp cît califii le-au permis-o. Ea a fost totodată reședința celor ce doreau să trăiască departe de luptele politice, bucurîndu-se totuși de bogățiile pe care li le aduseseră cuceririle. Astfel Medina a fost în epoca UMAYYADĂ un oraș de plăceri și distracții, celebru prin cîntărețele lui. Moscheea lui, considerată ca un locaș sacru (HARAM), cuprinde mormîntul Profetului, precum și pe al FATIMEI, al lui ABU BAKR și al lui 'UMAR. Construcția unei moschei monumentale

datează din vremea califului AL-WALID I, şi edificiul a suferit ulterior numeroase modificări (*pl. 42*). (*Harta 1*, p. 30, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. *Madīnat*).

MERINIZI

Dinastie care a domnit în MAGREB din 1196 pînă în 1465 (p. 142, I). Urmînd ALMOHAZILOR în partea occidentală a regatului lor, cu sprijinul BERBERILOR zenāta, ea şi-a avut capitala la FAS. Merinizii au încercat fără succes să vină în ajutorul NASRIZILOR din GRANADA, n-au reuşit să respingă atacurile spaniolilor şi portughezilor la începutul secolului al XV-lea şi au fost atunci eliminaţi de altă dinastie. (*Tabelul 14*, pp. 144, I).

MESERII

V. pp. 46—59, 108—109, 154, 211—216, 218, II.

MESIANISM

V. MAHDI.

MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ

Regiune numită în arabia *Djazīra*, „peninsula", cuprinsă între cursurile superioare ale Tigrului şi Eufratului şi corespunzătoare unui teritoriu situat în prezent, de o parte în Irak şi în Siria, de altă parte în Turcia. Ea cuprindea trei districte, numite după numele triburilor ce s-au stabilit acolo în urma cuceririlor: Diyār Rabī'a (capitală Mosul), Diyār Bakr (capitală Amida) şi Diyār Mudar (capitală Rakka). (Pp. 56, 66, 70, 132, I, *il. 14, 44, 80—81, 106, 133, 158, 164, 204, 214, 221*).

MEŞHED

Oraş din IRANUL oriental, care a urmat vechiului Tūs, ce fusese cucerit pe la 650 de armatele musulmane. În vecinătatea Tūsului aveau să fie înmormîntaţi mai tîrziu, de o parte, califul abbasid Hārūn AL-RAŞID, mort în cursul unei expediţii militare în această regiune, de altă parte, imāmul alid 'ALI AL-RIDA, care pierise acolo otrăvit. Oraşul actual şi-a tras numele, care apare prima oară în texte din secolul al X-lea, de la MAUSOLEUL sau MAŞHAD ce fusese clădit în acest loc pentru IMAMUL al-Ridā şi devenise centrul unei aglomeraţii importante în urma frecventării de către ŞI'IŢI a acestui loc de pelerinaj (p. 207, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s.v.)

MIHNA

Nume dat de mediile sunnite probei la care au fost supuşi oamenii de religie la sfîrşitul domniei califului AL-MA'MUN şi în timpul celor două domnii următoare, cînd doctrina MU'TAZILITĂ a fost ridicată la rangul de doctrină oficială (pp. 92, 195, I). V. INCHIZIŢIE.

MIHRAB

Nişă goală săpată în peretele KIBLA (dinspre Mecca) al unei MOSCHEI şi pe care e tentant a o interpreta la origine drept o „replică redusă a absidei palatine" (J. Sauvaget) (pp. 156—157, II). Apariţia ei în epoca UMAYYADĂ nu poate, în adevăr, să fie explicată independent de rolul atribuit moscheii ca loc de adunare a COMUNITĂŢII sub preşedinţia şefului ei şi este în legătură cu uzanţele ceremonialului din palatele califiene. Valoarea specific religioasă a mihrabului (p. 254, I) n-a făcut pe urmă decît să crească, paralel cu eforturile ce se depuneau pentru a face din el partea cea mai bogat decorată a întregului edificiu. Mihraburi de dimensiuni şi de forme foarte diverse, care sînt uneori adevărate capodopere artistice, au fost executate fără deosebire în piatră *(il. 53* şi *62)*, CĂRĂMIDĂ, stuc *(il. 48, 60—61* şi *63)*, faianţă (p. 54, II) sau chiar lemn (p. 49, II).

MINARET

Turn utilizat pentru a lansa CHEMAREA LA RUGĂCIUNE (pp. 159, II). Folosirea lui, deşi veche, n-a fost cunoscută de Muhammad. Marea varietate a formelor adoptate de aceste minarete, rotunde, pătrate sau prismatice, legate de MOSCHEE sau independente de structura ei, în funcţie de regiune, de epocă şi de material, n-a fost încă studiată în mod satisfăcător, după cum n-a fost studiată nici problema originii acestui tip de element arhitectural, care a fost fără îndoială utilizat pentru scopuri diferite, printre care acela de turn de semnalizare. (*Il. 3, 43, 46, 55, 58, 67*).

MINBAR

Element esenţial al mobilierului moscheii, deoarece este vorba de amvonul cu trepte, de aspect monumental, pe care stă predicatorul pentru a-şi rosti predica la RUGĂCIUNEA solemnă de vineri *(il. 64)*. Folosirea minbarului, care corespundea la început aceleia a unui tron rezervat şefului COMUNITĂŢII, (p. 158, II), porneşte de la Muhammad însuşi.

Ea era legată de vechiul rol al moscheii în viața publică a musulmanilor, și avem încă dovada acestuia în epoca ABBASIDĂ, în care suveranul, atunci cînd primește jurămîntul de credință, ocupă minbarul (pp. 125—126, II). Evoluția s-a produs pe măsură ce cuvîntarea politică din primele timpuri ceda locul predicii cu orientare religioasă. Minbarul Profetului era de lemn, și în general a prevalat obiceiul de a executa din acest material jeturi supraînălțate, mobile, care constituiau uneori dovada unui rafinament decorativ extrem prin asamblarea unor mici panouri cu motive încrustate (p. 49, II). Se cunosc de asemenea minbare de piatră, începînd din epoca UMAYYADĂ pînă în epoca OTOMANĂ. (*il. 53*).

MINE

Minele nu aparțineau în principiu aceluia ce deținea solul și trebuiau să facă obiectul unor concesiuni speciale acordate de stat.

MINIATURI

Utilizate începînd din secolul al XII-lea pentru a decora manuscrisele unor anumite tipuri de lucrări arabe (p. 56, II, *il. 64, 76, 85—86, 100, 134—138, 169—177, 180—181).* Ele au făcut pe urmă fala școlilor de miniaturiști persane și turce ilustrate de artiști renumiți.

MIRDASIZI

Dinastie de EMIRI arabi care au domnit în SIRIA de nord din 1023 pînă în 1079 (p. 10, II). De confesiune ȘI'ITĂ, ei recunoșteau totuși, ca și HAMDANIZII pe care-i înlocuiseră (p. 112, I), califatul abbasid.

MISKAWAYH

FILOZOF și istoric din epoca BUYIDĂ, mort în 1030. El s-a interesat mai ales de etică, a compus pe acest subiect un tratat în care se observă o puternică influență a ideilor filozofice grecești (p. 304, I), a cules de asemenea sentințele aparținînd unor tradiții diverse — indiană, iraniană, greacă, arabă — al căror ansamblu constituia în ochii lui „înțelepciunea eternă" (p. 244, I). A fost și autorul unei CRONICI purtînd titlul semnificativ *Experiența popoarelor* și ale cărei ultime volume descriu în mod foarte viu istoria politică a BAGDADULUI din secolul al X-lea.

MISTICA

Despre originile şi dezvoltarea mişcării mistice sau SUFISM, vezi pp. 132, 183, 235—241, I.

MOGULI

Dinastie al cărei întemeietor, Bābur, pretindea a se trage în acelaşi timp din Timūr Lenk şi din Genghiz Han. Ea a domnit în INDIA din 1526 pînă în 1858 (pp. 143, I, 106, II) şi a fost ilustrată printr-o domnie care a durat cincizeci de ani (1556—1605), aceea a lui Akbar, mare om de stat şi gînditor original cu idei sincretiste. (*Tabela 14*, pp. 144, I).

MOISE

În arabă *Mūsā*, profet biblic menţionat de Coran, care reproduce un anumit număr de poveşti biblice aducîndu-le modificări de amănunt şi făcînd adausuri care par să fie de origine agadică. Moise, respins de poporul său, este prezentat ca un precursor al lui Muhammad (p. 163, I). Coranul cunoaşte diferitele episoade ale vieţii lui Moise şi-i atribuie mai multe minuni. Istorii de profeţi mai adaugă vieţii lui Moise diferite trăsături de origine agadică sau cu caracter folcloric. (Pp. 246—247, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. *Mūsā*).

MONEDĂ

Baterea monezilor era un privilegiu al suveranilor. Primele monezi bătute de suveranii musulmani erau imitaţii de monezi bizantine (*il. 24*) — cu legende greceşti în Orient, cu legende latine în Occident — sau sasanide (*il. 21—22*) şi purtau numai cîteva cuvinte gravate în arabă. Aceste tipuri au fost întîi modificate, apoi, pe la 696, califul ʿABD AL-MALIK (*il. 23*) a ordonat să se bată în tot imperiul monezi fără efigie şi prevăzute numai cu inscripţii arabe (p. 73, I). Aceste piese purtau pe o faţă o formulă luată din surata CXII (p. 159, I şi *il. 25*), pe cealaltă formula PROFESIUNII DE CREDINŢĂ, amîndouă afirmînd unicitatea divină, iar la margine data, la care s-a adăugat, la monezile de ARGINT, locul. Numele CALIFULUI n-a apărut decît la începutul epocii ABBASIDE (*il. 27*). El a fost adesea urmat de acela al moştenitorului şi de acela al guvernatorului. Cînd imperiul s-a dezmembrat, dinaştii autonomi au bătut ei înşişi monedă (p. 275, I şi *il. 30—32*),

dar continuînd să indice pe aversul monezilor numele califului, a cărui autoritate o recunoşteau astfel (p. 134, II). Monezile, uniforme la origine, au devenit astfel repede variate odată cu dezmembrarea imperiului (p. 63, II). V. DINAR, DIRHAM.

MONGOLI

sau Il-Hāni. Dinastie care a domnit în Iran din 1256 pînă în 1353. Il-Hān este titlul purtat de Hülegü, descendent al lui Geng·iz-Han şi frate al marelui Hān Mengu, care a fost însărcinat cu cucerirea şi ocuparea Asiei occidentale. Hülegü şi urmaşii săi, izgoniţi din SIRIA de MAMELUCI în 1260 (p. 139, I), au domnit asupra IRAKULUI, a IRANULUI, a ANATOLIEI orientale şi a Caucazului (p. 143, I). Rămaşi la început şamanişti şi favorabili creştinismului şi budismului, hānii s-au convertit la Islam la sfîrşitul secolului al XIII-lea, ceea ce a permis o mai bună înţelegere între supuşii iranieni şi cuceritorii turco-mongoli. Imperiul ilhānid s-a dislocat rapid la începutul secolului al XIV-lea (pp. 130, I, 11, II şi *tabela 14*, p. 144, I).

(BIBL.: B. Spuler, *les Mongols dans l'histoire*, Paris, 1961).

MOSCHEE

Termenul francez mosquée, venind de la spaniolul *mezquita*, corespunde arabului *masdjid*, desemnînd orice loc destinat săvîrşirii RUGĂCIUNII RITUALE. De fapt, este preferabil a-l rezerva pentru traducerea termenului arab *djāmi'*, pentru care se adoptă uneori expresia de mare moschee, sau de moschee-catedrală, şi de a vedea în el desemnarea edificiului de cult fundamental servind la adunarea COMUNITĂŢII pentru Rugăciunea solemnă de vineri (p. 254, I) şi pentru ascultarea alocuţiunii de natură mai mult sau mai puţin religioasă, în funcţie de epoci, rostită de IMAM (p. 156, II). Se va deosebi deci de el simplul ORATORIU, fără valoarea de loc de adunare oficial. Această distincţie permite să se înţeleagă evoluţia arhitecturală diferită a două tipuri de monumente, dintre care primul a fost marcat de ceremonialul aulic şi a fost totdeauna interpretat ca un spaţiu vast destinat desfăşurărilor de masă (pp. 157—159, II), pe cînd cel de-al doilea putea fi anexat edificiilor celor mai diverse, pentru a servi acolo drept simplu loc de devoţiune. Noţiunea de oratoriu a tins

însă mai tîrziu să se confunde cu aceea de moschee, în măsura în care se autoriza mai larg, începînd din secolul al XII-lea, să se celebreze în diferite locuri Rugăciunea solemnă de vineri şi în care favoarea crescîndă întîmpinată de edificii religioase secundare făcea să se includă printre ele adevărate „moschei". Această contaminare explică varietatea ulterioară a tipurilor arhitecturale de moschei (pp. 159, 162, II) reprezentate, de pildă, de moscheea — MADRASA sau de moscheea funerară şi care nu ne interesează în mod direct aici. (Pp. 135, 172, 189, II, *planurile 47*, p. 156, II, *48*, p. 157, II, *49*, p. 158, II, *50*, pp. 160—161, II, *51*, p. 162, II şi *il. 3*, *40—59*, *64* şi *156*).

V. MAKSURA, MIHRAB, MINARET, MINBAR, MUSALLA.

MOSUL

Oraş din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ situat pe malul Tigrului în faţa vechii Ninive. Întemeiat în 641 de cuceritorii musulmani ca o colonie militară, el a cunoscut repede în cursul perioadei UMAYYADE o dezvoltare considerabilă. A fost reşedinţa primilor HAMDANIZI (pp. 101, 119, I) ca şi a lui ZANKI (p. 136, I) şi a unei ramuri a ZANKIZILOR (p. 134, I), mai cunoscuţi sub numele de ATABEGI ai Mosulului. Vechiul oraş, care a cunoscut pînă în timpul din urmă o perioadă de decadenţă, mai păstrează şi astăzi interesante monumente datînd din secolul al XII-lea, printre care vestigiile moscheii lui NUR AL-DIN, ale PALATULUI regal Lu'lu' de pe malul Tigrului şi ale diferitor MAUSOLEE şi mici sanctuare secundare.

MOŞTENIRE

Regimul succesiunilor este caracterizat în Islam de faptul că dreptul de a testa este limitat şi că nu poate exista legatar universal, părţi determinate fiind rezervate direct unor anumite categorii de moştenitori, în timp ce alte categorii, formate din sclavi şi din tributari, sînt excluse de la succesiune. Regimul instituit de Coran (p. 46, I) are drept scop să corecteze sistemul pur agnatic adoptat înainte, păstrînd drepturile unor moştenitori ca fiicele, soţiile, ascendenţii, ceea ce explică soluţia „părţilor" (pp. 165, 268, I). În consecinţă, sînt chemaţi să moştenească în primul rînd rudele „cu părţi", care sînt în esenţă: fiica (acesteia îi revine jumătate din succesiune dacă este fiică unică şi nu

există fiu; dacă există un fiu, situația ei e diferită), fiica fiului, tatăl sau, în lipsa lui, bunicul din partea tatălui, mama sau, în lipsa ei, bunica, sora și fratele uterin, soțul sau soția. Dacă totalul părților acestor moștenitori depășește unitatea, aceste părți sînt reduse proporțional. Restul moștenirii este remis rudei celei mai apropiate prin bărbații zișI *'asaba*, termen ce corespunde aproximativ aceluia de agnați; aceste rude cuprind descendenții și ascendenții masculini, descendenții tatălui, apoi ai bunicului, „stăpînul", dacă defunctul este un SCLAV ELIBERAT, dar și femeile, care moștenesc în același timp cu moștenitorul masculin de același grad: astfel, fiica, dacă există un fiu, primește, nu partea prevăzută pentru cazul că e singură, ci jumătate din ceea ce revine fiului în calitate de descendent masculin. În cazul că nu există moștenitori *'asaba*, moștenirea (sau ceea ce rămîne din ea) revine rudelor prin femei, numite *dhawū l-arhām;* aceasta, cel puțin după anumite școli juridice: HANBALITĂ (p. 222, I), MALIKITĂ, IMAMITĂ. Bunurile fără moștenitori trec asupra tezaurului public. Dreptul imamit a elaborat un sistem succesoral deosebit, în care descendenții și ascendenții de gradul întîi exclud unchii și mătușile, ceea ce permite să se afirme că numai 'ALI și FATIMA, cu excluderea lui AL-'ABBAS, aveau drept la moștenirea Profetului.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *mirâth*).

MOZAICURI

Utilizate pentru decorarea exterioară și interioară a monumentelor sub două forme diferite: mozaicul executat conform tradiției mozaicurilor elenistice sau bizantine *(il. 124, 193)* și mozaicul de faianță, făcut din fragmente de CERAMICĂ (p. 54, II), fasonate și incrustate într-un pat de GHIPS sau de mortar, cu rosturi adesea aparente. Primul tip a înflorit în mod cu totul deosebit în epoca UMAIYADĂ (p. 96, II), dar s-a perpetuat, de pildă în SIRIA, pînă în epoca MAMELUCĂ. Al doilea tip avea să determine celebritatea monumentelor din epoca MONGOLĂ și TIMURIDĂ în Iran și în Asia centrală. Un loc aparte mai trebuie rezervat mozaicurilor executate din cărămizi pe fond de ghips, mozaicuri ce au fost văzute apărînd în Iran pe unele monumente SELGIUCIDE sau puțin posterioare *(il. 189). (il. 191.)*

MŞATTA

Important castel UMAYYAD din platoul transiordanian, situat la aproximativ 35 km sud de 'Ammān, a cărui dotare şi interpretare au fost multă vreme discutate. Structura (pp. 94—96, II, *il. 114* şi *117—118*), planul (*planul 37*, p. 97, II) şi decorul său *(il. 119)* merită să reţină atenţia *(Harta 5*, p. 67, I).

MU'AWIYA

Primul calif UMAYYAD, fiu al lui ABU SUFYAN; aparţinea puternicei aristocraţii din MECCA şi n-a aderat la Islam decît cu ocazia capitulării acestui oraş. Numit guvernator al SIRIEI, după cucerirea acestei PROVINCII (p. 51, I), cucerire la care participase activ, el şi-a văzut autoritatea sporită în vremea lui 'UTHMAN şi a fost un administrator remarcabil. Devenit CALIF, (p. 59, I), el a domnit timp de douăzeci de ani, reuşind să anihileze opoziţia fiilor lui 'Ali (p. 60, I). Îndeobşte lăudat pentru stăpînirea sa de sine, supleţea, subtilitatea politică, elocvenţa şi spiritul său hotărît, el a fost însă atacat de adepţii ŞI'ISMULUI şi de partizanii regimului ABBASID, care îi reproşau îndeosebi de a fi luat în serviciul său oameni de rînd, de a-i fi lipsit pe DISCIPOLI de dreptul de a decide asupra destinului COMUNITĂŢII — impunînd desemnarea fiului său ca moştenitor (p. 70, I) —, de a-l fi adoptat pe sclavul eliberat ZIYAD, guvernatorul IRAKULUI, şi de a-l fi ucis pe rebelul şi'it Hudjr. (P. 66, I şi *tabela 3*, p. 61, I).

MUEZIN

V. CHEMAREA LA RUGĂCIUNE.

MUFTIU

Jurisconsult dînd consultaţii juridice, numite *fatwā*. În epoca clasică, funcţia de muftiu n-are nici un caracter oficial (p. 187, II) şi avizele jurisconsulţilor n-au putere executorie. Jurisconsulţii cu care se înconjură cadiii şi care deţin uneori — este cazul la BAGDAD — o funcţie retribuită, n-au decît un rol consultativ. Abia în epoca OTOMANĂ a fost organizat un corp de muftii HANAFIŢI, care avea în frunte un „mare muftiu" şi ale cărui avize erau urmate în materie de statut personal şi de organizare a cultului.

MUHAMMAD

V. pp. 28—51, 149, 163—167, 258, 264, I.

MUHARRAM

Numele primei LUNI a anului musulman. Sensul acestui cuvînt („interzis" sau „sacru") se explică prin faptul că în epoca anteislamică această lună corespundea cu o perioadă de pace sacră. În epoca islamică, ziua de 10 muharram, numită *'Aşurā'* (p. 206, I), era o SĂRBĂTOARE celebrată de şi'iţi, care comemorau în acea zi aniversarea morţii lui al-Husayn la Karbala'. (P. 46, I).

MUHTASIB

Magistrat însărcinat cu funcţia de hisba (p. 299, I). Această funcţie n-a fost totdeauna independentă. Ea este uneori legată de aceea a poliţiei. Uneori, dimpotrivă, ea este asumată de cadiu, fără ca să existe muhtasib. Se cunosc puţin originile hisbei. Funcţia este atestată pentru prima oară abia sub califatul lui AL-MANSUR. Cît despre atribuţiile muhtasibului (pp. 191—193, 220 II), ele sînt definite de juristul AL-MAWARDI, în timp ce tratatele de hisba din secolul al XII-lea şi din cel de-al XIII-lea prevăd îndeosebi natura controlului pe care muhtasibul este dator să-l exercite asupra negustorilor, meseriaşilor şi membrilor diferitelor profesii. Divergenţele dintre sistemele juridice au pus adesea muhtasibului probleme ce sînt considerate mai ales de AL-GAZALI.

AL-MUHTAR

Rebel din epoca UMAYYADĂ, care a apărat în IRAK drepturile fiului lui 'Alī numit Muhammad IBN AL-HANAFIYA şi a fost învins şi ucis în 687 (pp. 69, 172, I).

MU'IZZ AL-DAWLA

Primul „mare EMIR" din familia BUYIDĂ, care, după ce s-a stabilit în KIRMAN, a stăpînit IRAKUL din 945 pînă în 967 (pp. 119, 205, I).

AL-MUKTADIR

Cel de-al optsprezecelea calif ABBASID (908—932); suveran slab care a domnit multă vreme dar s-a lăsat dominat de anturajul său (pp. 101, I, 123, II). Şi-a schimbat deseori vizirul (p. 294, I), de unde a rezultat instabilitatea

politică a unei perioade marcate prin declinul autorității califiene și al puterii civile în avantajul puterii militare. A pierit de moarte violentă, vrînd să se împotrivească unui general rebel (pp. 101, I 137—138, II). (P. 113, II și *tabela 7*, p. 79, I).

AL-MUKTAFI

Cel de-al șaptesprezecelea calif ABBASID (902—908), care a lucrat energic pentru redresarea califatului SUNNIT (pp. 96, 98—99, I). (P. 123—125, 137, II și *tabela 7*, p. 79, I).

MURDJIȚI

Partizani ai unei mișcări teologice care refuza să condamne și să excludă din COMUNITATE pe credincioșii vinovați de o gravă violare a LEGII (pp. 173, 175, I).

MURUWWA

Termen arab însemnînd „virilitate, stăpînire de sine, demnitate" și corespunzînd uneia dintre noțiunile fundamentale ale eticii arabo-islamice (pp. 185, 303—304, I).

MUSA IBN NUSAYR

General arab care a cucerit Spania (p. 65, I). Guvernator al IFRIKIYEI, el a pornit în anul 700 la cucerirea MAGREBULUI, supunînd populațiile BERBERE pînă la Oceanul Atlantic, și s-a întors în EGIPT după ce lăsase în fruntea trupelor pe locotenentul său TARIK, sclav eliberat de origine berberă. Intrucît Tārik începuse din propria lui inițiativă să invadeze Spania, Mūsā a venit în grabă pentru a nu lăsa subordonatului său avantajul cuceririi, și cei doi șefi au ajuns în răstimp de un an pînă la Pirinei. Mūsā a revenit la DAMASC în 715, aducînd o PRADĂ bogată, dar a căzut îndată după aceea în dizgrație, fiind acuzat de deturnări, și a murit sărac în exil.

MUSALLA

Termen avînd înțelesul de „loc de rugăciune", dar desemnînd în mod mai deosebit un ORATORIU în aer liber (p. 255, I), esplanada amenajată la exteriorul celor mai multe dintre marile orașe și destinată celebrării rugăciunilor celor Două Sărbători. Musallā-ul cuprinde numai un mihrab, în fața căruia stă suveranul, sau reprezentantul său, pentru a conduce RUGĂCIUNEA.

MU'TA

Localitate din Transiordania, unde în 630 o mică trupă musulmană trimisă de Muhammad pentru a supune pe arabii aşezaţi în această regiune a fost învinsă de o armată bizantină şi a suferit pierderi însemnate (p. 48, I). (*Harta 1*, p. 30, I).

AL-MU'TADID

Cel de-al şaisprezecelea calif ABBASID, fiu al regentului AL-MUVAFFAK şi al unei concubine grece, a cărui domnie (892—902), a fost consacrată restabilirii situaţiei foarte compromise a califatului. El a înăbuşit tentativele de secesiune din PROVINCII, a asanat finanţele (p. 98, I) şi s-a străduit să potolească pasiunile religioase făcînd concesii celor două partide adverse (p. 92, I). A fost unul dintre suveranii cei mai abili ai dinastiei, dar la sfîrşitul domniei sale nu i-a putut împiedica pe KARMAŢI să facă armatele califiene a suferi o grea înfrîngere (p. 222, I), nici pe secretarii ŞI'IŢI să se instaleze solid în administraţia centrală. (P. 95, I şi *tabela 7*, p. 79, I).

AL-MUTANABBI

Supranume al unui poet din secolul al X-lea, celebru mai ales prin panegiricele sale (p. 208, II). Născut la KUFA în 915, fiu al unui purtător de apă de origine arabă, el a mers să studieze la DAMASC şi a profitat de această şedere pentru a frecventa triburile din deşert şi a-şi însuşi lîngă acestea cunoaşterea LIMBII ARABE pure, pe care ele erau considerate a o păstra. Sedus de mişcarea şi'ită extremistă, care se răspîndea pe atunci în SIRIA, el ar fi luat conducerea unei răscoale, de unde supranumele său de „acela ce se pretinde profet", şi ar fi fost întemniţat. Dar cîtva timp după aceea, el a reuşit să atragă asupră-i şi atenţia emirului din Alep, SAYF AL-DAWLA, care l-a invitat la curtea sa (p. 119, II). A petrecut la ALEP nouă ani, compunînd fie panegirice ce ridicau în slavă pe arabii de care ţineau HAMDANIZII, fie poeme de inspiraţie pesimistă. Dar pizmuit de alţii, el a trebuit să-şi caute un alt protector, pe care l-a găsit în persoana regentului KAFUR din EGIPT (p. 131—132, II). Neputînd însă suporta multă vreme vulgaritatea acestui personaj, el a plecat în IRAK, apoi în IRAN, şi a fost ucis de jefuitori beduini în cursul călătoriei de întoarcere.

AL-MU'TASIM

Cel de-al optulea calif ABBASID (833—843), frate al lui AL-MA'MUN, căruia i-a urmat la domnie. Celebru în analele islamice pentru faptul de a fi introdus cel dintîi folosirea unei numeroase miliții personale formată din SCLAVI de origine turcă sau iraniană, precum și pentru că a întemeiat la SAMARRA o nouă reședință califiană (pp. 90, I, 177, II, *planul 34*, p. 88, II și *il. 108*). (P. 137, II și *tabela 7*, p. 79, I).

AL-MUTAWAKKIL

Cel de-al zecelea calif ABBASID (847—861), fiu al lui al-Mu'tasim. Și-a avut reședința la SAMARRA și a fost cunoscut mai ales ca „restaurator" al SUNNISMULUI după perioada de INCHIZIȚIE mu'tazilită (pp. 92, 198, I). Foarte ostil descendenților lui 'ALI (pp. 206, 222, I), el a luat și împotriva tributarilor măsuri, care nu par totuși a fi fost aplicate cu mare rigoare, dar a strîrnit destulă opoziție pentru a pieri asasinat după instigarea propriului său fiu (p. 93, I). A fost un mare constructor (p. 81, II *planul 35*, p. 90, II și *il. 3, 43*, și *156*). (*Tabela 7*, p. 79, I și *il. 26* și *28.*)

MU'TAZILIȚI

Partizani ai unei mișcări teologice rigoriste cu tendință raționalizantă (pp. 153, 174—175, 190—199, 226—227, I). (Pp. 90, 92, 93, 121, 234, I, 215, II).

AL-MU'TAZZ

Cel de-al treisprezecelea calif ABBASID, fiul lui AL-MUTAWAKKIL (p. 89, II). A domnit la SAMARRA din 866 pînă în 869, dată la care a fost înlăturat de membri ai GĂRZII turcești. (*Tabela 7*, p. 79, I și *planul 35*, p. 90, *II*).

AL-MUWAFFAK

Frate al califului ABBASID al-Mu'tamid și regent al imperiului din 875 pînă în 891 (p. 137, II). S-a ilustrat combătînd grava răscoală a ZANDJILOR din Irakul de jos (pp. 95 I, 123, II) și a reușit să obțină desemnarea ca moștenitor a propriului său fiu AL-MU'TADID. (*Tabelul 7*, p. 79, I).

(BIBL.: W. Hellige, *Die Regentschaft al-Muwaffaqs*, Berlin, 1936.)

N

NABATEENI

Populația arabă care, la o dată greu de determinat, s-a infiltrat în teritoriul transiordanian unde, în secolul al II-lea î.e.n., șefii ei au reușit să constituie un regat având drept capitală Petra (p. 33, I). Alfabetul arameic, pe care nabateenii l-au folosit și a cărui mărturie o păstrează numeroase inscripții, a fost adesea considerat ca fiind la originea SCRIERII arabe, dar această teorie este astăzi contestată. Denumirea „nabatean" a trecut în arabă și desemnează, în epoca islamică, un țăran autohton vorbind arameica, și chiar un bădăran.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s. *Nabat;* J. Starcky, art. *Petra,* în *Supplément au Dictionnaire de la Bible.)*

NAHRAVAN

Localitate apropiată de BAGDADUL actual, situată pe canalul cu același nume (p. 18, II și *harta 18*, p. 19, II), unde a avut loc lupta în cursul căreia partizanii lui 'ALI i-au exterminat pe refractarii HARIDJIȚI.

NASIR-I HUSRAW

Poet și literat persan, născut în 1003 în regiunea BALH, mort în 1060 în ținutul muntos Badahșān (apropiat de izvorul rîului Amu Darya). Cu prilejul unui PELERINAJ la MECCA, el a străbătut diferite țări, îndeosebi EGIPTUL fatimid, unde a fost recrutat ca propagandist ISMA'ILIAN. Întors în țara lui, el a fost urmărit de autoritățile SELGIUCIDE din cauza activităților sale subversive și a trebuit să părăsească regiunea Balh, refugiindu-se într-o țară izolată. Este autorul unei culegeri de poeme filosofice, al unei ENCICLOPEDII isma'iliene și mai ales, al unei prețioase *Descrieri de călătorie,* care ne informează asupra situației lumii musulmane în secolul al XI-lea (pp. 94, 130, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.,* s.v.; Nasir-e Khosraw, *le „Livre réunissant les deux sagesses" ou Harmonie de la philosophie grecque et de la théosophie ismaélienne,* ed. H. Corbin și M. Mo'in. Paris ,1953; Nâsir-i Khursau, *Sefernameh,* ed. și trad. C. Schefer, Paris, 1881.)

AL-NASIR LIDIN ALLAH

„Cel ce face să triumfe religia lui Dumnezeu", supra-
 nume de domnie al celui de-al treizeci și patrulea calif

ABBASID (1180—1225), care a încercat să ducă o politică independentă şi să restabilească autoritatea califiană (pp. 139, I). (*Tabela 7*, p. 79, I) V. CAVALERI.

NASRIZI

Dinastie care a domnit la GRANADA din 1230 pînă în 1492 (p. 142, I şi *tabela 14*, p. 144, I).

NAVIGAŢIE

Navigaţia a jucat un mare rol în viaţa ţărilor islamice, datorită legăturilor comerciale maritime pe care ele le-au întreţinut, pe de o parte, cu ţările din Mediterana occidentală, pe de altă parte, cu ţările din Extremul Orient (pp. 63, 69—72, II şi *hărţile 30*, pp. 69, II şi *31*, p. 71, II). Navigaţia fluvială a fost de asemenea foarte dezvoltată, îndeosebi de-a lungul axei Eufratului de la BALIS la BASRA, şi existau numeroase tipuri de corăbii, pe care le cunoaştem mai mult după nume decît după caracteristicile exacte (p. 61, II). V. MARINĂ.

NIHAWAND

Oraş din IRANUL occidental, aparţinînd regiunii DJIBAL, situat la 1 800 m altitudine pe drumul ducînd din IRAK la ISFAHAN. Lîngă oraş a avut loc lupta care, în 642, a deschis armatelor musulmane calea spre Iran (p. 56, I). Nihāwandul mai este deseori menţionat într-o epocă mult mai tîrzie, în vremea luptelor dintre SAFAVIZI şi OTOMANI.

(BIBL.: *Enc. Isl.* s.v.)

NILOMETRU

Monument situat în insula Rawda la FUSTAT şi care adăposteşte scara gradată destinată să măsoare înălţimea Nilului cu ocazia creşterii apelor sale (*il. 94*). Păstrat şi astăzi, nilometrul ar fi fost construit de AL-MA'MUN, apoi restaurat în vremea califului abbasid AL-MUTAWAKKIL prin îngrijirea savantului ASTRONOM al-Fargānī, şi poartă încă inscripţia datînd de atunci. (P. 134, II).

NIŞAPUR

Oraş din IRANUL oriental, cucerit pe la 651 de armatele musulmane şi devenit prosper în secolul al IX-lea, cînd guvernatorii TAHIRIZI l-au ales ca reşedinţă. Capitală a HORASANULUI în epoca stăpînirii SAMANIZI-

LOR, el prezenta pe atunci diviziunea tripartită tradiţională a oraşelor din Iran — citadelă, oraş şi suburbii (pp. 152, 155, II) — şi cunoştea o mare prosperitate, activităţi agricole şi comerciale, existenţa în vecinătatea lui a unor MINE de turcoază renumite. Reşedinţă a Gaznavidului MAHMUD, apoi a Selgiucidului TUGRILBEG începînd din 1038 (p. 127, I), el a fost devastat în secolul al XII-lea şi în cel de-al XIII-lea de războaie, răscoale şi cutremure de pămînt, de pe urma cărora nu s-a refăcut niciodată. Săpături recente au permis să se regăsească pe locul său de altădată cîteva urme de monumente interesante, iar CERAMICA zisă, pe bună dreptate, de Nīšāpūr, atestă şi astăzi prosperitatea unui artizanat local, vremelnic încurajat de luxul curţii samanide (*il. 139, 213, 215, 217* şi *220*). (P. 132, I).

NIZAM AL-MULK

Celebru ministru al sultanilor SELGIUCIZI, născut în 1018 lîngă Tūs în IRAN, mort în 1092. Aflat în serviciul lui Alp Arslān în epoca în care acesta din urmă guverna HORASANUL, el a ajuns foarte repede să fie apreciat de viitorul suveran, care l-a luat după aceea ca vizir. L-a însoţit pe Alp Arslān în campaniile sale şi a inspirat în parte politica acestuia, caracterizată prin folosirea unui mare număr de TURCOMANI în ARMATĂ şi prin menţinerea în PROVINCII a unor şefi locali puşi sub autoritatea guvernatorilor selgiucizi. Devenit sub MALIKŞAH un adevărat stăpîn al imperiului (p. 131, I), el a căutat să pună capăt insubordonării unor numeroşi membri ai familiei califiene, arătîndu-se, pe de altă parte, mai exigent faţă de suveran şi dezvoltînd învăţămîntul dreptului ŞAFI'IT în noile MADRASALE (p. 230, I). A lăsat un tratat de guvernare intitulat *Siyāset Nāme*, scris în PERSANĂ în 1091 (pp. 132, 135, I), în care expunea concepţia irano-islamică despre organizarea statului şi definea noul regim „feudal" instituit de el. Nizām al-Mulk a protejat pe poeţi şi pe literaţi. În ultima parte a carierei sale, a trebuit să facă faţă unei recrudescenţe a ISMA'ILISMULUI şi a fost asasinat în 1092 de un om deghizat în SUFI, care e considerat în general ca un trimis al nizarisilor, „ASASINI" (p. 133, I).

NIZARISI

V. ASASINI.

NOAPTE A DESTINULUI

Noapte sfîntă, situată de cele mai multe ori între 27 şi 28 ramadān, în cursul căreia, potrivit unei credinţe răspîndite, destinul fiecărui om era fixat pentru anul următor (p. 264, I). Este recomandat credincioşilor să petreacă în rugăciuni, în MOSCHEILE oraşului, această noapte, în cursul căreia se celebrează, pe de altă parte, aniversarea zilei cînd au fost revelate primele surate ale Coranului. O altă noapte, aceea de 14 spre 15 şa'bān, era de asemenea considerată, în secolul al X-lea şi în cel de-al XI-lea, ca „noapte a destinului" După AL-GAZALI, existau cincisprezece nopţi în timpul cărora era recomandat credincioşilor să se roage, pentru a afla împlinire.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *ramadân.*)

NORIA

Formă spaniolă a cuvîntului arab *na'ūra*, „roată", desemnînd un dispozitiv de ridicare bazat pe principiul roţii cu cupe ce se varsă într-un jgheab sau un bazin, roată acţionată fie de un animal (p. 31, II şi *il. 96*), fie prin forţa curentului respingînd palete de lemn (*il. 88*).

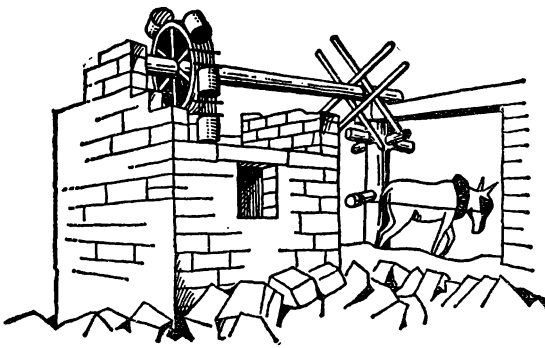

64. DESEN SCHEMATIC AL UNEI ROŢI HIDRAULICE (NORIA) CU MANE]

(După J. Weulersse, Paysans de Syrie et du Proche-Orient)

Animalul ce se învîrteşte în manej acţionează printr-un sistem de angrenaje rudimentare o roată motrice ce mişcă un lanţ fără sfîrşit echipat cu cupe, care-şi varsă conţinutul la nivelul solului pentru a iriga culturi şi grădini. Acest din urmă aparat este sprijinit de un careu de zidărie înconjurînd puţul.

AL-NUMAN (cadiul)

Jurist din epoca FATIMIDĂ, autorul unor lucrări de drept ISMA'ILIAN care fac autoritate (pp. 114, 216, II). Descendent al unei familii MALIKITE din KAIRUAN, el se raliase repede la isma'ilism şi a fost numit cadiu în 946. În vremea CALIFULUI al-Mu'izz, el s-a bucurat de un prestigiu excepţional şi a ocupat unul dintre primele locuri în ierarhia PROPAGANDIŞTILOR isma'ilieni. A murit în 974 la Fustāt.

(BIBL.: A. A. Fyzee, „Qâdi an-Nu'mân, the Fatimid jurist and author", în *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1934).

NUMELE LUI DUMNEZEU

Calificative aplicate lui Dumnezeu, în număr de nouăzeci şi nouă (p. 160, I). Cele mai importante figurează în textul Coranului. Existenţa acestor nume, cu care este recomandat credincioşilor să se adreseze lui Dumnezeu, i-a făcut pe teologi să pună problema ATRIBUTELOR DIVINE (p. 182, I). (P. 184, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2) s. *al-Asmâ' al-husnâ'*).

NUMELE DE PERSOANE

Sînt compuse în esenţă din nume *(ism)*, urmat de numele tatălui, legat de cel dintîi prin particula ibn. Numele musulmane cele mai curente reiau fie numele şi calificativele Profetului (Muhammad, Ahmad, Mustafā, nume ce înseamnă „lăudat" sau „ales"), fie nume ale membrilor familiei sale sau de DISCIPOLI vestiţi, de profeţi coranici (Ibrahīm, Ismā'il, Iṣāk, Mūsā). Ele pot fi şi nume cu caracter teofor (pp. 132—133, II), arătînd că credinciosul aparţine lui Dumnezeu ('Abd Allāh „servitor al lui Dumnezeu", 'Abd al-Rahmān „servitor al Celui milostiv"). Adoptarea unora dintre ele, ca acelea purtate de unii UMAYYAZI sau ALIZI, putea marca o simpatie politică. Nearabii care se converteau adoptau în general nume musulmane. La aceste denumiri se mai adăuga *kunya*, adică numele fiului precedat de cuvîntul Abū, „tatăl lui"; etnicul (*nisba*) indicînd originea personajului sau a familiei sale, şi eventual un nume de meserie. *Kunya* era adesea fictivă (orice bărbat purta una, chiar dacă n-avea nici un fiu) şi putea să mai fie un fel de supranume făcînd aluzie la o calitate morală.

NUR AL-DIN

Suveran ZANKID care a domnit în Siria din 1146 pînă în 1174. Fiu al atabegului ZANKI, el a moştenit întîi doar regatul Siriei de nord, dar s-a remarcat repede prin acţiunea sa viguroasă împotriva francilor, cărora le-a luat cîteva cetăţi. După ce a reuşit să-l facă prizonier pe Joscelin de Courtenay, el a pus stăpînire pe castelele comitatului Edessei. De acolo a înaintat spre sud şi, neputîndu-se înţelege cu stăpînitorul DAMASCULUI, a ocupat el însuşi oraşul (1154) şi a silit pe regele IERUSALIMULUI să renunţe la tributul pe care Damascul i-l vărsa pînă atunci. Restul domniei sale a fost ocupat cu lupte împotriva FRANCILOR (p. 136, I şi *harta 13*, p. 137, I), a SELGIUCIZILOR DIN RUM şi cu încercări de a se infiltra în EGIPTUL fatimid, pe atunci în plină decadenţă. Nūr al-Dīn a lăsat reputaţia unui campion al Islamului şi al SUNNISMULUI, preocupat de a se conforma prescripţiilor Legii şi de a face să domnească dreptatea şi echitatea printre supuşii săi. A fost un mare constructor, care, pe de o parte, a restaurat fortificaţiile principalelor oraşe siriene şi, pe de altă parte, a ridicat numeroase MOSCHEI (*il. 44—45*), MADRASALE şi SPITALE, (Pp. 118, 231, I).

Cadran solar al lui — (*il. 206*).

NUSAYRIŞI

Sectă ŞI'ITĂ extremistă datînd din secolul al IX-lea, care îl considera pe cel de-al doisprezecelea IMAM ca o întrupare a SPIRITULUI SFÎNT şi a cărei doctrină pare să fi suferit influenţa unor idei creştine. Reprezentanţii ei, instalaţi în SIRIA de nord (p. 207, I), sînt numiţi astăzi în mod mai curent alauiţi.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *nusairiya*.)

O

OCULTAŢIE

V. pp. 205, 213—216, I

ODĂ

V. pp. 208, II

OLĂRIE

V. pp. 46, 53, II şi *il. 154*.

OPTICĂ

Știință cultivată de musulmani, care au făcut unele descoperiri în domeniul refracției (p. 247, I). Cel mai celebru savant este Ibn al-Haytham, care a lucrat la CAIRO sub FATIMIZI în prima jumătate a secolului al XI-lea și al cărui tratat a fost tradus în latină în Occident, încă în secolul al XII-lea.

ORATORIU

Loc de cult rezervat RUGĂCIUNII RITUALE, dar care nu poate servi la reunirea COMUNITĂȚII în ziua de vineri pentru a asculta PREDICA oficială (p. 254, I). Se cunosc numeroase specimene în orașe, începînd din secolul al XII-lea (p. 164, II), și unele s-au confundat încetul cu încetul cu adevărate MOSCHEI (p. 167, II). Dar cele mai interesante specimene din punct de vedere arhitectural au fost fără îndoială oratoriile de PALAT (p. 89, II), păstrate, de pildă, la LAȘKARI BAZAR sau la SARAGOSA. Sînt de notat de asemenea tipurile de oratorii atestate în anumite CARAVANSERAIURI selgiucide (*il. 104*). (Pp. 132, I și *il. 59*).

ORFEVRĂRIE

V. pp. 53—54, II, *il. 145—146, 194—197* și *204.*

OTOMANI

Dinastie ce-și datorează numele unui anume 'Uthmān, șeful familiei tribului TURC Oguz stabilit în ANATOLIA. Legați la început de SELGIUCIZII din KONYA, ei s-au războit împotriva bizantinilor în partea de est a țării și au devenit practic independenți la începutul secolului al XIV-lea (p. 143, I). Domnia acestor SULTANI, care au fost în secolul al XVI-lea stăpînii unui imperiu puternic și prosper înglobînd Balcanii și țările arabe, avea să dureze pînă în 1924, (P. 106, II și *tabela 14*, p. 144, I).

P

PACTUL PREETERN

În arabă *mīthāk*. Pact prin care, potrivit Coranului, oamenii ar fi recunoscut, chiar înaintea Facerii, suveranitatea Dumnezeului lor (pp. 162, 251, I). SUFIII se înteme-

iază adesea pe acest pact pentru a dovedi posibilitatea uniunii mistice (p. 236, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *mīthāk*.)

PALATE

Alături de CASTELE, palatele au fost abundent reprezentate în civilizaţia islamică clasică. Începînd din epoca ABBASIDĂ, ea a cunoscut reşedinţe califiene corespunzînd unor adevărate oraşe regale (pp. 79—81, II). Deosebit de expuse părăsirii şi distrugerii datorită vicisitudinilor politice, aceste palate nu ne sînt cunoscute astăzi în cea mai mare parte decît prin ruine informe, dacă nu doar prin menţiunile vechilor CRONICARI. Pentru unele dintre ele ne putem totuşi baza pe planuri detaliate şi să reconstituim în parte, după descrieri şi povestiri, viaţa şi ceremoniile ce se desfăşurau în cuprinsul lor (pp. 77—83, 84—94, 108—113, 129, 131, 141—146, II). Primele lor specimene au stat la originea marilor metropole irakiene BAGDAD (pp. 98, 122 şi *planul 33*, p. 80, I), RAKKA sau SAMARRA (*planurile 33*, pp. 82—83, II, *34*, p. 88, II, *35*, p. 90, II şi *il. 108*). Imitate apoi în întregul imperiu ori de cîte ori domnea în el o dinastie destul de puternică, ele s-au regăsit cu aceleaşi caracteristici în PROVINCIILE cele mai depărtate (pp. 102—108, II şi *planurile 43*, p. 105, II, *44*, p. 106, II, *45*, p. 107, II şi *46*, p. 136, II) şi tradiţia lor va mai renaşte, peste veacuri şi dincolo de perioadele agitate în care au înflorit fortăreţele şi cetăţile, în construcţiile tîrzii, care vor fi fastuoasele palate ale MOGULILOR, ale SAFAWIZILOR şi ale OTOMANILOR. Acolo, la Lahore, la Agra sau DELHI, ca şi la ISFAHAN şi Istanbul, trebuie căutate astăzi exemplele lor cele mai evocatoare, înzestrate încă cu fragila lor ornamentaţie sau chiar cu mobilierul lor, precum şi cu colecţiile de rarităţi preţioase, care contribuiau la prestigiul lor.

PALESTINA

V. SIRIA.

PALMYRA

În arabă *Tadmur*. Oază din SIRIA care a fost ocupată în vechime de o populaţie arabă, rivală a NABATEENILOR şi arameizată ca şi ei. După ce jucase un rol important în epoca romană, Palmyra a rămas, în epoca islamică, un punct

caravanier, dar fără cea mai mică asemănare cu oraşul antic, ale cărui ruine se mai înalţă încă în mijlocul deşertului. (*Il. 7*).

(BIBL.: J. Starcky, *Palmyre*, Paris, 1952.)

PAPIRUS

Material de origine vegetală fabricat din planta cu acelaşi nume şi după o tehnică esenţialmente egipteană (p. 56, II). A fost utilizat ca suport al SCRIERII în primele secole ale Islamului şi înainte de generalizarea folosirii HÎRTIEI. Cele mai vechi specimene ale sale din epoca islamică au fost regăsite în EGIPT şi cuprind în acelaşi timp documente administrative, dintre care unele au fost la început bilingve — în greacă şi arabă —, texte literare precum şi acte de arhive cu caracter atît oficial cît şi privat. Marile culegeri de papirusuri păstrate în bibliotecile din Orient şi din Occident oferă istoricului o mină bogată de informaţii de tot soiul, fiind exploatate după metodele unei ştiinţe specializate, papirologia, a cărei competenţă este adesea extinsă, prin lărgirea abuzivă a termenului, la toate documentele vechi scrise în arabă, indiferent de natura suportului (piele, pergament, hîrtie, ţesături, lemn, os, cochilii, sticlă sau chiar piatră). Se găsesc pe papirus primele exemple, uneori datate, ale scrierii arabe arhaice, necolţuroase, ale cărei tipuri de litere nu se disting de CUFICĂ şi nu anunţă încă decît de departe variaţiile adevăratei CALIGRAFII cursive, apărută mai tîrziu. Spre deosebire de copiile îngrijite ale Coranului pe pergament, textele scrise pe papirus nu se disting, în adevăr, decît rareori prin căutarea unor efecte estetice şi aparţin domeniului scrisurilor utilitare. Material costisitor, dar apreciat în birourile statului UMAYYAD, apoi ABBASID — căci documentele scrise pe papirus erau greu de răzuit şi de falsificat (p. 56, II), — papirusul n-a putut însă rezista concurenţei hîrtiei, şi fabricarea lui, care începuse să decadă în cursul secolului al X-lea, a încetat complet în a doua jumătate a celui de-al XI-lea.

PARTID (spirit de)

În arabă *'asabiya*. Născut din vechiul spirit de clan beduin şi transpus pe plan islamic, el reprezintă ataşamentul faţă de o mişcare politico-religioasă şi de regimul corespunzător (p. 304 I). Spiritul de partid este considerat de istoricul IBN HALDUN drept indispensabil formării statelor. Cultivat de

şi'iţi, el se opune spiritului de regrupare comunitară pe care îl preconizează TRADIŢIONALIŞTII (p. 189, I).

PEDEPSE

De pedepsele legale (pp. 265, 284, I) se disting pedepsele discreţionare lăsate la arbitrarul şefului COMUNITĂŢII şi aplicate în general de reprezentanţii săi, prefectul de poliţie şi muhtasibul (p. 298, I). Pedepsele aplicate de muhtasib trebuiau să fie în principiu inferioare celei mai mici dintre pedepsele legale prevăzute pentru delictele grave şi puteau să implice tratamente umilitoare ca, de pildă, obligaţia de a purta tichia infamiei. Pedepsele aplicate de prefectul de poliţie şi destinate să asigure menţinerea ordinii nu cunoşteau limite. Dar aceste pedepse arbitrare trebuiau, potrivit juriştilor, să varieze după categoria socială a delincventului: îndulcite pentru oamenii de religie sau pentru EMIRI, ele loveau, dimpotrivă, cu asprime pe oamenii din popor.

PELERINAJ RITUAL

Pentru a efectua Pelerinajul major, obligaţie fundamentală a Islamului (pp. 46, 253, 257—259, I), pelerinii, după ce s-au pus în stare de sacralizare în locul unde pătrund în teritoriul sacru sau HARAM (*planul 15*, p. 260, I), se întrunesc în moscheea de la MECCA în ziua de 7 dhū l- hidjdja pentru a asculta o predică. A doua zi, ei se duc afară din oraş, în valea Minā (*il. 37*) unde îşi fac rugăciunea de amiază şi ascultă o predică; pe urmă, în ziua a treia, la poalele muntelui 'ARAFA, unde rămîn în picioare (*wukūf*) în tot timpul după-amiezii, repetînd formula *labbayka* sau recitînd rugăciuni personale (*planul 16*, p. 262, I). De la apusul soarelui începe cursa (*ifāda*) spre colina Muzdalifa, unde se săvîrşesc rugăciunile rituale ale serii şi ale nopţii. În ziua de 10, după o nouă predică, ascultată în picioare, pelerinii se întorc la Minā pentru a îndeplini un rit deosebit, aruncarea celor şapte pietricele pe unul din cele trei mormane de pietre existînd în acest loc: este vorba de un vechi rit de lapidare adoptat de Islam, care vede în el un gest destinat să înlăture ispitele Satanei, gest ce şi-ar avea originea la AVRAAM. Atunci are loc JERTFA, care marchează sfîrşitul Pelerinajului propriu-zis, cu toate că n-are nici un caracter obligatoriu pentru pelerin; tot atunci pelerinul pune să fie ras pe cap — semn de desacralizare — înainte de a se întoarce la Mecca. Pelerinii petrec la Minā

cele trei zile următoare (de la 11 pînă la 13 ale lunii), care sînt zile de destindere şi de plăcere şi care poartă un nume pentru care, ca şi pentru multe alte rituri ale Pelerinajului, nici o explicaţie satisfăcătoare n-a fost propusă. După aceea, ei îndeplinesc în general la Mecca riturile Pelerinajului minor, iar apoi, cu prilejul călătoriei de înapoiere, vizitează mormîntul Profetului la MEDINA. Pelerinajul minor sau *'umra* constă numai în rituri îndeplinite la Mecca: pelerinul face şapte ocoluri rituale în jurul KA'BEI (primele trei, în pas iuţit, celelalte patru în pas normal), sărută Piatra neagră, face o scurtă Rugăciune rituală în spatele staţiunii lui Avraam, bea apă la izvorul Zamzam, apoi se duce la Safā pentru a efectua înşeptita „cursă" între cele două ridicături Safā şi Marwa (*planul 17*, p. 263, I). Acest ansamblu de rituri poate fi îndeplinit în orice perioadă a anului, el este însă meritoriu mai ales în luna ramadan. Existau trei moduri de efectuare a Pelerinajului major: singur sau combinat cu Pelerinajul minor, ori precedat de Pelerinajul minor cu desacralizarea între cele două operaţii. Juriştii au discutat asupra importanţei relative a diferitelor rituri, din care unele sînt esenţiale (de exemplu, staţiunea 'Arafa), altele obligatorii, altele, în sfîrşit, numai obişnuite şi recomandate. Pelerinajul, totdeauna condus de un şef al COMUNITĂŢII (pp. 89, I, 135—137, II), era pentru acesta din urmă un prilej de a afirma dominaţia sa asupra oraşelor sfinte ale Islamului. (Pp. 300—303, I).

Certificat de — (*il. 36*).

PERGAMENT

Material folosit, ca şi pieile tăbăcite de miel, capră, viţel şi gazelă, drept suport de SCRIERE în primele secole ale Islamului (p. 55, II), în acelaşi timp cu PAPIRUSUL egiptean şi înainte de răspîndirea tehnicii HÎRTIEI. Utilizarea lui era rezervată mai ales, fie actelor de arhive pe a căror conservare se punea preţ, fie copiilor îngrijite ale Coranului (*il. 33—34*), din care unele puteau fi însoţite cu anluminuri delicate. Diferenţele de calitate puteau fi considerabile între specimene mergînd de la pielea cea mai grosolană pînă la cea extrem de fină de viţel născut-mort, dar pergamentul a rămas totdeauna un material preţios, abandonat aproape în mod general în secolul al XI-lea, cu toate că folosirea lui s-a menţinut mai multă vreme în provinciile occidentale ale Magrebului şi ale Spaniei.

PERSANA (limbă)

Limbă indo-europeană derivînd din pehlevi, limba oficială a statului şi a bisericii sasanide, care era notată într-o scriere de origine arameică. Persana, ca limbă literară, şi-a făcut apariţia prin secolul al X-lea (p. 135, I), epocă la care a scris, în regiunile stăpînite de SAMANIZI, marele FERDOUSI (p. 126, I). Persana, care era scrisă cu ajutorul alfabetului arab modificat şi a făcut multe împrumuturi din arabă, s-a răspîndit în INDIA în epoca MOGULĂ, precum şi în Turkestan. Vocabularul persan a pătruns astfel în urdu, formă a hindustanei adoptată de musulmanii din India şi care se scrie cu caractere arabe.

(BIBL.: A. Meillet şi M. Cohen, *les Langues du monde*, Paris, 1952).

PEŞTERĂ

Grotă în care Muhammad, plecînd din MECCA spre MEDINA în momentul HEGIREI şi fiind urmărit de cei din oraşul său natal, s-a refugiat temporar împreună cu ABU BAKR. Episodul, bine cunoscut de Vieţile Profetului, a fost amplu celebrat de TRADIŢIA sunnită. (Pp. 217, 224, I).

PIELE

V. pp. 50—52, II.

PIEŢE

Dacă practic nu există tîrguri în ţările Islamului, se disting diferite feluri de pieţe permanente: pieţele speciale de fructe şi zarzavaturi, de ovine, de cai, de ţesături preţioase (v. KAYSARIYA), şi suk-urile (pp. 153—154, II). (Pp. 299, I, 178, II).

PLATON

În arabă *Aflāṭūn*. Era cunoscut de lumea arabo-islamică (p. 186, 272, I), dar adesea prin intermediul operelor care-i erau greşit atribuite sau al comentariilor datînd din antichitatea tîrzie (p. 242, I). Multe citate sau extrase din Platon au parvenit gînditorilor arabi prin mijlocirea lui Galen, dar platonismul propriu-zis a avut mai puţină influenţă decît neoplatonismul (pp. 176, 304, I) reprezentat prin autori ca Plotin, Porfiriu şi Proclus.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Aflâṭûn.)*

PODURI

Se numără printre realizările arhitecturale destinate să amelioreze starea căilor comerciale (pp. 59, 65, II). Unele dintre ele se confundau cu digurile reţelelor de irigare sub formă de poduri BARAJE. Dar marile fluvii n-au fost niciodată traversate decît cu ajutorul unor poduri de vase. (*Il. 106* şi *107*).

POEZIE

Joacă un mare rol în societatea islamică. Poeţii sînt panegiriştii suveranilor şi apărătorii marilor cauze. Prezenţa lor nu e mai puţin indispensabilă în şedinţele de divertismente aristocratice cuprinzînd CÎNT ŞI MUZICĂ (p. 78, 145, II). De unde marile genuri: panegiric şi satiră, datînd din epoca arhaică (pp. 131—132, II), apoi poezia bahică, erotică sau chiar mistică, avînd la bază o tendinţă modernistă (pp. 249, I, 146, 206—211, II). (Pp. 14—15, 39—40, 202, II).

POITIERS (bătălia de la)

A avut loc în 732, probabil între Tours şi Poitiers în locul numit Moussais-la-Bataille, în apropierea unui drum roman. Acest amănunt explică faptul că autorii arabi andaluzi desemnează poziţia bătăliei prin numele de „calea martirilor". Acolo Carol Martel a oprit trupele musulmane comandate de 'Abd al-Rahmān al-Gāfikī (p. 65, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Balât al-Shuhadâ'*).

POLICROMIE

Gustul pentru culoare, totdeauna prezent în arta islamică, explică favoarea de care s-au bucurat în ARHITECTURĂ DECORURILE executate în MOZAIC de sticlă sau de faianţă (*il. 124, 193*), precum şi placajele din plăci de ceramică ce se adăugau efectelor mai discrete de dicromie obţinute la anumite construcţii de piatră (*il. 124, 193*). Tencuielile de GHIPS sau de stuc sculptate (*il. 188*) erau ele însele acoperite cu zugrăveală în culori deschise şi violente, în timp ce pe tencuielile netede se folosea tehnica FRESCEI. În artele minore se manifesta aceeaşi tendinţă: în arta sticlei şi a ceramicii (*il. 139—140, 208, 211, 213—214, 219—222*), a lemnului (incrustaţii) sau a metalului (damaschinaj [*il. 145*]), ca şi în ţesături (*il. 224*) şi covoare sau în miniaturi (*il. 121*).

POLIGAMIE

V. pp. 46, 265, I.

POLIŢIE

V. pp. 265, 276, 284, 287, 298—299, I.

PORŢI

V. pp. 51, 95, 97, II şi *il. 110, 125—126, 131, 161, 163—164, 187* şi *200.*

PORTURI

V. ARSENAL, MARINĂ, NAVIGAŢIE.

POST

Regulile Postului, obligaţie religioasă fundamentală (pp. 253, 257—258, I), n-au fost definite de Muhammad decît la MEDINA (p. 46, I). Esenţialul lor a fost stabilit de versetele 183—185 din surata II. Conform tradiţiilor adoptate de majoritatea autorilor musulmani, luna a noua a anului (ramadan) a fost aleasă pentru post ca fiind aceea în cursul căreia fuseseră revelate primele surate ale Coranului.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *sawm*).

POŞTĂ

În arabă *barīd* (din grecescul *beredos*). Serviciul poştei, remarcabil organizat în primele timpuri ale regimului ABBASID după modelul serviciilor care existau anterior în Imperiile bizantin şi sasanid, s-a deteriorat odată cu dezmembrarea imperiului (p. 64, II). Se pare în adevăr că BUYIZII şi SELGIUCIZII n-au utilizat decît curieri care n-aveau la dispoziţia lor un veritabil sistem de relee. Poşta avea să recîştige vechea ei importanţă în statul MAMELUC, în EGIPT şi în SIRIA. (Pp. 124, 290, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *barīd*).

PRADA

Dreptul deosebeşte pe de o parte bunurile mobiliare smulse necredincioşilor în urma unei victorii militare (în arabă *ganīma*), pe de altă parte bunurile şi pămînturile necredincioşilor luate fără a recurge la violenţă (în arabă *fay'*). În ce priveşte prada propriu-zisă, patru cincimi trebuie împărţite, potrivit prescripţiilor coranice, între com-

batanți (pp. 45, 169, I), ultima cincime revenind lui Dumnezeu, adică apostolului său, familiei acestuia, orfanilor, nevoiașilor și călătorilor (Coran, VIII, 41). CALIFUL era astfel liber să dispună de această cincime în interesul COMUNITĂȚII (p. 72, I), dar anumiți juriști au interpretat literal versetul, nerezervînd califului decît o cincime din cincime. Cît despre pămînturi, ele erau considerate ca bunuri inalienabile ale Comunității (p. 261, I), ceea ce a permis să se justifice obiceiul luat de a le supune impozitului funciar sau HARADJ.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *fay'* și *ghanîma*).

PREDICATORI

V. pp. 226, 229, 235, I, 194—195, 215, II.

PREDICA

Predică rituală rostită la RUGĂCIUNEA de vineri cît și la Rugăciunile celor două SĂRBĂTORI și la alte rugăciuni excepționale. Vinerea, ea precede Rugăciunea însăși (p. 254, I), în celelalte cazuri îi urmează. Ea trebuie să fie dublă, rostită de predicator stînd în picioare pe MINBAR (p. 158, II și *il. 64*), și să înceapă prin formule obligatorii: laude aduse lui Dumnezeu, chemarea binecuvîntării sale asupra Profetului, invocări în favoarea credincioșilor. Pronunțată la origine de șeful COMUNITĂȚII (p. 135, II) sau de reprezentantul său (p. 192, II), ea căpăta adesea prin aceasta un pronunțat caracter politic, pe care l-a pierdut în epoca cînd a fost rostită de predicatori. Totuși, atunci cînd nu era rostită de CALIF, predica trebuia să cuprindă o invocare în favoarea lui; era un act care constituia o recunoaștere de suveranitate și a cărui omitere era considerată ca o manifestare de rebeliune (p. 275, I). ANTOLOGIILE și CRONICILE ne-au păstrat un anumit număr de texte de predici, care nu s-au bucurat în general de atenția pe care ar merita-o. (P. 188, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *khutba*).

PROFESIUNE DE CREDINȚĂ

Recitarea formulei (*șahāda*) prin care credinciosul afirmă adeziunea sa la Islam (p. 253, I). Se numește de asemenea profesiune de credință (în arabă *'akīda*) enumerarea diferitelor puncte importante ale credinței la care aderă membrii unei școli sau ai unui curent de gîndire (p. 128, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *'akîda; Enc. Isl.*, s. *shahâda*).

PROFEŢI

Coranul menţionează un anumit număr de profeţi care au fost precursorii lui Muhammad (pp. 42, 163—165, 180, I). Alături de profeţii biblici figurează trimişi a căror chemare n-a fost ascultată de popoarele lor şi personaje ca Idrīs, considerat adesea ca întemeietor al civilizaţiei şi identificat de FILOZOFI cu Hermes Trismegistul. (Pp. 215—216, I.)

PROPAGANDIŞTI

În arabă *dā'ī*, „acela care cheamă la adevărata învăţătură". Termen desemnînd în mod speoial pe agenţii secreţi, care au jucat un rol de prim plan în mişcările şi'ite (pp. 194, 214), îndeplinind în acelaşi timp funcţii variate potrivit cu SECTELE (pp. 141, 229, I, 194, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *dâ'î.*)

PROVINCII

Nu prezentau totdeauna graniţe precise. Provincia avea în mod curent în fruntea ei, în Imperiul ABBASID, un guvernator militar (v. EMIR), şi un prefect fiscal, independenţi unul de altul (p. 102, I). Dar această organizare ideală a fost rareori realizată. Emanciparea provinciilor a constituit coşmarul CALIFILOR abbasizi (p. 294, I). (Pp. 105, 291—292, I, 122, II şi *harta 8*, pp. 97, I).

PTOLEMEU

Acest savant alexandrin din secolul al II-lea al erei noastre, autor al celebrului *Almagest*, este acela care a exercitat cea mai mare influenţă asupra ASTRONOMIEI şi GEOGRAFIEI islamice. (P. 186, I).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Batlamiyūs*).

PURITATE RITUALĂ

Indispensabilă credinciosului (p. 253, I) şi obţinută prin practicarea unor abluţiuni diverse. Impuritatea minoră, produsă prin satisfacerea nevoilor naturale: somnul, contactul cu o persoană de celălalt sex neînrudită, contactul cu substanţele zise imunde, ca urina, excrementele umane, cadavrele de animale şi chiar anumite ANIMALE vii (p. 261, I), este eliminată prin purificarea minoră (*wuḍū'*): spălarea feţei, a mîinilor, a picioarelor (cu formularea intenţiei), săvîrşită în general înainte de orice RUGĂCIUNE; în caz de necesitate, nisipul poate înlocui apa (p. 165, I)

și spălarea picioarelor poate fi înlocuită, la SUNNIȚI, prin „frecarea cizmelor". Impuritatea majoră, produsă esențialmente de relațiile sexuale (precum și prin menstruație și naștere), este eliminată prin purificarea majoră (*gusl*) sau mare abluțiune constînd în spălarea corpului întreg (p. 167, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *ghusl; Enc. Isl.*, s. *tahâra*).

R

RAKKA

Oraș din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, pe malul stîng al Eufratului. Așezare antică situată la un important punct de trecere, unde califul AL-MANSUR a construit în 772 o reședință numită la început al-Rāfika și care a luat apoi numele de al-Rakka (pp. 79, 81, II). Hārūn AL-RAȘID s-a stabilit timp de cîțiva ani acolo. Orașul Rakka servea drept bază de plecare expedițiilor trimise împotriva SIRIEI (în caz de rebeliune) sau împotriva teritoriilor bizantine. El a fost ocupat în 1159 de NUR AL-DIN, care a restaurat marea MOSCHEE *(il. 44)*. Săpături recente au scos la lumină interesante DECORURI provenind de la locuințe princiare neidentificate. CERAMICA de Rakka este pe drept renumită (*il. 214* și *221*). (Pp. 56, I, 84, 177, II și *il. 64*).

RAMADAN (RAMAZAN)

V. POST, LUNI.

RAMLA

Oraș din Palestina, întemeiat de viitorul calif umayyad Sulaymān (pp. 175, II), care a înlocuit Luddul în funcția de capitală a acestei circumscripții militare siriene. În afară de PALATUL său și de marea MOSCHEE, el cuprindea cisterne (*il. 93*) destinate să remedieze lipsa de apă de care suferea periodic. Situat la jumătatea drumului dintre mare și munte (la 39 km est-nord-est de IERUSALIM) și foarte prosper la origine, el a supraviețuit „revoluției ABBASIDE". Ocupat de cruciați, care au construit acolo o biserică, el a fost recucerit de SALADIN, care l-a distrus în parte în 1187. Celebrul turn care subzistă încă acolo este un MINARET restaurat în epoca MAMELUCĂ. Se pare că nici o aglomerație veche n-a existat înainte pe locul Ramlei, care

şi-ar trage numele, după autorii arabi, de la caracterul nisipos al terenului pe care oraşul fusese construit. (*Harta 5*, p. 67, I).

AL-RAŞID

Al cincilea calif ABBASID (786—809), purtînd numele de Hārūn. El a întruchipat tipul suveranului oriental iubitor de lux şi de plăceri (p. 86, I), dar preocupat de asemenea de prestigiul său şi ţinînd să-şi îndeplinească îndatoririle de CALIF (pp. 73, 135—136, II), descărcîndu-se totuşi de răspunderile administrative asupra unor slujitori, pe care îşi rezerva să-i elimine ulterior. Atitudinea sa faţă de BARMAKIZI este tipică în această privinţă (pp. 88—89, 294, I). Despre dificultăţile succesiunii sale, vezi p. 90, I. Al-Raşīd este cunoscut în Occident pentru faptul că a primit ambasadele trimise de Carol cel Mare, ambasade asupra cărora CRONICILE arabe păstrează o tăcere deplină, dar care par să fi procurat unele avantaje clerului latin din IERUSALIM; nimeni nu mai susţine astăzi că împăratul Occidentului ar fi obţinut un „protectorat" asupra Locurilor sfinte. (Pp. 194, 222, I, 75, II şi *tabela 7*, p. 79, I.)

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *Hārūn al-Rashīd;* G. Musca, *Carlo Magno ed Harun al-Rashid*, Bari, 1963).

RASULIZI

Dinastie SUNNITĂ de origine TURCĂ. A stăpînit YEMENUL din 1229 pînă în 1454, întreţinînd relaţii strînse cu MAMELUCII din Egipt (p. 52, II).

RAYY

Oraş din IRAN corespunzînd vechii Raga, astăzi ruinat. Cucerit de arabi în jurul anului 640, oraşul fusese reconstruit şi întărit pe la 760, primind atunci numele de Muhammadiya, pe care-l poartă pe MONEZI. Important centru comercial în epoca ABBASIDĂ, el a fost între 925 şi 1027 (p. 126, I) capitala unuia din principatele BUYIDE, fiind însă după aceea devastat de SELGIUCIZI în 1035 şi iarăşi de MONGOLI în 1220. Părăsirea lui datează din această epocă, şi abia sub SAFAVIZI, în secolul al XVI-lea, s-a dezvoltat în vecinătatea lui localitatea Teheran, şi apoi, în secolul al XVIII-lea, sub Kadjari, s-a născut oraşul modern cu acelaşi nume (*il. 188* şi *222*).

AL-RAZI (Abū Bakr)

Unul dintre cei mai mari medici din evul mediu, acest FILOZOF arab născut la Rayy în 850, mort în 923, a fost un spirit remarcabil de independent (pp. 243—244). Teoretician şi practician, el a condus unul din SPITALELE din BAGDAD la începutul secolului al X-lea, şi a scris, afară de numeroase tratate medicale, o lucrare monumentală, *Al-Ḥāwī*, care a fost tradusă în latină în SICILIA în secolul al XII-lea sub titlul de *Liber continens*. Nu trebuie confundat cu Faḫr al-Dīn al-Rāzī, teolog aş'arit, care a fost protejat de sultanii gurizi şi de Kwārizmşahi şi a murit în 1209.

RĂZBOI

V. pp. 9—11, 61, 73—75, 137—139, 170—171 şi *il. 140, 146,* şi *188.*

RĂZBOI SFÎNT

În arabă *djihād.* Obligaţie colectivă impusă COMUNITĂŢII musulmane şi care cade îndeosebi în sarcina CALIFULUI sau a reprezentantului său (pp. 259—261, 275, I, 135—137, II). MEDINA a fost locul unde, în momentul cînd s-a organizat lupta împotriva meccanilor, a fost definită datoria de a-i combate pe toţi aceia ce nu aderau la Islam, pînă ce se converteau sau consimţeau să plătească tributul, semn al supunerii lor (p. 44, I). Doar HARIDJIŢII consideră *djihādul* ca o datorie individuală. Obligaţia *djihādului* nu i-a împiedicat de fapt pe musulmani să încheie cu necredincioşii, îndeosebi cu bizantinii (v. BIZANŢ), armistiţii temporare şi să procedeze la schimburi de prizonieri. Dar în principiu o stare de război permanentă continua să existe (p. 73, II). De aceea, un ambasador al unei ţări vecine nu putea să pătrundă în teritoriul musulman decît dacă era înarmat cu un act oficial de liberă trecere şi de ocrotire numit AMAN.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *djihād*).

RECITATORI

V. p. 186, II.

REGISTRU

Folosirea registrelor în locul foilor sau al sulurilor, pentru conturi şi ARHIVE, datează, conform tradiţiei, de la începutul califatului ABBASID (pp. 72—73, I), şi aceasta

inovație este atribuită lui Hālid ibn Barmak, tatăl lui Yahyā BARMAKIDUL.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *daftar*).

REPREZENTĂRI FIGURATE

Nu sînt nicidecum absente în arta islamică, cum s-a susținut de prea multe ori, dar considerate cu neîncredere și guvernate în tratarea lor de imperative deosebite, printre care anumite interdicții religioase (a nu rivaliza cu opera Creatorului) și o constantă tendință de abstractizare și de stilizare a formelor. Ființele vii, personaje ca și animale, s-au bucurat de mai mult sau mai puțină favoare în funcție de genuri — diferențe au existat sub acest raport între pictură și sculptura în semirelief și în ronde-bosse sau între temele artei aulice (p. 100, II și aniconismul respectat în MOSCHEI, de pildă —, ca și în funcție de epoci, de locuri și, în primul rînd, de opțiunile doctrinale (p. 116, I). Ele au oferit totuși unor artiști ocazia de a realiza adevărate capodopere și au mers chiar pînă la a se integra unor anumite forme de scriere CUFICĂ (*desenul 63 C-D*, p. 144, III). (*Il. 22—24, 26, 28—29, 32, 64, 76, 85—86, 100, 119—121, 134—154, 169—177, 180—181, 187—188, 193—195, 198—199, 204, 209, 214, 216—218*, și *222—224*).

REPUDIERE

În arabă *talāk*. Repudierea soției de către bărbat este irevocabilă, dacă formula necesară a fost rostită de trei ori (p. 266, I). În acest caz, CĂSĂTORIA este desfăcută. Aceasta este forma normală a divorțului, cu caracter unilateral, formă ce pare să-și aibă originea în obiceiuri anteislamice. O dată repudiată, soția, care-și păstrează partea din averea soțului ce i se cuvine, nu poate contracta o nouă căsătorie decît după un termen de cîteva luni. Ea nu poate nici să fie reluată de fostul ei soț fără a fi contractat între timp o nouă căsătorie și a fi fost iarăși repudiată. Alte forme de desfacere a căsătoriei sînt prevăzute de dreptul islamic. Soția își poate redobîndi libertatea folosind procedeul *khul'*-ului, prin care restituie partea cuvenită ei din averea soțului; este vorba în adevăr de un divorț prin bună învoială, asupra naturii căruia juriștii mai discută. Anularea căsătoriei poate de asemenea să fie cerută de soție sau de „tutorele" ei, dintr-o cauză precisă, și să fie pronunțată de cadiu. Pe de altă parte, blestemul pe care soțul îl rostește împotriva

soției sale, dacă o bănuiește, fără dovezi legale, de adulter (v. FORNICAȚIE), poate avea drept consecință divorțul, dar acest procedeu e puțin obișnuit. În sfîrșit, JURĂMÎNTUL depus de soț, potrivit unui obicei datînd din vremurile anteislamice, de a înceta orice relație conjugală cu soția lui timp de cel puțin patru luni echivalează practic cu o repudiere definitivă; acest jurămînt poate totuși să nu fie respectat, și această ultimă dispoziție a fost probabil menținută de juriști pentru a lăsa soțului un timp de reflecție.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *talāk*).

RETORICA

În arabă *balāga*. Știința retoricii joacă un rol mare în cercurile arabe sau arabizate (p. 118, II), în care elocvența a fost totdeauna considerată ca una din calitățile esențiale ale omului demn de acest nume. În cursul vremurilor au fost scrise numeroase tratate care se sprijină în general pe o analiză formală, de origine aristotelică, a procedeelor retoricii.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *balâgha*).

RIBAT

Instituție originală legată de obligația RĂZBOIULUI SFÎNT și de stabilizarea granițelor imperiului în epoca ABBASIDĂ (pp. 66—68, I, 73, II). Din punct de vedere arhitectural ribāturile se prezintă ca niște forturi bine apărate, prevăzute cu turnuri de veghe și amenajate în interior pentru a adăposti un anumit număr de locuitori permanenți, care celebrau acolo în comun RUGĂCIUNEA, de unde uneori transformarea lor ulterioară în MOSCHEI. Cele mai renumite monumente vechi de acest fel s-au păstrat în Tunisia. Numele lor a trecut apoi, pe teritoriul iranian, la simple CARAVANSERAIURI fortificate (p. 65, II).

RUGĂCIUNE DE CERERE

În arabă *du'ā'*, „invocare" în favoarea cuiva. Rugăciunea personală de cerere deține un loc în RUGĂCIUNEA RITUALĂ, dar poate să fie recitată și independent, cu orice ocazie (p. 256, I). Problema eficacității ei față de atotputernicia divină a fost rezolvată în mod diferit de școlile teologice: utilitatea ei este negată de MU'TAZILIȚI, dar afirmată de AȘ'ARIȚI precum și de FILOZOFI, care o includ în sistemele lor cosmice.

(BIBL.: *Enc. Isl. (2), s. du'â'*).

RUGĂCIUNE RITUALĂ

În arabă *salāt*, cuvînt de origine aramaică. Efectuată după prescripţiile coranice (pp. 46, 253—254, I) la ore fixe, precizate, potrivit TRADIŢIEI, de Muhammad după călătoria nocturnă şi care se situează înainte de răsăritul soarelui, după zenit, la mijlocul după-amiezii, îndată după apusul soarelui şi în timpul nopţii, Rugăciunea cuprinde riturile următoare: după ce a exprimat intenţia, credinciosul, ridicîndu-şi mîinile la înălţimea umerilor, recită cuvintele „Dumnezeu este mare", care-l pun în stare de sacralizare şi sacralizează spaţiul situat în faţa lui, pe care nimeni nu trebuie să-l traverseze; după aceea el săvîrşeşte ceea ce se cheamă o *rak'a*, adică recită surata Liminară şi cîteva versete coranice cu mîinile lăsate în jos, se înclină apucîndu-şi genunchiul cu mîna, se îndreaptă, se prosternă atingînd pămîntul cu fruntea (*sudjūd*), îşi îndreaptă partea superioară a corpului şi face o a doua prosternare. El săvîrşeşte un număr de *rak'a*-le variind de la două la patru, potrivit Rugăciunilor zilei. La urmă, el recită, aşezat pe vine, PROFESIUNEA DE CREDINŢĂ, rostind apoi „binecuvîntarea" asupra Profetului, care pune capăt stării de sacralizare. Divergenţe asupra detaliului gesturilor ce trebuie executate despart între ele şcolile juridice, care, pe de altă parte, deosebesc printre aceste gesturi cele ce sînt obligatorii de cele obişnuite sau doar recomandate (p. 300, I). (Pp. 210, I, 157, II).

V. CHEMARE LA RUGĂCIUNE, MOSCHEE, PREDICĂ.

(BIBL.: *Shorter Enc. Isl.*, s. *salât*).

RUM

Termen desemnînd fie pe bizantini, fie ţara lor, chiar după cucerirea islamică, şi care se explică prin pretenţia pe care o aveau bizantinii de a fi autenticii moştenitori ai Romei (p. 130, I). V. ANATOLIA, SELGIUCIZII DIN RUM.

RUSAFA

Nume dat de musulmani oraşului bizantin Sergiopolis din stepa siriană (*harta 5*, p. 67, I). Acest nume a fost de asemenea aplicat reşedinţei întemeiate de prinţul abbasid AL-MAHDI în faţa Oraşului rotund din BAGDAD, pe malul stîng al Tigrului (pp. 82, I, 80, II şi *planul 32*, p. 80, II).

RUSTAMIZI

Dinastie independentă, care a domnit în Magrebul central din 777 pînă în 909. Întemeiată de un HARIDJIT de origine persană (p. 84, I), ea a avut drept centru orașul TAHART și și-a extins autoritatea asupra totalității berberilor IBADIȚI, în Magreb și în Libia. A fost răsturnată de FATIMIZI.

S

SABEENI

Sectă de origine păgînă practicînd un cult astral și profesînd o doctrină de origine neoplatoniciană, ai cărei membri erau stabiliți în epoca medievală la HARRAN în MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ (p. 271, I). După anumite povestiri, ei s-ar fi dat, în secolul al VIII-lea, drept adepți ai unei secte iudeo-creștine numiți de asemenea sabeeni, care erau răspîndiți în MESOPOTAMIA inferioară și sînt menționați de Coran. În acest fel, ei au putut fi asimilați cu Deținătorii Scripturii și tratați ca tributari.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Sâbi'a*).

SACRALIZARE

V. PELERINAJ, RUGĂCIUNE, PURITATE RITUALĂ

SAFAVIZI

Dinastie ȘI'ITĂ, care a domnit în IRAN din 1501 pînă în 1732 (p. 143, I) și a cărei origine exactă pare a fi fost voit întunecată de membrii ei. Safavizii par a-și datora numele capului unei CONFRERII de sufii zisă safawiya, care se dezvoltase în secolul al XIV-lea și în cel de-al XV-lea în AZERBAIDJAN, în mediu turcmen, și se lăsase cîștigată de și'ism. Primii reprezentanți ai dinastiei pretindeau a fi de origine ALIDĂ și a poseda însușiri semidivine. Sub această dinastie, și'ismul s-a întărit în IRAN și regiunea a devenit mai conștientă de originalitatea ei proprie. Safavizii au avut de luptat împotriva OTOMANILOR, ca și împotriva turcmenilor, și au stabilit relații cu Europa. Iranul a cunoscut în timpul domniei șahului 'Abbas I (1588—1629) o nouă prosperitate, marcată prin înfrumusețarea ISFAHANULUI (p. 106, I). (*Tabela 14*, p. 144, I).

AL-SAFFAH

Supranume de domnie al primului calif ABBASID (p. 78, I), care a ordonat masacrul membrilor familiei UMAYYADE (p. 146, II) și a guvernat cu ajutorul fratelui său, viitorul calif AL-MANSUR. (*Tabela 7*, p. 79, I).

SAFFARIZI

Dinastie de guvernatori, care au ocupat SISTANUL, cu sorți diferite, din 867 pînă în 1495 aproximativ (p. 219, II). Din 867 pînă în 911, Ya'kūb și descendenții săi au fost guvernatori autonomi, care și-au extins stăpînirea asupra HORASANULUI (p. 96, I). Ulterior, membrii familiei s-au menținut în această provincie recunoscînd suzeranitatea fie a SAMANIZILOR (p. 124, I), fie a GAZNAVIZILOR, fie a MONGOLILOR. (*Tabela 14*, p. 144, I).

SALADIN

sau mai exact Salāh al-Dīn, pe numele său Yūsuf ibn Ayiūb, întemeietor al dinastiei AYYUBIDE, el însuși de origine kurdă și unul dintre cei mai mari suverani din istoria Islamului (pp. 119, 138, I). Născut la Takrīt în IRAK în 1138, fiu de EMIR, el a primit o solidă instrucție militară și în același timp o bună formație ȘAFI'ITĂ. El și-a datorat cariera mai ales unchiului său Șīrkūh care, trimis de NUR AL-DIN în EGIPT, l-a luat cu sine cînd el n-avea decît cam treizeci de ani. Șīrkūh, care trebuia să-l ajute pe califul FATIMID din acea vreme împotriva unei facțiuni aliate cu regele IERUSALIMULUI, a obținut din partea califului să fie numit vizir, post în care nepotul său i-a succedat în 1169. Curînd după aceea, viitorul Saladin l-a detronat pe calif (pp. 121, II, 61, I) și a proclamat revenirea Egiptului la ortodoxia SUNNITĂ, precum și la obediența ABBASIDĂ (1171). Moartea lui Nūr al-Dīn în 1174 i-a permis să se declare independent, să obțină învestitura califiană și să extindă stăpînirea sa în același timp asupra Egiptului, a SIRIEI centrale și a HIDJAZULUI, apoi asupra Siriei de nord și a MESOPOTAMIEI SUPERIOARE. Ajuns stăpînitor al Siriei, el a folosit toată energia sa pentru a lupta împotriva francilor și a întări sunnismul. După bătălia de la HATTIN, el a recucerit Ierusalimul (1189), dar a trebuit, după Cruciada a treia, să cedeze cîteva cetăți de pe litoral. A murit la DAMASC în 1193 și rămășițele sale au fost transferate într-un mausoleu situat

alături de marea MOSCHEE. El întemeiase în Egipt şi în Siria numeroase MADRASALE, dintre care cea mai însemnată a fost madrasaua Salāhiya din CAIRO. Tot el a construit citadela din Cairo şi a restaurat monumentele Ierusalimului. (Pp. 61, 199, II şi *harta 13*, p. 137, I).

SALAHAL DIN
V. SALADIN

SALUT

Formula de salut uzuală este *al-salām 'alayka*, „mîntuirea fie cu tine" (de unde cuvîntul din franceză — şi română, n.tr. — salamalec), formulă considerată în virtutea unui verset coranic (VI, 54) drept specific islamică, netrebuind deci să se adreseze decît unor musulmani şi să fie întrebuinţată decît de ei. Termenul *salām*, care înseamnă atît mîntuirea temporală cît şi mîntuirea veşnică, este folosit în RUGĂCIUNEA RITUALĂ şi se regăseşte în anumite nume proprii evocînd paradisul, îndeosebi în *Madīnat al-Salām*, numele primului oraş al BAGDADULUI. (P. 261, I).

SAMANIZI

Dinastie de EMIRI autonomi (p. 138, II) care au domnit întîi în TRANSOXIANA, începînd din 875 (p. 96, I), apoi în Transoxiana şi în HORASAN, începînd din 900 (pp. 120, 123—125, I), şi au fost răsturnaţi în 1005 de GAZNAVIZI. Capitala lor, Buhara (p. 63, I), a fost un centru intelectual unde, alături de disciplinele arabe tradiţionale, a fost cultivată literatura persană renăscîndă (pp. 126, 135, I); la această epocă FERDOUSI a scris epopeea sa intitulată *Cartea regilor (Şahnāme). (Tabela 14*, p. 144, I, *harta 10*, p. 117, I şi *il. 69*).

SAMARKAND

Oraş din TRANSOXIANA cucerit în 712 de armatele musulmane, care au făcut din el un punct de sprijin pentru ocuparea ţinutului înconjurător (p. 65, I). Centru economic aflat în relaţii comerciale cu China şi în acelaşi timp capitală a unei regiuni agricole prospere, el a servit ca reşedinţă dinastiei SAMANIZILOR şi prezenta în secolul al X-lea, în mijlocul grădinilor sale, o diviziune tripartită (citadelă, oraş şi suburbii). El posedase de la jumătatea secolului al VIII-lea o fabrică de hîrtie şi a fost un centru intelectual

prosper, patrie a teologului AL-MATURIDI (p. 231, I). Capitală a statului TIMURIZILOR în secolul al XIV-lea și în cel de-al XV-lea, el a fost îmbogățit atunci cu monumente somptuoase cărora își datorează și azi celebritatea sa (*il. 64*).

(BIBL.: asupra monumentelor, vezi *les Monuments historiques de l'Islam en U.R.S.S.*, Taşkent, 1960).

SAMARRA

Reședință califiană ABBASIDĂ situată pe malurile Tigrului (*planul 33*, p. 82, II) la aproximativ 100 kilometri în amonte de BAGDAD și într-o regiune altădată fertilă pe care o iriga canalul Kātul (*planul 18*, p. 19, II). Întemeiată întîi de AL-MU'TASIM (p. 93, I) în 836 (PALAT cunoscut sub numele de Djawsak Hākānī [pp. 87—88, 89, 92, II, *planul 34*, p. 88, II și *il. 108*], mare MOSCHEE clădită în CĂRĂMIDĂ crudă, cantonamente și parcelări pentru trupe și ofițerii lor) și mărită cu construcțiile suveranilor următori, îndeosebi ale lui AL-MUTAWAKKIL (p. 89, II) (mare moschee reconstruită în cărămidă arsă [*il. 3* și *43*], palatele Balkuwārā [pp. 89—92, II și *planul 35*, p. 90, II] și al-Kādisiya, la sud, palatul și marea moschee al-Dja'fariya, astăzi Abū Dulaf, la nord, MAUSOLEUL zis „cupola Sulaybiya" și CASTELUL al-Aşīk, pe malul de vest), ea și-a întins treptat de-a lungul fluviului cartierele regulat trasate (pp. 176—178, II), dar grăbit construite, pe care le presărau edificii califiene de dimensiuni colosale (p. 83, II). Locuită și după întoarcerea CALIFILOR la Bagdad în 883, dar sortită încetul cu încetul unei decăderi pe care a accentuat-o părăsirea progresivă a cîmpiilor irakiene redate stepei, populata aglomerație s-a redus pînă ce a rămas doar un orășel înconjurat cu ziduri și grupat în jurul a două sanctuare de IMAMI șiiți, care sînt și azi obiecte de pelerinaj și de veneraţie. Imensele ei ruine pe care le revelă fotografii aeriene (*il. 156*) și le marchează numai siluetele monumentale ale celor două mari moschei și ale celebrelor lor MINARETE cu rampe exterioare elicoidale, n-au fost decît superficial atinse de săpături, care au permis totuși să se descopere cu ajutorul stilului zis de Samarra principalele caracteristici ale unei arte abbaside, ale cărei mărturii au dispărut în general aproape cu totul. Aspectul cel mai original al acestei arte este datorat folosirii abundente a îmbrăcămintei de GHIPS sau de stuc împodobite cu FRESCE și mai ales

cu DECORURI acoperitoare sculptate și mulate în ușor relief (*il. 186*), ale căror stilizări de origine vegetală, executate în unele cazuri după tehnica „adîncirii liniare" sau a „TĂIERII OBLICE", imitată după modelul de lucrare a lemnului, au fost clasate în trei categorii reprezentate fiecare prin motive tipice.

SAN'A'

Oraș din Yemen situat într-o înaltă vale muntoasă a vechii Arabii Fericite. Ocupat înainte de HEGIRĂ de abisini, apoi de un guvernator sasanid, el a fost încorporat lumii Islamului pe la 631. Cucerit apoi, pe la 901 de fondatorul dinastiei ZAYDITE a Yemenului (p. 201, I), el a rămas timp de cîteva secole obiectul unor rivalități între mișcări sectare și dinastii de origini diverse. San'ā' era în secolul al X-lea un centru economic important, care avea după aceea să decadă încetul cu încetul.

SANCȚIUNI

V. PEDEPSE.

SARAGOSA

Oraș din Spania al cărui nume arab, *Sarāḳusta*, nu este decît transpunerea numelui latin *Caesarea Augusta*. Cucerit în 713, el a marcat limita nordică a posesiunilor musulmane și a fost de aceea capitală a „mărcii superioare" a ANDALUSULUI. El a fost în epoca UMAYYADĂ focarul mai multor răscoale locale, dar a devenit în secolul al XI-lea centrul unui principat arab înfloritor, pe care l-a înlocuit curînd acela al berberilor Banū Hūd, cărora orașul le datorează palatul numit Aljaferia. Saragosa a fost recucerită de spanioli în 1118.

SARIR

Nume arab al divanului care servea drept tron suveranului islamic (pp. 86, 130—131, II). Acesta din urmă ședea pe el „turcește" (*il. 134*), dar putea, de asemenea, în afara recepțiilor oficiale, să se rezeme în coate sau chiar să se culce pe el.

SAYF AL DAWLA

Celebru EMIR din dinastia HAMDANIZILOR, care a domnit la ALEP din 945 pînă în 967 (pp. 119—120, I). S-a distins mai ales prin luptele pe care le-a purtat, cu

şanse diferite, împotriva bizantinilor timp de aproape douăzeci de ani (p. 74, II), precum şi prin activitatea sa de mecena. A protejat mai ales pe panegiristul AL-MUTANABBI, pe filozoful AL-FARABI (p. 244, I) şi pe antologul AL-ISFAHANI. (P. 207, I).

AL-SAYYID AL-HIMYARI

Poet ŞI'IT din epoca ABBASIDĂ (pp. 205, I), mort pe la 789, care i-a preamărit pe ALIZI şi a expus în poemele sale o doctrină pătrunsă de mesianism.

SĂRBĂTORI

Cuprindeau în primul rînd cele două sărbători musulmane canonice, aceea a sfîrşitului POSTULUI (p. 257, I) şi aceea a JERTFEI PELERINAJULUI (p. 259, I), la care se adăugaseră sărbători ŞI'ITE (pp. 121, 206, 209, I) şi SUNNITE (p. 224, I), precum şi sărbătoarea populară MAWLID AL-NABI. Ele erau larg celebrate în oraşe (p. 134, II şi *il. 138*) în acelaşi timp cu diferite sărbători neislamice (pp. 222—224, II).

SCLAVI

Practica sclavajului a rămas foarte vie în lumea islamică medievală (p. 168, I). Sclavii proveneau în primele timpuri din prizonierii necredincioşi capturaţi cu ocazia cuceririlor; ţările musulmane au continuat să fie aprovizionate cu sclavi prin incursiunile sezoniere în ţări vecine, prin actele de piraterie din Mediterana şi prin comerţ (pp. 126, I, 70, II). Sclavii oferiţi pe piaţă erau fie negri (p. 94, I) sau BERBERI din Africa, fie TURCI, fie slavi (p. 220, II). (Pp. 93, 297, I, 38, 109—111, 120, II şi *il. 170*).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *'abd*).

SCLAVI ELIBERAŢI

Au jucat un rol foarte important în societatea islamică medievală şi în guvernare, mai ales începînd din momentul în care ARMATA a fost compusă din SCLAVI treptat eliberaţi. Eliberarea sclavilor, recomandată de Coran, a fost larg practicată sub diferitele forme prevăzute de Lege. Un simplu cuvînt e de ajuns pentru ca sclavul să fie eliberat. Eliberarea poate fi condiţionată, de pildă, să nu devină efectivă decît la moartea stăpînului. Ea poate de asemenea să rezulte

dintr-un contract special (zis *mukātaba*) potrivit căruia sclavul trebuie să se răscumpere prin plăți succesive. Concubina mamă (*umm walad*) trebuie să fie eliberată la moartea stăpînului ei și, în urma acestui fapt, nu mai poate fi vîndută. V. CLIENȚI.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *'abd*).

SCRIERE

Scrierea arabă, „care s-a impus tuturor popoarelor convertite la religia musulmană și servește astăzi la transcrierea sunetelor, nu numai ale arabei, ci și ale persanei, ale limbii hindi, ale malaezei, ale anumitor limbi din Africa neagră (și odinioară ale limbii turce)", prezintă caracteristicile unei scrieri semitice (p. 156, I), scriindu-se de la dreapta la stînga, cu ajutorul unor litere ce pot fi legate unele de altele și nu notează decît consoanele și vocalele lungi, cu adăugarea fie a unor puncte diacritice pentru a deosebi anumite litere asemănătoare, fie a unor accente facultative pentru notarea vocalelor scurte (p. 151, I). Evoluția ei în cursul a treisprezece secole de istorie a fost dominată de aspectul ei de scriere rezervată unui mediu închis de eruditi și de literați (de unde fixarea relativă a tipurilor ei cele mai curente potrivit unei tendințe urmărind mai mult rapiditatea execuției decît lizibilitatea) și de scriere pusă în valoare atît prin rolul ei religios — ea servea la transcrierea textului sacru al Coranului *(il. 33—35)* — cît și prin calitățile estetice care i-au fost totdeauna recunoscute; de unde folosirea ei ca motiv decorativ pe obiecte și în înscripțiile monumentale *(il. 182—185)* și tendința, continuu dezvoltată, de a perfecționa mînuirea CONDEIULUI DE TRESTIE sau de a îmbogăți literele cu variații ornamentale multiple. În epoca clasică, această scriere se prezintă în esență sub două forme derivînd din unul și același tip de scriere arhaică: o formă colțuroasă zisă CUFICĂ, folosită în acea vreme de preferință pe monumente, și o formă cursivă, reprezentată încă de la origine de scrierea textelor pe PAPIRUS, dar adaptată îndeosebi, începînd din secolul al X-lea, căutărilor caligrafiei și totodată unei folosiri intense de către scribi *(il. 173)*, savanți și literatori (pp. 56—57, II).

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *khatt*).

SECRETARI

V. pp. 99, 103, 124, 248, 290, I, 113—114, 117—120, 128, 196, II şi *il. 173.*

SECTE ERETICE

Erezia a fost totdeauna greu de definit în ţara Islamului prin faptul că nu există unitate doctrinală. SUNNIŢII şi ŞI'IŢII îndeosebi se acuză reciproc de erezie (pp. 104, 188—189, I şi urm.). Pentru ereziografii sunniţi există mai multe grade în depărtarea de doctrina cea bună. Ei îşi bazează în general clasificarea pe o „zicere" a Profetului, potrivit căreia COMUNITATEA se va împărţi în şaptezeci şi trei de secte, din care una singură va fi salvată. Printre celelalte, unele sînt doar acuzate de devieri minore, de INOVAŢII, în timp ce altele îşi văd partizanii puşi în rîndul necredincioşilor. Din cauza acestei fluctuaţii, statutul ereticului este slab definit. Musulmanul care şi-a renegat credinţa asupra unor puncte esenţiale este asimilat cu apostatul şi în consecinţă pasibil de pedeapsa cu moartea, afară de cazul că se căieşte (aceasta fiind părerea majorităţii ÎNVĂŢAŢILOR), dar determinarea acelor puncte esenţiale rămîne obiect de discuţie. Numeroşi autori s-au străduit, dintr-o intenţie de cele mai multe ori apologetică şi uneori pe un ton polemic, să expună doctrinele diferitelor secte considerate ca eretice, la care unii adăugau doctrinele religiilor diferite de Islam şi doctrinele filosofice. Cei mai cunoscuţi dintre ei sînt AL-AŞ'ARI, al-Bagdādī (m. 1037), AL-ŞAHRASTANI.

SELGIUCIZI

Dinastie de SULTANI de origine turcă învestită de califii ABBASIZI şi cuprinzînd mai multe ramuri (*tabela 12*, p. 134, I). Marii Selgiucizi, care au domnit în IRAN şi în IRAK din 1038 pînă în 1118 (pp. 127—131, I); Selgiucizii din Irak (1118—1194), care au fost răsturnaţi de Hwarizmşahi; Selgiucizii din SIRIA (1078—1113) (pp. 113, 118, I), cărora le-au urmat diferiţi ATABEGI; Selgiucizii din KIRMAN (1041—1186); SELGIUCIZII DIN RUM (1077—1307) (p. 134, I). Epoca Selgiucidă a fost marcată de o reînnoire a SUNNISMULUI (pp. 135, 226, 230, I, 199, II), la care a contribuit răspîndirea MADRASALELOR (pp. 132—133, I, 188, II), precum şi de apariţia unor noi forme de artă şi de ARHITECTURĂ (*planul 27*, p. 67, II,

il. 49, 61, 65, 68, 72, 103—106, 195—196). (P. 63, I, *harta 11*, p. 128, I şi *tabela 14*, p. 144, I).

Dinar —— *(il. 31).*

SELGIUCIZII DIN RUM

Dinastie SUNNITĂ care a domnit în ANATOLIA din 1077 pînă în 1307 (pp. 130, 134, I). Întemeiată de fiul unui ofiţer TURC, care încercase în zadar să-l răstoarne pe sultanul ALP ARSLAN înrudit cu el, ea n-a fost solid stabilită decît în secolul al XII-lea şi abia în cel de-al XIII-lea a ajuns la apogeul puterii ei, deopotrivă de importantă din punct de vedere al istoriei politice (naşterea Turciei), din acela al istoriei economice (avîntul luat de comerţ) şi din acela al istoriei sociale (rolul CONFRERIILOR). (*Tabela 14*, p. 144, I, *planul 28*, p. 67, II şi *il. 185).*

SEMILUNĂ

Cu privire la observarea cornului lunii-noi, la începutul lunii ramadan, vezi p. 256—257, I. Semiluna a devenit în epoca OTOMANĂ emblema statului islamic; mai înainte însă, ea nu era decît un motiv decorativ aparţinînd repertoriului ornamental al lumii orientale vechi.

(BIBL.: *Enc. Isl.* (2), s. *hilâl;* M. Rodinson, „la Lune chez les Arabes et dans l'Islam", în *la Lune*, Paris, 1962, col. „Sources orientales", 5).

SEPULTURI

Marcate adesea în ţările islamice, în pofida anumitor rezerve ale rigoriştilor, prin construcţii funerare cu caracter monumental. Mormintele au cunoscut după epoci tipuri variate mergînd de la simpla piatră aşezată vertical pînă la mormîntul CENOTAF, dar însoţite totdeauna de lungi epitafuri avînd în acelaşi timp un caracter de PROFESIUNE DE CREDINŢĂ şi de operă de artă cu SCRIERE decorativă (pp. 164—165, II şi *il. 76—79* şi *183.* V. MAŞHAD, MAUSOLEU.

SEVILLA

Vechi oraş roman de origine iberică (numit *Hispalis*, de unde numele arab de *Işbīliya*) şi reşedinţă trecătoare a regilor vizigoţi, Sevilla a fost cucerită în 712. În 742, membrii vechiului Djund din Homs s-au stabilit în regiunea aces-

tui oraș. Dotat în epoca UMAYYADĂ cu un zid de apărare, o mare MOSCHEE și un ARSENAL, el a fost mai ales înfloritor cînd a devenit capitala principatului arab al Abbadizilor în 1023 și locul de întîlnire al literaților și poeților peninsulei. A căzut apoi în mîinile ALMORAVIZILOR (1091), pe urmă în ale ALMOHAZILOR (1147) și a devenit din nou, la începutul secolului al XII-lea, un centru activ înzestrat cu monumente, printre care subzistă vestitul MINARET al Giraldei, contemporan cu turnul lui Hassān din Rabat și cu minaretul Moscheii Kutubiya din MARRAKEȘ. Sevilla a fost recucerită de Ferdinand III în 1248.

SFINȚI

Menționarea în Coran a unor aleși care sînt deosebit de „apropiați" de Dumnezeu în paradis a permis dezvoltarea în cadrul Islamului a unui cult al sfinților rezultînd în fapt din convergența unor curente diverse. Asupra acestor curente, vezi p. 241, I. Asupra legitimării juridice a cultului sfinților, vezi pp. 264, 302, I. Asupra cultului sfinților în orașe, vezi pp. 196, 223, II.

SIBAWAYH

GRAMATICIAN arab de origine iraniană, mort în 793, care a fost discipolul lui AL-HALIL și a aparținut la ceea ce e numit convențional școala gramaticală din BASRA. Este autorul unei lucrări de gramatică intitulată *Cartea* (*Kitāb*), care a fost multă vreme considerată ca făcînd autoritate (pp. 202—203, II).

SICILIA

Cucerită de AGLABIZI între 827 și 902, Sicilia a rămas în mîinile unor EMIRI musulmani, sub dependența nominală de Aglabizi, apoi de FATIMIZI, pînă în 1091 (p. 113, I). Dar musulmanii au rămas încă numeroși în insulă sub stăpînirea regilor normanzi, beneficiind de o largă toleranță și jucînd un rol însemnat în anturajul noilor suverani: regele Roger II, care adoptase un mod de viață aproape oriental, a favorizat pe artiștii și savanții musulmani (*il. 151—153* și *224*), și Sicilia a fost una din căile pe care știința arabă a pătruns în Europa occidentală. La sfîrșitul secolului al XIII-lea însă, musulmanii, expuși hărțuielilor, au părăsit treptat Sicilia.

SIFFIN

Localitate din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, situată pe malul drept al Eufratului, nu departe de RAKKA, şi veche aşezare romană. Celebră prin lupta ce s-a încins acolo în 657 între trupele lui MU'AWIYA şi acelea ale lui 'ALI (p. 51, I). (*Harta 4*, pp. 62, I).

SIND

Regiune constituită de valea inferioară a deltei fluviului Ind, care a fost invadată de armatele UMAYYADE în 711 şi cucerită în 713 (p. 65, I). Pînă în secolul al X-lea, ea a rămas administrată în fapt de şefii locali, care întreţineau cu guvernul central doar relaţii foarte slabe. Abia după constituirea regatelor GAZNAVID şi GURID, stăpînirea musulmană a fost solid instalată acolo. (*Harta 11*, pp. 128, I).

SIRA

Literal „comportare", nume dat BIOGRAFIILOR lui Muhammad (p. 38, I) din care una dintre cele mai vechi, operă a unui anume Ibn Iṣāk (m. 767), poartă tocmai numele de *Sīrat al-Nabī*. Această sīra cuprinde trei părţi: una tratează despre istoria lumii de la Facere pînă la apariţia Profetului la MEKKA, a doua despre prima sa predicaţie, a treia despre acţiunea sa la MEDINA, parte numită *magāzī* (expediţii militare), nume ce va rămîne legat şi el de biografiile lui Muhammad. Acestea din urmă se întîlnesc de asemenea în toate marile CRONICI precum şi în culegerile consacrate ale TRADIŢIEI.

ŞIRAF

Oraş din IRANUL occidental şi port la Golful Persic, care a fost pînă în secolul al XII-lea punctul de plecare al comerţului maritim cu Extremul Orient (p. 70, II) şi un mare antrepozit de mirodenii. Casele sale somptuoase, construite în lemn preţios, erau deosebit de renumite.

SIRDAB

Încăpere subterană răcorită printr-un bazin cu apă curgătoare şi amenajată ca loc de recepţie sau de distracţie, în care deţinătorii unor locuinţe luxoase din regiunile cu climă înăbuşitoare puteau să caute răcoarea. Asemenea încăperi existau în palatele ABBASIDE de la SAMARRA ca şi în

castelul UMAYYAD de la HIRBAT AL-MAFDJAR (*planul 41*, p. 101, II).

SIRIA

Regiune, numită în arabă *Ṣa'm*, care corespundea statelor actuale Siria, LIBAN, Iordania şi Israel, după cucerirea islamică, ea a fost împărţită în circumscripţii militare (v. DJUND) şi principalele ei oraşe au rămas, plecînd de la nord, ALEPUL, DAMASCUL, IERUSALIMUL. Apropierea Arabiei şi contactele fructuoase care s-au stabilit între invadatorii musulmani şi populaţii civilizate încă din epoca antică (p. 53—54, I) au făcut din Siria leagănul puterii UMAYYADE (pp. 59, 63—64, I, 21—22, II şi *harta 5*, p. 67, I). Secolele următoare n-au mai văzut niciodată afirmîndu-se o atare preeminenţă a acestei regiuni, slăbită de rivalitatea economică şi politică a IRAKULUI precum şi de tentativele repetate de ocupare din partea EGIPTULUI (p 112, I). Totuşi această PROVINCIE, expusă adesea destrămării teritoriale sub efectul dezbinărilor lăuntrice şi al atacurilor din afară (p. 137, II şi *harta 13*, p. 137, I), avea să rămînă constant unul din focarele cele mai vii ale culturii arabo-musulmane. (Pp. 118—120, 130, 132, 134, 135, 136, I şi *il. 4—10, 23—25, 40—41, 45—47, 66, 77—79, 81, 83, 87—90, 93, 96, 112—128, 130—131, 133, 155, 157, 159—160, 165—168, 182, 193, 206, 211*).

SIRIACĂ (limba)

Vorbire arameică a oraşului Edessa, devenită limbă literară, cînd Edessa a ajuns metropola intelectuală a Orientului creştin. Literatura siriacă a fost înfloritoare din secolul al III-lea pînă în cel de-al VII-lea, a supravieţuit Islamului ca literatură savantă, dar a dispărut prin secolul al XIII-lea. Prin intermediul limbii siriace au fost traduse în arabă numeroase opere greceşti (p. 203, II).

SISTAN

sau Sidjistān. Regiune din IRANUL oriental situată la sud de HORASAN şi de Kābulistān, străbătută de cursuri de apă ce se varsă în nişte lagune. Sistānul a fost cucerit începînd din 643, dar a rămas slab pacificat atît timp cît Kābulistānul nu fusese supus, la începutul secolului al IX-lea. A fost sediul dinastiei SAFFARIZILOR (pp. 96, I, 219, II), a aparţinut apoi domeniilor SAMANIZILOR, GAZNAVI-

ZILOR şi SELGIUCIZILOR. Altădată fertilă datorită sistemului de BARAJE şi canale care repartizau apa pe imensele ei şesuri, această ţară, devastată apoi de invazii, nu mai prezintă astăzi, în general, decît un aspect de deşert. (*Harta 8*, pp. 97, I şi *il. 184*).

SPANIA

V. ANDALUS.

SPIRITUL SFÎNT

menţionat în cîteva pasaje din Coran ca asistîndu-l pe 'Isa sau ca transmiţînd Revelaţia (p. 213, I). Este greu de definit teologic.

SPITALE

Despre vechile întemeieri de spitale în ţările islamice, legate de avîntul pe care l-a luat în ele MEDICINA, vezi p. 204, II. Tipul arhitectural al acestor edificii, construite în număr mai mare în oraşele islamice începînd din secolul al XII-lea (p. 205, II), nu se diferenţiază de fapt de acela al MADRASALELOR sau al MĂNĂSTIRILOR ridicate în aceeaşi epocă (pp. 165, II şi *planul 54*, p. 166, II).

STICLĂ

V. 53—54, II şi *il. 207—213*.

SUCCESIUNI

V. MOŞTENIRE.

SUDAN

În arabă *Sūdān*, „ţară a negrilor", termen ce se aplica ţărilor din Africa tropicală unde pătrunsese Islamul în evul mediu. Se distingea Sudanul occidental (bazinul Senegalului şi al Nigerului de mijloc), Sudanul central (bazinul Tehadului) şi Sudanul oriental (bazinul Nilului de sus). Negustorii musulmani intraseră în legătură cu aceste ţări în secolul al VIII-lea, pe cît se pare, dar Islamul s-a răspîndit în ele abia cu începere din secolul al XI-lea. Această islamizare a fost în Sudanul occidental opera berberilor ALMORAVIZI care, în timp ce invadau MAGREBUL extrem, îşi stabileau stăpînirea asupra fostului regat al Ghanei. În Sudanul central, o dinastie musulmană a apărut la sfîrşitul secolului al XII-lea, dar islamizarea a fost mai lentă. Cît despre Sudanul orien-

tal, el a întreținut încă dintr-o epocă veche relații comerciale cu egiptenii, cărora nubienii le furnizau SCLAVI și produsele minelor lor de aur (p. 44, II). Islamizarea Sudanului oriental a început efectiv în secolul al XII-lea, cînd SALADIN a trebuit să intervină împotriva nubienilor, care susțineau regimul FATIMID. Dar teritoriul Dār Fūr n-a fost cîștigat pentru Islam decît în secolul al XVI-lea.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Sûdân* și *Nûba*).

SUFISM

Nume dat în Islam mișcării ascetice și mistice. V. pp. 132, 182—183, 235—241, 300—302, I, 194—195, II.

SUK-uri

V. pp. 46, 50, 52, 153—155, 182, 214, 215, II, *planurile 59, pp. 213, II* și *il. 166* și *167*.

SUFYAN-AL-THAWRI

Jurist și teolog originar din KŪFA, mort în 718. Stimat pentru viața lui ascetică și cunoașterea TRADIȚIEI, el a fost fondatorul unei școli juridice, care a avut reprezentanți pînă în secolul al X-lea (pp. 180, 233, I). Urmărit de califul AL-MANSUR, el a fost silit să se refugieze la MEKKA, de unde s-a întors ulterior la BASRA.

AL-SUHRAWARDI

Supranumit *al-Maktūl*, „acela care a fost executat". FILOZOF și SUFI născut la jumătatea secolului al XII-lea, care a trăit la ISFAHAN, apoi la BAGDAD și ALEP. Susținut la început de prințul ayyubid al-Malik al-Zahir, fiu al lui SALADIN, a fost pe urmă condamnat la moarte de el și executat în 1191 la vîrsta de aproximativ treizeci și șase de ani. A fost teoreticianul metafizicii iluminării și un apostol al sincretismului religios (p. 245, I).

AL-SULI

Literat de origine TURCĂ, mort în 946, descendent al unui partizan al mișcării ABBASIDE. A fost secretar în ADMINISTRAȚIA abbasidă, însărcinat cu instrucția fiilor califului AL-MUKTADIR, și a devenit intimul suveranilor la începutul secolului al X-lea. Este autorul unor lucrări diverse, printre care mai ales al unui manual pentru uzul secretarilor și al unei CRONICI a domniilor califilor

al-Rādī şi al-Muttakī (p. 208, II), care constituie o sursă importantă a istoriei politice şi intelectuale a acestei perioade.

(BIBL.: Al-Sûlî, *Akhbâr ar-Râdî billâh...*, trad. M. Canard, Alger, 1946—1950.)

SULTAN

Titlu decernat oficial de califul ABBASID, începînd de la jumătatea secolului al XI-lea, unor EMIRI pe care dorea să-i onoreze în mod deosebit şi cărora voia să le confere o autoritate superioară aceleia a celorlalţi emiri. Primul sultan a fost Selgiucidul TUGRILBEG (p. 127, I). Cuvîntul *sultān*, fără îndoială de origine nesemitică, desemna la început puterea lui Dumnezeu şi a suveranului. El a căpătat repede un sens concret fiind aplicat deţinătorului autorităţii, suveranului însuşi (pp. 277, 278, 279, I). (P. 296, I).

SUNNA

Cutuma provenind de la Profet, constituită de zicerile şi gesturile sale, pe care se bazează jurisconsulţii şi teologii pentru a preciza mai bine conţinutul LEGII islamice izvorîtă din Coran (p. 181, I), şi definită esenţial de literatura privind TRADIŢIA (p. 167, I).

SUNNIŢI

Partizani ai SUNNEI şi aderenţi ai unui sistem politico-religios care contestă descendenţilor lui 'ALI orice drept la putere. Opunîndu-se ŞI'IŢILOR pe planul politic (p. 103, I), sunniţii se distanţează de asemenea de ei prin locul pe care-l dau COMUNITĂŢII (pp. 216, 278, I) şi TRADIŢIEI ce se perpetuează în sînul acesteia. De aici veneraţia lor deosebită pentru DISCIPOLII Profetului şi înclinaţia lor de a atribui mai multă importanţă învăţămintelor minuţioase ale Tradiţiei decît însuşi mesajului coranic. Sunniţii pot aparţine unor şcoli juridice diverse (pp. 232—235, I), care sînt în dezacord asupra unor puncte de ritual sau de drept social, în general secundare. Dar unii dintre ei, îndeosebi HANBALIŢII (pp. 180—181, I), se consideră adesea singurii depozitari ai sunnismului integral. Cît despre diversele şcoli teologice (pp. 219—232, I). legate mai mult sau mai puţin de şcolile juridice şi uneori identice cu ele (cazul hanbalismului), existenţa lor nu este atît de oficial recunoscută. Dacă în materie juridică şi asupra unor anumite puncte pot exista mai multe soluţii, în materie de dogmă nu trebuie să existe decît un singur adevăr. (P. 273, I).

Ş

AL-ŞAFI'I

Jurisconsult, întemeietor al şcolii ŞAFI'ITE, mort în 820 la FUSTAT. Născut în Palestina dintr-o familie KURAYŞITĂ el şi-a petrecut o parte din tinereţe la MECCA şi la MEDINA şi a fost discipolul lui MALIK. Elaborînd apoi propriul său sistem, pe care a încercat să-l răspîndească în dauna acelora al lui Mālik şi al lui ABU HANIFA (p. 232, I), el s-a stabilit la Fustāt, unde a început să predea la moscheea lui 'Amr. Principalele două lucrări ale sale sînt *Epistola (Risāla)* (p. 180), şi tratatul cunoscut sub numele de *Kitāb al-Umm.*

ŞAFI'ISM

Şcoală juridică întemeiată la începutul secolului al IX-lea de AL'ŞAFI'I, care a reaşezat la loc de cinste studiul TRADIŢIEI (p. 232, I) şi a fixat drept baze ale dreptului Coranul, Tradiţia, raţionamentul prin ANALOGIE şi CONSENSUL (p. 180, I). Din rîndurile ei au fost recrutaţi de cele mai multe ori AŞ'ARIŢII (pp. 231, 233, I, 188, II).

ŞAH

Joc foarte apreciat, cu toate că practicarea lui a fost condamnată de TRADIŢIE (p. 144, II şi *il. 153*).

AL-ŞAHRASTANI

Teolog iranian AŞ'ARIT, mort în 1153, renumit pentru tratatul său de istorie a religiilor numit *Kitāb al-milal wa-l-nihal,* care expune nu numai doctrinele SECTELOR musulmane considerate ca eretice, ci şi pe acelea ale celorlalte religii şi ale filozofilor din antichitate (p. 246, I).

(BIBL.: T. Haarbrücker, *Abu'l Fath Muhammad asch-Sharastâni's Religionsparteien und Philosophenschulen,* Halle, 1850—1851).

ŞAMBELAN

Asupra funcţiei de şambelan, vezi pp. 11—114, 129—130, II. (P. 264, I).

ŞAPTE ADORMIŢI (cei)

Sau „oamenii din peşteră". Nume dat celor şapte tineri CREŞTINI prigoniţi de împăratul roman Decius (secolul al

III-lea e.n.), care, potrivit legendei, s-au refugiat într-o peşteră de lîngă Efes, unde au adormit timp de două secole pentru a se deştepta în vremea împăratului Teodosiu (secolul al V-lea) şi a muri curînd după aceea. Locul refugiului şi al înmormîntării lor a fost venerat începînd din secolul al VI-lea (p. 170, II) şi legenda lor a fost cunoscută de numeroase literaturi orientale: ea este de asemenea relatată de Coran în surata „Peşterii" (XVIII), care dă fidelitatea acestor tineri faţă de Domnul lor drept pildă noilor credincioşi.

(BIBL.: L. Massignon, „les Sept Dormants d'Ephèse en Islam et en chrétienté", în *Revue des études islamiques*, XXII, 1954.)

ŞARIF

V. ALIZI.

AL-ŞARIF AL-MURTADA

Autor ŞI'IT, mort în 1045, poet renumit şi teolog (p. 211, I) care a respins tezele MU'TAZILITE. El a succedat în 1016 ca sindic al 'ALIZILOR fratelui său al-Şarîf al-Rādi, căruia i se atribuie alcătuirea unei culegeri a discursurilor lui 'Ali.

AL-ŞAYBANI

Jurist din şcoala HANAFITĂ, discipol al lui ABU YUSUF. Cadiu al oraşului RAKKA între 796 şi 803, el a trăit după aceea la Bagdad, l-a însoţit în 805 pe calîful Hārūn AL-RAŞID în călătoria sa în HORASAN şi a murit tocmai după ce fusese numit cadiu al acestei PROVINCII. Este autorul unor numeroase scrieri care fac autoritate în şcoala hanafită (p. 179, I).

ŞCOLI JURIDICE

V. pp. 179—181, 212, 232—233, 285—286, I 189—190, II.

ŞCOLI TEOLOGICE

V. pp. 188, I şi urm., 188—190, II.

ŞEDINŢĂ

Gen literar arab constînd în poveşti (sau *makāmāt*) care pun în scenă un cerşetor sau un vagabond bun de gură. Acest gen a fost ilustrat mai ales de al-Hamadhānī, literat

mort în 1008, care a petrecut cea mai mare parte a vieții sale în PROVINCIILE iraniene, apoi de al-Harīrī (m. 1122), care a căzut într-un manierism insuportabil, dar a lăsat o operă apreciată de contemporanii săi, copiată în numeroase exemplare pe care le îmbogățesc adesea MINIATURI (*il. 64, 76, 85—86, 100, 135—138, 169—171, 173 și 175*). Sub aparența unor exerciții de stil, aceste ședințe sînt satire sociale (p. 206, II). Se numesc de asemenea ședințe (*madjāli*) reuniunile pe care le țineau savanți, GRAMATICIENI, teologi, pentru a discuta despre problemele ce-i preocupau, discuții ale căror dări de seamă sînt oferite de lucrările lor sau de pasaje fragmentare ale acestora (145, II).

(BIBL.: R. Blachère și P. Masnou, *Choix de maqâmât, traduites de l'arabe avec une étude sur le genre*, Paris, 1957).

ŞEYH

„Bătrîn", termen de politețe cuprinzînd o idee de veneraţie, care a fost aplicat la origine șefului de trib sau *sayyid*, apoi oricărui personaj de o anumită vîrstă, dar mai ales unor oameni care s-au distins în apărarea Islamului, de exemplu primii doi CALIFI sau cei doi autori principali de culegeri privind TRADIȚIA. Mai tîrziu, el a fost întrebuințat pentru întemeietorii de CONFRERII. Termenul mai deosebit de *șeih al-islām* a fost un supranume onorific atribuit începînd din secolul al X-lea unor ÎNVĂȚAȚI sau mistici, apoi, în epoca OTOMANĂ, titlul oficial al muftiului din Istanbul, devenit șef ierarhic al oamenilor de religie și al doilea demnitar al imperiului.

ŞI'A

Partidul politic al lui 'ALI (p. 52, I) v. ŞI'IŢI.

ŞI'IŢI

Partizani ai lui 'Ali și ai descendenților săi (p. 52, I), care au refuzat să admită legitimitatea califilor UMAYYAZI (pp. 59—60, 66—69, I) și ABBASIZI (p. 80, I) și au revendicat puterea în favoarea imāmilor ALIZI (pp. 172—173, I). Acestei atitudini ei i-au adăugat adoptarea unor doctrine teologice de nuanță mai mult sau mai puțin filosofică (pp. 180, 209, 214—217, 271—272, II). SECTELE șiʻite au constituit diferite mișcări, îndeosebi aceea a ZAYDIȚILOR (pp. 199—203, I), aceea a DUODECIMANILOR (pp. 204—

212, I) şi aceea a ISMA'ILIENILOR (pp. 112—114, 212—218, I). (Pp. 151—152, I).

ŞIRAZ

Oraş din IRANUL occidental cucerit pe la 640 de armatele musulmane şi capitală a provinciei FARS (p. 122, I). A fost reconstruit în epoca UMAYYADĂ şi fortificat în secolul al XI-lea. Supranumit „turnul sfinţilor", el adăposteşte numeroase morminte venerate, printre care acela al unui ALID ca şi acelea ale poeţilor mistici persani Sa'di şi Hāfiz. El îşi datorează de asemenea celebritatea şcolii de MINIATURIŞTI care s-a dezvoltat acolo sub egida prinţilor TIMURIZI în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

(BIBL.: A. J. Arberry, *Shiraz, Persian city of saints and poets,* Norman, 1960.)

T

AL-TABARI

Jurist şi istoric născut în TABARISTAN, mort la BAGDAD în 923. Întemeietor al unei şcoli juridice particulare, care a avut puţini adepţi (p. 233, I), el este cunoscut mai ales prin două lucrări monumentale, *Comentarul* său coranic şi *Istoria universală.* A fost violent atacat de HANBALIŢI, care au vrut să împiedice, la moartea lui, ca să i se facă o înmormîntare musulmană (p. 233, I).

(BIBL.: I. Goldziher, „Die Literarische Tätigkeit des Tabari nach Ibn 'Asakir", în *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,* IX.)

TABARISTAN

Regiune din IRAN situată între Marea Caspică şi masivul muntos Alburz, acoperită de păduri dese şi avînd ca oraş principal Rūyānul. Această ţară a fost greu de islamizat şi de pacificat, în pofida unor expediţii succesive trimise de UMAYYAZI şi de primii Abbasizi. Abia la jumătatea secolului al IX-lea, prinţul local s-a convertit la Islam. Curînd după aceea, Tabaristanul a devenit un focar de agitaţie ŞI'IT (p. 201, I), refugiu al primilor imāmi ZAYDIŢI, care au controlat mai mult sau mai puţin efectiv teritoriul timp de secole, pînă cînd au fost eliminaţi de ISMA'ILIENII din Alamut, la începutul secolului al XII-lea. *(Harta 8,* p. 97, I.)

TABRIZ

Oraş din IRAN şi capitală a AZERBAIDJANULUI, cucerit în 642; a fost de mai multe ori distrus şi reconstruit. Este celebru mai ales prin moscheea albastră, operă a lui Djahān Şāh, suveran al Oilor negre, care a făcut din Tabriz capitala unui important regat în secolul al XV-lea. (P. 66, II.)

TABUK

Localitate situată pe drumul de la MEDINA la DAMASC, lîngă graniţa Imperiului bizantin din vremea Profetului. A fost obiectul unei expediţii lansate de Muhammad în 631, expediţie care a dus la supunerea cîtorva triburi arabe din vecinătate (p. 47, I). (*Harta 4*, p. 62, I)

TAHART

Oraş din MAGREBUL central corespunzînd Tiaretului modern, la sud-vest de Alger. Întemeiat de Ibn Rustam în 761 (p. 84, I) şi numit „micul Irak", el a fost timp de un secol şi jumătate centrul unei vieţi intelectuale şi economice intense, decăzînd apoi, după răsturnarea Rustamizilor. (P. 111, I) .

TAHIRIZI

Familie ce-şi datorează numele lui Tāhīr, general aflat în serviciul califului AL-MA'MUN, numit guvernator al HORASANULUI, în 821. Descendenţii lui Ṭāhīr au deţinut timp de cîteva decenii în cursul secolului al IX-lea cîrmuirea Horasanului, pe de o parte (p. 124, I), şi postul de prefect de poliţie al Bagdadului, pe de altă parte, dar au fost siliţi în 873 să-şi cedeze provincia SAFFARIZILOR (p. 96, I *şi tabelul 14*, p. 144, I).

TALISMANE

Foarte utilizate de popor. Existau talismane pe HÎRTIE, acoperite cu semne aparent incomprehensibile, dar aparţinînd unei tradiţii de magie uneori foarte veche (pp. 248, 302, I şi *il. 175*). Existau şi pietre talismane posedînd puteri tămăduitoare.

AL-TANUHI

Cadiu iranian, mort în 994, celebru pentru arta sa de povestitor (p. 205, II), autor a două lucrări din care una este mai ales distractivă, pe cînd cealaltă, *Eliberarea de nelinişte*, are un caracter mai pios. Poveştile lui sînt o sursă

prețioasă pentru cunoașterea vieții sociale în secolul al X-lea.

(BIBL.: R. Fakkar, *Al-Tanûhî et son livre...*, Cairo, 1935).

TARIK IBN ZIYAD

Șef militar de origine BERBERĂ, care a cucerit Spania sub ordinele lui MUSA IBN NUSAYR (p. 65, **I**). Stînca unde a acostat îi păstrează numele: Djabal al-Tārik, devenit Gibraltar.

AL-TAWHIDI

Eseist arab, mort în 1023, care și-a petrecut cea mai mare parte a vieții la BAGDAD, cînd în grațiile vreunui vizir, cînd în dizgrație. Atras de MU'TAZILISM (p. 198, I), de SUFISM și de FILOSOFIE, el a compus diferite culegeri, unele de inspirație filozofico-religioasă, ca acelea numite *Mukābasāt*, altele relatînd diferitele discuții ce aveau loc în prezența vizirilor, cum e *Cartea plăcerii și a intimității* (*Kitāb al-Imtā'*) (p. 202, II), fără a număra eseurile satirice revelînd talentul cu care autorul știa să sublinieze în cîteva trăsături defectele sau ciudățeniile dușmanilor săi. Opera lui, remarcabilă și prin calitățile ei stilistice, reflectă, ca și aceea a lui AL-DJAHIZ, preocupările oamenilor din vremea sa (p. 206, II).

(BIBL.: I. Keilani, *Abû Hayyâan at-Tawhîdî*, Beirut 1950).

TĂIERE OBLICĂ

Tehnică imitată după prelucrarea lemnului (*il. 201*) și utilizată pentru a trasa în ghips sau stuc motive formate din volute și linii spiralate, imbricate exact unele în altele (p. 49, II). De unde denumirea de decoruri „cu adîncire liniară" aplicată în general îmbrăcămintei sculptate de acest gen, care constituie trăsătura distinctivă a unuia dintre cele „trei stiluri" ale SAMARREI (*il. 186*).

TEOLOGIE DOGMATICĂ

V. KALAM.

TEXTILE

V. pp. 46—48, I și *il 223* și *224*.

TEZAUR

Trebuie deosebite serviciul central al Tezaurului public (pp. 72—73, 98, 102, 292, I), tezaurul califian privat

(pp. 291, I, 113, 159, II) şi Tezaurul provincial, care la origine era păstrat în interiorul MOSCHEILOR (p. 46, I) în edicule din care unele există încă în SIRIA.

THAMUD

Popor menţionat de Coran printre acelea care i-au respins pe PROFEŢII ce le erau trimişi (p. 162, I). Este vorba de fapt de o populaţie arabă istorică, a cărei urmă se găseşte în secolul al VIII-lea î.e.n. Această populaţie ocupa la începutul erei noastre teritorii situate în Arabia de nord, în Iordania şi chiar în SIRIA şi a lăsat inscripţii rupestre; a întemeiat însă şi o dinastie, care a favorizat artele, literele.

(BIBL.: E. Littmann, *Thamûd and Safâ*, Leipzig, 1940.)

TIMURIZI

Dinastie care şi-a datorat numele lui Timūr sau Tamerlan şi care a domnit în IRAN şi în TRANSOXIANA din 1370 pînă în 1506. Tamerlan este cunoscut mai ales prin incursiunile sale nimicitoare, care l-au dus, pe de o parte, la DELHI, pe de altă parte, în ANATOLIA şi în SIRIA. El a întemeiat însă şi o dinastie, care a favorizat artele, literele şi ştiinţele în cursul secolului al XV-lea. (P. 51, II şi *tabela 14*, p. 144, I).

TIRAZ

Despre atelierele oficiale de tirāz, vezi pp. 47, 128, 211, II.

TITULATURĂ

V. pp. 76, I, 132—133, II.

TLEMCEN

În arabă *Tilimsān*. Vechi oraş roman, unde s-au stabilit în secolul al VIII-lea berberi HARIDJIŢI şi unde, în 790, EMIRUL Idrīs I a construit o mare MOSCHEE. ALMORAVIZII au întemeiat o nouă aglomeraţie, care corespunde Tlemcenului de azi, şi şi-au păstrat marea moschee (terminată în 1135). Un al treilea oraş, al-Mansūra, a fost de asemenea construit la vest de cel vechi de către MERINIZI, la sfîrşitul secolului al XIII-lea, cînd au încercat să smulgă Tlemcenul rivalilor lor abdalwadizi. La oarecare distanţă de oraş se află MAUSOLEUL sfîntului său patron, Abū Mayan, mistic andaluz din epoca ALMOHADĂ. (P. 142, I).

TOLEDO

Vechi oraş roman numit *Toletum* (de unde denumirea arabă *Tulaytula)* şi capitală a regilor vizigoţi, cucerit în 714 de TARIK (p. 65, I), Toledo a fost multă vreme un focar de agitaţie împotriva EMIRILOR arabi şi centrul unor răscoale succesive, cărora nu le-au pus capăt asprele represiuni. Abia la începutul secolului al X-lea, califul 'ABD AL-RAHMAN III, a reuşit să supună definitiv oraşul, care a devenit reşedinţa unui guvernator însărcinat să asigure apărarea graniţei. Toledo a fost recucerit în 1085 de regele Castiliei.

TRADIŢIE

În arabă *hadīth*. Ansamblul zicerilor şi gesturilor Profetului şi ale DISCIPOLILOR, constituind SUNNA (p. 167, I). Tradiţia este deci unul din izvoarele teologiei ca şi ale dreptului (p. 178—179, I). Ştiinţa Tradiţiei s-a dezvoltat mai ales în secolul al X-lea, epocă în care au fost alcătuite culegerile canonice care au făcut de atunci înainte autoritate în lumea SUNNITĂ şi care sînt în număr de şase (p. 232, I), aceea a lui AL-BUHARI, a lui Muslim, a lui Abū Dawūd, a lui al-Tirmidhī, a lui al-Nasā'ī şi a lui Ibn Madjā, clasate pe materii. Se poate adăuga culegerea lui IBN HANBAL (pp. 219—220, I), aceasta clasată după garanţi. ŞI'IŢII, de partea lor, aveau propriile lor culegeri, conţinînd zicerile Profetului şi ale IMAMILOR; cele mai importante sînt acelea ale lui AL-KULAYNI şi aceea a ŞEIHULUI Sadūk. În culegeri, Tradiţiile sînt prezentate în modul următor: Cutare mi-a relatat, după Cutare, care aflase de la Cutare... că Cutare îl auzise pe Profet spunînd (sau îl văzuse pe Profet făcînd)... Transmiţătorii sînt numiţi garanţi (p. 181, I) şi şirul lor un „lanţ". Zicerile sînt clasate în diferite categorii după numărul de transmiţători care le garantează. Se discută asupra valorii de atribuit acelora care nu sînt transmise decît de un mic număr de persoane sau care nu provin decît de la o singură persoană. Ele sînt apreciate şi în funcţie de natura lanţului, acesta putînd fi continuu sau să prezinte lacune, şi în funcţie de valoarea garanţilor, care pot fi consideraţi sau nu drept „demni de încredere". Aceste clasări se află la baza judecăţilor critice formulate de autori asupra valorii diferitelor ziceri (pp. 185—186, II). (P. 303, I)

TRADIŢIONALIST

Termen convenţional (p. 188, I) desemnînd teologii fideli ideilor teologice tradiţionale (p. 152, 218, I). Tradiţionaliştii acordă în general un loc important studiului TRADIŢIEI, dar nu sînt în mod necesar TRADIŢIONIŞTI specializaţi.

TRADIŢIONIŞTI

În arabă *muhaddith*. Savant specializat în studiul TRADIŢIEI (pp. 150, I, 185—186, II). Bucurîndu-se de un mare prestigiu, tradiţionistul este în principiu distinct de jurisconsult şi de teolog, după cum este distinct şi de ceilalţi oameni de religie, care sînt lectorul Coranului, predicatorul (v. PREDICĂ), autorul de predici şi cadiul. Tradiţionaliştii sînt adesea de tendinţă TRADIŢIONALISTĂ, dar nu neapărat. În plus, există tradiţionişti ŞI'IŢI, ocupaţi îndeosebi să culeagă cuvintele IMAMILOR.

TRANSOXIANA

Regiune situată între Amu Darya (vechiul Oxus) şi Syr Darya (vechiul Iaxarte), numită în arabă *Mā warā al-nahr* cucerită între 705 şi 715. Principalele ei oraşe erau BUHARA şi SAMARKAND. La nord se situa FARGANA. Regiunea rivaliza cu HORASANUL prin bogăţia ei economică, bazată pe un ARTIZANAT prosper şi pe comerţ (p. 125, I), dar a fost prima expusă loviturilor date de nomazii din Asia centrală. (Pp. 85, 86 I şi *harta 8*, p. 97, I).

TRIBUNAL

— al cadiului, (pp. 284—285, I şi *il. 137*).
Înalte curţi, (pp. 276, 287—189, 296, I).
Palate de justiţie în Siria, (p. 153, II).

TRIBURI ARABE

V. 'ADNAN, KAHTAN, KALB, KAYS, KURAYŞ.

TRIBUTARI

V. CREŞTINI, EVREI şi pp. 55, 72, 270—271, I, 38, 221—222, II.

TUGRÎLBEG

Primul sultan din dinastia SELGIUCIDĂ, care a domnit din 1038 la 1065. Lui îi revine meritul, după ce repurtase în 1040 victoria de la Dandanakān asupra GAZNAVIZI-

LOR, de a fi extins stăpînirea selgiucidă din IRANUL oriental asupra IRAKULUI şi a ANATOLIEI (pp. 127—129, 131—132, I). El a fost ajutat în această sarcină de fratele său şi de fratele său vitreg, Tchagribeg şi Ibrahim Inal. Fiind primul EMIR care a primit oficial titlul de SULTAN, ce avea apoi să fie folosit în mod curent, el l-a purtat în acelaşi timp pe acela de *şāhānşāh*, „rege al regilor", care evoca un vechi titlu al regilor sasanizi. Preluarea de către el a califatului a fost înlesnită de intrigile vizirului Ibn al-Muslima, care căuta un sprijin împotriva ŞI'ISMULUI. (Pp. 132, 230, I şi *tabela 12*, p. 134, I)

TULUNIZI

Dinastie de guvernatori autonomi care a stăpînit Egiptul din 868 pînă în 905 (p. 96, I). Întemeiată de un ofiţer TURC, fiul unui mercenar al califilor ABBASIZI, ea a fost prima dinastie islamică egipteană şi a iniţiat formarea unei puternice armate locale de mercenari. Membrii ei au fost şi mari ziditori: moscheea lui Ibn Tūlūn la FUSTAT (*planul 48*, p. 157, II şi *pl. 50*). (*Tabela 14*, p. 144, I şi *il. 94* şi *201.*)

TURCOMANI

Cuvînt care desemna la origine TURCII rămaşi nomazi, dar care a fost curînd aplicat oguzilor, acest grup de triburi căruia îi aparţineau SELGIUCIZII (pp. 126, 129—131, I, 121, II) ca şi Otomanii.

State — (*tabela 14*, p. 144, I).

TURCI

Popor care ocupa în cursul secolelor al optulea şi al nouălea regiunea cursului inferior al rîului Amu Darya şi care a furnizat califatului ABBASID mercenari (pp. 92, 118, 297), înainte de a invada Imperiul islamic, de a transforma simţitor mediul său social, influenţînd în mod paralel evoluţia artistică, şi de a întemeia acolo dinastia SELGIUCIZILOR (pp. 120, 127, I), aceea a OTOMANILOR (p. 143, I) şi a Marilor MOGULI. Limba lor de tip aglutinant este în general clasată în grupul uralo-altaic. Primul monument literar în limba turcă datează din secolul al VIII-lea, dar secolul al IX-lea este acela în care s-a dezvoltat o literatură turcă musulmană cu caracter didactic (p. 135, I), scrisă cu caractere arabe, care a succedat unei prime literaturi budiste, MANIHEENE sau creştine. Lite-

ratura turcă otomană, care a fost înfloritoare începînd din 1300, a suferit o puternică influenţă a PERSANEI şi a ARABEI. (P. 132, I, *il. 140, 145, 154*).

(BIBL.: A. Meillet şi M. Cohen, *les Langues du monde*, Paris, 1952.)

TUS

V. MEŞHED.

U

UDHRIT (amor)

Amor caracterizat prin renunţarea la dorinţa senzuală, adesea comparat cu amorul platonic sau cu amorul „curtenesc" şi care ar fi fost practicat, în timpurile vechi, potrivit ANTOLOGILOR arabi, de beduini din tribul 'Udhra (p. 210 II).

UHUD

Munte situat la aproximativ 4 km nord de MEDINA, unde a avut loc între musulmani şi oameni din Mecca o luptă terminată în avantajul acestora din urmă (p. 44, I). Acolo a murit unchiul lui Muhammad, Hamza, căzut ca MARTIR. Mormîntul lui a devenit repede un loc de pelerinaj, şi pe acest loc a fost clădită o MOSCHEE pe care AL-MAKDISI o menţionează în secolul al X-lea. La lupta de la Uhud se referă diferite versete coranice (pp. 165—166, I). (*Harta 1*, p. 30, I).

'UKBA

Cuceritor al IFRIKIYEI şi întemeietor al KAIRUANULUI (p. 65, I). A luptat împotriva BERBERILOR din MAGHREB şi a sfîrşit prin a cădea în 683 sub loviturile lor. Este considerat în Ifrīkiya ca un sfînt patron.

UHAYDIR

Important CASTEL din deşertul irakian, ridicînd probleme de datare şi de identificare ce sînt încă departe de a fi dezlegate *(il. 109—111)*.

UMAYYAZI (OMEIAZI)

I. Umayyazii din Orient.

Prima dinastie califiană a Islamului, care a domnit din 660, data luării puterii de către MU'AWIYA (p. 51, I),

pînă în 750, data „revoluției ABBASIDE". Se poate considera că ea a avut drept capitală DAMASCUL, cu toate că de fapt diferiții ei suverani și-au avut reședința mai ales în CASTELE *(il. 112—117)* clădite lîngă amenajările agricole pe care ei le făcuseră sau le dezvoltaseră în stepa siropalestiniană (pp. 23—34, 94—102, II și *planul 22*, p. 24, II), Opoziția cercurilor pietiste și a celor ce-i susțineau pe ALIZI (pp. 59—60, 66—72, 173 I) s-a adăugat la dificultățile de ordin economic și social întîmpinate curînd de dinastie în urma transformărilor suferite de lumea arabo-islamică a cuceririi (pp. 60—66, 72—75), ducînd în cele din urmă la răsturnarea ei brutală (p. 84, I). Un membru scăpat de masacru avea să întemeieze mai tîrziu în Spania dinastia Umayyazilor din Occident (p. 84, I). (Pp. 173—175, II *tabelele 2*, p. 41, I, *3* p. 60, I, *14*, p. 144, I și *hărțile 4*, p. 62, I și *5*, p. 67, I)

Monezi — *(il. 23* și *25)*.

2. Umayyazii din Occident.

Dinastie de EMIRI independenți, apoi de CALIFI, care a domnit în Spania din 756 pînă în 1031 (pp. 107—108). Capitala ei a fost CÓRDOBA, iar apogeul a fost marcat de domnia lui 'ABD AL-RAHMAN III, care s-a proclamat calif în 929, (*Harta 9*, p. 109, I și *tabela 14*, pp. 144, I).

UMANISM

V. pp. 249—250, 304, I.

'UMAR (OMAR)

Cel de-al doilea calif, care a domnit din 634 pînă în 644 (pp. 49—51, I). Aparținînd unei familii sărace kurayșite, el s-ar fi opus la început violent lui Muhammad, înainte de a se ralia la Islam. Devenit prieten și socru al Profetului, el l-a secundat în mod eficient și a jucat un rol activ în alegerea primului calif ABU BAKR, căruia i-a succedat (p. 274, I). În timpul domniei lui au fost înfăptuite cele mai însemnate cuceriri (p. 53, I). Istoricii îl prezintă ca pe un om realist și energic. (Pp. 150, 177, 210, 255, I și *harta 4*, p. 62, I).

'UMAR II

Calif UMAYYAD, care a domnit din 717 pînă în 720 și a lăsat o reputație de om pios. Este singurul care a fost tratat cu indulgență de ISTORIOGRAFII din epoca AB-

BASIDĂ. El s-a străduit în adevăr să adopte o atitudine conciliantă față de ALIZI și să îndulcească severele măsuri luate de guvernatorul IRAKULUI împotriva proprietarilor funciari convertiți la Islam și care și-au părăsit pămînturile (pp. 74, 177, I) (*Tabela 3*, p. 61, I).

UNICITATE DIVINĂ

V. pp. 141, 159—160, 190, 220, 231, 253, I.

URBANISM

Mai prezente în orașul islamic decît s-a spus adeseori, preocupările urbanistice se regăsesc în el în toate epocile și ar merita să fie studiate în funcție de condițiile istorice respective (pp. 151, 179—180, II). Asupra urbanismului în epoca cuceririi, vezi pp. 170—171, II sub UMAYYAZI, pp. 171—175, *planul 56*, p. 174, II și *il. 159;* sub ABBASIZI, pp. 175—179, II, *planurile 33*, pp. 82, II, *46*, p. 136, II și *il. 156;* în epoca post-selgiucidă, pp. 162—167, 179—184, II și *planul 58*, p. 181, II.

'UTHMAN

Cel de-al treilea calif, care a domnit din 644 pînă în 656 și a murit asasinat (p. 49, I). Aparținea familiei UMAYYADE și era un negustor bogat din MECCA. S-a raliat devreme la Islam și a devenit ginerele lui Muhammad. Asupra politicii sale și a opoziției pe care a stîrnit-o, vezi pp. 51—52, 60, 168, I. (P. 150, I și *tabela 3*, p. 61, I).

V

VAMA

Despre textele vamale, vezi p. 198, II și impozite.

VIEȚILE PROFETULUI

V. SIRA.

VIN

V. BĂUTURI FERMENTATE.

VIZIR

V. pp. 88, 98, 99—100, 114, 121, 288—290, 292—296,I 114—117, 128, 140, II.

VIZITE PIOASE

Vizite la mormintele personajelor sfinte (pp. 206—207, 241, 302, 263—264, I, 184, 185, II), care trebuie deosebite de PELERINAJUL la MECCA. Vizitarea mormîntului lui Muhammad la MEDINA este cea mai meritorie dintre ele. V. MAŞHAD, MAUSOLEU, SEPULTURĂ.

VÎNĂTOARE

V. pp. 109, 146—147, II şi *il 139* şi *148*.

W

WAKF

Sau în Occident *habs*. Bun inalienabil, a cărui proprietate este considerată ca revenind lui Dumnezeu sau COMUNITĂŢII şi ale cărui venituri sînt consacrate întreţinerii unui edificiu religios sau de utilitate publică (pp. 269, I, 164, II). Scopul fundaţiei trebuie să fie o operă pioasă plăcută lui Dumnezeu, chiar dacă pentru o primă perioadă veniturile sînt rezervate unor membri ai familiei fondatorului (cazul wakfului zis familial). Fundaţia rezultă în mod normal dintr-un act scris irevocabil precizînd condiţiile şi scopul donaţiei şi terminat în general prin formula „Acest bun să nu fie nici vîndut, nici dăruit, nici transmis prin moştenire". Originile practicii wakfului sînt obscure, iar condiţiile în care s-a statornicit această instituţie, care nu e întemeiată decît pe TRADIŢIE, sînt foarte puţin cunoscute. *(Il 34.)*

WALAYA

Termen arab desemnînd obligaţia impusă ŞI'IŢILOR de a-l recunoaşte pe 'Ali şi pe descendenţii săi ca imăm (p. 216, I).

AL-WALID I

Calif UMAYYAD, fiu şi urmaş al lui 'ABD AL-MALIK (p .63, I), mare ziditor al dinastiei (p. 173, II, *planul 47*, p. 156, II şi *il. 46—47*), care a urmărit pe de altă parte politica de arabizare a ADMINISTRAŢIEI (p. 73, I). (P. 66, I şi *tabela 3*, p. 61, I).

WASIT

Oraş din IRAK, situat pe Tigru într-o poziţie mediană, de unde numele său; a fost întemeiat în epoca UMAYYADĂ,

pe la 702, pentru a servi drept reşedinţă fortificată guvernatorului şi drept garnizoană trupelor siriene însărcinate să menţină ordinea în Irak (p. 69, I). El a regresat repede în epoca ABBASIDĂ, rămînînd totuşi pînă în secolul al XIII-lea un oraş însemnat şi un centru economic activ. Ruinarea sa totală în secolul al XVI-lea a rezultat fără îndoială dintr-o modificare a cursului Tigrului. Săpături recente au scos la lumină vestigiile unei mari MOSCHEI din epoca umayyadă (p. 175, II).

Y

AL-YA'KUBI

Geograf şi istoric de tendinţă ŞI'ITĂ, mort în 897. A scris o *Istorie* orientată politic şi o lucrare de GEOGRAFIE, care conţine preţioase descrieri ale BAGDADULUI şi ale SAMARREI (p. 178, II).

(BIBL.: Ya'kūbī, *les Pays*, trad. G. Wiet, Cairo, 1937.)

YARMUK

Rîu din SIRIA, afluent al Iordanului, unde, în august 636, armate musulmane comandate de HALID IBN AL-WALID au zdrobit trupele bizantine (p. 55, I). (*Harta 4*, p. 62, I)

YATHRIB

V. MEDINA

YAZID I

Cel de-al doilea calif UMAYYAD, fiul lui MU'AWIYA. A domnit din 680 pînă în 683 (p. 60, I). Asupra dificultăţilor domniei sale, vezi pp. 68—69, I (*Tabela 3*, p. 61, I.).

YEMEN

Regiune situată la extremitatea de sud-est a Peninsulei arabe, făcînd parte din Arabia zisă Fericită (p. 31, I). În pofida declinului care a urmat ruperii digului de la MARIB, această ţară a păstrat o mare însemnătate economică în lumea islamică medievală şi a fost stăpînită de la sfîrşitul secolului al IX-lea de o dinastie ZAYDITĂ (p. 201, I). (Pp. 130, 138, I).

Z

ZAB (Marele)

Rîu din MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ, care se varsă în Tigru puțin în aval de MOSUL. Pe malurile acestui rîu a avut loc în 749 bătălia decisivă care a permis partizanilor ABBASIZI să răstoarne dinastia UMAYYADĂ (p. 63, I).

ZAHIRISM

Școală juridică ținîndu-se de litera textelor (în arabă *zāhir*), întemeiată în secolul al IX-lea de Dāwūd AL-ISFAHANI, care a fost reprezentată mai ales de andaluzul IBN HAZM, dar a dispărut în secolul al XII-lea și n-a mai fost recunoscută drept una din școlile oficiale (p. 233, I).

ZANDAKA

MANIHEISM sau adoptarea unor idei inspirate de maniheism sau, în sens mai general, impietate (pp. 186, 249, I).

ZANDJ

Nume, de origine iraniană, dat SCLAVILOR negri din Africa orientală care erau folosiți pe latifundiile din Irakul de jos (pp. 38, 70, II) și s-au răsculat la sfîrșitul secolului al IX-lea sub conducerea unui pretins ALID (p. 94, I).

ZANKI

Fiul unui ofițer turc aflat în serviciul selgiucidului MALIKȘAH, devenit în 1127 guvernator al Mosulului și tutore sau ATABEG al fiului SULTANULUI. Războinic dîrz, el a reușit să-i înlăture pe rivalii săi, să-și instituie stăpînirea asupra regiunilor orașelor ALEP, Homs, Hama și Baalbek. În lupta împotriva francilor ,a izbutit să le smulgă orașul întărit Edessa (p. 136, I), primul mare succes repurtat de musulmani împotriva cruciaților (1144). A murit asasinat curînd după aceea (1146), fără a fi reușit să pună stăpînire pe DAMASC. V. ZANKIZI.

ZANKIZI

Dinastie care-și datorează numele lui ZANKI, emir TURC al cărui tată, ofițer al sultanului selgiucid MALIKȘAH, a fost guvernator al ALEPULUI din 1086 pînă în 1094. Ea cuprinde două ramuri, din care una a domnit la Alep din 1127 pînă în 1146, apoi la MOSUL din 1146 pînă

în 1222 (p. 134, I), cealaltă la DAMASC, apoi la Alep din 1146 pînă în 1181. Celei de-a doua ramuri i-a aparţinut NUR AL-DIN (p. 138, I), căruia i-a urmat unul dintre ofiţerii săi, Saladin. (*Tabela 14*, pp. 144, I).

ZARAFI

Joacă un rol important în societatea islamică datorită bimetalismului monetar şi faptului că monezile trebuiau să fie cîntărite, iar nu numărate. (Pp. 198—200, II şi *il. 170).*

ZAYD

Nepot de fiu al lui AL-HUSAYN şi strănepot al lui 'ALI. El s-a răsculat în 740 împotriva regimului UMAYYAD (pp. 70, 172, II).

ZAYDIŢI

Adepţii unei mişcări ŞI'ITE zisă moderată, pentru că nu adopta doctrine eterodoxe asupra calităţilor IMAMULUI, dar care a fost la originea unor numeroase răscoale în secolele al VIII-lea şi al IX-lea (p. 172, I) şi a constituirii a două dinastii independente în TABARISTAN şi în YEMEN (pp. 199—203, I).

ZIRIZI

Dinastie autonomă, care a domnit în IFRIKIYA din 972 pînă în 1152. Ea a fost întemeiată de un BERBER (din tribul Sanhādja), care a deţinut întîi funcţia de guvernator pe seama FATIMIZILOR, după ce aceştia se stabiliseră în EGIPT (p. 113, I). În 1041, suveranul zirid a lepădat obedienţa fatimidă pentru a recunoaşte califatul ABBASID, ceea ce a fost cauza cotropirii Ifrîkiyei de jefuitori beduini din Egiptul de jos, numiţi Banū Hilal, cotropire ce a pus capăt civilizaţiei kairuaneze a epocii ziride (pp. 113, 140, I). Dinastia a fost răsturnată de ALMOHAZI, după ce fusese nevoită să lase SICILIA a fi recucerită de normanzi. (P. 102, II, *tabela 14, pp. 144, I şi planul 42, p. 104, II).*

ZIUA ŞANŢULUI

Luptă ce s-a desfăşurat în 627 între meccani şi musulmanii care se întăriseră în MEDINA şi în cursul căreia atacanţii din MECCA au fost respinşi (p. 44, I). Cu ocazia acestui asediu, un DISCIPOL al Profetului, de origine iraniană, Salmān al Fārisī, l-ar fi sfătuit pe Profet să sape

un şanţ pentru a-i opri pe atacanţi. Salmān a devenit un personaj legendar de o mare popularitate în unele cercuri. El apare ca unul dintre întemeietorii SUFISMULUI, iar mormîntul său presupus, situat lîngă Ctesifon, în locul numit Salmān Pāk („cel pur" în persană), este venerat şi de ŞI'IŢI, care văd în el pe unul din credincioşii tovarăşi ai lui 'ALI şi-l aşază uneori printre emanaţiile divine. Numele lui Salmān pare a fi jucat de asemenea un rol important în dezvoltarea unor anumite corporaţii.

(BIBL.: *Enc. Isl.*, s. *Salmân.)*

ZIYAD

Personaj provenit din rîndul sclavilor, care a fost mîna dreaptă a califului MU'AWIYA (p. 69, I) şi care, ca guvernator al IRAKULUI, a reuşit să menţină liniştea în această PROVINCIE. CALIFUL a făcut din el fiul său adoptiv.

ZOROASTRISM

Religie oficială a statului sasanid, caracterizată prin cultul focului şi care a păstrat un anumit număr de adepţi în PROVINCIILE iraniene după cucerirea islamică (pp. 85, 185, 271, I, 119, 221, I).

LISTA ILUSTRAŢIILOR

INSCRIPŢII ORNAMENTALE

Aprecierea deosebită de care s-au bucurat inscripţiile ornamentale în care arabescuri şi împletituri geometrice se îmbină cu caracterele scrierii arabe, determină aspectul multor opere reprezentative ale arhitecturii sau ale artelor minore islamice. Aceste inscripţii, din care, cele mai vechi specimene erau executate în cufică, dar care începînd din secolul al XII-lea, au acordat un loc caligrafiei cursive, erau dispuse mai ales sub formă de benzi sau de cartuşe, rivalizînd, în ce priveşte bogăţia decorativă, cu benzile şi panourile anepigrafice cu care se învecinau. Ele cuprindeau în acelaşi timp inscripţii istorice (texte de con tructie sau de fundaţie şi semnături pe monumente, inscripţii dedicatorii şi semnături pe obiecte) şi inscripţii pioase (citat coranice, eulogii, invocaţii şi urări la adresa fondatorului sau a posesorului obiectului).

182. INSCRIPŢIE ÎN CUFICĂ UMAYYADĂ SIRIANĂ (ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL VIII-LEA).
Inscripţia uneia din pietrele miliare ce jalonau drumul ducînd de la Damasc la Ierusalim şi purtau pe ele numele califului umaiyad 'Abd al-Malik care dispusese aşezarea lor. Scrierea ei este foarte apropiată, în ceea ce priveşte formele literelor simplu săpate, de aceea a coranelor arhaice (v. il. 33—34). Ea se caracterizează în esenţă prin rigiditatea unei linii de bază ideale, pe care se sprijină literele. (Istanbul, Muzeul Artelor turce şi islamice).

183. INSCRIPŢIE DIN EPOCA ABBASIDĂ ÎN EGIPT (SECOLUL AL IX-LEA).
Pe acest mormînt de marmură, datînd din 862 şi purtînd inscripţii pe cele patru laturi, scrierea a dobîndit deja o calitate decorativă mult mai acuzată. Nu numai

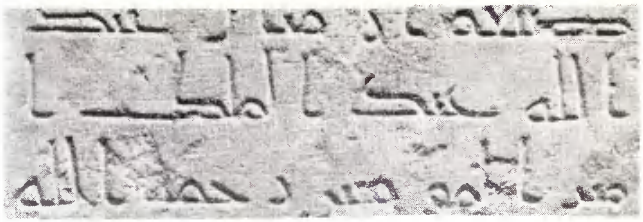

182. Inscripție în cufică umayyadă siriană (începutul secolului al VIII-lea).
(Foto D. Sourdel.)
183. Inscripție din epoca abbasidă în Egipt (secolul al IX-lea).
(Foto Muzeul de artă arabă, Cairo.)
184. Inscripție din epoca gaznavidă în Sīstān (sfîrșitul secolului al XI-lea).
(Foto Délégation archéologique française en Afganistan.)
185. Inscripție a selgiucizilor din Rūm în Anatolia (secolul al VIII-lea).
(Foto Boudot-Lamotte.)

că literele îngroşate pentru a imita părţile pline ale caracterelor trasate de condeiul de trestie pe pergament, se detaşează în relief pe un fond excizat, dar porţiunile lărgite tăiate pieziş, alc extremităţilor lor sînt îmbogăţite cu lobi ce le fac să semene cu adevărate fleuroane. (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

184. INSCRIPŢIE DIN EPOCA GAZNAVIDĂ ÎN SĪSTĀN (SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XI-LEA).
Banda epigrafică a acestui panou cu decor de cărămidă şi de pămînt ars, în relief, aparţinînd uneia din sălile palatului de la Laşkari Bazar, dovedeşte o evoluţie mai înaintată a scrierii colţuroase. Este vorba de un tip de „cufică înflorată", la care linia de bază a rămas rigidă, dar trasarea anumitor litere s-a alungit şi încovoiat pentru a umple cît mai deplin spaţiile goale ale benzilor.

185. INSCRIPŢIE A SELGIUCIZILOR DIN RŪM ÎN ANATOLIA (SECOLUL AL XIII-LEA).
Acest text de construcţie a unui turn al incintei oraşului Antalya, datînd din 1244, a fost sculptat într-un relief viguros, într-o nişă oarbă. Scrierea însăşi, imitată după scrierea cursivă a manuscriselor şi foarte diferită de cea folosită mai înainte pe monumente, a pierdut aspectul ei colţuros şi prezintă calităţi noi de graţie şi de suplete, caracterizate prin ruperea liniei de bază, atît de marcată altădată în scrierea cufică.

DECOR ARHITECTURAL

Diversitatea materialelor folosite, în funcţie de locuri şi epoci, pentru a decora edificiile zidite în ţările islamice constituie desigur una dintre trăsăturile cele mai izbitoare ale arhitecturii lor. Ornamentaţia lor exterioară sau interioară putea recurge la resursele ghipsului, ale stucului, ale lutului ars şi ale mozaicului, utilizate sub formă de îmbrăcăminte independentă de zidăria propriu-zisă, după cum, în alte cazuri, se putea recurge la combinaţii de asize de cărămidă intim legate de structura monumentului, sau să se sape sculpturi viguroase în frumosul aparei aj de piatră al zidurilor sale — aceasta în ce priveşte decorarea din epoca clasică, la care se vor adăuga ulterior decorurile de faianţă policromă. Dar motivele executate astfel în materiale foarte diferite aparţineau întotdeauna marilor categorii de decoruri geometrice, florale sau epigrafice, care apăruseră în zorii artei islamice. Ele păstrau prin aceasta o unitate de stil care rămînea perceptibilă sub variaţiile unor mode locale şi trecătoare.

186. DECOR DE STUC MULAT (SAMARRA, SECOLUL AL IX-LEA).
Decorul interior al palatului Balkuwārā, desenînd un lambriu continuu deasupra căruia sînt dispuse nişe ornamentale cu medalioane polilobate şi borduri perlate,

186. Decor de stuc mulat (Samarra, secolul al IX-lea).
(Foto Staatliche Museen, Berlin.)

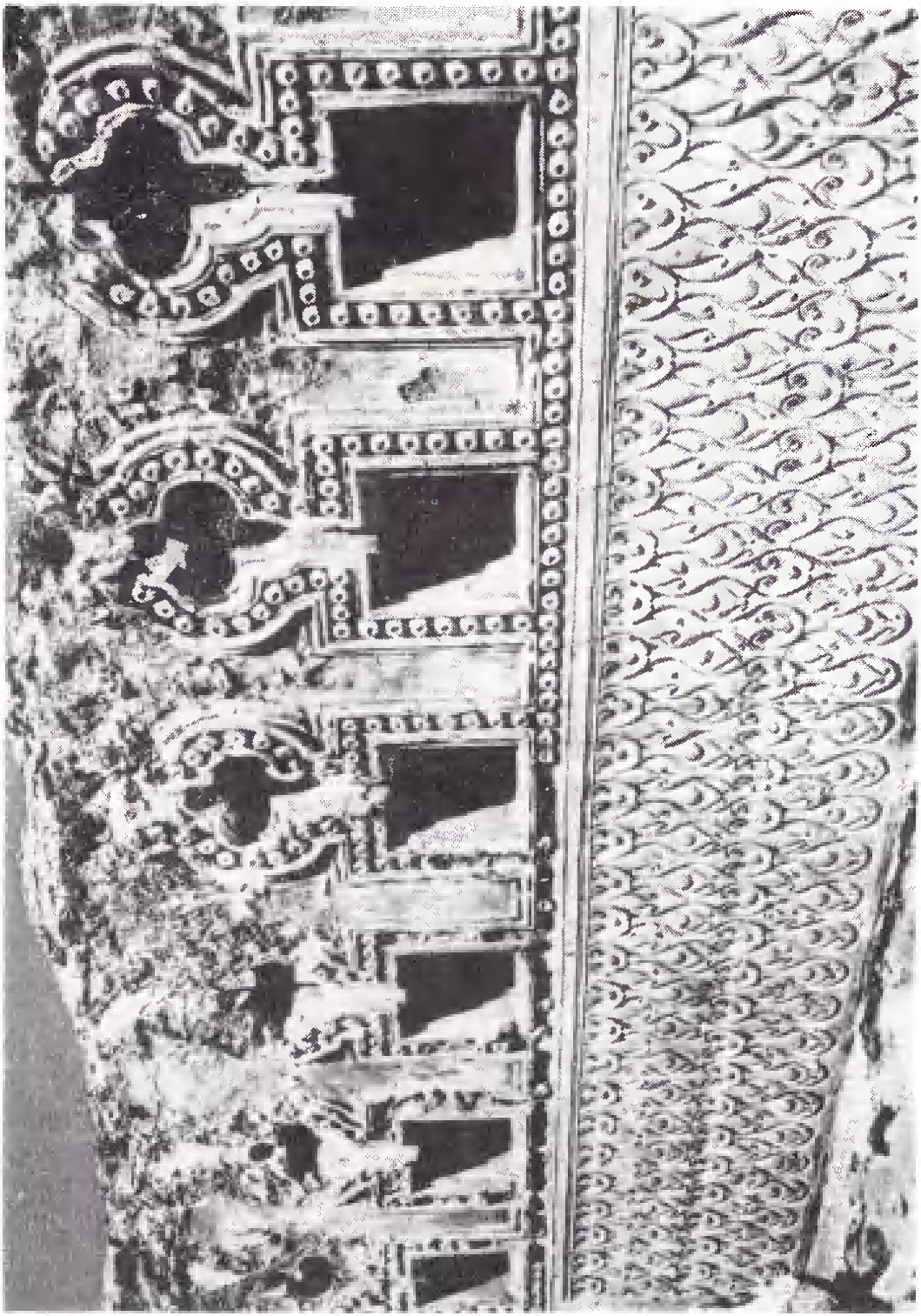

constituie un excelent exemplu al decorurilor de stuc rapid executate pentru a ornamenta casele și palatele capitalelor califiene din Irak. El se caracterizează prin folosirea adîncirii liniare sublimînd, cu ajutorul unei tehnici zisă a tăierii oblice, contururile unor motive stilizate îmbucîndu-se exact unele în altele și repetîndu-se uniform pe mari suprafețe, alături de panouri decorate cu fleuroane mai clasice.

187. DECOR DE LUT ARS SCULPTAT ÎN SEMIRELIEF (BAGDAD, SECOLUL AL XIII-LEA).

Vechea poartă a Talismanului, datată 1221 printr-o inscripție cu numele califului al-Nāsir și dispărută numai la începutul secolului nostru, aparținea uneia dintre ultimele incinte ale orașului califian. Clădită în asize simple de cărămidă arsă, ea prezenta, deasupra arcadei ei monumentele, un remarcabil decor sculptat ornînd cele două suprafețe triunghiulare dintre aceasta și mulura imediat superioară. Doi dragoni cu corpurile răsucite în noduri multiple se înfruntau în el de o parte și de alta a unui mic personaj tronînd maiestuos în vîrful arcului. Se vede aici partea centrală a acestei compoziții permițînd să se admire vigoarea reprezentărilor figurate precum și finețea ornamentului floral formînd fundalul, prea adînc sculptat însă pentru a produce de departe altceva decît un efect de „grisaille".

188. DECOR DE STUC CU URME DE POLICROMIE (RAYY, SECOLUL AL XIII-LEA).

Acest panou care trebuie să fi făcut parte dintr-un ansamblu mai important, asociază și el reprezentări figurate cu motive ornamentale, pe jumătate florale, pe jumătate geometrice, însoțite de o bandă cu o inscripție în caractere cursive. Personajele reprezintă războinici din epocă, luptîndu-se călare, cu lancea în mînă; împletitura din partea inferioară se caracterizează prin locul ocupat de galoane late încrucișate, în mijlocul cărora se disting cu greu fleuroanele și motivele animaliere. (Seattle, Art Museum, Eugène Füller Memorial Collection.)

189. MOZAIC DE CĂRĂMIDĂ ÎN RELIEF (CIȘT, SECOLUL AL XII-LEA).

Intradosul unuia din arcele ce sprijină cupolele monumentelor din Cișt (v. il. 71) este împodobit și cu o lungă compoziție cu decor geometric cît și cu o scurtă bandă epigrafică în scriere colțuroasă ornamentală zisă cufică cu „bordură florală". Împletiturile de poligoane, al căror desen se regăsește la aceeași epocă pe minaretul din Djām, și caracterele în relief ale inscripției sînt executate după o aceeași tehnică (fragmente de cărămizi cioplite, așezate pe un pat de ghips), care n-avea nimic comun cu aceea a vechilor ornamente for-

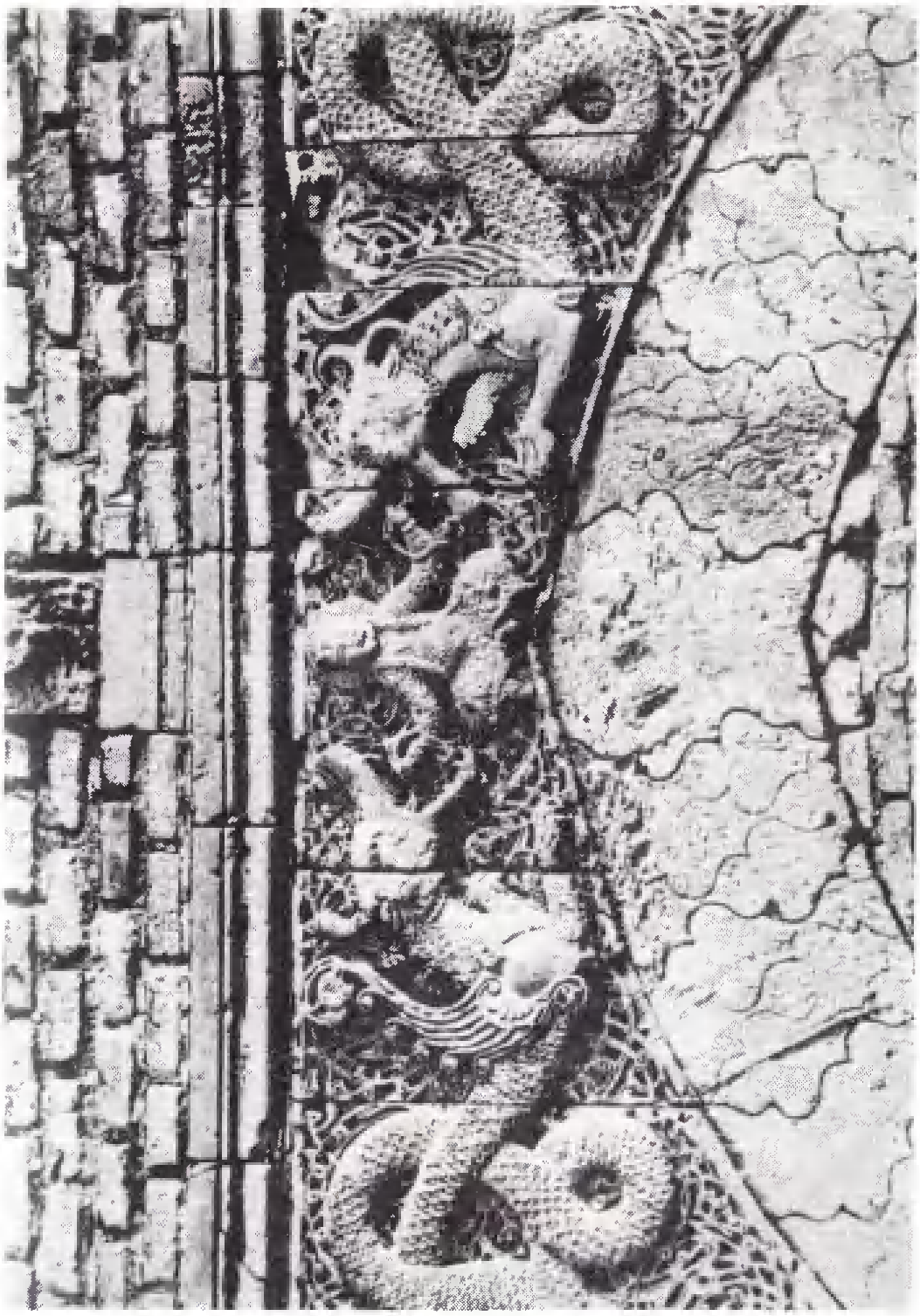

187. Decor de lut ars sculptat în semirelief (Bagdad, secolul al XIII-lea).
(*Foto Staatliche Museen, Berlin.*)

188. Decor de stuc cu urme de policromie (Rayy, secolul al XIII-lea).
(*Foto Seattle Art Museum.*)

189. Mozaic de cărămidă în relief (Cișt, secolul al XII-lea) (*Foto M. Le Berre D.A.F.A.*)

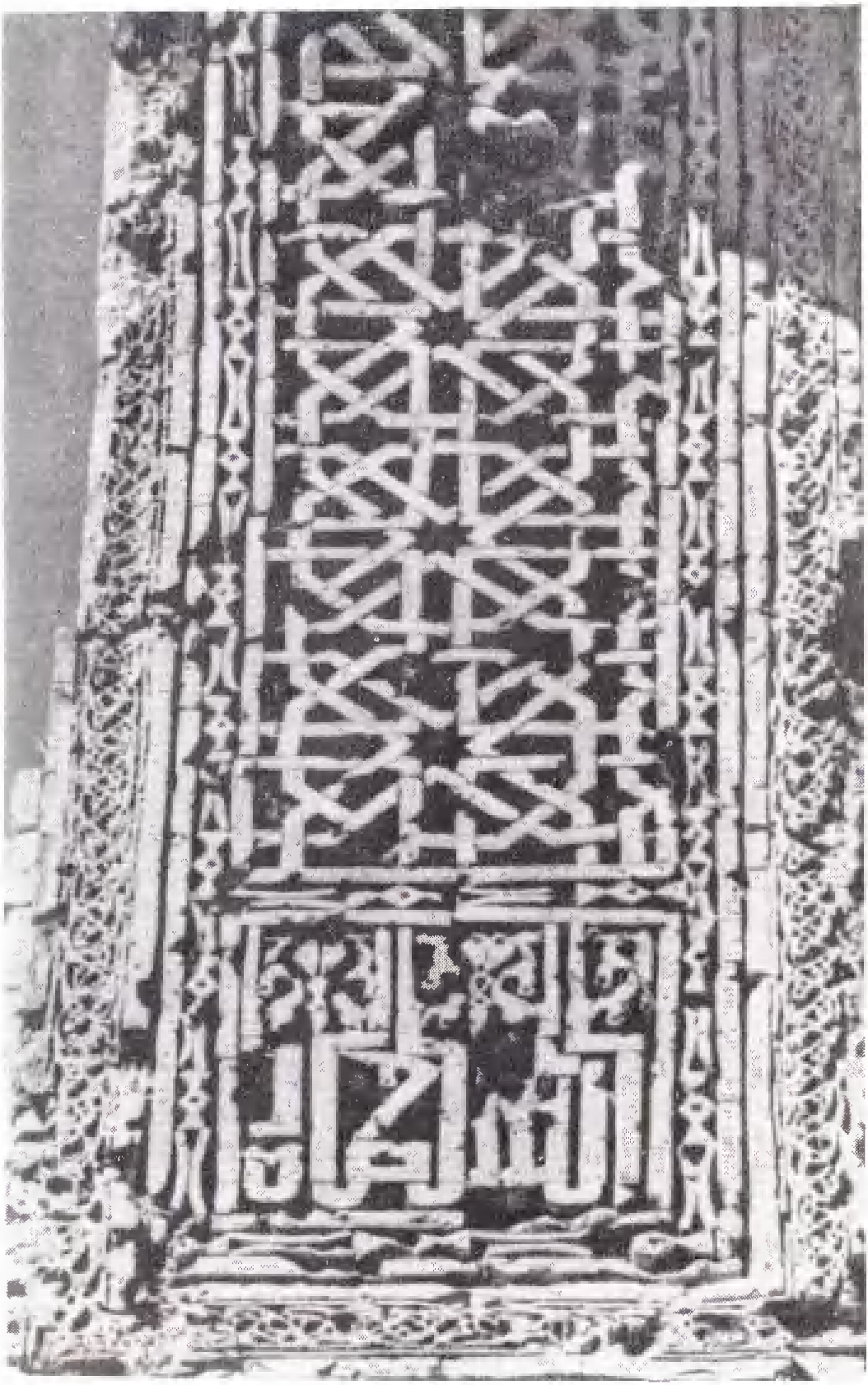

mate din jocuri de asize de cărămidă, care făceau corp comun cu zidul însuşi.

190. DECOR SCULPTAT ÎN PIATRĂ (MADINAT AL-ZAHRĂ', SECOLUL AL X-LEA).
Acest capitel sculptat, în care se recunoaşte fără greutate o interpretare a vechilor capiteluri corintice, provine din vila regală construită în împrejurimile Córdobei de califul umayyad din Spania, 'Abd al-Rahmān III (v. planul 43, p. 105, II). Arta sculptorului se afirmă aici într-un desen precis, săpat adînc, dar cam sec, caracteristic pentru o ţară în care s-a continuat a se sculpta cu predilecţie piatra, dar în care motivele florale, utilizate la început cu o exuberanţă apropiată de aceea ce se cunoştea în realizările umayyade din Orient, avedu să devină treptat schematice şi rigide.

191. DECOR DE CĂRĂMIDĂ CU INSCRIPŢII DE FAIANŢĂ (ERZURUM, ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIV-LEA).
Minaretul madrasalei Yakūtiya, ridicată în 1310 în această importantă cetate din Anatolia orientală, este clădit în întregime din cărămidă deasupra bazei sale cilindrice din piatră cioplită. Jocuri de asize alcătuiesc o reţea geometrică în relief, îmbogăţită în golurile ei cu motive de faianţă albastru turcoază, subliniind conturul interior al fiecărui poligon. Se recunosc aici obiceiurile decorative iraniene, imitate în perioada hegemoniei ilhanide asupra regiunii şi ciudat îmbinate cu tradiţiile sculpturii pe piatră, singura practicată mai înainte.

192. DECOR DE PIATRĂ SCULPTATĂ (SIVAS, SECOLUL AL XIII-LEA).
Decorul sculptat pe piatră atinge în Gök medresé (nume turc — n. tr.) din Sivas, construită pe la 1271, o perfecţiune tehnică şi decorativă de care doar celelalte monumente contemporane din Anatolia orientală dau dovadă în mod atît de evident. Se va admira aici armonioasa bogăţie a fleuroanelor, cu semipalmete în formă de aripi regravate cu nervuri şi cu spirale, ale căror siluete se detaşează pe un fond scobit în adîncime şi a căror suplete transpune în piatră cele mai seducătoare forme ale unui repertoriu de motive iraniene, executate la origine în stuc.

193. PLACAJ DE MOZAIC (HIRBAT AL-MAFDJAR, SECOLUL AL VIII-LEA).
Mozaicurile executate în cuburi de sticlă sau de piatră de culoare, în tradiţia mozaicurilor elenistice sau bizantine, constituiau principala podoabă a monumentelor umayyade, în care erau folosite ca mozaicuri de paviment cu tonuri mate sau ca mozaicuri parietale cu fond de aur. Un ansamblu excepţional este oferit aici de

190. Decor sculptat în piatră (Madīnat al-Zahrā', secolul al X-lea). (*Foto Mas.*)

191. Decor de cărămidă cu incrustații de faianță (Erzurum, începutul secolului al XIV-lea). (*Foto R. H. Unal.*)

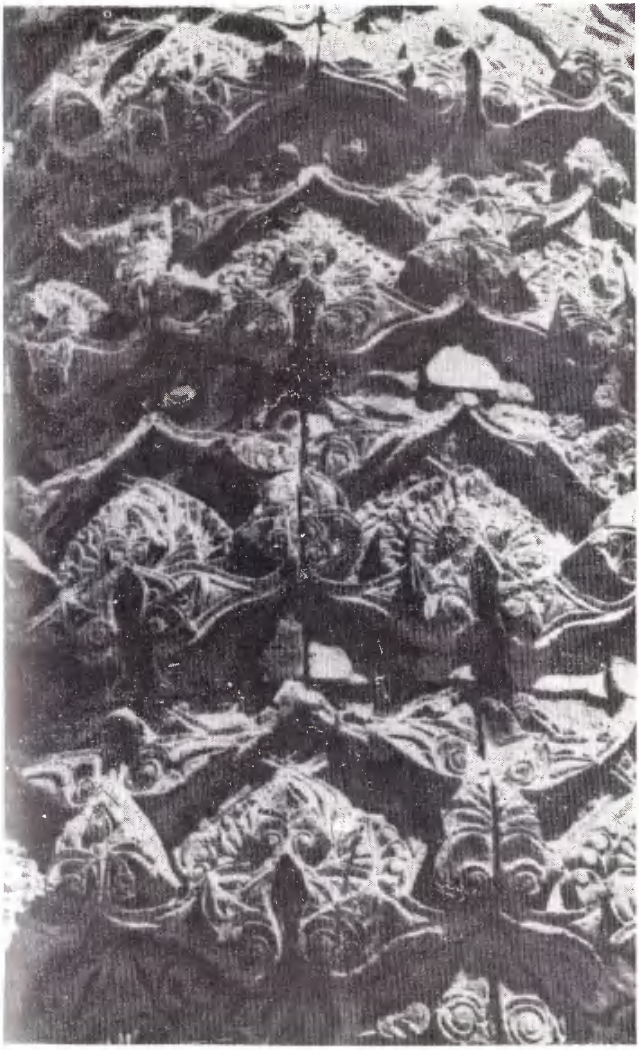

192. Decor de piatră sculptată (Sivas, secolul al XIII-lea). (*Foto Yan.*)

193. Placaj de mozaic (Hirbat al-Mafdjar, secolul al VIII-lea). *(Foto Palestine Archaeological Museum.)*

mica sală de audiențe situată în baia palatului umayyad Hirbat al-Mafdjar (v. planul 41, p. 101, II). Sub un dom al cărui decor de stuc ne-a reținut deja atenția (v. il. 120), două compoziții diferite, una geometrică și comparabilă cu aceea care ocupa marea sală a băii (v. il. 124), cealaltă cu caracter mai naturalist și constituind un adevărat peisaj, imitau bogatele covoare așternute pe sol. Se va aprecia îndeosebi maiestuoasa ordonare a tabloului din alcov, în care două perechi de animale, gazele păscînd și fiare aruncîndu-se asupra prăzii, sînt dispuse față-n față de o parte și de alta a unui copac cu o imensă coroană, care evocă oarecum arborii ce împodobesc unul din panourile de mozaic ale marii moschei din Damasc.

BRONZURI

Arta bronzului și aceea a aramei, a căror însemnătate printre manifestările artizanatului islamic este de prisos de amintit, au pus în aplicare, în funcție de epoci, tehnici puțin diferite, dintre care ultima ca dată a fost aceea a îmbogățirii suprafețelor lor prin încrustarea cu metale prețioase. Cititorul nu se va mira deci de diversitatea celor patru piese alese aici pentru a ilustra unele din aspectele lor tipice.

194. IBRIC DE BRONZ DIN EPOCA UMAYYADĂ ÎN ORIENT.

Printre cele mai vechi bronzuri islamice cunoscute figurează cele cîteva ibrice de acest tip, din care unul a fost găsit în Egipt lîngă mormîntul ultimului calif umayyad Marwān II, ucis în 749 pe cînd căuta să se salveze după înfrîngerea de la Marele Zāb. Arhaismul lor este atestat de forma originală (corp sferic și gît lung cilindric), de decorul de elemente florale purtînd amprenta unor influențe sasanide și de curioasele figuri de pasăre ce le servesc drept cioc de turnat. (New York, Metropolitan Museum of Art.)

195. ARZĂTOR DE MIRODENII (BRONZ) DIN EPOCA SELGIUCIDĂ (IRAN).

Printre obiectele de acest gen, foarte răspîndite în lumea islamică și turnate de cele mai multe ori, pînă în această epocă, în formă de animale, acest leu cu decorul ajurat și gravat, care face parte dealtfel dintr-o serie reprezentată prin mai multe exemplare, păstrează toate calitățile decorative proprii artei iraniene. Animalul este tratat fără nici o preocupare naturalistă, ci cu o rigiditate expresivă subliniată de bogăția decorului său acoperitor alcătuit din motive florale și epigrafice. (Leningrad, Muzeul Ermitaj.)

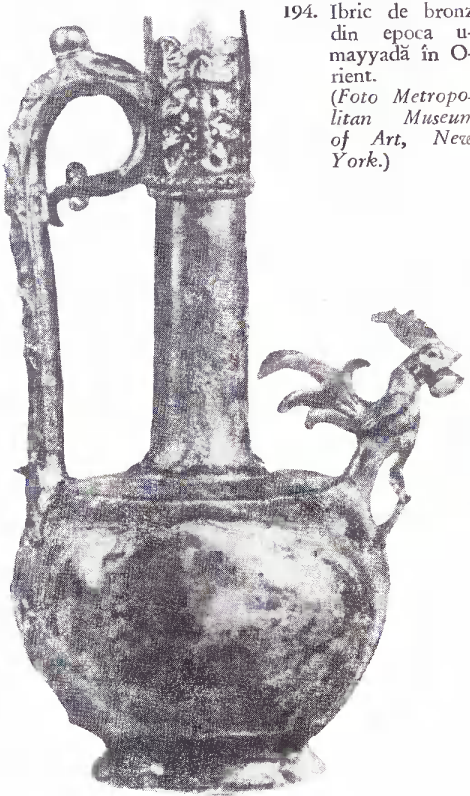

194. Ibric de bronz din epoca umayyadă în Orient.
(*Foto Metropolitan Museum of Art, New York.*)

195. Arzător de mirodenii (bronz) din epoca selgiucidă (Iran). (*Foto Muzeul Ermitaj, Leningrad.*)

196. IBRIC DE BRONZ INCRUSTAT DIN EPOCA SELGIUCIDĂ (IRAN).
Mai multe ibrice comparabile ilustrează o categorie de obiecte ce sînt atribuite provinciilor orientale şi care se numără printre primele la care a fost aplicată tehnica incrustaţiei, cu toate că în decorul lor s-au folosit încă gravarea şi motivele executate în relief, care aici au forma unor mici figuri de animale. (Berlin, Museum für Islamische Kunst.)

197. SFEŞNIC DE BRONZ DIN EPOCA POST-SELGIUCIDĂ (IRAN).
Tehnica incrustaţiei triumfă în acest obiect de dată mai tîrzie, la care se remarcă în acelaşi timp inscripţii cursive ornamentale şi reprezentări de personaje, comparabile acelora ce înfrumuseţeau în aceeaşi epocă bronzuri din Mesopotamia superioară. (Berlin, Museum für Islamische Kunst.)

OBIECTE DE LEMN SCULPTATE

Obiectele de lemn sculptate, ca şi obiectele de bronz şi aramă au cunoscut o înnoire a tehnicii lor în jurul secolului al XI-lea, cînd s-a răspîndit obiceiul de a fragmenta suprafaţa lor în panouri poligonale din ce în ce mai mici, inserate apoi între baghete profilate. În acelaşi timp au suferit o transformare simţitoare, în sensul micşorării şi regularităţii, stilizările florale, care au continuat să constituie baza repertoriului lor ornamental.

198—199. FRAGMENTE DE FRIZE DE LEMN DIN EPOCA FATIMIDĂ (EGIPT).
Din frizele de lemn sculptate care împodobeau unul din marile palate fatimide din Cairo, construit şi decorat între sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea, diferite fragmente au fost regăsite în spitalul şi în moscheea funerară ridicată mai tîrziu pe acelaşi loc de sultanul mameluc Kalā'un şi de fiul său al-Nāsir Muhammad. Aceste lungi panouri înfăţişau diferite „scene de gen", în care reprezentări de personaje şi de animale rapid schiţate se detaşau pe un fond sobru de vrejuri. Prin naturalismul său expresiv, stilul lor îl amintea pe acela al plăcilor de fildeş sculptate în aceeaşi epocă (v. il. 148—149) şi transpare aici în grupul vînătorului atacînd cu lancea un felin, ca şi în acela al călătorului însoţind o cămilă purtînd o lectică. (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

200. UŞĂ DE LEMN SCULPTAT DIN EPOCA GAZNAVIDĂ (AFGANISTAN).
Acest detaliu al uneia din porţile mormîntului suveranului Mahmūd din Gazna (m. în 1030) oferă un excelent exemplu al prelucrării lemnului într-o regiune unde

196. Ibric de bronz incrustat din epoca selgiucidă (Iran). (*Foto Staatliche Museen, Berlin.*)

197. Sfeşnic de bronz din epoca post-selgiucidă (Iran).
(*Foto Staatliche Museen, Berlin.*)

198—199. Fragmente de frize de lemn din epoca fatimidă (Egipt). (*Foto Hassia.*)

200. Uşă de lemn sculptat din epoca gaznavidă (Afganistan). *(Foto Archaeological Survey, New Delhi).*

s-au făcut totdeauna simțite influențele artei stepelor și ale viguroaselor ei stilizări. Ornamentul floral, închis în motive în formă de stea, se detașează aici pe adînciturl cufundate în umbră, care fac să iasă în evidență eleganța motivelor. Acestea sînt obținute prin simpla încrucișare a unor tije cu dungă mediană și a unor galoane cu borduri de perle, potrivit unor deprinderi stilistice, care se vor strămuta spre vest în epoca selgiucidă și vor fi regăsite în aspectul unor decoruri arhitecturale de stuc sau de lut ars (v. il. 188). (India, Fortul Roșu din Agra.)

201. PANOU TULUNID (EGIPT).
Imitarea voită a artei califiene din Samarra, ale cărei reușite arhitecturale inspiraseră, după cum se știe, fundațiile atît civile cît și religioase ale lui Ibn Tulun, transpare în stilul acestei armonioase sculpturi, executată după imperativele decorului cu adîncire liniară. O vagă reminiscență de figuri vii, aceea a două capete de păsări cu gîtul lung depărtîndu-se cu suplețe unul de altul, se contopește cu largi palmete stilizate, comparabile cu acelea care se mulau în stuc în aceeași epocă (v. pl. 186). (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

202. FRAGMENT DE CENOTAF (EGIPT, SECOLUL AL XIII-LEA).
Ingroșarea cadrelor și sărăcirea motivelor interioare, în panouri îmbinate totuși între ele cu o remarcabilă măiestrie, sînt caracteristice pentru arta lemnului în perioada post-selgiucidă. Capodopere de acest fel se regăsesc atît în Egiptul și în Siria ayyubide cît și în Anatolia turcă din această epocă. Cenotafele și minbarurile îndeosebi erau decorate cu delicate lucrări de tîmplărie comparabile cu aceasta. (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

ASTRONOMIE ȘI ASTROLOGIE

Dezvoltarea științelor astronomice în țările islamice s-a tradus prin adoptarea și perfecționarea unor instrumente adesea delicate. Realizarea lor, operă a unor adevărați savanți, mergea mînă-n mînă cu studiul problemelor teoretice, mai ales de trigonometrie, la rezolvarea cărora ele trebuiau să contribuie. Dar utilizarea lor pentru stabilirea unor horoscoape sau a unor talismane cu caracter astrologic le lega și de acele obiecte de valoare mai mult sau mai puțin magică pe care le ornau reprezentări ale semnelor zodiacului și care se întîlnesc îndeosebi în ținuturile Mesopotamiei superioare, unde o comunitate de adoratori ai aștrilor se perpetuase în epoca islamică.

203. ASTROLAB IRAKIAN (SECOLUL AL X-LEA).
Astrolabii plați sau planisferici, bazați pe principiul proiecției stereografice, constituiau principalul instrument

201. Panou tulunid (Egipt).
(*Foto Hassia.*)

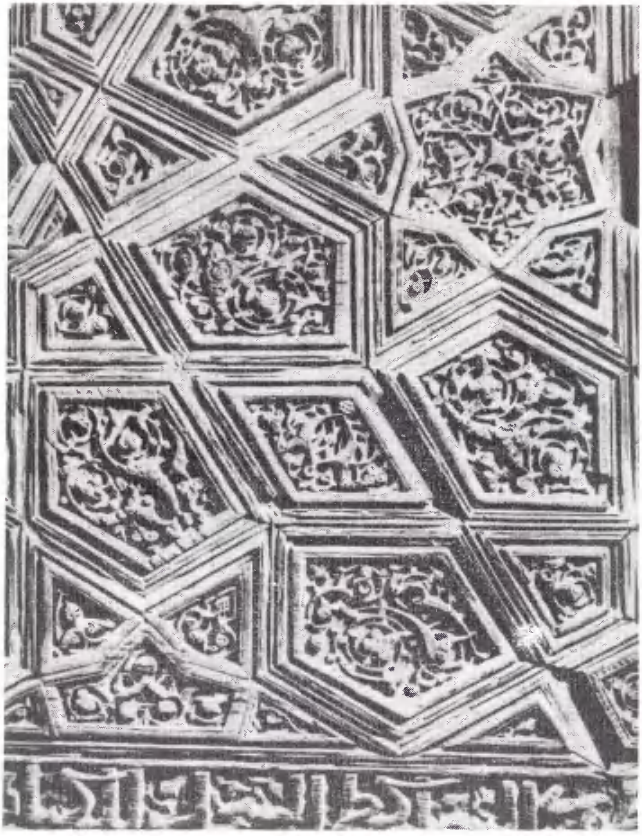

202. Fragment de cenotaf (Egipt, secolul al XIII-lea).
(Foto Hassia.)

204

203
205

206

203. Astrolab irakian (secolul al X-lea).
(*Foto Bibliothèque nationale, Paris.*)
204. Oglindă din Mesopotamia superioară (sfîrşitul secolului al XII-lea).
(*Foto Hirsch, Nordlingen.*)
205. Astrolab andalus (secolul al XI-lea).
(*Foto Germanisches Museum, Nürnberg.*)
206. Cadran solar.
(*Foto Bibliothèque nationale, Paris.*)

al astronomiei medievale islamice, dat fiind că nici un specimen de astrolabi liniari sau sferici nu pare să se fi păstrat. Ei cuprindeau o placă ajurată numită păianjen, care reprezenta bolta stelelor fixe rotindu-se în jurul pămîntului, considerat ca imobil. În acest păianjen, cercul zodiacului deţinea un loc important. Datorat unui artizan cu numele de Ahmed ibn Halaf, obiectul reprezentat aici fusese executat pentru califul abbasid al-Muktadir. (Paris, Bibl. nationale, Cabinet des médailles.)

204. OGLINDĂ DIN MESOPOTAMIA SUPERIOARĂ (SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XII-LEA).
Oglinzile folosite în cursul evului mediu islamic erau, ca şi cele din antichitate, de metal, cel mai adesea din aliaj de bronz şi argint. Una din feţele lor era şlefuită. Cealaltă purta decoruri în relief, printre care sînt interesante de relevat, pe specimenul de faţă, reprezentări ale celor douăsprezece semne ale zodiacului înconjurate de o inscripţie cu numele unui mic dinast din Mesopotamia superioară. (Harburg über Donauwörth, Colecţia Ottingen-Wallerstein.)

205. ASTROLAB ANDALUS (SECOLUL AL XI-LEA).
Instrumentul poartă semnătura „gravorului", care şi-a executat lucrarea la Saragosa în anul 472 al Hegirei, adică 1079 e.n. Se vede aici spatele, care era înzestrat cu o rigletă permiţînd a măsura înălţimea aştrilor. Aceasta era indicată de gradaţiile însemnate pe marginea superioară a cercului. (Nürnberg, Germanisches Museum.)

206. CADRAN SOLAR
Cadran solar pe plachetă de cupru (51×86), executat pentru suveranul zankid al Siriei Nūr al-Dīn de către un artist cu numele de Abū l-Faradj 'Isā, în anul 554 al Hegirei, adică 1154 e.n. Acest instrument era special destinat să determine ora rugăciunilor rituale cotidiene la latitudinea de 36° (latitudinea oraşului Alep). (Paris, Bibl. nationale, Cabinet des médailles.)

STICLĂRIE ŞI CRISTAL DE STÎNCĂ

Dificultatea prelucrării sticlei conferea valoare rezultatelor obţinute de artizani ce moşteniseră tehnici practicate în antichitate şi fabricau obiecte de mare preţ, rezervate de cele mai multe ori personajelor de rang înalt. Fragilele lor realizări rivalizau cu obiectele de cristal de stîncă şlefuit, pe care căutau uneori să le imite pînă şi în decorul lor. Ele căpătau însă cîteodată o strălucire cu totul deosebită aceea a emailurilor policrome care, după ce apăruseră în Egiptul

fatimid, aveau să asigure, începînd din secolul al XII-lea, renumele meşterilor sticlari ce lucrau în Siria şi în Mesopotamia superioară.

207. IBRIC DE STICLĂ (SECOLUL AL VIII-LEA).

Acest obiect simplu şi de mici dimensiuni (17 cm înălţime), a cărui puritate a formei constituia toată valoarea lui, este atribuit în general Iranului. El ilustrează perfecţiunea tehnică şi artistică atinsă pe atunci de o artă a sticlei, care nu era decît rezultatul strălucit al unor lungi eforturi anterioare. (New York, Corning Museum of Glass.)

208. FLACON (SECOLELE XI—XII).

Tot de proveniență iraniană, acest flacon dovedeşte o tehnică mai evoluată în domeniul sticlei suflate. Executat în mai multe culori, el se distinge mai ales prin toartele lui cu un desen complicat, însoţite de mici figuri stilizate de animale. (New York, Corning Museum of Glass.)

209. IBRIC DE CRISTAL DE STÎNCĂ (EGIPT, SECOLUL AL X-LEA).

Purtînd o inscripţie cu numele califului fatimid al-'Azîz (975—996), această piesă elegantă, demnă de a fi făcut parte din tezaurul califian, se distinge în acelaşi timp prin materia ei şi prin decorul de motive florale şi animaliere obţinute printr-o răbdătoare muncă de gravare la tocilă. Există diferite specimene de ibrice de acest tip. Numărul lor s-ar explica prin deescoperirea în secolul al X-lea a unor depozite de cristal de stîncă în vecinătatea Mării Moarte. Unele din aceste piese au fost prevăzute, ca şi cea de faţă, cu monturi de orfevrărie de dată mai tîrzie, executate de artizani occidentali. (Veneţia, Tezaurul bazilicei Sf. Marcu.)

210. PLOSCĂ DE PELERIN CU TOARTE ÎN FORMĂ DE INELE (IRAN, SECOLUL AL X-LEA).

Acest obiect utilitar avariat, relativ mare (22 cm înălţime), prezenta un decor în relief parţial dispărut. (New York, Corning Museum of Glass.)

211. LAMPĂ DE MOSCHEE (SIRIA, SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XIII-LEA).

Tehnicile de smălţuire, care fuseseră mai întîi folosite în Siria ayyubidă pentru realizarea unor cupe bogat decorate, au fost utilizate apoi pentru lămpi de moschee, care s-au răspîndit mai ales în epoca mamelucă şi reproduceau forma lămpilor metalice folosite pînă atunci. Aici, benzile epigrafice întrerupte de blazoane arată că lampa era destinată mausoleului unui emir, comandant al unui corp de arbaletieri şi care a decedat în 1285. (New York, Metropolitan Museum of Art.)

207. Ibric de sticlă (secolul al VIII-lea).
(*Foto Corning Museum of Glass, New York.*)
208. Flacon (secolele XI—XII).
(*Foto Corning Museum of Glass, New York.*)
209. Ibric de cristal de stîncă (Egipt, secolul al X-lea).
(*Foto Editore Osvaldo Bohm, Veneţia.*)

210. Ploscă de pelerin cu toarte în formă de inele (Iran, secolul al X-lea).
(*Foto Corning Museum of Glass, New York.*)
211. Lampă de moschee (Siria, sfîrşitul secolului al XIII-lea).
(*Foto Metropolitan Museum of Art, New York.*)
212. Flacon de sticlă (secolul al VIII-lea).
(*Foto Corning Museum of Glass, New York.*)

212. FLACON DE STICLĂ (SECOLUL AL VIII-LEA).
Această piesă (10 cm înălțime) și de origine imprecisă, evocînd aspectul unui obiect de cristal de stîncă, se distinge mai ales prin prezența unui decor tăiat în relief la tocilă. (New York, Corning Museum of Glass.)

CERAMICA

O mare diversitate de stiluri, grefată pe variații tehnice mult mai puțin considerabile după epoci și regiuni, rămîne poate caracteristica fundamentală a unei arte care, mai mult decît altele, a rămas supusă, din cauza legăturilor ei cu poporul, varietăților de inspirație proprii fiecărui ținut, fiecărei școli și chiar fiecărui artist. Olarii și ceramiștii lucrau în adevăr mai liber decît artizanii ce executau numai comenzi princiare, și folosind materiale foarte prețioase. Ei au păstrat astfel în lucrările lor o prospețime a inspirației ce le conferă în ochii noștri, o calitate cu totul deosebită și le dă dreptul să fie considerate, sub un unghi în primul rînd estetic și în afară de orice clasificare prea formală, drept tot atîtea reușite unice în îmbinarea desenului cu culoarea. În acest sens au fost alese cele cîteva exemple prezentate mai jos, potrivit unui evantai dealtfel prea restrîns pentru a da o idee fie și numai aproximativă despre multiplicitatea genurilor care au înflorit în acest domeniu între secolul al VII-lea și cel de-al XIII-lea.

213. FARFURIE CU DECOR EPIGRAFIC SOBRU (NIȘĂPUR, SECOLUL AL X-LEA).
Frumusețea unei scrieri colțuroase cu caractere întinse în sensul lungimii — scriere comparabilă dealtfel cu aceea ce se folosea în aceeași epocă pentru copiile îngrijite pe pergament ale Coranului — domină toată această compoziție, în care o dublă inscripție circulară pictată sub glazură se desprinde în maro-negru pe fondul de angobă albă ivorie. Ansamblul rămîne caracteristic pentru arta olarilor samanizi, care au lucrat atît în Transoxiana cît și în Horăsăn. El stă mărturie despre rafinamentul civilizației pe care o cunoșteau atunci regiuni privilegiate din punct de vedere economic și intelectual. (Washington, Freer Gallery of Art.)

214. BOL MARE CU DECOR DE PASĂRE (RAKKA, SECOLUL AL XII-LEA).
Un repertoriu animalier tradițional, îmnoit prin interpretări personale, era și el folosit deseori de artiști. Aici, o grațioasă siluetă de bîtlan, care se rotește parcă împreună cu bolul ce-l conține, constituie elementul principal al unui ornament pictat cu pensula și schițat rapid în negru sub glazura albastru-turcoaz, tipică în această epocă pentru ceramica din Rakka. (Washington, Freer Gallery of Art.)

213. Farfurie cu decor epigrafic sobru (Nīşāpūr, secolul al X-lea). (*Foto Freer Gallery of Art, Washington.*)
214. Bol mare cu decor de pasăre (Rakka, secolul al XII-lea). (*Foto Freer Gallery of Art, Washington.*)

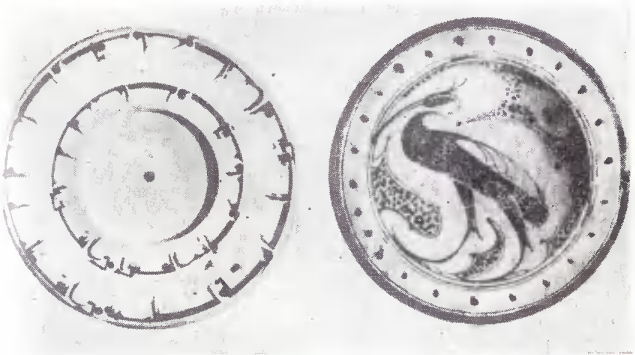

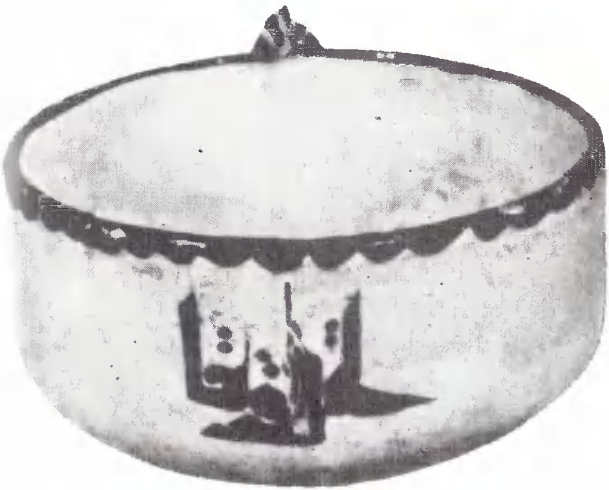

215. Bol cu decor epigrafic (Nīşāpūr, secolul al X-lea). (*Foto Staatliche Museen, Berlin.*)

215. BOL CU DECOR EPIGRAFIC (NIŞĂPUR, SECOLUL AL X-LEA).
Cîteva litere îngrijit pictate pe angobă şi completînd linia sobră a benzii vasului ilustrează pe acest obiect foarte simplu tehnica decorativă proprie unor olari samanizi, al căror gust pentru compoziţiile caligrafice a mai fost observat (v. pl. 213). (Berlin, Museum für Islamische Kunst.)

216. CUPĂ CU REFLEXE METALICE (IRAK SAU IRAN, SECOLUL AL X-LEA).
Piesa aceasta face apel la o tehnică diferită şi deosebit de apreciată în ţările islamice, unde ea avea să se menţină timp de secole, după ce apăruse în Irak încă de la începutul epocii abbaside, răspîndindu-se apoi pînă la Kairuan. Silueta stîngace, dar decorativă, a unei păsări este înfrumuseţată de luciul scînteietor datorat unei pelicule metalice subţiri obţinută prin coacerea la foc reducător a unui oxid metalic aplicat pe smalţ. (Berlin, Museum für Islamische Kunst.)

217. CUPĂ CU DECOR DE PĂSĂRI STILIZATE (NIŞĂPUR, SECOLUL AL X-LEA).
Regăsim în schimb aici doar procedeul picturii pe angobă şi sub glazură, conferind toată strălucirea lui fondului alb ivoriu. Dar măiestria artistului se afirmă în discreţia însăşi a decorului său semiepigrafic, floral şi animalier repartizat în trei tuşe inegale. (New York. Metropolitan Museum of Art.)

218. VAS ÎN FORMĂ DE PĂSĂRE (EGIPT, SECOLUL AL XIII-LEA).
O depărtată reminiscenţă antică este singura care ajută la înnobilarea siluetei cam rigide a acestei figuri, subliniată de cîteva trăsături negre sub glazura ei transparentă. (Cairo, Muzeul de Artă arabă.)

219. FLACON CU DECOR PICTAT PE SMALŢ (IRAN, SECOLUL AL XIII-LEA).
Armoniei unor graţioase arabescuri policrome ce se detaşează pe un fond albastru turcoaz opac i se datorează eleganţa cam searbădă a acestei lucrări post-selgiucide, pusă în valoare încă, sub smalţ, de o reţea de ornamente în relief, dar incapabilă să rivalizeze în ce priveşte calitatea cu primele piese de tehnică „minai". (Muzeul din Teheran.)

220. CUPĂ CU BOGAT DECOR FLORAL (NIŞĂPUR, SECOLUL AL X-LEA).
Fleuroanele compozite pictate pe angoba albă ivorie sînt executate aici în diverse tonuri de negru şi de roşu cadmiu folosite de olarii samanizi cînd voiau să-şi varieze efectele şi să-şi acordeze paleta cu un efort sporit de ornamentaţie. (Edinburgh, Royal Scottish Museum.)

216. Cupă cu reflexe metalice (Irak sau Iran, secolul al X-lea).
(*Foto Staatliche Museen, Berlin.*)

217. Cupă cu decor de păsări stilizate (Nīšāpūr, secolul al X-lea).
(*Foto Metropolitan Museum of Art, New York.*)

218. Vas în formă de pasăre (Egipt, secolul al XIII-lea).
(*Foto Hassia.*)

219. Flacon cu decor pictat pe smalț (Iran, secolul al XIII-lea).
(*Foto Boudot-Lamotte.*)

220. Cupă cu bogat decor floral (Nīšāpūr, secolul al X-lea). (*Foto Tom Scott, Edinburgh.*)

221. VAS CU DECOR EPIGRAFIC ŞI FLORAL (RAKKA, SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XII-LEA).

Contrastul clasic dintre un decor negru executat cu trăsături mari de pensulă şi un fond colorat în albastru-turcoaz de glazura transparentă ce-l acoperă domină ornamentaţia acestui vas de o formă cam greoaie, care pune însă în valoare abundenţa şi diversitatea motivelor sale. (Londra, Victoria and Albert Museum.)

222. CUPĂ CU SUPORTURI DE LEI (RAYY, SECOLUL AL XIII-LEA).

Trei picioare modelate în ronde-bosse şi avînd forma unor mici siluete animale constituie principala originalitate a acestei piese. Sculptura în relief se unea astfel cu tehnica smalţurilor policrome, pictate peste glazură şi supuse unei a doua arderi, care caracteriza în această epocă ceramica iraniană zisă „minai". Se recunoaşte la exteriorul obiectului una dintre acele inscripţii, adesea istorice, în caractere cursive, care erau frecvente în epocă. (Berlin, Museum fiir Islamische Kunst.)

ŢESĂTURI ŞI BRODERII

În condiţii foarte diferite de acelea care au prezidat la dezvoltarea artei ceramicii în ţările Islamului — întrucît era vorba de piese executate sub controlul curţii califiene şi, de cele mai multe ori în ateliere regale —, artele ţesăturii au cunoscut şi ele o diversitate de şcoli stilistice, explicată în acest caz prin natura materialului sau a tehnicii ca şi prin tendinţele proprii fiecărei epoci sau fiecărui loc. Ar fi zadarnic să căutăm a ilustra în cîteva pagini obiceiurile artizanale care au fost în stare să dea naştere unor capodopere atît de diferite ca acele fine stofe de in împodobite cu benzi de broderie sau de tapiserie, care se fabricau, de exemplu, în oraşele egiptene ale deltei pentru califii abbasizi apoi fatimizi, sau ca acele ţesături de mătase cu motive sasanide, uniform repetate în medalioane de perle, care se cunoşteau în Egipt şi în Siria, ca şi în Iran, sau în sfîrşit ca acele prime covoare cu punct înnodat, ale căror rare exemple fatimide sînt întrecute de vestigii selgiucide din secolul al XIII-lea, păstrate în Anatolia şi executate de pe atunci încă cu tipul de nod care va rămîne caracteristic pentru producţia turcă. Lăsînd deci la o parte orice consideraţie ţinînd de studiul acestei importante ramuri a artelor minore în ţările Islamului, ne vom mulţumi să evocăm, cu ajutorul a două capodopere provenind din regiuni foarte depărtate între ele, interesul pe care dinaştii islamici sau chiar numai islamizaţi ca moravuri l-au acordat totdeauna unor lucrări pe care şi le rezervau aproape exclusiv şi care ocupau un loc fundamental în exteriorizarea măreţiei şi în glorificarea persoanei lor. În adevăr, după ţesăturile ce-i înconjurau, cu care se înveşmîntau sau pe care chiar le împărţeau cu o

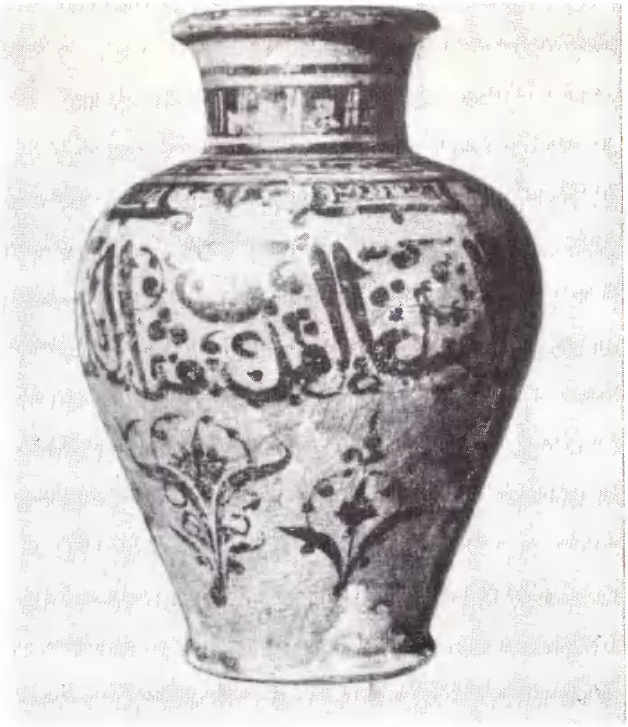

221. Vas cu decor epigrafic şi floral (Rakka, sfîrşitul secolului al XII-lea.)
(*Foto Victoria and Albert Museum, Londra.*)
222. Cupă cu suporturi de lei (Rayy, secolul al XIII-lea).
(*Foto Staatliche Museen, Berlin.*)

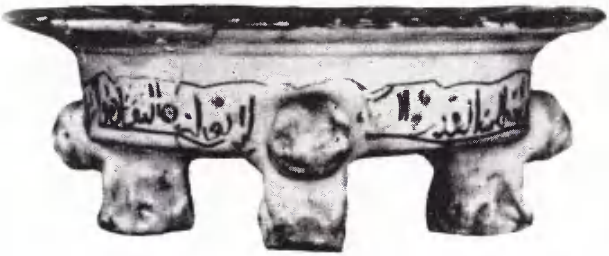

dărnicie totdeauna ostentativă, se măsura în bună parte strălucirea unor domnii, marcate prin fastul suveranului ca şi prin puterea armelor sale.

223. ŢESĂTURĂ BRODATĂ IRANIANĂ (SECOLUL AL X-LEA).
Cunoscută ca „ţesătura Saint-Josse", după numele bisericii din ţinutul Pas-de-Calais unde era păstrată, după ce fusese, fără îndoială, adusă din Orient în momentul primei Cruciade, această piesă renumită este împodobită cu reprezentări de animale stilizate potrivit tradiţiei sasanide (cămile, elefanţi), precum şi cu borduri geometrice şi o lată bandă epigrafică în caractere colţuroase. Ea poartă numele emirului Buhtakīn, care se răsculase în Horāsān împotriva suveranului samanid al vremii şi a fost ucis în 961. Prezenţa inscripţiei se adaugă la calitatea decorului pentru a conferi ţesăturii o valoare cu totul deosebită, aceea a unei reuşite artistice şi tehnice, totodată bine localizată şi datată. (Paris, Muzeul Luvru.)

224. MANTIA LUI ROGER AL II-LEA DE SICILIA (ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XII-LEA).
Fabricată la Palermo în 1134 pentru încoronarea regelui normand care a ridicat capela Palatină (il. 151—153), mantia în formă de sfită preoţească a fost lucrată după tehnica şi stilul apreciate în ţările islamice. De fiecare parte a unui copac aducînd cu un palmier, doi lei doboară fiecare cîte o cămilă, opunîndu-se simetric în felul figurilor afrontate din medalioanele de inspiraţie sasanidă. Desenele sînt executate în broderie de fir de aur pe ţesătură de purpură de o neasemuită strălucire. Bordura e formată dintr-o inscripţie arabă în cufică, slăvindu-l pe suveran şi indicînd data execuţiei mantiei. (Viena, Kunsthistorisches Museum.)

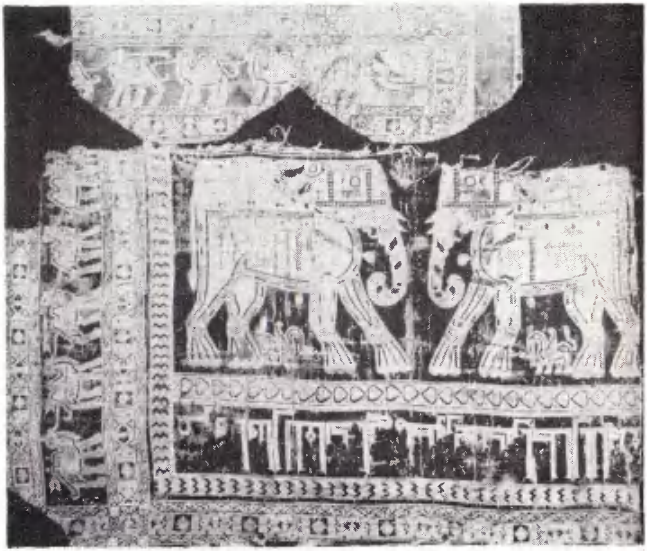

223. Țesătură brodată iraniană (secolul al X-lea).
(*Foto Giraudon.*)
224. Mantia lui Roger al II-lea de Sicilia (începutul secolului al XII-lea).
(*Foto Kunsthistorisches Museum, Viena.*)

ORIENTARE BIBLIOGRAFICĂ

I. PERIODICE ŞI LUCRĂRI DE REFERINŢĂ
II. LUCRĂRI GENERALE
III. MUHAMMAD ŞI CORANUL
IV. ISTORIA STATELOR ISLAMICE
V. DOCTRINA SUNNITĂ ŞI DREPTUL
VI. DOCTRINELE SECTARE
VII. SUFISM, FILOZOFIE, ETICĂ, ŞTIINŢE
VIII. LITERATURĂ ŞI ARTĂ
IX. VIAŢA ECONOMICĂ. AMENAJAREA ŞI APĂRAREA TERITORIULUI
X. ORAŞE ŞI PALATE

I. PERIODICE ŞI LUCRĂRI DE REFERINŢĂ

1. Periodice principale.

Al-Andalus, Madrid; *Annales de l'Institut d'études orientales (AIEO)*, Alger (nu mai apare); *Arabica*, Leyda; *Ars islamica, Ars orientalis*, Michigan; *Bulletin d'études orientales (BEO)*, Damasc; *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale (BIFAO)*, Cairo; *Bulletin of the British School of Oriental and African studies (BSOAS)*, Londra; *Der Islam*, Berlin; *Journal asiatique (JA)*, Paris; *Journal of the economic and social history of the Orient (JESHO)*, Leyda; *Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)*, Londra; *Orieens, Leyda; Revue des études islamiques (REI)*, Paris; *Studia islamica (SI)*, Paris.

2. Lucrări de referinţă.

Lucrarea esenţială este *Encyclopédie de l'Islam*, ed. I, 4 vol. şi supliment, Leyda, 1913—1942, înlocuită treptat prin edi-

ția a doua, Leyda, 1954 și urm., în curs de publicație; articolele cele mai importante din una și din cealaltă ediție sînt semnalate mai jos sau în Indexul documentar. Uneori prezintă interes să se consulte versiunea condensată intitulată *Shorter Enciclopaedia of Islam*, Leyda, 1953. O bibliografie generală, orientată mai ales spre problemele istorice și stabilind bilanțul chestiunilor este oferită de J. SAUVAGET, *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman*, ediție revăzută și completată de C. CAHEN, Paris, 1961 (care nu dispensează de a recurge la prima ediție, datînd din 1943). Pot fi utilizate pe de altă parte două repertorii bibliografice: *Abstracta islamica*, bibliografie selectivă avînd drept obiect atît periodicele cît și lucrările, publicată de *REI* începînd din 1927; J. D. PEARSON, *Index islamicus* 1906—1955, Cambridge, 1958, *Supplement 1956—1960* și *Supplement 1961- 1965*, care nu se referă decît la periodice. Se vor adăuga două lucrări bibliografice specializate: K. A. CRESWELL, *A bibliography of the architecture, arts and crafts of Islam*, Cairo, 1961; L. A. MAYER, *Bibliography of Moslem numismatics, India excepted*, Londra, 1954. Cîteva lucrări de referință speciale sînt de semnalat: C. E. BOSWORTH, *The Islamic dynasties*, Edinburgh, 1967, o carte practică, dar care nu face de prisos consultarea volumului: E. DE ZAMBAUR, *Manuel de généalogie et de chronologie*, Bad Pyrmont, 1955; H. G. CATTENOZ, *Tables de concordance des ères chrétienne et hégirienne*, Rabat, 1954 (indispensabilă cînd se utilizează cronicile); *Historical atlas of the Muslim peoples*, Djambatan, 1957; C. BROCKELMANN, *Geschichte der arabischen Literatur*, 5 vol., Leyda, 1937—1949 (indispensabil repertoriu bio-bibliografic cu listă a manuscriselor, dar nu istorie a literaturii); de completat acum prin F. SEZGIN, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, t. I, Leyda, 1967; G. FLÜGEL, *Concordantiae Corani arabicae*, Leipzig, 1942 (permițînd a regăsi originea citatelor coranice); A. J. WENSINCK, *A handbook of early Muhammadan Tradition*, Leyda, 1960 (conținînd un index sumar al lucrărilor de Tradiție); W. HINZ, *Islamische Masse und Gewichte*, Leyda, 1955 (asupra metrologiei); *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, 16 vol. Cairo, 1931—1955 (neterminat și prea puțin critic); A. GROHMANN, *Einführung und Chrestomathie zur arabischen Papyruskunde*, t. I, Praga, 1955 (inițiere în studiul documentelor de arhivă datînd din primele secole ale Islamului).

II. LUCRĂRI GENERALE

H. MASSÉ, *L'Islam*, Paris, 1945 (bună inițiere doctrinală și istorică); D. SOURDEL, *l'Islam*, col.: „Que sais-je?", Paris, 1949, ultima ed. 1968 (mai succint); G. E. VON GRUNEBAUM, *Islam médieval*, trad. franc., Paris, 1962; I. GOLDZIHER, *le Dogme et la Loi de l'Islam*, trad. franc., Paris, 1920 (privire generală asupra evoluției doctrinale, în prezent depășită) și *Muhammedanische Studien, Halle, 1889* —1890, reed. 1961; H. A. R. GIBB, *les Structures de la pensée religieuse de l'Islam*, trad. franc., Paris, 1950; H. LAOUST, *les Schismes dans l'Islam*, Paris, 1965 (descrie evoluția gîndirii musulmane în fața marilor mișcări politice); H. CORBIN, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964 (tratează despre diferitele aspecte ale gîndirii, dar este importantă mai ales în privința doctrinelor sectare); M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, *les Institutions musulmanes*, Paris, 1946 (lucrare clasică, dar fără perspectivă istorică); L. GARDET, *la Cité musulmane*, Paris, 1961, precum și *l'Islam, religion et communauté*, Paris, 1967; A. MEZ, *Die Renaissance des Islams*, Heidelberg, 1922, trad. span., 1936 și engl. 1937 (lucrare tratînd despre diferitele aspecte ale civilizației Orientului islamic în secolul al X-lea, dar depășită și prost structurată); E. LÉVI-PROVENÇAL, *Histoire de l'Espagne musulmane*, t. III, Paris, 1953 (care, deși se limitează la o provincie excentrică a lumii Islamului, oferă totuși un tablou foarte complet și viu despre societatea islamică veche); în sfîrșit W. M. WATT, *Islam and the integration of society*, London, 1961 (care prezintă un interesant studiu sociologic asupra societății islamice în ansamblul ei).

În materie de lucrări istorice, va trebui să se recurgă la studiile conținute în diversele istorii generale: L. HALPHEN, *les Barbares*, Paris, 1940; M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES și S. F. PLATONOV, *le Monde musulman et byzantin jusqu'aux croisades*, Paris, 1931; C. DIEHL și G. MARÇAIS, *le Monde oriental de 395 à 1081*, Paris, 1936, reed. 1944; E. PERROY, *le Moyen Age*, Paris, 1955, (capitole despre lumea musulmană datorate lui C. Cahen); G. WIET, „l'Islam", în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire universelle*, t. II, Paris 1957. Se mai poate consulta buna expunere a lui B. LEWIS, *les Arabes dans l'histoire*, trad. franc., Neuchâtel, 1958.

Asupra topografiei istorice a lumii musulmane vechi nu există nici o lucrare de ansamblu. Pentru unele regiuni, ca Maghrebul, trebuie să se recurgă la capitolele topografice conținute în lucrări de sinteză. Asupra altor regiuni dispunem de lucrări de valoare inegală. Asupra Iranului: G. LE STRANGE, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930; P. SCHWARZ, *Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen*, Leipzig, 1910—1929 (neterminat). Asupra Siriei și Palestinei: R. DUSSAUD, *Topographie historique de la Syrie ancienne et médiévale*, Paris, 1927; G. LE STRANGE, *Palestine under the Moslems*, Londra, 1890. Asupra Egiptului: J. MASPÉRO și G. WIET, *Matériaux pour servir à la géographie de l'Egypte*, Cairo, 1914. Asupra Anatoliei: E. HONIGMANN, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches (363—1071)*, Bruxelles, 1935; P. WITTEK, *Von der griechischen zur türkischen Toponymie*, în *Bizantion*, X, 1935; W. M. RAMSAY, *The Historical Geography of Asia Minor*, Londra, 1890.

Asupra relațiilor și influențelor între Islam și Occident: *The Legacy of Islam*, ed. de T. ARNOLD și A. GUILLAUME, Oxford, 1931; N. A. FARIS, *The Arab heritage*, Princeton, 1946; în plus, principalele chestiuni au fost recent puse la punct în *L'Occidente e l'Islam nell'alto medievo*, Spoleto, 1965.

III. MUHAMMAD ȘI CORANUL

Asupra Arabiei vechi: M. RODINSON, „l'Arabie avant l'Islam", în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire universelle*, t. II, Paris, 1957; J. PIRENNE, „Arabie préislamique", în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire de l'Art*, t. I, Paris, 1961, cum și art. *'Arab (Djazîrat al-)* din *Enc. Isl.* (2), și A. GROHMANN, *Arabien*, München, 1963.

Asupra vieții lui Muhammad, a se vedea în primul rînd: R. BLACHÈRE, *le Problème de Mahomet*, Paris, 1952; M. RODINSON, „Bilan des études mohammadiennes", în *Revue historique*, CCXXIX, fasc. 465, 1963; A. GUILLAUME, *The Life of Muhammad, Ibn Ishaq's Sirah*, Londra, 1955 (care prezintă o traducere a biografiei tradiționale). Bibliografiile cele mai importante sînt: TOR ANDRAE,

Mahomet, sa vie et sa doctrine, trad. franc., Paris, 1945; M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, *Mahomet*, Paris, 1957; W. M. WATT, *Mahomet à La Mecque* şi *Mahomet à Médine*, trad. franc., Paris, 1958 şi 1959; M. HAMIDULLAH, *le Prophète de l'Islam*, 2 vol., Paris, 1959 (punctul de vedere al unui musulman); în sfîrşit, M. RODINSON, *Mahomet*, Paris, 1961, reed. 1968.

Asupra Coranului: o iniţiere e oferită de R. BLACHÈRE, *le Coran*, col. „Que sais-je?", Paris, 1967. Traduceri cu caracter literar: E. MONTET, *le Coran*, Paris, 1929; A. J. ARBERRY, *The Koran interpreted*, Londra — New York, 1963. În ultimii ani au fost publicate traduceri mai precise: R. BLACHÈRE, *le Coran*, Paris, 1947—1951 (cu reconstituirea ordinii iniţiale a suratelor) şi *le Coran*, Paris, 1957 (care urmează ordinea tradiţională); R. BELL, *The Qur'ân*, Edinburgh, 1937—1939; R. PARET, *Der Koran*, Stuttgart, 1963 şi urm. (în curs). O traducere a fost publicată şi de M. HAMIDULLAH, *le Coran*, Paris, 1959. Asupra problemelor de text, v. mai ales: R. BELL, *Introduction to the Qur'ân*, Edinburgh, 1953; R. BLACHÈRE, *Introduction au Coran*, Paris, 1959.

Asupra relaţiilor cu religiile evreiască şi creştină: Tor ANDRAE, *les Origines de l'Islam et du christianisme*, trad. franc., Paris, 1955; D. MASSON, *le Coran et la révélation judéo-chrétienne*, Paris, 1958; Y. MOUBARAC, *Abraham dans le Coran*, Paris, 1958; H. MICHAUD, *Jésus dans le Coran*, Neuchâtel, 1960. Asupra cunoaşterii Coranului în Europa medievală: J. KRITZECK, *Peter the Venerable and Islam*, Princeton, 1964.

Printre studiile speciale, cel mai recent este acela de D. BAKKER, *Man in the Qur'ân*, Amsterdam, 1965, în care se va găsi o bibliografie utilă. Asupra problemelor de exegeză, lucrarea clasică rămîne aceea a lui I. GOLDZIHER, *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*, reed. Leyda, 1952; v. de asemenea H. CORBIN, „l'Intériorisation du sens en herméneutique soufie iranienne', în *Eranos Jahrbuch*, XXVI 1957.

IV. ISTORIA STATELOR ISLAMICE

Encyclopédie de l'Islam conține articole de valoare foarte inegală asupra diferitelor dinastii. Asupra cuceririlor se va consulta: M. J. DE GOEJE, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, Leyde, 1886; E. AMÉLINEANU, „la Conquête de l'Egipte par les Arabes" în *Revue historique*, CXIX și CXX. 1915; H. A. R. GIBB, *The Arab conquests in Central Asia*, Londra, 1923; M. CANARD, „Expéditions des Arabes contre Constantinopole", în *JA*, 1926. Se vor nota și reflecțiile lui G. H. BOUSQUET, „Observations sur la nature et la cause de la conquête arabe", în *SI*, VI, 1956.

Asupra perioadei primilor califi și a Umayyazilor, nu se poate cita nici un studiu de ansamblu în afară de lucrarea învechită de J. WELLHAUSEN, *Das Arabische Reich und sein Sturz*, Berlin, 1902, reed. 1960; H. LAMMENS, „le «Triumvirat» Aboû Bakr, 'Omar, Aboû 'Ubaida", în *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, IV, 1910; R. VESELY, „Die Ansâr im ersten Bürgerkrieg", în *Archiv Orientalni*, XXVI, 1958; H. LAMMENS, *Études sur le règne du calife omeyyade Mo'âwiya I-er*, Beyrut, 1908; F. GABRIELI, *Il Califfato di Hisham*, Alexandria, 1935; Diversele articole de C. H. BECKER din *Islamstudien*, I, Leipzig, 1924, toate studii care, cu excepția aceleia a lui R. Vesely, sînt astăzi depășite, dar nu înlocuite. Se va adăuga, asupra cronicilor vechi: E. L. PETERSEN, *'Alî and Mu'âwiya in early Arabic Tradition*, Copenhaga, 1964.

Asupra epocii abbaside, v. C. CAHEN, „Points de vue sur la révolution abbaside" în *Revue historique*, fasc. 468, 1963, precum și *Leçons d'histoire musulmane, Paris, 1957—1958*, care dă o privire de ansamblu. Nici o lucrare n-a fost consacrată istoriei diferitelor califate din marea epocă; se vor găsi însă în D. SOURDEL, *le Vizirat 'abbâside*, Damasc, 1959—1960, odată cu studiul asupra unei instituții deosebite, expuneri care permit familiarizarea cu principalele etape ale respectivei perioade. Printre studiile de detaliu, vom semnala: T. NÖLDEKE, *Orientalische Skizzen*, Berlin, 1892, care grupează diferite lucrări, din care unele sînt utilizabile și azi; N. ABBOTT, *Two queens of Bagdad*, Chicago, 1946; F. GABRIELI, *Al-Ma'mûn e gli Alidi*, Leipzig, 1921; D. SOURDEL, „la Politique religieuse du calife al-Ma'mûn",

în *REI*, 1962, şi „la Politique religieuse des successeurs d'al-Mutawakkil", în *SI*, XIII, 1960; E. HERZFELD, *Geschichte der Stadt Samarra*, Hamburg, 1948.

Asupra secolului al X-lea în Irak: H. BOWEN, *The Life and times of 'Ali b. 'Isâ, the Good Vizier*, Cambridge — Londra, 1928; C. DEFRÉMERY, „Mémoire sur les emirs al-Oméra", în *Mémoires présentés... à l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, 1852; V. MINORSKY, *la Domination des Dailamites*, Paris, 1932; G. WIET, *Soieries persanes*, Cairo, 1948; despre Buyizi: M. KABIR, *The Buwayhid dinasty of Baghdad*, Calcutta, 1964.

Asupra Iranului abbasid, v. în special: B. SPULER, *Iran in frühislamischer Zeit*, Wiesbaden, 1952; W. BARTHOLD, *Turkestan down to the Mongol invasion*, Londra, 1926; C. E. BOSWORTH, *The Ghaznawids. Their empire in Afghanistan and Eastern Iran*, 944—1040, Edinburgh, 1963; G. H. SADIGHI, *Les Mouvements religieux iraniens au IIe et au IIIe siècle de l'Hégire*, Paris, 1938.

Asupra Siriei şi Egiptului în cursul aceleiaşi perioade: M. CANARD, *Histoire de la dynastie des H'amdanides de Jazîra et de Syrie*, Alger, 1951; G. WIET, *l'Egypte arabe de la conquête arabe à la conquête ottomane*, Paris, 1934 (apud G. Hanotaux, *Histoire de la nation égiptienne)*; C. H. BECKER, *Beiträge zur Geschichte Ägyptens unter dem Islam*, Strasbourg, 1902—1903; Z. M. HASSAN, *les Tulunides, étude de l'Egypte musulmane à la fin du IX-e siècle*, Paris, 1933.

Asupra Fatimizilor se va găsi o privire de ansamblu, bine adusă la zi, în M. CANARD, art. *Fatimides* în *Enc. Isl.* (2). Pentru mai multe detalii se va recurge la M. J. DE GOEJE, *Mémoire sur les Carmathes du Bahraïn et les Fatimides*, Leyda, 1886; W. MADELUNG, „Fatimiden und Bahrainqarmaten", în *Der Islam*, XXXIV, 1959; *Vie de l'Ustadh Jawdhar*, trad. M. CANARD, Alger, 1958.

Asupra epocii selgiucide, în lipsa unui studiu de ansamblu se vor consulta: *A history of the Crusades*, ed. K. M. SETTON, t. I, *The First hundred years*, Philadelphia, 1955 (unde se vor găsi capitole asupra califatului abbasid, asupra
263 isma'ilienilor, Selgiucizilor, Zankizilor, asupra lui Nūr

al-Dîn și a lui Saladin) și t. II, *The Later Crusades*, Philadelphia, 1962 (unde se vor găsi capitole asupra turcilor în Iran și în Anatolia, asupra Ayiubizilor, mongolilor și primilor mamluci). Cu privire la Siria se va recurge la lucrarea lui C. CAHEN, *la Syrie du Nord à l'époque des croisades*, Paris, 1940, care poate fi completată prin S. LANE POOLE, *Saladin and the fall of the kingdom of Jerusalem*, London, 1898; N. ELISSÉEFF, *Nûr al-Dîn*, Beyrut, 1967; F. GABRIELI, *Storici arabi delle Crociate*, Torino, 1963 (extracte traduse); precum și C. CAHEN, art. *Ayyubides* din *Enc. Isl.* (2). Asupra problemelor anatoliene, a se vedea C. CAHEN, „la Première pénétration turque en Asie-Mineure", în *Byzantion*, XVIII, 1948; „le problème etnique en Anatolie", în *Cahiers d'histoire mondiale*, II, 2, 1955; și mai ales *Preottoman Turkey*, Londra, 1968.

Asupra evoluției Magrebului, se mai pot consulta G. MARÇAIS, *la Berbérie musulmane et l'Orient du Moyen Age*, Paris, 1946. Studii specializate sînt oferite de M. VONDERHEYDEN, *la Bérbérie orientale sous la dynastie des Benoû' l-Arlab*, Paris, 1927, (în așteptarea unei lucrări ce urmează să apară a lui M. Talbi); H. R. IDRIS, *la Bérbérie orientale sous les Zirides*, Paris, 1962; J. BOSCH VILA, *Los Almorávides*, Tetuan, 1956; A. HUICI MIRANDA, *Historia politica del Imperio almohade*, t. I, Tetuan, 1956; R. BRUNSCHVIG, *la Bérbérie orientale sous les Hafsides*, Paris, 1940—1947.

Asupra Spaniei musulmane, lucrarea fundamentală rămîne aceea a lui E. LÉVI-PROVENÇAL, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris, 1944—1953, care nu depășește secolul al X-lea. Asupra perioadei posterioare, v. H. TERRASSE, *Islam d'Espagne*, Paris, 1958, și A. GONZALES PALENCIA, *Historia de la España musulmana*, ed. a 4-a, Madrid, 1948, fără a uita lucrările generale asupra imperiilor almoravid și almohad.

Asupra Siciliei, ne vom raporta la F. GABRIELI, „Un secolo di studi arabo-siculi", în *SI*, II, 1954, care oferă toate referirile la lucrări ce au venit să completeze opera de pionier săvîrșită în acest domeniu de M. AMARI.

V. DOCTRINA SUNNITĂ ŞI DREPTUL

Asupra Tradiţiei, a se vedea: I. GOLDZIHER, *Études sur la Tradition islamique*, trad. franc., Paris, 1952, lucrare datînd din 1891, de completat prin A. GUILLAUME, *The Tradition of Islam*, Oxford, 1924 şi J. SCHACHT, „A revaluation of Islamic Tradition", în *JRAS*, 1949. Tratate vechi accesibile în traducere franceză: AL-BUKHARI, *les Traditions islamiques*, 4 vol., Paris, 1903—1914 (trad. A. HOUDAS şi V. MARÇAIS); G. LECOMTE, *le „Traité des divergences du hadît" d'Ibn Qutayba*, Damasc, 1962.

Asupra teologiei în general, o bună iniţiere e oferită de W. M. WATT, *Islamic philosophy and theology*, Edinburgh, 1962, de completat prin lucrări mai dezvoltate, ca: A. S. TRITTON, *Muslim theology*, Londra, 1947; L. GARDET şi M. M. ANAWATI, *Introduction à la théologie musulmane*, Paris, 1948; L. GARDET, *Dieu et la destinée de l'Homme*, Paris, 1967. V. de asemenea: W. M. WATT, *Free will and predestination in early Islam*, Londra, 1948; A. J. ARBERRY, *Revelation and reason in Islam*, Londra, 1957. Asupra crezurilor vechi, v. W. M. WATT, art. *'akîda*, în *Enc. Isl.* (2); A. J. WENSINCK, *The Muslim creed, its genesis and its historical development*, Cambridge, 1932.

Asupra mişcării tradiţionaliste, W. M. PATTON, *Ahmad ibn Hanbal and the Mihna*, Leyda, 1897, rămîne util. Lucrarea va fi completată prin diferite studii de H. LAOUST, art. *Ahmad ibn Hanbal* şi *hanâbila*, în *Enc. Isl.* (2); „le Hanbalisme sous le califat de Bagdad", în *REI*, 1959; *la profession de foi d'Ibn Batta*, Damasc, 1958; *Précis de droit d'Ibn Qudâma*, Beyrut, 1950 (cu o introducere despre mediul sirian din secolul al XII-lea). Se va adăuga G. MAKDISI, *Ibn 'Aqîl et la résurgence de l'Islam traditionaliste au XIe siècle*, Damasc, 1963. Nu se va neglija, cu toate că se referă la o epocă mai tîrzie, lucrarea lui H. LAOUST, *Essai sur les doctrines... d'Ibn Taimiya*, Cairo, 1939. Asupra zahirismului, lucrarea clasică rămîne aceea a lui I. GOLZIHER, *Die Zâhiriten*, Leipzig, 1894; v. de asemenea A. ARNALDEZ, *Grammaire et théologie chez Ibn Hazm de Cordoue*, Paris, 1956.

Asupra teologiei dogmatice și a aș'arismului, studii recente au înnoit întrebările și traduceri au înlesnit accesul la textele fundamentale. Vezi M. ALLARD, *le Problème des attributs divins dans la doctrine d'al-Aš'ari et de ses premiers disciples*, Beyrut, 1965; M. FRANK, „The Structure of the created causality according to al-Aš'ari", în *SI*, XXV, 1966; G. MAKDISI, „Ash'ari and the ash'arites in Islamic religious history", în *SI*, XVII, 1962; H. KLOPFER, *Das Dogma des Imâm al-Haramain al-Djuwaini*, Wiesbaden, 1958; R. BRUNSCHVIG, „Devoir et pouvoir. Histoire d'un problème de théologie musulmane", în *SI*, XX, 1964. Se vor adăuga asupra unei doctrine deosebite, *le Livre de Mohammed ibn Toumert*, ed. J. D. LUCIANI, Alger, 1903 (cu introducere de I. Goldziher) și observațiile lui R. BRUNSCHWIG, în *Arabica*, II, 1955. Asupra unui aspect tîrziu al gîndirii aș'arite, v. J. Van Ess, *Die Erkenntnislehre des Adudaddin al-Ici*, Wiesbaden, 1966.

Asupra nașterii și constituirii școlilor juridice, lucrarea fundamentală este aceea a lui J. SCHACHT, *The Origins of Muhammadan jurisprudence*, Oxford, 1950 (rezumat în franceză: *Esquisse d'une histoire du droit musulman*, Paris, 1952). Vezi și art. *hanafiyya* în *Enc. Isl.* (2). Despre malikism, R. BRUNSCHVIG, „Polémiques médiévales autour du rite de Mâlik", în *Al-Andalus*, XV, 1950; A. BEKIR, *Histoire de l'école malikite en Orient jusqu'à la fin du Moyen Age*, Tunis, 1962; de consultat și IBN ABI ZAYD AL-QAYRAWANI, *la Risâla*, trad. L. Bercher, Alger, 1952.

Asupra dreptului propriu-zis există două expuneri de ansamblu bune: D. SANTILLANA, *Instituzioni di diritto musulmano malichita con riguardo anche al sistema sciafiita*, Roma, 1938, și J. SCHACHT, *G. Bergsträssers Grundzüge des islamischen Rechts*, Berlin, 1935. Există numeroase studii de detaliu care sînt imposibil de enumerat aici, dar care sînt în general menționate de articolele din *Enc. Isl.* semnalate în Indexul documentar al volumului de față. Asupra reglementărilor sociale și familiale, o bună inițiere este oferită de J. SCHACHT, *An introduction to Islamic Law*, Oxford, 1964, care cuprinde o bibliografie detaliată. Se pot consulta și L. MILLIOT, *Introduction à l'étude du droit musulman*, Paris, 1953, orientat către problemele moderne, și Y. LINANT DE BELLEFONDS, *Traité de droit musulman comparé*, Paris — Haga, 1955.

Dreptul fatimid a fost studiat de R. BRUNSCHVIG, „Figh fatimide et histoire de l'Ifriqiya", în *Mélanges Georges Marçais*, Alger, 1957. Dreptul imamit, în care o inițiere e posibilă cu ajutorul tratatului tradus de A. Querry, *Droit musulman. Recueil de lois concernant les Musulmans schyites*, Paris, 1871—1872, n-a făcut obiectul unor studii speciale.

Asupra prescripțiilor rituale, G. H. BOSQUET, *les Grandes pratiques rituelles de l'Islam*, Paris, 1949, este de completat prin G. E. VON GRUNEBAUM, *Muhammadan festivals*, Londra — New York, 1958, cît și prin M. GAUDÉFROY-DEMOMBYNES, *le Pélérinage à la Mecque*, Paris, 1923; v. și M. GAUDEFROY-DEMOMBYNES, „le Voile de la Ka'ba", în *SI*, II, 1954 și M. HAMIDULLAH, „le Pélérinage à la Mecque", în *les Pelerinages*, Paris, 1960. Asupra certificatelor de pelerinaj recent descoperite, v. J. SOURDEL-THOMINE și D. SOURDEL, „Nouveaux documents...", în *REI*, 1964.

Asupra cultului sfinților, în afară de numeroase anchete locale de valoare inegală, se va consulta studiul lui J. GOLDZIHER, în *Muhammedanische Studien; le Guide des lieux de Pelerinage d'al-Harawî*, trad. J. SOURDEL-THOMINE, Damasc, 1957; J. SOURDEL-THOMINE, „les Anciens lieux de pelerinage damascains", în *BEO*, XIV, 1952—1954.

Asupra tributarilor, v. A. FATTAL, *le Statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrut, 1958; dreptul internațional este tratat de W. HEFFENING, *Das Islamische Fremdenrecht*, Hanovra, 1923.

Asupra dreptului public, lucrările de bază sînt acelea ale lui E. TYAN, *Institutions du droit public musulman. I. Le Califat*, Paris, 1954; *II. Sultanat et califat*, Paris, 1957, precum și *Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam*, Leyda, 1960, care oferă o primă apropiere de subiect în lucrări de o structură discutabilă. Studii mai aprofundate, dar mai limitate, sînt prezentate de D. SOURDEL, *le Vizirat 'abbâside de 749 à 936*, Damasc, 1959—1960; de J. F. P. HOPKINS, *Medieval Muslim government in Barbary*, Londra, cît și de diferite lucrări tratînd despre istoria dinas-
 tiilor din Orient și din Occident (v. mai sus). De adăugat,

R. STROTHMANN, *Das Staatsrecht der Zaiditen*, Strasbourg, 1912. Se va ţine seamă şi de E. I. J. ROSENTHAL, *Political thought in medieval Islam*, Cambridge, 1958, precum şi de reflecţiile lui H. A. R. GIBB, „The Evolution of government in early Islam", în *SI*, IV, 1955, şi de ale lui A. K. S. LAMBTON, „Quis custodiet custodies?", în *SI*, V—VI, 1956.

Comportamentul ideal al suveranului este expus de diferite lucrări didactice. V. în mod general, G. Richter, *Studien zur Geschichte der älteren Fürstenspiegel*, Leipzig, 1932, şi, în mod mai special, J. SOURDEL-THOMINE, „les Conseils du shaykh al-Harawi à un prince ayyubide" în *BEO*, XVII, 1961—1962.

Cu privire la hisba, trimitem la C. CAHEN şi M. TALBI, art. *hisba* în *Enc. Isl.* (2), iar asupra organizării administrative, la art. colectiv *diwân*. În ceea ce priveşte organizarea financiară, N. AGHNIDÈS, *Mohammedan theories of finances*, New York, 1916, se referă mai ales la perioada modernă. Asupra originii fiscalităţii, C. DENNETT, *Conversion and the Poll Tax*, Cambridge (U.S.A.), 1951, şi F. LØKKEGAARD, *Islamic taxation in the classic period*, Copenhaga, 1950, fac studiile anterioare să fie perimate şi se întîlnesc asupra unor puncte importante. Despre dezvoltarea fiscalităţii, studii esenţiale au fost publicate de C. CAHEN; printre ele: „l'Evolution de l'Iqtâ' du IXe au XIIIe siècle", în *Annales, E.S.C.*, 1953, şi „Quelques problèmes économiques et fiscaux de l'Irâq buyide", în *AIEO*, X, 1952. Pot fi citite în traducere franceză tratatul lui AL-MAWARDI, *les Statuts gouvernementaux*, Alger, 1915 (autor asupra căruia va fi consultat H. LAOUST, „la Pensée et l'action politiques d'al-Mâwardî", în *REI*, XXXVI, 1968), precum şi tratatul de hisba al occidentalului IBN 'ABDUN, în E. LÉVI-PROVENÇAL, *Séville musulmane au XIIe siècle*, Paris, 1947. Nu e lipsit de interes să se citească expunerea unui autor de dată mai tîrzie, dar inteligent, IBN HALDUN, *les Prolégomènes*, trad. Baron de Slane, Paris, 1932 şi trad. V. MONTEIL (sub titlul *Discours sur l'histoire universelle*), Beyrut, 1967.

VI. DOCTRINELE SECTARE

Studii generale: J. WELLHAUSEN, *Die Religiös-politischen Oppositionsparteien im alten Islam*, Göttingen, 1901 (depăşit, dar încă utilizabil); H. LAOUST, l'Hérésiographie musulmane a l'époque abbasside", în *Cahiers de civilisation médiévale*, 1967; B. LEWIS, „Some observations on the significance of heresy in the history of Islam", în *SI*, I, 1953; culegerea colectivă intitulată *l'Élaboration de l'Islam*, Paris, 1961.

Asupra haridjismului se vor consulta, în lipsa unor studii de ansamblu, W. M. WATT, „Kharidjite thought in the Umayyad period", în *Der Islam*, XXXVI, 1961; L. Veccia Vaglieri, „Abbassidi e Kharidjiti", în *Rivista degli studi orientali*, XXIV, 1949; C. BEKRI, „le Kharidjisme berbère", în *AEIO*, XV, 1957.

Mu'tazilismul a fost studiat de A. NADER, *le Système philosophique des mu'tazila*, Beyrut, 1956, dar această lucrare prezintă prea mult mu'tazilismul ca o şcoală filozofică şi nu insistă asupra aspectului său sectar; trimitem de asemenea la H. NYBERG, art. *mu'tazila* în *Enc. Isl.* Aspecte particulare au reţinut atenţia lui M. A. WATT, „The political attitude of the mu'tazilah", în *JRAS*, 1963, şi a lui R. M. FRANK, *The Metaphysics of created being according to Abû l-Hudhayl al-Allaf*, Leyda, 1966.

Asupra şi'ismului zaydit, C. VON ARENDONK, *les Débuts de l'imamat zaydite du Yémen*, trad. franc., Leyda, 1960; R. STROTHMANN, art. *zaydiya* în *Enc. Isl.*; W. MADELUNG, *Der Imâm al-Qâsim und die Glaubenslehre der Zaiditen*, Wiesbaden, 1965.

Asupra şi'ismului imamit, D. M. DONALDSON, *The Shi'ite religion*, Londra, 1933, este depăşit, dar nu înlocuit; v. de asemenea, L. MASSIGNON, *Salmân Pak et les prémices spirituelles de l'Islam iranien*, Paris, 1934. Se va ţine seamă de aspecte tîrzii înfăţişate de R. STROTHMANN, *Die Zwölfer-Schi'a*, Leipzig, 1926, şi de H. LAOUST, „la Critique du sunnisme dans la doctrine d'al-Hillî", în *REI*, 1966. Se poate consulta şi J. M. HOLLISTER, *The Shi'a of India*, Londra, 1953 (asupra imamiţilor şi isma'ilienilor).

Asupra isma'ilismului, B. LEWIS, *The Origins of isma'ilism*, Cambridge, 1940; W. IVANOV, *Brief survey of the evolution of isma'ilism*, Leyda, 1952; şi, mai recent, W. MADELUNG, „Fatimiden und Bahrainqarmaten" şi „Das Imamat in der frühen ismailitischen Lehre", în *Der Islam*, XXXIV, 1959, şi XXXVII, 1961. Aspectul filozofic al acestei doctrine a reţinut atenţia lui H. CORBIN, „De la gnose à la gnose ismaélienne", în *XII Convegno Volta*, 1956, şi *Trilogie ismaélienne*, Paris, 1961, printre alte studii. Epistolele Fraţilor sinceri n-au făcut decît obiectul unor lucrări introductive, de exemplu A. AWA, *l'Esprit critique des „Frères de la pureté", encyclopédie arabe du IVe/Xe siècle*, Beyrut, 1948; Y. Marquet, „Imamat, résurrection et hiérarchie selon les Ikhwan as-Safa", în *REI*, 1962.

Asupra nisarisilor, lucrarea fundamentală este M. G. HODGSON, *The Order of Assassins*, Leyda, 1955. A se vedea şi B. LEWIS, *The Assassins*, Londra, 1968. Asupra druzilor, M. G. S. HODGSON, art. *Durûz* în *Enc. Isl.* (2).

Asupra nusayrisilor, R. STROTHMANN, „Seelenwanderung bei den Nusairis", în Oriens, XII, 1959; L. MASSIGNON, „les Nusayris", în *l'Élaboration de l'Islam* (v. mai sus).

VII. SUFISM, FILOZOFIE, ETICĂ, ŞTIINŢĂ

1. Sufism.

Lucrări generale: R. A. NICHOLSON, *Studies in Islamic mysticism*, Cambridge, 1921; A. J. ARBERRY, *le Soufisme*, trad. franc., Paris, 1952 (excelentă iniţiere); G. C. ANAWATI şi L. GARDET, *Mystique musulmane, aspects et tendances, expériences et techniques*, Paris, 1961; M. MOLÉ, *les Mystiques musulmans*, Paris, 1965. Dintre numeroasele studii speciale, vom reţine: L. MASSIGNON, *La Passion d'al-Hallâj*, Paris, 1922 (în curs de reeditare); H. CORBIN, *Sohrawardi d'Alep, fondateur de la doctrine illuminative*, Paris, 1939; J. VAN ESS, *Die Gedankenwelt des Hârit al-Muhâsibi*, Bonn, 1961. Studiile asupra lui al-Gazālī, care aparţine în acelaşi timp sufismului şi teologiei, sînt foarte numeroase. Vom reţine: A. J. WENSINCK, *la Pensée de Ghazâlî*, Paris, 1940; F. JABRE, *la Notion de certitude*

selon Ghazâlî, Paris, 1958; *la Notion de ma'rifa chez Ghazâlî*, Beyrut, 1958; W. M. WATT, *The Faith and practice of al-Ghazâlî*, Londra, 1953; *Muslim intellectual, a study of al-Ghazâlî*, Edinburgh, 1963. Traducerile fragmentare ale *Reînsufleţirii* sînt enumerate de O. SPIES, în *Die Welt des Islam*, 1965.

2. Filosofie.

Asupra influenţei gîndirii antice, vezi îndeosebi M. STEINSCHNEIDER, *Die Arabischen Uebersetzungen aus dem Griechischen*, Leipzig, 1893; C. BERGSTRÄSSER, *Hunain ibn Ishaq und seine Schule*, Leyda, 1913; I. MADKOUR, *l'„Organon" d'Aristote dans le monde arabe*, Paris, 1934; P. KRAUS, *Plotin chez les Arabes*, Cairo, 1941; F. GABRIELI, „Estudios recientes sobre la tradición griega en la civilización musulmana", în *Al-Andalus*, XXIV, 1959; R. WALZER, art. *Aristûtâlis* şi *Aflatûn* în *Enc. Isl.* (2); R. ROSENTHAL, *Das Fortleben der Antike im Islam*, Zürich, 1965. Asupra filozofiei musulmane însăşi, în afară de lucrarea lui H. CORBIN, *Histoire de la philosophie islamique* (v. mai sus), o bună orientare este dată de R. ARNALDEZ, art. *falsafa* în *Enc. Isl.* (2). Vor putea fi consultate de asemenea lucrări generale ca: T. DE BOER, *Geschichte der Philosophie im Islam*, Stuttgart, 1901, şi trad. engl., Londra, 1961; M. HORTEN, *Die Philosophischen Systeme der spekulativen Theologie im Islam*, Bonn, 1912; precum şi expunerea mai recentă de P. J. DE MENASCE, *Arabische Philosophie*, Berna, 1948. Studii mai limitate, dar uneori sugestive, sînt oferite de R. WALZER, *Greek into Arabic*, Oyford, 1962; şi de N. RESCHER, *The Development of Arabic logic*, Pittsburgh, 1964.

Asupra lui al-Fārābī, a se vedea I. MAKDOUR, *la Place d'al-Fârâbî dans l'école philosophique musulmane*, Paris, 1934. Asupra lui Avicenna, A. M. GOICHON, *la Philosophie d'Avicenne et son influence en Europe*, Paris, 1944; *Lexique de la langue philosophique d'Ibn Sinâ*, Paris, 1938; G. C. ANAVATI, *Essai de bibliographie avicennienne*, Cairo, 1951; S. PINÈS, „la «Philosophie orientale» d'Avicenne et sa polémique contre les Bagdadiens", în *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, XIX, 1952. Asupra lui Averroes, L. GAUTHIER, *Ibn Rochd*, Paris, 1948; R. ARNALDEZ, „la Pensée religieuse d'Averroès", în *SI*, VII—VIII, 1957 et X, 1959.

3. Etică.

Lucrarea generală a lui D. M. DONALDSON, *Studies in Muslim ethics*, Londra, 1963, nu abordează chestiunile fundamentale. Informații utile pot fi găsite în R. WALZER, art. *akhlâk* în *Enc. Isl.* (2), precum și în D. B. MACDONALD, *The Religious attitude and life of Islam*, Chicago, 1909, și în G. H. BOUSQUET, *la Morale de l'Islam et son éthique sexuelle*, Paris, 1953. Asupra chestiunilor mai speciale se va consulta: M. ARKOUN, „l'Éthique musulmane d'après Mâwardî", în *REI*, 1963; G. RICHTER, *Studien zur Geschichte der älteren arabischen Fürstenspiegel*, Leipzig, 1932 (asupra tradițiilor iraniene, de completat prin P. CHARLES-DOMINIQUE, „le Système éthique d'Ibn al-Muqaffa", în *Arabica*, XII, 1965).

4. Științe.

O bună expunere de ansamblu este oferită de L. MASSIGNON și R. ARNALDEZ, „la Science arabe", în *Histoire générale des Sciences*, publicată de R. TATON, t. I, Paris, 1957. De consultat și G. SARTON, *Introduction to the history of sciences*, 4 vol., Baltimore, 1937—1948; A. MIELI, *la Science arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale*, reed. Leyda, 1966.

Asupra diferitelor științe, a se vedea, pe lîngă articolele din *Enc. Isl.*, H. SUTER, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber*, Leipzig, 1900; G. FERRAND, *Introduction à l'astronomie nautique arabe*, Paris, 1928; C. NALLINO, „l'Astronomie musulmane", în *Raccolta di scritti editi e inediti*, V, 1946; L. LECLERC, *Histoire de la médecine arabe*, Paris, 1876; D. CAMPBELL, *Arabian medicine and its influence on the Middle Ages*, Londra, 1926; P. J. REINAUD, *la Médecine arabe*, Paris, 1933; P. KRAUS, *Jâbir ibn Hayyân, contribution à l'histoire des idées scientifiques dans l'Islam*, Cairo, 1942—1943; E. J. HOLMYARD, *Alchemy*, Harmondsworth, 1957.

VIII. LITERATURĂ ȘI ARTĂ

1. Literatură.

Studiul amănunțit al lui R. BLACHÈRE, *Histoire de la littérature arabe*, 3 vol., Paris, 1952—1966, n-a atins încă

decît sfîrșitul epocii umayyade. Dispunem în schimb de inițieri franceze bune: C. PELLAT, *Langue et littérature arabes*, Paris, 1955; G. WIET, *Introduction à la littérature arabe*, Paris, 1956. În engleză, H. A. R. GIBB, *Arabic literature, an introduction*, Londra, 1926, rămîne sugestivă. În italiană: F. GABRIELI, *Storia della letteratura araba*, Milano, 1952. Cîteva studii speciale sînt de semnalat: G. E. VON GRUNEBAUM, *Kritik and Dichtkunst*, Wiesbaden, 1955; C. PELLAT, *le Milieu basrien et la formation de Gâhiz*, Paris, 1953; G. LECOMTE, *Ibn Qutayba, l'homme, son oeuvre, ses idées*, Damasc, 1965; M. ARKOUN, „l'Humanisme arabe au IVe/Xe siècle", în *SI*, XIV—XV, 1961; H. LAOUST, „la Vie et la philosophie d'Aboul-'Ala'al-Ma'arry", în *BEO*, X, 1943—1944; R. BLACHÈRE, *Abou t-Tayyb al-Motanabbi*, Paris, 1935; A. MIQUEL, *la Géographie humaine du monde musulman, jusqu'au milieu du XI-e siècle*, Paris — Haga, 1967; H. PÉRÈS, *la Poésie andalouse en arabe classique, au XI-e siècle*, Paris, 1937.

Asupra literaturilor non-arabe, vezi: A. J. ARBERRY, *Classical Persian literature*, New York, 1958; A. BAUSANI și A. PAGLIARO, *Storia della letteratura persiana*, Milano 1960; A. BOMBACI, *Histoire de la littérature turque*, trad. franc., Paris, 1968.

2. Artă și arheologie.

Nu există nici un manual general de arheologie musulmană. Occidentul e mai favorizat, întrucît în privința lui dispunem de lucrările: G. MARÇAIS, *L'Architecture musulmane d'Occident: Tunisie, Algérie, Maroc, Espagne*, Paris, 1955 H. TERRASSE, *l'Art hispano-mauresque des origines au XIIIe siècle*, Paris, 1932, și M. GOMEZ-MORENO, *Ars Hispaniae*. Pentru arhitectura din Orient, trebuie să apelăm pe de o parte la expuneri generale, de obicei succinte, pe de altă parte la studii specializate, care pentru perioada dinainte de 1960 pot fi regăsite lesne în bibliografia lui K. A. C. CRESWELL semnalată mai sus.

Expuneri generale: G. MARÇAIS, *l'Art de l'Islam*, Paris, 1946, reed. 1962; J. SOURDEL-THOMINE, „l'Islam", în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire de l'art, le Monde non chrétien*, Paris, 1961, și „l'Art de l'Islam", în *Dictionnaire universel de l'art et des artistes*, t. II, Paris, 1957; D. T.

RICE, *l'Art de l'Islam*, trad. franc., Paris, 1967; K. OTTO-DORN, *l'Art de l'Islam*, trad. franc., Paris, 1967. O bună documentare fotografică relativă mai ales la Asia centrală, la regiunile iraniene și la Anatolia, se găsește în D. HILL și O. GRABAR, *Islamic architecture*, Londra, 1967. Pentru origini, studiile adunate în U. MONNERET de VILLARD, *Introduzione allo studio dell'archeologia islamica*, Veneția — Roma, 1966, precum și lucrarea lui J. SAUVAGET, *la Mosquée umayyade de Médine*, Paris, 1947, sînt indispensabile. Asupra concepțiilor artistice ale țărilor islamice, vezi recentele puneri la punct de J. SOURDEL-THOMINE, art. *fann* în *Enc. Isl.* (2), și „Art et société dans le monde de l'Islam", în *REI*, XXVI, 1968. A nu neglija observațiile asupra decorului prezentate de M. S. Dimand în *Ars islamica*.

Studii specializate: asupra epocilor vechi documentația este furnizată cu o remarcabilă amploare, dar fără un efort totdeauna sistematic de interpretare, de K. A. C. CRESWELL, *Early Muslim architecture*, 2 vol. Oxford, 1932—1940 (cf. *A short account of early Muslim architecture*, Londra, 1958, și art. *architecture* în *Enc. Isl.* [2]). Asupra Egiptului ihșidid, fatimid, ayyubid și mameluc, K. A. C. CRESWELL, *Muslim architecture of Egypt*, 2 vol. Oxford, 1952—1959; L. HAUTECOEUR și G. WIET, *les Mosquées du Caire*, Paris, 1932. Asupra Siriei, pe lîngă studiile relative la casele umayyade semnalate mai jos, sînt de luat în considerație: J. SAUVAGET, „l'Architecture musulmane de Syrie", în *Revue des Arts asiatiques*, VIII, 1934; *les Monuments ayyubides de Damas*", 3 fasc. Paris, 1938—1940. Asupra Irakului și Mesopotamiei superioare, F. SARRE și E. HERZFELD, *Archäologische Reise im Euphrat- und Tigrisgebiete;* E. HERZFELD, *Der Wandschmuck de Bauten von Samarra* și *Die Malerein von Samarra*, Berlin, 1923 și 1927, precum și *Excavations at Samarra*, Bagdad, 1940. Asupra Iranului, o documentație importantă este furnizată de A. N. COPE, *A survey of Persian art*, 7 vol., Londra — New York, 1939, care completează primele lucrări de F. SARRE, *Denkmäler persischer Baukunst, Berlin, 1901—1910*, și de E. DIEZ, *Churasanische Baudenkmäler*, Berlin, 1918. A se vedea și: mai multe articole de A. GODARD în revista *Athâr-é Irân;* J. SAUVAGET, „Observations sur quelques mosquées seldjoukides", în *AIEO*, IV, 1938; M. B. SMITH, „Material

for a corpus of early Iranian Islamic architecture", în *Ars Islamica*, II, IV şi VI, 1931—1939; A. MARICQ şi G. WIET, *le Minaret de Djam*, Paris, 1959; J. SOURDEL-THOMINE, „Deux minarets d'époque seldjoukide en Afghanistan", în *Syrie*, XXX, 1953. Asupra Anatoliei, opera incompletă a lui K. Erdmann, al cărui inventar al caravanseraiurilor, citat mai jos, a venit să se adauge la A. GABRIEL, *Monuments turcs d'Anatolie*, 2 vol. Paris, 1931—1934; *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale*, 2 vol., Paris, 1940, care nu împiedică să se mai consulte M. VAN BERGHAM, J. STRZYGOWSKI şi G. L. BELL, *Amida*, Heidelberg — Paris, 1910; R. H. Unal, *les Monuments islamiques anciens d'Erzurum*, Paris, 1968; B. Unsal, *Turkish Islamic Architecture*, Londra, 1959. Despre Ifrîkiya se va adăuga A. LÉZINE, *le Ribât de Sousse*, Tunis, 1956, *Mahdiya*, Paris, 1965 şi *Architecture de l'Ifrâqiya*, Paris, 1966, la tabloul complet pe care-l reprezintă şi azi manualul lui G. MARÇAIS citat mai sus. Cu privire la Sicilia trebuie acordată o atenţie cu totul deosebită lucrării lui U. MONNERET DE VILLARD, *Le Pitture musulmane al sofitto della Capella Palatina in Palermo*, Roma, 1960.

Pentru artele minore, o bună iniţiere va fi găsită în E. KÜHNEL, *Islamische Kleinkunst*, Berlin, 1925, Braunschweig, 1963, şi în M. S. DIMAND, *A handbook of Muhammadan Art*, New York, 1958, şi înlocuind în mod util lucrarea de G. MIGEON, *Manuel d'art musulman, II, Les arts plastiques et industrielles*, Paris, 1908, astăzi perimată.

Asupra picturii în sens larg, a se vedea mai ales T. ARNOLD, *Painting in Islam*, reed. New York, 1965.

Cu privire la alte domenii se vor consulta îndeosebi: G. WIET, *Soieries persanes*, Cairo, 1948; E. KÜHNEL şi L. BELLINGER, *The Textile Museum. Catalogue of dated Tiraz fabrics: Umayyad, Abbassid, Fatimid*, Washington, 1952; K. ERDMANN, *Der Orientalische Knüpfteppiech*, Tübingen, 1955; A. LANE, *Early Islamic pottery*, Londra, 1958; K. OTTO-DORN, *Türkische Keramik*, Ankara, 1957; G. MARÇAIS şi L. POINSSOT, *Objets kairouanais, IXe au XIIIe siècle*, 2 vol., Tunis, 1948—1952; D. S. RICE, „Studies in Islamic metalwork", în *BSOAS*, XIV, 1952, XV, 1953, XVII, 1955, XXI, 1958; *The Baptistère de Saint-Louis*,

Paris, 1953; *The Wade cup*, Paris, 1955; O. GRABAR, *An introduction to the art of Sasanian silver*, Detroit, 1967; E. KÜHNEL, *Islamische Schriftkunst*, Berlin — Leipzig, 1942; J. SOURDEL-THOMINE, „l'Écriture arabe", în *l'Écriture et la psychologie des peuples*, Paris, 1963; M. RODINSON, „le Monde islamique et l'extension de l'écriture arabe", *ibid.*; la aceste volume se vor adăuga principalele cataloage de muzee, cum sînt acelea ale Muzeului arab din Cairo și cataloage de expoziții, conținînd introduceri adesea fundamentale. Nu există nici un manual de paleografie, ci numai introducerile la papirologie ale lui A. GROHMANN (din care un exemplu este citat mai sus) și albume, dintre care cele mai accesibile sînt astăzi acela de G. VAJDA, *Album de paléographie arabe*, Paris, 1958, și acela de S. AL-MUNAJJED, *le Manuscrit arabe*, Cairo, 1960.

Epigrafie: în afară de *Répertoire chronologique*, lucrare neterminată semnalată mai sus, există un *Corpus* al inscripțiilor arabe pus în lucru de M. VAN BERCHEM în 1894. N-au fost publicate încă decît volumele relative la Egipt și cîteva volume privitoare la Siria și la Anatolia. Pentru amănunte despre lucrările realizate pînă azi și proiectele în curs, vezi J. SOURDEL-THOMINE, „Quelques étapes et perspectives de l'épigraphie arabe", în *SI*, XVII, 1962. Asupra decorului epigrafic, vezi studiul fundamental de S. FLURY, *Islamische Schriftbänder*, Basel — Paris, 1920, precum și, pe aceeași linie, J. SOURDEL-THOMINE, *Epitaphes coufiques de Bâb Saghîr*, Paris, și „le Coufique alépin de l'époque seldjukide", în *Mélanges Louis Massignon*, Damasc, 1957.

În numismatică nu există manual, iar cataloagele diverselor colecții sînt adesea vetuste și depășite. Cîteva studii interesante privesc baterea de monezi a unor dinastii: astfel O. GRABAR, The Coinage of the Tulunids, New York, 1957, sau P. BALOG, The Coinage of the Mamlûk sultans of Egipt and Syria, New York, 1964; sau a unor orașe: astfel G. C. MILES, The Numismatic history of Rayy, New York, 1938. Ar trebui însă inițiată întocmirea unui *corpus* sistematic. După această formulă a fost reluată publicarea catalogului monezilor islamice de la British Museum, care nu cuprinde încă decît două volume: J. WALKER, *A catalogue of the Arab-Sassanian coins*, Londra, 1946, și *A cata-*

logue of the Arab-Byzantine and post-reform Omaiyad coins, Londra, 1956.

IX. VIAŢA ECONOMICĂ, AMENAJAREA ŞI APĂRAREA TERITORIULUI

Nu există vreun studiu general asupra vieţii economice în ţările Islamului. Asupra situaţiei studiilor în acest domeniu, a se vedea C. CAHEN, „Histoire économique et sociale de l'Orient musulman médiéval", în *SI*, III, 1955, şi a se consulta diversele studii apărute în *JESHO*. Este de semnalat un studiu limitat, dar util: A. DURI, *The Economic life of Mesopotamia in the Xth century* (în arabă), Bagdad, 1948.

Cu privire la nomadism trebuie să se recurgă la anchete etnografice moderne, dintre care cele mai bune sînt: A. J. JAUSSEN şi R. SAVIGNAC, *Coutumes des Arabes au pays de Moab*, Paris, 1908; A. MUSIL, *Manners and costoms of the Rwala Beduins*, New York, 1928; A. DE BOUCHEMAN, „Matériel de la vie béduine", în *Documents d'études orientales*, III (Beyrut). Un inventar al triburilor beduine este furnizat de M. VON OPPENHEIM, *Die Beduinen*, 5 vol., Leipzig, 1939—1954. Vezi şi art. *badw* în *Enc. Isl.* (2).

Există puţine studii asupra societăţii rurale medievale ca atare. Poate fi semnalat doar: A. K. S. LAMBTON, *Landlord and peasant in Persia*, Oxford, 1953; el trebuie completat prin anchete moderne de geografie sau de sociologie, dintre care cele mai importante sînt: J. WEULERSSE, *Paysans de Syrie et du Proche-Orient*, Paris, 1946; J. BESANÇON, *l'Homme et le Nil*, Paris, 1957. De văzut şi studiul de J. BERQUE, *Histoire sociale d'un village égyptien au XX-e siècle*, Paris — Haga, 1957. Se va ţine seamă de asemenea de studii arheologice foarte sugestive, ca: G. TCHALENKO, *Villages antiques de la Syrie du Nord*, Paris, 1958, care are prelungiri medievale, şi J. SOURDEL-THOMINE, „le Peuplement de la région des villes mortes à l'époque ayyoubide", în *Arabica*, I, 1954.

Asupra problemelor irigării, citäm remarcabilul studiu pe baza arheologică privind evoluţia reţelei de canaluri din

Irak în cursul vremurilor: R. MAC ADAMS, *Land behind Baghdad*, Chicago — Londra, 1965. Asupra Siriei, R. TRESSE, „l'Irrigations dans la Ghouta de Damas", în *REI*, 1929. Asupra Iranului, H. GOBLOT, „Dans l'ancien Iran, les techniques de l'eau et la grande histoire", în *Annales, E.S.C.*, 1963, şi „Notes sur l'interaction des techniques dans leur genèse", în *Revue philosophique*, 1964, precum şi „Kébar en Iran, sans doute le plus ancien des barrages-voûtes", în *Sciences, Progrès, la Nature*, nr. 3358, 1965. Asupra Tunisiei, M. SOLIGNAC, „Installations hydrauliques de Kairouan et des steppes tunisiennes du VII-e au XI-e siècles", în *AIEO*, X—XI, 1952—1953.

Asupra maşinilor, studiu filologic şi tehnic de G. S. COLIN, „la Noria marocaine et les machines hydrauliques dans le monde arabe", în *Hesperis*, XIV, 1932. Vezi şi L. TORRES BALBÁS, „Las Norias fluviales en España", în *Al-Andalus*, V, 1940. Asupra Irakului, C. CAHEN, „le Service de l'irrigation en Iraq au début du XI-e siècle", în *BEO*, XIII, 1949—1951.

Dispunem numai de rare informaţii asupra agriculturii. Unicul tratat ajuns pînă la noi, acela al lui Ibn Wahshiya, este încărcat de consideraţii cosmologice. Existau calendare ce dădeau indicaţii despre activităţile agricole; singurele care s-au păstrat privesc Spania; primul şi cel mai important este *Calendrier de Cordoue*, reed. şi trad. de C. PELLAT, Leyda, 1961. A se vedea în această privinţă: E. GARCIA GOMEZ, „Sobre agricultura arabigo-andaluza", în *Al-Andalus*, X, 1945. Asupra crizelor de foamete, v. Traité des famines de Maqrîzî, trad. G. WIET, X, 1945, în *JESHO*, V, 1962. Cu privire la producţii, se pot consulta: D. MÜLLER-WODARG, „Die Landwirtschaft Aegyptens in der frühen Abbassidenzeit", în *Der Islam*, XXX—XXXIII, 1954—1958, şi M. CANARD, „le Riz dans le Proche-Orient aux premiers siècles de l'Islam", în *Arabica*, VI, 1959.

Asupra tehnicilor artizanale, a se vedea manualele şi articolele de istorie a artei privind artele minore, precum şi studiile care evocă aspectele lor moderne, îndeosebi L. GOLVIN, *Aspect de l'artisanat en Afrique du Nord*, Paris, 1956, şi *Description de l'Egypte*, Paris, 1821—1829. A se vedea de asemenea în *Enc. Isl.* (2) articolele *'adj* şi *harîr* (fildeş

și mătase), și J. SAUVAGET, „Introduction à l'étude de la ceramique musulmane", în *REI*, XXXIII, 1965. Asupra meșteriilor artizani, inventare sistematice bazate pe semnăturile lor au fost întocmite de L. MAYER, *Islamic architects*, și *Islamic astrolabists*, Geneva, 1956, *Islamic woodcarvers*, 1958, *Islamic metalworkers*, 1959, *Islamic armourers*, 1962. Asupra dezvoltării anumitor activități, R. B. SERJEANT, „Material for a history of Islamic textiles up to the Mongol conquest", în *Ars Islamica*, IX, X, XI și XIII—XIV. Asupra tehniciilor în general, v. G. WIET, „le Monde musulman (VII-e—XIII-e siècle)", în *Histoire générale des techniques, I. Les origines de la civilisation technique*, Paris, 1962; *History of technology*, ed. C. SINGER, t. II, *The Mediterranean civilization and the Middle Ages*, Oxford, 1956.

Asupra meseriilor urbane: L. MASSIGNON, *Enquête sur les corporations musulmanes d'artisans et de commerçants au Maroc*, Paris, 1925; N. ELISSÉEFF, „Corporations de Damas sous Nûr al-Dîn", în *Arabica*, III, 1956; L. MASSIGNON, „la Structure du travail à Damas en 1927", în *Cahiers internationaux de sociologie*, XV, 1923; T. FAHD, „les Corps de métiers au IV-e/X-e siècle à Bagdad", în *JESHO*, VIII, 1965; A. RAYMOND, „Une liste des corporations de métiers au Caire en 1800", în *Arabica*, IV, 1967; R. BRUNSCHVIG, „Métiers vils en Islam", în *SI*, XVI, 1962. Se mai poate consulta vechiul studiu al lui J. GOLDZIHER, „Die Handwerke bei den Arabern", în *Globus*, LVI, 1894.

Asupra breslelor, B. LEWIS „Islamic guilds", în *Economic history review*, VIII, 1937, este singurul studiu serios, dar lucrarea ar trebui adusă la zi; asupra situației într-o epocă târzie, G. BAER, *Egyption guilds in modern times*, Ierusalim, 1964, face o utilă punere la punct.

Comerțul cu lumea musulmană este slab studiat. Ne vom referi încă la lucrările vechi: W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, trad. franc., Leipzig, 1885 (retipărire ulterioară); A. SCHAUBE, *Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebietes bis zum Ende der Kreuzzüge*, München, 1906, care vor fi completate prin A. R. LEWIS, *Naval power and trade in the Mediterranean*

(500—1100), Princeton, 1951 şi prin Y. LABIB, *Handelsgeschichte Aegyptens im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1965. A se vedea de asemenea în *Enc. Isl.* (2), art. *bâkhûr* (tămîie).

Asupra drumurilor comerciale, se va ţine seamă de studii speciale, ca J. SAUVAGET, „Caravansérails syriens du Moyen Age", în *Ars Islamica*, 1939 şi 1940; J. AUBIN, „la Ruine de Siraf et les routes du golfe Persique aux XI-e et XII-e siècles", în *Cahiers de civilisation médiévale*, 1959; G. F. HOUBANI, *Arab seafaring in the Indian Ocean*, Beyrut, 1963, la care se va adăuga textul publicat şi tradus de J. SAUVAGET, *Relation de la Chine et de l'Inde*, Paris, 1948. Asupra vehiculelor, vezi M. RODINSON, art. *'adjala* în *Enc. Isl.* (2). Asupra caravanseraiurilor dispunem de o documentaţie arheologică inegală. La articolele citate mai sus ale lui J. SAUVAGET se va adăuga inventarul fundamental al lui K. ERDMANN, *Das Anatolische Karavanseray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961.

Asupra dezvoltării tehnicilor bancare: L. MASSIGNON, „l'Influence de l'Islam au Moyen Age sur la formation des banques juives", în *BEO*, I, 1931; W. FISCHEL, „The Origin of banking in medieval Islam" în *JRAS*, 1933; S. D. GOITEIN, „Bankers accounts from the XIth century A.D.", în *JESHO*, IX, 1966. Asupra condiţiilor legale ale comerţului, W. HEFFENING, *Beiträge zum Rechts- und Wirtschaftsleben des islamischen Orients*, t. I, Hanovra, 1925. A se vedea şi M. RODINSON, *Islam et capitalisme*, Paris, 1966.

Asupra relaţiilor dintre comerţul musulman şi economia Occidentului, M. LOMBARD, „l'Or musulman au Moyen Age", în *Annales*, ESC, 1947, care se înscrie în fals împotriva teoriei lui H. Pirenne. Asupra istoriei monetare, încă insuficient cunoscută, a se vedea A. S. EHRENKREUTZ, „Studies in the monetary history of the Near East in the Middle Ages", în *JESHO*, II, 1959. A se vedea pe de altă parte M. LOMBARD, „Arsenaux et bois de marine dans la Méditerranée musulmane VII-e—VIII-e siècle", în *Annales, ESC*, 1959; C. CAHEN, „l'Alun avant Phocée", în *Revue d'histoire économique et sociale*, XLI, 1963; „Douanes et commerce dans les ports méditerranéens de l'Égypte médiévale d'après

le «Minhâdj» d'al-Makhzûmi", în *JESHO*, VIII, 1964, care precizează chestiuni importante.

Preţurile au făcut obiectul mai multor cercetări. A se vedea mai ales E. ASHTOR, „la Recherche des prix dans l'Orient médiéval, sources, méthodes et problèmes", în *SI*, XXI, 1964, şi „Essai sur les prix et les salaires dans l'Empire califien, în *Rivista degli studi orientali*, XXXVI, 1961. Unele informaţii importante sînt furnizate de documente de arhivă care există în lumea islamică, deşi nu s-au bucurat încă de suficientă atenţie din partea istoricilor. A se vedea, de exemplu, cele furnizate de papirusurile şi pergamentele publicate în cataloage (încă în număr insuficient), ca A. GROHMANN, *Arabic papyri in the Egyptian Library*, 6 vol., Cairo, 1934—1962, sau în articole speciale, ca J. SOURDEL-THOMINE şi D. SOURDEL, „Trois actes de vente damascains du début du IV-e/X-e siècle", în *JESHO*, VIII, 1965. O orientare în această privinţă poate fi găsită în H. R. ROEMER, „Über Urkunden zur Geschichte Aegyptens und Persiens in islamischer Zeit", în *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, CVII, 1957.

Asupra serviciului oficial al poştei, a se vedea D. SOURDEL, art. *barîd* în *Enc. Isl.* (2) şi, pentru o epocă mai tîrzie, J. SAUVAGET, *la Poste aux chevaux dans l'Empire des Mamlouks*, Paris, 1941.

Asupra organizării militare, nu există vreun studiu de ansamblu. A se vedea C. CAHEN, art. *djaysh* şi D. SOURDEL, art. *djund*, cît şi H. TERRASSE şi J. SOURDEL-THOMINE, art. *burdj* în *Enc. Isl.* (2). O lucrare de N. FRIES, *Das Herreswesen der Araber zur Zeit der Omayyaden*, 1921, rămîne utilizabilă pentru perioada veche; ea poate fi completată pentru perioadele mai tîrzii, prin W. HOENER-BACH, „Zur Heeresverwaltung der Abbassiden", în *Der Islam*, XXIX, 1950; C. E. BOSWORTH, „Ghaznewid military organisation", în *Der Islam*, XXXV, 1960 şi „Military organisation under the Bûyids of Persia and Iraq", în *Oriens*, 1967; D. AYALON, *l'Esclavage du Mamlouk*, Ierusalim, 1951, şi „Studies on the Mamluk army", în *BSOAS*, XV—XVI, 1953—1954. Despre ribāt-uri, dispunem cel mult, alături de studiul despre ribāt-ul din Souza, de studiile G. MARÇAIS, „Note sur les ribats en Bérbérie",

în *Mélanges R. Basset*, Paris, 1925, şi L. TORRES BALBÁS, „Rábitas hispanomusulmanas", în *Al-Andalus*, XIII, 1948. Asupra armamentului: K. HUURI, *Zur Geschichte des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen.* Leipzig, 1941; C. CAHEN, „Un traité d'armurerie composé pour Saladin", în *BEO*, XII, 1947—1948; N. FARIS, *Arab archery*, New Jersey, 1945; A BOUDOT-LAMOTTE, *Contribution à l'étude de l'archerie musulmane*, Damasc, 1968; D. AYALON, *Gunpowder and firearms in the Mamlouk kingdom*, Londra, 1956.

Asupra războiului maritim va trebui să se recurgă la lucrări cu caracter general ,ca E. EICKHOFF, *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland (650—1040)*, Sarrebrücken, 1954, şi A. AHRWEILER, *Byzance et la mer*, Paris, 1966.

X. ORAŞE ŞI PALATE

1. Oraşe.

S-a scris mult despre oraşele ţărilor musulmane, insistîndu-se uneori în mod cam excesiv asupra caracterului lor islamic. Astfel, W. MARÇAIS, „l'Islamisme et la vie urbaine", în *Articles et conférences*, Paris, 1961; G. MARÇAIS, „Considérations sur la vie musulmane et le muhtasib", în *Recueil de la Société Jean-Bodin*, VI, 1954; G. E. VON GRUNEBAUM, „The Structure of the Muslim town", în *Islam (The American Anthropologist)*, Menasha (Wisconsin), 1955. Problemele de autonomie au fost abordate în mod special de C. CAHEN, „Monuments populaires et autonomisme urbain dans l'Asie musulmane au Moyen Age", în *Arabica*, V, 1958, şi VI, 1959. Incidenţa dreptului asupra urbanismului a făcut obiectul unui studiu al lui R. BRUNSCHVIG, „Urbanisme médiéval et droit musulman", în REI, 1947, care se referă la o situaţie relativ tîrzie. Urbanismul oraşelor noi întemeiate de musulmani n-a făcut obiectul unor studii serioase, poate din cauza insuficienţei documentaţiei arheologice. A se vedea totuşi asupra primelor oraşe: E. PAUTY, „Villes spontanées et villes crées en Islam", în *AIEO*, IV, 1951; L. MASSIGNON, „Explication du plan de Basra", în *Westöstliche Abhandlungen... R. Tschudi*, Wiesbaden, 1954, şi C. Pellat, art. *al-Basra* în *Enc. Isl.* (2);

L. MASSIGNON, „Explication du plan de Kûfa", în *Mélanges Maspéro*, t. II; F. SAFAR, *Wâsit, the sixth season's excavations*, Cairo, 1945.

Diferitele oraşe au făcut obiectul unor monografii de valoare foarte inegală. Sînt de recomandat îndeosebi magistrala lucrare a lui J. SAUVAGET, *Alep*, Paris, 1941, şi „Esquisse d'une histoire de la ville de Damas", în *REI*, 1934, precum şi N. ELISSÉEFF, art. *Dimashk* în *Enc. Isl.* (2); A. DURI, art. *Baghdad*, în *Enc. Isl.* (2) trebuie completat prin G. MAKDISI, „The Topography of eleventh century Baghdad", în *Arabica*, VI, 1959, şi J. LASSNER, „Massignon and Baghdad: the complexities of growth in an imperial city", în *JESHO*, IX, 1966. Asupra oraşului Cairo, monografia lui M. CLERGET, *le Caire, étude de géographie urbaine et d'histoire économique*, Cairo, 1934, nu aduce serviciile ce se aşteptau de la ea; a se vedea art. *Caire* în *Enc. Isl.*, şi G. WIET, *Cairo*, Norman, 1964.

Asupra oraşelor din Magreb, nu posedăm nici un studiu amănunţit privind evoluţia urbană. Există lucrarea lui R. LE TOURNEAU, *Fès avant le Protectorat*, Casablanca, 1949, care se referă în esenţă la situaţia din epoca modernă, şi, de acelaşi autor, volumul *Fez in the age of the Marinides*, Norman, 1961; G. DEVERDUN, *Marrakech*, Rabat, 1959, adună date utile. Despre Kairuan şi Mahdiya, art. *Kairouan* în *Enc. Isl.*; A. LÉZINE, „Notes d'archéologie ifrikyenne", în *REI*, XXXV, 1967.

Asupra oraşelor din Spania, se va consulta R. TORRES BALBÁS, „les Villes musulmanes d'Espagne et leur urbanisation", în *AIEO*, VI, 1942—1947.

Asupra oraşelor din Iran, foarte neglijate, o iniţiere este oferită de L. LOCKHART, *Persian cities*, Londra, 1960; se va putea consulta lucrarea de R. N. FRYE, *Bukhara, the medieval achievement*, Norman, 1965.

Asupra tipurilor monumentale ale oraşelor, a se vedea diversele studii arheologice. Articolul lui J. PEDERSEN, *masdjid*, în *Enc. Isl.*, care tratează despre moschei, oratorii, madrasale, mausolee, este perimat, dar este practic neînlocuit.
283 Asupra originii moscheii, vezi J. SAUVAGET, *la Mosquée*

omeyyade de Médine, Paris, 1947, lucrare ale cărei teze esențiale rămîn valabile în ciuda observațiilor critice al căror obiect a fost ea (de exemplu, H. STERN, „les Origines de l'architecture omeyyade", în *Syria*, XXVIII, 1951). Asupra madrasalelor, vechile observații ale lui M. VAN BERCHAM, în parte perimate, au fost discutate din nou de K. A. C. CRESWELL, *Muslim architecture of Egypt*, t. II (citat mai sus), reluînd aici materia din „The Origin of the cruciform plan of Cairene madrasas", în *BIFAO*, XXI, 1922. Despre mausolee: O. GRABAR, „The Early Islamic commemorative structures", în *Ars orientalis*, VI, 1966. Asupra spitalelor, vezi art. *bimāristān* în *Enc. Isl.* (2). Asupra băilor: J. SOURDEL-THOMINE, art. *hammām* în *Enc. Isl.* (2); cea mai bună lucrare în acest domeniu este cea publicată de M. ECOCHARD și C. LE COEUR, *les Bains de Damas*, Beyrut, 1942—1943.

Grupurile sociale urbane într-o perioadă tîrzie au făcut obiectul studiului lui I. M. LAPIDUS, *Muslim cities in the later Middle Ages*, Cambridge (S.U.A.), 1967. Asupra mediilor burgheze, se va citi cu interes S. D. GOITEIN, „The Rise of the Near Eastern bourgeoisie", în *Cahiers d'histoire mondiale*, III, 1957. Cazuri particulare sînt evocate de H. GOTTSCHALK, *Die Mâdarâ'ijjûn*, Berlin, 1931; G. WIET, „Un homme d'affaires mésopotamien au X-e siècle", în *Mélanges E. Tisserant*, t. III, Vatican, 1964. Asupra anumitor cercuri intelectuale, M. F. GHAZI, „Un groupe social, les raffinés", în *SI*, XI, 1959. Despre biblioteci, vezi Y. ECHE, *les Bibliothèques arabes... au Moyen Age*, Damasc, 1967. Asupra învățămîntului, A. S. TRITTON, *Materials in Muslim education in the Middle Ages*, Londra, 1957, rămîne insuficient. De completat prin G. Makdisi, „Muslim institutions of learning in eleventh century Baghdad", în *BSOAS*, XXIV, 1961; F. ROSENTHAL, „The Technic and approach of Muslim scholarship", în *Analecta orientalia*, XXIV, 1947; D. SOURDEL, „Les Professeurs de madrasa à Alep aux XII-e—XIII-e siècles, în *BEO*, XII, 1949—1950.

Viața tributarilor este destul de puțin cunoscută. A se vedea afară de lucrarea lui A. FATTAL, citată mai sus, L. MASSIGNON, „la Politique islamo-chrétienne des scribes nestoriens de Deir Qunna à la cour de Bagdad au IX-e siècle", în *Vivre et penser*, seria a II-a, 1942; W. J. FISCHEL,

Jews in the economic and political life of medieval Islam, Londra, 1937, şi studiile recente ale lui S. D. GOITEIN asupra documentelor găsite în Geniza din Cairo, studii ale căror principale rezultate urmează să fie consemnate într-o lucrare ce va apărea: *A Mediterranean society: the Jewish communities of the Arab world*. Vezi şi O. TURAN „les Souverains saldjoukides et leurs sujets non musulmans", în *SI*, I, 1953.

2. Palate.

Asupra castelelor umayyade şi amplasamentelor lor, a se vedea reflecţiile preliminare ale lui J. SAUVAGET, „Châteaux umayyades de Syrie", în *REI*, XXXV, 1967, precum şi, dintr-un punct de vedere mai limitat, H. STERN, „Notes sur l'architecture de châteaux umayyades", în *Ars Islamica*, XI—XII, 1946.

Studii speciale: afară de lucrarea semnalată înainte a lui K. A. C. CRESWELL, a se vedea: J. SAUVAGET, „Remarques sur les monuments omeyyades", în *JA*, 1937—1940, „les Ruines omeyyades du Djebel Seis", în *Syria*, XX, 1938; K. BRISCH, „le Château omeyyade du Djebel Seis", în *Annales archéologiques de Syrie*, 1963; M. CHEBAB, „The Umayyad palace at 'Andjar", în *Ars orientalis*, V, 1963; O. GRABAR, „The Paintings of the Six Kings...", în *Ars orientalis*, I, 1954; A. GABRIEL, „Kasr el-Heir", în *Syria*, VIII, 1967 şi XIII, 1932; H. SEYRING, „les Jardins de Kasr el-Heir", în *Syria*, XII, 1931; O. GRABAR, „Qasr al-Hayr al-Sharqi", în *Annales archéologiques de Syrie*, XV, 1965, şi XVI, 1966; D. SCHLUMBERGER, „les Fouilles de Qasr el-Heir al-Gharbi", în *Syria*, XX, 1939, şi „Deux fresques omeyyades", în *Syria*, XXV, 1946; K. OTTO-DORN, „Grabung im umayyadischen Rusâfah", în *Ars orientalis*, II, 1956; R. W. HAMILTON, *Khirbat al Mafjar. An arabian mansion in the Jordan valley*, Oxford, 1959; E. KÜHNEL, „Some notes of the façade of Mashatta", în Studies in *Islamic art and archaeology*, Londra, 1965. — Palatele din Bagdad nu sînt cunoscute decît prin descrieri literare. Cele din Samarra, incomplet explorate, sînt şi incomplet publicate. Se vor consulta: E. HERZFELD, *Erster vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen von Samarra*, Berlin, 1912, şi K. A. C. CRESWELL, *Early Muslim architecture* (citat mai sus). Asupra descoperirilor, a se vedea publicaţiile lui

A. SARRE și E. HERZFELD citate înainte. — Asupra palatelor din Afghanistan, vezi D. SCHLUMBERGER, „le Palais ghaznévide de Lashkari Bazar", în *Syria*, XXX, 1952, și *Lashkari Bazar. II. Les Trouvailles* de J. C. GARDIN (în așteptarea volumului I de D. SCHLUMBERGER și J. SOURDEL-THOMINE despre arhitectură și decor); A. BOMBACI, *The Kûfic inscription in Persian verses in the palace of Mas'ûd III at Ghazna*, Roma, 1966, cu planul palatului). — Asupra palatelor selgiucide din Anatolia, vezi K. OTTO-DORN și M. ONDER, „Bericht über die Grabung in Kobadabad (Oktober 1965)", în *Archäologischer Anzeiger*, 2, 1966. — Asupra Maghrebului: L. GOLVIN, *Recherches archéologiques à la Qal'a des Banû Hammâd*, Paris, 1965, și „Le Palais de Ziri à Achîr (X-e siècle)", în *Ars orientalis*, VI, 1966. — Asupra Spaniei, L. TORRES BALBÁS, „Excavaciones en Medinat al-Zahra", în *Al-Andalus*, XI, 1946, și XIII, 1948.

Nu există nici un studiu de ansamblu asupra citadelelor din țările Islamului. Cea a Damascului a fost studiată de J. SAUVAGET, „la Citadelle de Damas", în *Syrie*, XI, 1931. Asupra aceleia a Alepului informații pot fi găsite în E. HERZFELD, *Matériaux pour un Corpus inscriptionum arabicarum, Alep*, Cairo, 1954—1955. Asupra acelora din Anatolia, în lucrările lui A. GABRIEL (v. mai sus). Asupra aceleia din Cairo, vezi K. A. C. CRESWELL, „Archaeological researches at de citadel of Cairo", în *BIFAO*, XXIII, 1924, din care esențialul a fost reluat și completat în *Muslim architecture of Egypt*.

Ceremonialul a fost studiat mai ales de M. CANARD, „le Cérémonial fatimide et le cérémonial byzantin. Essai de comparaison", în *Byzantion* XXI, 1953, și D. SOURDEL, „Questions de cérémonial abbâside", în *REI*, 1960. Asupra casei suveranului, vezi în *Enc. Isl.* (2), articolele *hâdjib* și *ghulâm*.

Asupra rarelor portrete de suverani, a se vedea J. WALKER, „A unique medal of the Seljuk Tughrilbeg", în *Centennial volume of the American Numismatic Society*, 1958, și G. C. MILES, „A portrait of the Buyid prince Rukn al-Dawlah", în *The American Numismatic Society, Museum notes*, XI, 1964.

Asupra divertismentelor: M. CANARD, „Quelques aspects de la vie sociale en Syrie et Jazîra au X-e siècle", în *Arabic and Islamic studies*, Leyda, 1965, și A. G. CHEJNE, „The Boon-Companion in early Abbasid times", în *Journal of the American Oriental Society*, 1965. Asupra vînătorii, de citit tratatul tradus de F. VIRÉ, *le Traité de l'art de volerie*, Leyda, 1967.

CUPRINS

ATLAS GENERAL 5

Tablou de asamblare 6
Harta I 7
Harta II 8
Harta III 9
Harta IV 10

TABELE CRONOLOGICE 11

INDEX DOCUMENTAR 43

60. Alveole . . . . . .58—59
61. Arce 65
62. Cupole . . . . . .98—99
63. Inscripţii ornamentale 144
64. Desen schematic al unei roţi hidraulice cu manej 192

Lista ilustraţiilor 244

Bibliografie 257

Redactor: VICTORIA JIQUIDI
Tehnoredactor: MIHAIL BOITOR

Bun de tipar: 19.09.1975
Apărut 1975; coli de tipar 12; planşe tipar înalt 12;
C. Z. pentru bibliotecile mari 7.03;
C. Z. pentru bibliotecile mici 7
Tiraj: 12.000+20+90 ex broşate

Întreprinderea poligrafică Sibiu
Şoseaua Alba Iulia nr. 40.

Biblioteca de artă

154

Arte și civilizații

civilizația islamului clasic

O eroare – din nefericire încă prea răspândită – tinde să prezinte civilizația islamică ca pe un ansamblu monolitic, rămas aproape neschimbat din vremea Islamului lui Muhammad până într-o epocă foarte recentă. În realitate, doctrina pe care se întemeiază această civilizație n-a fost elaborată decât treptat și n-a încetat să fie obiectul unor discuții, adesea pasionate, provocând în tot cursul perioadei medievale dispute și lupte politice, dintre care unele au fost extrem de aprige.